

ODTÜ.
M.E.T.Ü.

MİMARLIK
FAKÜLTESİ
DERGİSİ

JOURNAL
OF THE
FACULTY OF
ARCHITECTURE

2023 CİLT VOLUME 40 SAYI NUMBER 2

2023 CİLT 40 SAYI 2
VOLUME NUMBER 2

Owned by

Sahibi

Neriman ŞAHİN GÜÇHAN
Dean, Faculty of Architecture / Mimarlık Fakültesi Dekanı

Editor

Derleyen

Osman BALABAN

Editorial Board

Yazı Kurulu

Osman BALABAN
Olgu ÇALIŞKAN
Çağla DOĞAN
İpek GÜRSEL DİNO
Esin KÖMEZ DAĞLIOĞLU
Özgün ÖZÇAKIR
Mehmet Koray PEKERİÇLİ
Güzin ŞEN
M. Anıl ŞENYEL KÜRKÇÜOĞLU

Graphic Design

Grafik Tasarım

Güliz KORKMAZ

Information Technologies

Bilişim Teknolojileri

Ozan BİLGE

Editorial Assistant

Editör Asistanı

Selen TUĞRUL

Publishing Asistant

Yayın Asistanı

Elif KAYMAZ
Oluwaseyi Igbekele ADELEYE
Başak TÜKENMEZ

All Correspondence

Yazışmalar

METU Journal of the Faculty of Architecture
Middle East Technical University
Dumlupınar Bulvarı, 06800, Ankara, TURKEY

ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi
Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Dumlupınar Bulvarı, 06800, Ankara, TÜRKİYE

Tel: (90.312) 210 7038

e-mail: jfa@arch.metu.edu.tr

<http://jfa.arch.metu.edu.tr>

<http://metujfa.arch.metu.edu.tr/>

Online only /Sadece elektronik baskı

METU JOURNAL OF THE FACULTY OF ARCHITECTURE ODTÜ MİMARLIK FAKÜLTESİ DERGİSİ

METU JOURNAL OF THE FACULTY OF ARCHITECTURE

is a biannual refereed publication of the Middle East Technical University published every June and December. The Journal publishes articles contributing to the development of knowledge in man-environment relations, design and planning, which have theoretical or practical significance. Manuscripts, in English or Turkish, have to be approved by the Editorial Board, which are then forwarded to Referees before acceptance for publication. The Board claims no responsibility for the opinions expressed in the published manuscripts. It is assumed that the manuscripts received by the Journal are not sent to other journals for publication purposes and have not been previously published elsewhere. Translation of other authors' works is not accepted. Manuscripts sent for publication should conform to the format outlined in the Writing Manual that is published in the first (June) issue of each volume or that can be found on the Journal website. Starting from 2013 the 'online submission website' <http://metujfa.arch.metu.edu.tr> is available. Authors should submit manuscripts using the online submission system. Manuscripts that are not submitted through the online system, will not be considered for publication.

The METU JFA is indexed / abstracted by the following databases :

Arts and Humanities Citation Index (AHCI), Clarivate; Scopus, Elsevier; The Avery Index to Architectural Periodicals, Columbia University; The Architectural Periodicals Index (API), The Royal Institute of British Architects (The RIBA); The Design and Applied Arts Index (DAAI), ProQuest; Art & Architecture Complete, EBSCO; Art Source, EBSCO; The International Construction Database (ICONDA); International Council for Research and Innovation in Building and Construction (CIB); ABZU /ETANA, electronic tools and Ancient Near East Archives; Arthistoricum.net, specialized information service, art, photography, design.

ODTÜ MİMARLIK FAKÜLTESİ DERGİSİ

Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin, yılda iki kez, Haziran ve Aralık aylarında yayınlanan hakemli bir yayın organıdır. Dergi, insan-çevre ilişkileri, tasarım ve planlama konularında kurama ve uygulamaya dönük tüm katkılara açıktır. Yazılar, Yazı Kurulu'nun incelemesi ve onayı ile ilgili Hakemler'e gönderilir. Olumlu görüş alınması durumunda yazılar Türkçe ya da İngilizce yayınlanır. Yazı Kurulu, yayınlanan yazılarda yer alan görüş ve düşüncelerden sorumlu değildir. Dergi'ye iletilen yazıların, başka yayın organına gönderilmediği ve yayınlanmamış olduğu varsayılır; çeviri yayınlanmaz. Gönderilen yazıların, her cildin ilk (Haziran) sayısında ve Dergi internet sayfasında yayınlanan Yazı Kılavuzu'na uygunluğu aranır. 2013 yılı itibariyle, Dergimiz yazı başvurularını, internet üzerinden kabul etmeye başlamıştır. Başvurusu internet üzerinden yapılmayan yazılar, MFD Yazı Kurulu tarafından değerlendirmeye alınmamaktadır. Çevrimiçi başvuru sistemine; <http://metujfa.arch.metu.edu.tr> adresinden ulaşabilirsiniz.

ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi, aşağıdaki yayın dizinlerinde taranmakta / özetlenmektedir:

Arts and Humanities Citation Index (AHCI), Clarivate; Scopus, Elsevier; The Avery Index to Architectural Periodicals, Columbia University; The Architectural Periodicals Index (API), The Royal Institute of British Architects (The RIBA); The Design and Applied Arts Index (DAAI), ProQuest; Art & Architecture Complete, EBSCO; Art Source, EBSCO; The International Construction Database (ICONDA); International Council for Research and Innovation in Building and Construction (CIB); ABZU /ETANA, electronic tools and Ancient Near East Archives; Arthistoricum.net, specialized information service, art, photography, design.

© Copyright 2023
ISSN 0258-5316

Middle East Technical University
Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Copyright covers the entire content of the Journal. No illustrations may be reproduced without the authority of the owner, holder or photographer.

Telif hakkı derginin tümünü içerir. Dergideki hiçbir görsel belge, gerçek sahibinin, telif hakkı sahibinin ya da fotoğrafı çekenin izni olmadan kullanılamaz.

Cover: A view of the Istavroz-Beylerbeyi neighbourhood from the Nakkaş hills by Abdullah Frères in the late nineteenth century, p. 17.

Ankara, December 2023
Ankara, Aralık 2023

ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi, 2023, 40/2

Yayın Sahibi: (Fakülte adına Dekan) Neriman Şahin Güçhan;
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Osman Balaban;

Yayın İdare Merkezi Adresi ve Telefonu: Dergi Sekreterliği, ODTÜ Mimarlık Fakültesi, 15E, Çankaya / Ankara, 210 7038; Yayının Türü: Yaygın Süreli; Yayın Aralığı: Yılda İki Sayı; Yayımcı ve Basımcı Kurum: ODTÜ Mimarlık Fakültesi; 31.12.2023

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

<i>Editorial / Yazı Kurulu'ndan</i>	iv
<i>Articles / Makaleler</i>	
Nazlı SONGÜLEN Tracing the Emergence of a Peripheral Waterfront Neighborhood in Istavroz-Beylerbeyi on the Bosphorus Shores (1760-1805)	1-25
Özge KARA Sinemada Mekân ve Cinsiyet: Sciamma ve Patriyarkal Arkitektoniğin İskelesi	27-51
Duygu OVACIK ÇORUH Mekânın Özneleş[tir]meye Yönelik Yapılandırıcı İşlevi: Kayseri Kentinde Mekânsal Deneyim Üzerine Tarihsel Bir Çözümleme	53-77
Senem TURHAN Roles of Industrial Designers in Innovation-Based Companies: The Case of ODTÜ Teknokent	79-97
Yue CHEN, Terry Van DIJK How Industry and Urban Form Co-Evolve: The Case of the Silk Industry Town of Shengze, China	99-122
Yıldıray ÖZBEK Tanzimat Sonrasında Selanik'in Gelişimi ve İdadi Mektebi	123-151
Burkay PASİN The East in the West: Still Existing Victorian Turkish Baths in the British Isles	153-171
Özlem ARSLAN, Nursen KAYA EROL Challenges and Opportunities in Participatory Urban Design: Highlights From the Turkish Cases	173-192
Merve DENİZ DEMİREL, Hicran Hanım HALAÇ Konya Şer'iyeye Sicillerinde Yer Alan Konutlara Yönelik Tipoloji Araştırması (1738-1743)	193-211
<i>Book Review / Kitap Eleştirisi</i>	
Ekin PİNAR Sinema ve Mimarlık Arakesitinde Kurgusal Mekân, Tarihsellik ve Sanat	213-217

YAZI KURULU'NDAN

ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisinin Aralık 2023 40(2) Sayısını sizlerle paylaşmaktan ötürü mutluyuz.

Derginin bu sayısında; 12 yazar tarafından 9 yazı sunulmaktadır. Bu yazıların beş tanesi İngilizce, dört tanesi ise Türkçe olarak hazırlanmıştır. Bu sayımızda ayrıca, "Sinema ve Mimarlık" başlıklı kitabın eleştirisine de yer veriyoruz.

Bu sayımızla birlikte yazı kurulumuzda görev değişiklikleri de oldu. Uzunca bir süredir yazı kurulunda görev yapmakta olan üç arkadaşımız yerlerini yeni üye arkadaşlarımıza bıraktılar. Yazı Kurulumuzdan ayrılan Ela Babalık Hamitoğlu, Pınar Aykaç Leidholm ve Gülşen Töre Yargın'a katkı ve destekleri için çok teşekkür ederiz. Yeni üyelerimiz M. Anıl Şenyel Kürkçüoğlu, Özgün Özçakır ve Güzin Şen'e davetimize olumlu yanıt verdikleri için teşekkür eder, çalışmalarında başarılar dileriz.

Güzel bir gelişme olarak ise dergimizin web sitesinin yenilendiğini ve çok yakında hizmete gireceğini sizlerle paylaşmak isteriz. Yeni bir tasarıma ve ayrıntılı arama yapma olanağı sağlayan zengin bir içeriğe kavuşan yeni web sitemizin son hazırlıkları yapılmakta olup çok kısa bir süre içinde aynı adres üzerinden erişime açılacaktır.

Bütün yazarlara akademik üretime yapmış oldukları katkıları nedeniyle teşekkür ederiz.

EDITORIAL

We are happy to present the December 2023 40(2) issue of the METU Journal of the Faculty of Architecture.

In this issue; 9 articles are presented by 12 authors. Five of these articles were prepared in English and four in Turkish. More to that, we present the review of the book titled "Sinema ve Mimarlık" in this issue.

With this issue, there has also been changes in our editorial board. Three of our colleagues who have been serving on the editorial board for a long time have left their places to our new members. We would like to thank our former members Ela Babalık Hamitoğlu, Pınar Aykaç Leidholm and Gülşen Töre Yargın for their contributions and support. We would like to thank our new members M. Anıl Şenyel Kürkçüoğlu, Özgün Özçakır and Güzin Şen for accepting our invitation to join the Board and wish them a fruitful term.

A good news from our side is that our journal's website has been redesigned and renewed, and will be available very soon. Our website is thoroughly updated with a new design and an enriched content, which allows detailed search options and will be accessible via the same address in a very short time.

We thank all authors for their contributions to academic production.

TRACING THE EMERGENCE OF A PERIPHERAL WATERFRONT NEIGHBORHOOD IN ISTAVROZ- BEYLERBEYI ON THE BOSPHORUS SHORES (1760-1805) (1)

Nazlı SONGÜLEN

Received: 21.01.2023; Final Text: 18.08.2023

Keywords: Eighteenth-century Istanbul; the Bosphorus; Beylerbeyi; the Hamidiye waqf; Ottoman waqf system.

1. This article has been developed from a chapter of my doctoral dissertation (2020).

INTRODUCTION

In the late 1830s, Alexandre Timoni (1844, II, 229–30), a Levantine author of literary and scholarly works from France, recorded his impressions while wandering around the “quite modern Beylerbeyi village,” which he noted was regarded more like the garden of the Istavroz village. Situated on the Asian shores of the Bosphorus, Istavroz-Beylerbeyi was a peripheral area located between the settlements of Çengelköy to the north and Kuzguncuk to the south. It was in close proximity to the Üsküdar town, the only center of agglomeration on the Asian side of Ottoman Istanbul. By the turn of the nineteenth century, it transformed into a waterfront neighborhood with both a quasi-urban and quasi-rural character that resembled a modern village in Timoni’s eyes. This study thus investigates the historical traits of the emergence of this peripheral waterfront neighborhood during the second half of the eighteenth century.

A careful look at the topographic map of the Bosphorus, created and updated by François Kauffer between 1776 and 1801, and later enriched with additional details by Jean-Denis Barbié du Bocage in 1819, shows scattered building clusters marked as individual dots along the Bosphorus shores (**Figure 1**). These dots contrast with the dark-shaded (urbanized or urbanizing) parts of Istanbul, including the intramural city (*nefs-i İstanbul*, also known as *Asitane* or *Dersaadet*) and the three outlying towns (*bilâd-ı selâse*) of Galata, Eyüb, and Üsküdar, which together formed the quadripartite landscape of the Ottoman Istanbul (İnalçık, 1997, 224–48). This map indicates the early phase of the spatial expansion of Istanbul along the Bosphorus shores towards the end of the eighteenth century. However, this expansion was hardly spontaneous. The 1760s saw the emergence of the nucleus of several new eminent neighborhoods, including one at Istavroz-Beylerbeyi. They were often on the grounds of former royal gardens (*hadâik-i hassa*) on the Bosphorus shores, some parts of which were given away or sold by the sultans (Kuban, 1973; İnalçık, 1997,

Figure 1. Part of the topographic map of the Bosphorus by François Kauffer and Jean-Denis Barbié du Bocage in 1819 (Kauffer and Barbié du Bocage, 1819) (A.nefs-i İstanbul, B.Eyüb, C.Galata, D.Üsküdar, E.Kuzguncuk, F.Istavroz, G.Beylerbeyi, H.Çengelköy, I.Bulgurlu)

237). In order to promote further development in these areas, the sultans usually commissioned new mosque-complexes by using their own pious foundation, *waqf*.

Waqfs, charitable or pious foundations, played a vital role in Islamic societies as an institutionalized form of charity (2). They fulfilled their religious and charitable obligations by constructing a wide range of buildings, typically within a mosque-complex: mosques, masjids, madrassahs, schools, soup kitchens, dervish lodges, convent rooms, libraries, fountains, washrooms, and public baths. In addition, they made significant contributions to the development of settlement areas by establishing shops, manufacturing units, caravanserais, castles, roads, bridges, aqueducts, water channels, and sewage systems, effectively addressing the social, economic, educational, health, and infrastructural needs of communities (3). Thus, *waqfs* were instrumental in not only facilitating the development of villages and rural areas but also forming the nucleus of new neighborhoods (*mahalle*), the main socio-spatial and administrative unit in Ottoman cities (4).

It was common for sultans to bestow lands to favored Ottoman high-ranking officials, who were actively encouraged to establish their *waqfs* on these lands in order to develop new settlements and provide the listed facilities. By the eighteenth century, almost 80 percent of urban land in the

2. For the changing use of the *waqf* term in recent research, see (Orbay 2017, 141). For the research on *waqfs*, see (Hoexter, 1998).

3. For more on *waqf* facilities, see (Köprülü, 1942; Çizakça, 2000; Yediylıldız, 2003).

4. In Ottoman cities, *mahalle* was an organic unity usually developed around either a mosque, a masjid, a church or a synagogue, undertaken by *waqfs*. For more on the use of *waqfs* in the Ottoman Empire, see (İnalçık, 1994; Behrens-Abouseif, 1994; Leeuwen, 1999; Mundy and Smith, 2007).

5. On the developments on the Bosphorus shores in the eighteenth century, see (Artan, 1989; Hamadeh, 2008). On the waqf practices in Istanbul around the 1720s-1750s, see (Artan, 2015).

6. For an overview of the shift in foci and methodologies in recent studies and a compilation of some works, see (Hamadeh and Kafescioğlu, 2022).

7. For the socio-environmental and political context during the eighteenth century in Istanbul with an emphasis on daily life on the neighbourhood scale, see (Behar, 2003; Tamdoğan, 2004a; 2004b; 2007; Zarinebaf, 2010; Zarinebaf, 2012; Başaran, 2014; Morita, 2016).

8. The emergences of the Ayazma, İhsaniye, and Paşabahçe neighbourhoods on the Asian shores are the first examples.

Ottoman Empire was held by waqfs, 90 percent of them belonging to the ruling elite (McGowan, 1994, 712). In this sense, the sultans outsourced the provision of such public services to the ruling elite. However, both this settlement policy and waqf practices, particularly land distribution policies, underwent constant transformation. In this, the 1760s corresponds to a critical date after which the centralization of the waqf system gradually started. This paper will demonstrate how the emergence of a new waterfront neighborhood at Istavroz-Beylerbeyi, undertaken by a sultanic waqf, highlights the changing waqf practices after this period, which played a critical role in the urbanization of the Bosphorus shores, especially the Asian side.

Despite the growing body of research on the urban history of early modern Ottoman Istanbul in recent decades, neither the transformations on the Bosphorus shores nor the spatial implications of the changes observed in the waqf system in the second half of the eighteenth century have attracted much scholarly attention (5). Recent research has explored the agency of urban inhabitants in the capital as a response to the state-centric long-standing views in Ottoman historiography and the Islamic City model by Max Weber. These studies, focusing on different members of neighborhood communities, contestations, negotiations, and interactions among them, and between them and the central government, greatly contributed to our understanding of Istanbul's urban population (6). It was in considerable flux, mobility was high, and its inhabitants were actively involved in urban public life. These conditions also cover the eighteenth century, during which persistent migration, population growth, recurrent riots and social unrest, and many natural disasters added to the city's socio-spatial diversity and instability (7). In the face of this socio-political and environmental volatility in the city, the sultanic waqfs made noticeable interventions to the existing socio-spatial landscape in different localities on the Bosphorus shores from the 1760s onwards, for which the current literature remains silent about (8).

Against this backdrop, this study focuses on the Istavroz-Beylerbeyi shores, which offers a magnifying glass into the interventions of a sultanic waqf in a peripheral area that transformed into a new waterfront neighborhood in the late eighteenth century. Various sources, including Abdülhamid I's waqf deed, chronicles, travel accounts, published journals of the chief-of-palace gardeners, imperial edicts found in the Ottoman archives, and some visual documents from the nineteenth century are utilized for this research. This essay begins by exploring the developments in Istavroz-Beylerbeyi when Mustafa III (r.1757-1774) sold lands from the Beylerbeyi garden in plots in 1762-1763. The subsequent section delves into the implementations of the waqf of Abdülhamid I (1774-1789) around 1777, which included land transactions and the commissioning of a mosque on the shores. The final part examines the socio-spatial landscape of the neighborhood, focusing on its new residents and the socio-religious, economic, and infrastructure facilities provided from 1777 to 1805. This investigation aims to enhance our understanding of the socio-spatial and institutional dynamics involved in the emergence of new waterfront neighborhoods, and the urbanization of the peripheral areas on the Bosphorus shores in Istanbul at the turn of the nineteenth century.

9. Serbostanyan or Bostancıbaşı, meaning the chief of palace gardeners, was a courtier of the sultan responsible for overseeing palaces and their surroundings, as well as managing construction and repair works in royal gardens, promenades, meadows, forests, and shores. For more, see (Yıldız, 2011).

10. For more on the village, see (Bostan, 2010; Özcan, 2017).

ISTAVROZ-BEYLERBEYİ BEFORE THE 1770S

In the Byzantine era, the Istavroz-Beylerbeyi area, –which corresponded to the distant outskirts of Constantinople– housed palace buildings and a church with a golden cross (Hammer-Purgstall, 1822; Walsh, 1838; Timoni, 1844; Eremya Çelebi, 1952; İncicyan, 1976; Hovhannesyan, 1996; Gilles, 2000). After the Ottoman conquest of the city in 1453, this peripheral area became known as Istavroz (Stavros means “cross” in Greek). Later, Bayezid II (r.1481-1512) donated the lands, along with a village located there, as a gift to a member of the Ottoman ruling elite, Chief-Palace-Gardener (Serbostanyan) Abdullah Agha (9). As early as 1502, Abdullah Agha went on to endow these lands and establish his waqf (Barkan and Ayverdi, 1970, 325). Subsequently, the village located to the north of Kuzguncuk and stretching from the shores inwards along the valley became the Istavroz waqf-village. This village was predominantly populated by non-Muslims, particularly Greeks, who practiced agriculture, horticulture, and gardening (Bostan, 2012, 365; Seng, 1991, 38)(10)(Figure 2a). The establishment of the Serbostanyan Abdullah Agha waqf exemplifies the common practice of the sultans to donate land to favored Ottoman high-ranking officials to establish new waqfs, thereby promoting the development of settlements in early modern Istanbul.

The Istavroz waqf-village was not the only spatial unit in this peripheral area. Around the 1550s, the shores of Istavros, corresponding to the section of the shoreline between Çengelköy and Kuzguncuk, were appropriated by the royal dynasty with the construction of the Istavros royal garden (Necipoğlu, 1997, 47; Evliya Çelebi, 2014, II, 440). Registered as royal estates

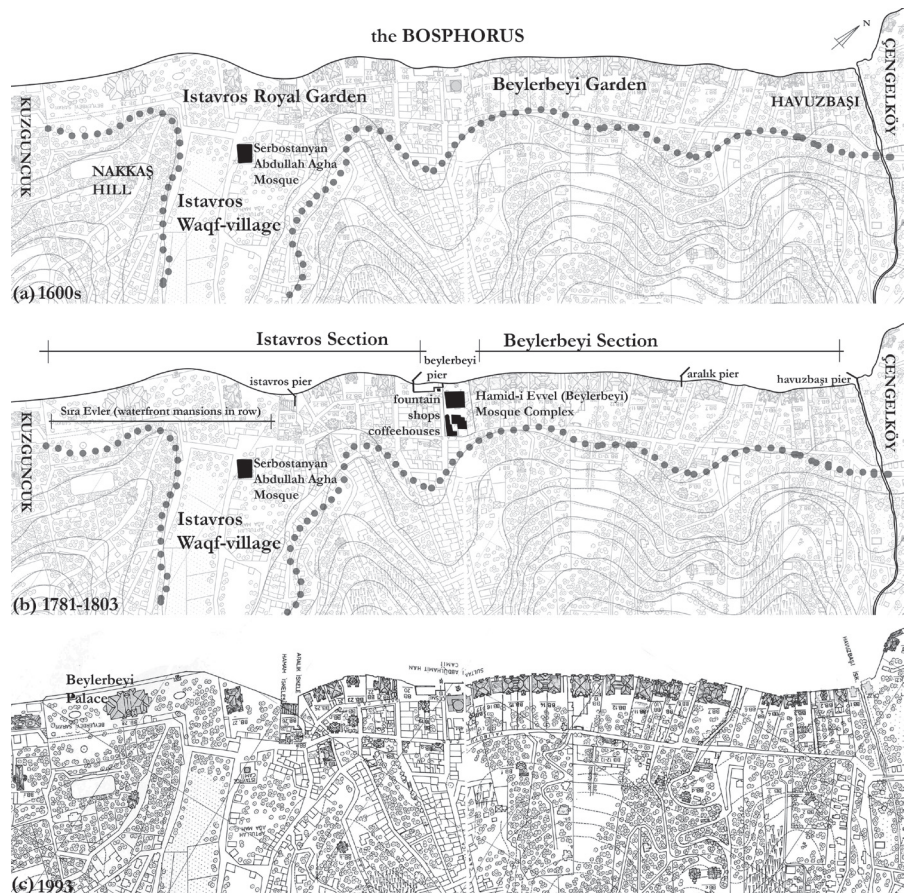

Figure 2. The Istavroz-Beylerbeyi shores (prepared by the author based on Eldem, 1993, II, 180-181)

(*emlâk-ı hümmâyûn*), the royal gardens were recreational and pleasure areas reserved for the use of the sultan and the royal dynasty, especially during spring and summer seasons. They accommodated areas designated for a wide range of recreational activities such as hunting, shooting, feasts, wrestling matches, acrobatics, light and fireworks performances, music, and festivals (including circumcision festivals). Additionally, they featured residential units such as palaces, kiosks, and pavilions to accommodate the sultan during his stay (Yıldız, 2014, 660-69). The Istavroz royal garden itself included a waterfront palace complex, which had been built at the beginning of the seventeenth century.

Shortly after its establishment, some pieces of land from the Istavroz royal garden were bequeathed to some Ottoman dignitaries (Erdoğan, 1958, 175-76). One of the receivers was Doğançcı Mehmed Pasha (d.1589), the governor-general of Rumelia, who was granted a garden from the northern section of the Istavroz royal garden, towards Çengelköy (Hovhannesian, 1996, 63; İncicyan, 1976, 132). Mehmed Pasha named his garden after his title, Beylerbeyi, meaning governor-general. However, following his execution in the aftermath of the first Janissary riot in 1589, this garden, which he had not endowed, was transferred back to royal estates and remained as such until the eighteenth century (11). Evliya Çelebi (2014, II, 428) recorded that during the first half of the seventeenth century, the Istavroz and Beylerbeyi gardens featured beautiful pathways and recreational areas unparalleled by any other garden in Istanbul.

Although the Beylerbeyi garden was re-bequeathed to Grand Admiral Kaymak Mustafa Pasha around 1720, Mahmud I (r.1730-1754) immediately re-seized it after the grand admiral's execution during the 1730 Patrona Halil Revolt (TS.MA.d.2333)(12). The sultan, with a fondness for this garden, constructed the Beylerbeyi waterfront palace there, to the north of the Istavroz waterfront palace from the seventeenth century, which had fallen into ruins by that time (Soydemir, 2022, 979). The Beylerbeyi waterfront palace became Mahmud I's favorite outing spot on the Asian shores of the Bosphorus (Kurtaran, 2015; Sarıcaoğlu, 2008). After the construction of the Beylerbeyi Palace and its increased use by Mahmud I, the northern section of the Istavros shores came to be known as Beylerbeyi. Meanwhile, its southern section, where the Istavros palace and the Istavros village were located, retained the name Istavroz (Figure 2a).

However, Mustafa III did not enjoy the Beylerbeyi waterfront palace or garden as much as his uncle. During the first six years of his reign, from 1757 to 1763, he visited the place only twice, on 23 June and 7 August 1758 (13). In fact, maintenance of the buildings and annexes in the garden nearly ceased after this date except for a small-scale repair of the hammam, its walls, and the cesspool on April 1758, which was likely conducted in preparation for the sultan's visit (TS.MA.d.1109). The only subsequent construction noted was the annual renewal of palace curtains in 1759, a routine maintenance task conducted in November for all palaces (BOA C.SM.d.127, g.6361). Moreover, in 1762, the palace was largely emptied with majority of the furniture transferred to the Treasury while certain pieces were sent to other royal palaces for refurbishment (TS.MA.e.d.130, g.32, TS.MA.e.d.203, g.4)(14).

In the following months, Mustafa III decided to demolish the Beylerbeyi palace and sell the tenancy of some plots in the garden. The accounts from the second half of the eighteenth century present controversial statements regarding the sultan's decision. According to Sarkis Sarraf Hovhannesian

11. This riot, known as the Beylerbeyi Incident (Beylerbeyi Vakası), has been accepted as the first uprising in Ottoman history, which resulted in the execution of a member of the imperial ruling elite upon the janissaries' demand. For more, see (Faroqhi, 1994, 414; Arslanboğa, 2012).

12. Like Doğançcı Mehmed Pasha, Kaymak Mustafa Pasha did not endow the according to his waqf deed, see (Aktepe, 1969). For a detailed analysis of the confiscation of Kaymak Mustafa's assets and valuables, see (Karahasanoglu 2009, 45-49).

13. (İrmak, 1991, 23; 26).

14. For those sent to the Karaağaç palace in 1759, see TS.MA.e.d.915, g.25; TS.MA.d.2403 0074. For those sent to the Sirçasaray and Yeşillioğlu palaces, see TS.MA.e.d.203, g.4, p.2.

15. This certain Mehmed Emin was likely Yağlıkcızâde Mehmed Emin Pasha, who was later promoted to the grand vizierate on 20 October 1768, in (Beydilli, 2003).

(1996, 63), a resident of Istanbul during that time, the sultan intended to generate revenue for the construction of the Ayazma Mosque in Üsküdar. Gugios İncicyan (1976, 131–32), another resident of Istanbul from the same period, claimed that Mustafa III sold the land due to an inability to expand the royal garden caused by a conflict with a widow who resided on the adjacent property. Şemdânîzâde Fındıklı Süleyman (1976, IIA, 50), a contemporary chronicler, asserted that the sultan demolished the Beylerbeyi palace in 1762-1763 to resolve a property dispute following a complaint from a woman residing in Eyüb.

The sultan's decision was instrumental in the subdivision of the Beylerbeyi garden shoreline, originally designated as royal estate, into plots, resulting in the emergence of new waterfront mansions as early as the 1760s on these subdivided plots. A document detailing the belongings, assets, and estates of Mehmed Emin Efendi, the deputy of the grand vizier (*sadâret kethüdâsı*), notably includes his waterfront mansion at İstavroz. This confirms the transfer of certain plots from the shoreline to Ottoman notables prior to November 1767 (TS.MA.d.4749 0004)(15). Emel Esin's research (1982, 10) on the waterfront mansion of Sadullah Pasha, situated on the northern edge of the İstavroz-Beylerbeyi area towards Çengelköy, also provides a timeframe for its construction between 1749 and 1774. The accounts of İncicyan and Şemdânîzâde regarding the conflict over a piece of property on the Beylerbeyi shoreline, as previously mentioned, provide additional evidence for the existence of waterfront mansions in the area during the 1760s. However, these mansions appear to have been dispersed along the shoreline instead of lining up along the shore.

While the İstavroz-Beylerbeyi shores were undergoing gradual transformations initiated by Mustafa III, the emergence of other waterfront neighborhoods provides insights into the scope and nature of the sultan's interventions and the influence of his waqf in various locations along the Asian shores of the Bosphorus in the 1760s. The first two examples are from the Üsküdar town. A mosque complex was undertaken in 1755 on an estate within the Üsküdar royal garden by the waqf of Osman III (r.1754-1757). After its completion, Mustafa III bestowed the surrounding area to create a new housing area for the palace workers (Artan, 2015, 398–402). The neighborhood, named İhsâniye, meaning bestowal in Turkish, derives its name from this incident (İncicyan, 1976, 136). Secondly, in 1761, the Ayazma mosque complex was commissioned by Mustafa III's waqf resulting in the emergence of a new neighborhood named after the mosque. However, parts of the Ayazma garden, which had been bequeathed by Süleyman I (r.1520-1566) to his grand vizier, Rüstem Pasha, were first transferred to Mustafa III's waqf in 1759 (Yıldız, 2013, 579).

The third example is from a remote area situated in the northern section of the Asian shores of the Bosphorus, where Mustafa III commissioned the Paşabahçe mosque complex in 1763-1764 (Hafız Hüseyin Ayvansarayî, 2000, 466). Two imperial edicts provide evidence that the sultan's waqf had absorbed certain royal estates and other abandoned lands in this area in 1762, where the Paşabahçe neighborhood developed (BOA C.EV.d.617, g.31107; BOA C.EV.d.604, g.30482). Following the move of Chief jeweler Tahir Agha, one of Mustafa III's courtiers, to a waterfront mansion in the newly emerging Paşabahçe neighborhood, other officials in lower-ranking positions swiftly constructed their mansions, houses, gardens, and vineyards in the vicinity (İncicyan, 1976, 127; Gökbilgin, 1992, 258). These new residents primarily served the palace or held positions in the central

government; much like the owners of the new mansions in the İhsâniye neighborhood and along the Istavroz-Beylerbeyi shores. Perhaps this social makeup of the newly emerging neighborhoods in the 1760s is why they have been described in relevant literature as eminent.

The period when the interventions of Mustafa III's waqf led to the emergence of the nucleus of these neighborhoods marks a crucial turning point for the waqf system. In the face of the worsening impoverishment and decline of the waqfs, the sultan recognized the need to rehabilitate the system (Faroqhi, 2005, 229; Artan, 2015, 398). The initial impetus was primarily aimed at combating corruption and mismanagement within the imperial waqfs. As a result, in the late 1750s, the chief black eunuch, who oversaw the department of sultanic waqfs (*Evkâf-ı Haremeyn Nezâreti*) without judicial oversight, was replaced by the chief treasurer (Köprülü, 1942, 23). This decision was swiftly followed by an increase in the sale of tenancy rights for certain waqf lands under the treasurer's supervision, effectively boosting waqf revenues (Barnes, 1987, 68). This move was regarded as the initial step towards the centralization of the waqf system (McGowan, 1994, 640).

The implementations of Mustafa III's waqf in İhsaniye, Ayazma and Paşabahçe reflect the changing waqf practices around this date. The sale of tenancy rights for the lands in these newly emerging neighborhoods – either absorbed from royal estates or re-appropriated through purchase or leasing by the sultanic waqf–, likely resulted in increased waqf revenues. In this context, the urbanization of the Asian shores of the Bosphorus gained new momentum. In Istavroz-Beylerbeyi, the development of a peripheral waterfront neighborhood experienced significant acceleration following the inauguration of Mustafa III's successor, Abdülhamid I (r.1774-1789). In 1777, he commissioned the construction of a mosque complex in the area, concurrent with his structural reforms in the waqf system.

THE HAMÎDİYE WAQF IN ISTAVROZ-BEYLERBEYI

The inauguration of Abdülhamid I coincided with the end of the traumatic Ottoman-Russian war in 1774. The immediate consequences of the defeat were immense for the Ottomans. The supply system collapsed during the war, the capital accumulation halted, and the tax revenues from provinces decreased due to the loss of territories (16). In response to the growing economic crisis, Abdülhamid I immediately embarked on fiscal reforms. One of his targets was the waqfs, whose funds had been unable to sustain the charitable and public services. While Mustafa III initially aimed to prevent corruption and mismanagement issues in imperial waqfs, Abdülhamid I's reform marked a turning point, one that initiated the centralization of the waqf system (Öztürk, 1984; Barnes, 1987; Öztürk, 1994; McGowan, 1994, 640).

The research by John Barnes (1987, 69-70) on the Ottoman waqfs illustrates this process. During the early months of the sultan's reign, Mustafa III's decision to replace the chief black eunuch with the chief treasurer was initially reversed. Nonetheless, Abdülhamid I was keen on reforming the waqf system and proposed a rather more structural change. In order to manage his own waqf, he set up the office of the Hamidiye waqfs (*Evkâf-ı Hamîdiyye Kaymakamlığı*) in 1775; an autonomous organization separate from the department of sultanic waqfs that the chief black eunuch was directing again. The office contained three independent administrative

16. For more on this war and its consequences, see (Neumann, 2006; Aksan, 2014).

units; one overseeing its administration, another recording revenues and expenditures, and a third supervising financial transactions. However, the office was rapidly absorbed by the department of sultanic waqfs and lost some of its autonomy due to the chief black eunuch's influence over the appointments. Despite this, the successful management of this semi-autonomous office notably increased its share within the department. Shortly after, the Hamidiye waqf began to control other imperial and exempted waqfs.

The waqf of Serbostanyan Abdullah Agha, which owned the lands in the Istavroz village, was one of the annexed waqfs. This was no coincidence. When Abdülhamid I commissioned his mosque complex on the Istavroz-Beylerbeyi shore, the Hamidiye waqf absorbed some waqf estates from the Serbostanyan Abdullah Agha waqf and assumed control over its management (Cunbur, 1964, 61). The Hamidiye waqf has been considered the nucleus of the later Ministry of Sultanic Waqfs (*Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti*), which was developed in the second quarter of the nineteenth century by Abdülhamid's son, Mahmud II (r.1808-1839) (Öztürk, 1994, 61). It is therefore critical to disclose the practices performed by the Hamidiye waqf in the Istavroz-Beylerbeyi area. After all, this area serves as one of the early examples demonstrating how Abdülhamid I's macro-scale initiatives to reform the waqf system, which paved the way for the centralization of the system, took concrete form on a micro scale on the very lands of the Ottoman capital.

Hafız Hüseyin Ayvansarayî (d.1787) (2000, 480–81), the author of *Hadikatü'l Cevami*, a renowned book on the Istanbul mosques that he completed around 1780-1781, recounts that Abdülhamid I commissioned the construction of the Beylerbeyi mosque complex in 1777 and dedicated it to his mother, Rabia Şerme Sultan. However, prior to its construction, the sultan's Hamidiye waqf conducted a series of land transactions in Istavroz-Beylerbeyi. The waqf's deed is a testament to the pivotal role of this sultanic waqf in the initial phase of the neighborhood's emergence. Issued on 11 January 1781, the deed provides comprehensive details about each incorporated plot of land, as it includes information about the landholding category, landholders, and the contracts involved in the transactions (Cunbur, 1964). According to the waqf deed, four different plots of land in the Istavroz-Beylerbeyi area, which were likely in close proximity to each other, were absorbed into the waqf (41-43).

The first plot housed the mosque complex, situated in the middle of the Istavroz-Beylerbeyi shoreline (**Figure 2b**). It was occupied by the waterfront mansion of the son of a certain Mirgün and belonged to Mehmed Kethüdâ's waqf. Through an annual payment of 18,000 *akçe* to this waqf, this area, encompassing a hill, vegetable gardens, vineyards, orchard, pasture, and fishing grounds became the sultan's freeholds. The second plot appears to have been the largest; considering the large number of surrounding properties. It was the Beylerbeyi garden, some parts of which had already been sold by Mustafa III. No payment was made for this royal estate. The third and fourth plots, adjacent to each other, were away from the shores and located inland to the southeast of the Beylerbeyi garden towards the Istavroz village. The third plot, measuring 9,790 *zirâ'* (17), was occupied by the Corps of Royal Stables and belonged to two waqfs. Abdülhamid I annually paid 3000 *akçe* to the waqf of Serbostanyan Abdullah Agha and 180 *akçe* to the waqf of Hadice Hanım, the daughter of Cagalzâde, for leasing the right to use the ground of this estate. Next to

17. *Zirâ'* is a type of linear measure. One *zirâ'* was equal to 77 centimetres, in (Erkal, 1991, 411).

18. *Dönüm* is a land measure of varying size. In Istanbul, a *dönüm* corresponded to 701.9 m², in (Emecen, 1994).

this plot laid the fourth plot, consisting of eight *dönüm* (18) of land, which belonged to the Serbostanyan Abdullah Agha waqf. An additional payment of 100 *akçe* was made each year for leasing this estate.

Since the total area listed in the deed exceeds the surface area of the mosque complex, it is evident that Abdülhamid I had a clear intention to expand the territories of his waqf and foster the development of the neighborhood. Indeed, the Hamidiye waqf continued its acquisition of lands in Istavroz-Beylerbeyi even after the construction of the mosque complex. An imperial edict from 1784 reveals that the Hamidiye waqf acquired an additional estate consisting of a vegetable garden and a piece of land with buildings on it. This estate was originally owned by the Serbostanyan Abdullah Agha waqf but held by the Corps of Royal Stables (BOA İE.HAT.d.5, g.470). In exchange for this estate, the Hamidiye waqf paid an annual sum of 25 *guruş* to the Serbostanyan Abdullah Agha waqf. It is important to note that the administration of this waqf had been transferred to the Hamidiye waqf since 1781. Furthermore, as a compensation gesture, the Corps of Royal Stables, who no longer held any lands there, received a different plot of land along with an annual payment of 50 *guruş* as reimbursement for the property exchange. These examples demonstrate the ongoing expansion of territories under the control of the sultanic waqf, even six years after the mosque's completion. While the waqf increased its territorial control over the lands in Istavroz-Beylerbeyi, it seems not to have disregarded the property holding rights of the former owners during the land exchange process.

Another imperial edict from the early nineteenth century reveals the active acquisition of two waterfront mansions by the waqf, including their annexes and backyards, following the demise of their owners (BOA HAT.d.1499, g.12). One of these mansions belonging to a certain individual named Hacı İbrahim was located in the Beylerbeyi section, while the other mansion belonging to a certain Yusuf was situated near the Beylerbeyi mosque in the Mirgûnoğlu area. Notably, the document raises a crucial question regarding the authority to seize and subsequently sell these properties: the Hamidiye waqf or the royal estates? Ultimately, the decision favored the waqf. This edict not only suggests that the primary motive behind the Hamidiye waqf's acquisition of land was to later sell the tenancy rights, likely to enhance its revenues, but also highlights the blurred boundaries between royal estates and sultanic waqf lands. In any case, it signifies the expanding territorial control of the centrally administered Hamidiye waqf over this peripheral area.

Lastly, another document indicates the incorporation of an additional waqf into the Hamidiye waqf. This document from January 1840 confirms that the waqf of Tavâşî Abdullah Agha in Bulgurlu, located to the east of Istavros and Kuzguncuk behind the Nakkaş hill, had been previously annexed by the Hamidiye waqf and had been under its administration since then (**Figure 1**). Unfortunately, the document does not specify the exact date of the annexation. However, it is likely to have occurred in the early years of the nineteenth century, during the period when the Hamidiye waqf continued its territorial expansion in Istavroz-Beylerbeyi by absorbing new estates. By the 1840s, the Hamidiye waqf's control extended inland from the shores of Istavroz-Beylerbeyi in the south-eastern direction towards the Çamlıca mountain and the Bulgurlu area, and included parts of the Istavroz village.

19. *İcâreteyn* was a leasing method for waqf estates. Meaning double rent, this leasing contract was based on two separate payments: first was the initial cash paid to lease the estate (*icâre-i mu'accele*), and the second was the rental payment (*icâre-i mü'eccele*), in (Akgündüz, 2000)

20. See footnote 18.

21. This chronogram was translated by Howard Crane, in (Hafız Hüseyin Ayvansarayî, 2000, 482).

The annexation of different estates into the Hamidiye waqf clearly shows the increasing share of this waqf in controlling the developments at Beylerbeyi-Istavros. While expanding its territories, the waqf acquired the bare ownership of lands and leased them through various contracts to ensure a steady revenue. Two documents illustrate this practice. The first document pertains to a permission request made by the custodians of the children of the deceased Mustafa Agha bin Mehmed in 1783. Mustafa Agha's house in Beylerbeyi, owned by the Hamidiye waqf, was leased through an *icâreteyn* contract (19). The custodians requested permission to sell the children's share of the property to cover their expenses. The request was granted after documenting the children's property rights acquired through the leasing contract (TS.MA.e.d.1261, g.55). The second document; an imperial edict from 1819, concerns a waterfront mansion on the Istavros-Beylerbeyi shores owned by the Hamidiye waqf. After the passing of the former tenant, Emine Hanım, the waqf leased the mansion to Dîvan Beylikçisi Kesedârı Seyyid Mehmed Hadî through an *icâre-i mu'accele* contract (20) (BOA HAT.d.1553, g.32).

These cases demonstrate the Hamidiye waqf's efforts to consolidate its control over land management in Istavroz-Beylerbeyi as a single authority. By the early nineteenth century, the tenancy rights of further lands were sold in Istavroz-Beylerbeyi (Hüseyin Ayvansarayî, 2000, 481). According to Atâ's chronicle, those interested in purchasing these lands were exempted from taxes imposed by the central government on food supplies and heating fuel (Konyalı, 1976, II, 161). These policies and practices appear to have granted the Hamidiye waqf a degree of influence in determining the residents of the burgeoning waterfront neighborhood, the number of which had been on the rise since the construction of the mosque complex in 1777-1778

THE SOCIO-SPATIAL LANDSCAPE OF THE EMERGING NEIGHBOURHOOD

In 1778, the Beylerbeyi mosque complex was completed. Unlike the large-scale mosque complexes previously commissioned by the sultanic waqfs in the urbanized parts of the city, the Beylerbeyi mosque was modest in scale, featuring a single-domed prayer hall and originally equipped with only one minaret. Other facilities provided within the complex were also quite limited. It only included a school (*sibyan mektebi*) and public baths (Hüseyin Ayvansarayî, 2000, 480–81). The complex most likely aimed solely to meet the demand of the sparsely populated waterfront neighborhood. Despite its small scale, a chronogram by Nâmık Efendi on the upper part of the gate –overlooking the settlement on the backside– reflects the sultanic waqf's incentive to revitalize this area.

This abode was brought to life with imperial zeal
[Beylerbeyi] became a new and flourishing city,
when [before] it had been a valley of sighs (21).

The first known journal of the Chief of palace gardeners, where he recorded the existing buildings and lands on the Bosphorus shoreline in 1781, reveals that both sides of the mosque complex were already filled with waterfront mansions within three years of the completion of the mosque (Figure 2b). According to this journal, there were 14 waterfront mansions between the Havuzbaşı pier and the Beylerbeyi mosque, corresponding

22. The first journal, kept in 1781, is from Şinasi Akbatur's personal archive and was transcribed by Mehmet Baraz.

23. The second journal, kept in 1802, is from Şevket Rado's personal archive and was published by him in 1972. The third journal, dating sometime between 1800 and 1803, is from a copy in the personal library of the Keçecizâde family, and published by Murat Bardakçı in 2013.

24. It is probable that the Istavros palace, which had already fallen into ruins by the 1740s, was demolished at that time. Nonetheless, two account books from 1769 and 1781, which document the payrolls of novice boys residing at the Istavros royal garden, provide evidence that the garden still existed and served as accommodation for novice boys and palace gardeners (BOA MAD.d.17354 and BOA MAD.d.17496).

25. For more on the waterfront mansions from the nineteenth and twentieth century on this section of the shoreline, see (Eldem, 1993, II, 180-223 and Erdenen, I, 300-345).

to the Beylerbeyi section. Additionally, there were 23 mansions between the mosque and the Nakkaş cape, corresponding to the Istavros section, resulting in a combined total of 37 (Baraz, 1994, II, 534-35) (22). The second and third published journals from the first years of the nineteenth century present a similar number, with no considerable change in the number of mansions (Rado, 1972; Bardakçı, 2013) (23). While the completion of the mosque complex seemed to have triggered an increase in the occupancy of the shoreline, the journal also shows that both the Beylerbeyi and Istavros palaces were demolished by that time. The replacement of the shorelines, including both the Beylerbeyi garden and the remaining parts of the Istavroz royal garden to its south, where the Istavros palace once stood, with new waterfront mansions illustrates how the nucleus of the new waterfront neighborhood began to emerge on parts of the former royal estates through the initiatives taken by Mustafa III, Abdülhamid I and the Hamidiye waqf (24).

This transformation had a profound impact on the socio-spatial landscape of the Istavros-Beylerbeyi shoreline. The once vast royal estates with Beylerbeyi and Istavroz palaces stretching along the shores were replaced by several waterfront mansions closely aligned with the shoreline. These waterfront mansions, known as *yalı* and characteristic of Istanbul's architecture, emerged with increasing frequency during the eighteenth century, creating a unique residential presence on the Bosphorus shores. Positioned on the shoreline, these buildings offered an intimate connection between the sea in front and the gardens extending into the hills at the back, facilitated by enhanced fenestration on their façades. Notably, this building type often projected over the sea and featured jetties, secluded harbors, and gardens, courtyards, or stone-paved courts leading to boats or boathouses (Artan, 1989, 104-117)(25). This distinctive architectural style also played a crucial role in shaping the architectural and spatial character

Figure 3. A photograph of the Beylerbeyi Mosque by Abdullah Frères in the late nineteenth century, after the restoration of the mosque with the addition of a second minaret 1810-1811 upon the orders of Mahmud II (Abdullah Frères, 1870)

26. For the architecture of the mosque, see (Rüstem, 2019, 221-265).

of the newly emerging waterfront neighborhood in İstavros-Beylerbeyi. The Beylerbeyi mosque, located along the shoreline, embodied more the aesthetics of a waterfront mansion than a typical mosque. It seamlessly blended with the picturesque landscape of the Bosphorus, whose shores were gradually adorned with waterfront mansions (26)(Figure 3).

The accounts of Hovhannesyan and İncicyan offer valuable insights into the socio-spatial landscape of the İstavroz-Beylerbeyi area (Hovhannesyan, 1996, 64; İncicyan, 1976, 132). They initially portray the Beylerbeyi section on the shoreline, inhabited by Turks, referring to the Turkish-speaking Ottoman Muslims. These individuals constructed what the authors describe as beautiful buildings by the sea after Mustafa III had sold these lands to them. Next to the Beylerbeyi mosque, the İstavroz village -inhabited by both Turks and Greeks- extended from the shoreline inland along the valley. Then the authors briefly mention the existence of the İstavroz royal garden without any spatial reference or information on its current state. They finally describe the section between the İstavroz village and Kuzguncuk, corresponding the shores of the Nakkaş Hill along the shoreline. This section was known as Sıra Yalıları, which translates to 'the waterfront mansions in a row.' It was predominantly inhabited by notable Turkish-speaking Ottomans.

These authors' reference to the residency of notables is intriguing, reminding us of the identification of these emerging Bosphorus neighborhoods as eminent. A careful reading of the first three published journals of the chief of palace gardeners, where he recorded the names of the residents of the waterfront mansions, demonstrates that the İstavroz-Beylerbeyi shoreline housed the notables of the capital at that time. These lists unfold either the professional title or the family affiliation of most residents, and sometimes even both. In the 1781 list, the author described almost half of the residents with the *-zâde* suffix, meaning 'descendant of' or 'son of', a term employed for those coming from notable families (Baraz, 1994, II, 534-35). These residents were the siblings of former bureaucrats, wives of former elites, and daughters or sons of Pashas or Effendis. Most of those not described with the *-zâde* suffix were Bey or Efendi, both of which refer to higher social status. Their professional titles suggest that they were officials of the military, the bureaucracy, and the ulema. The second and third published journals from the first years of the nineteenth century confirm the continuous residency of people from a similar social profile, officials working for the central government from various positions (Rado, 1972; Bardakçı 2013, 26-27). They even reveal the residency of the current grand vizier, Yusuf Pasha.

These people indeed represented the notables of the city, and their great majority were Ottoman Muslims. Moreover, most of them were the members of *kalemiye* (men of the pen), scribes who held offices either in the chanceries of the Sublime Porte or in provinces, constituting the backbone of Ottoman bureaucracy. This respectively modest sector of the state apparatus had been expanding since the sixteenth century (Faroqhi, 1994, 554-57; Graf, 2017, 38-39). However, it gained considerable influence over the course of the eighteenth century (Neumann, 2006, 53-54). In his groundbreaking study on the rising power of *kalemiye*, Norman Itzkowitz (1962) emphasized the pivotal role played by the bureaucrats of the early nineteenth century, the majority of whom were descendants of the eighteenth-century scribes. These bureaucrats laid the groundwork for critical reforms during the reigns of Selim III (r. 1789-1807) and Mahmud

27. For more on the transformation of *kalemiye* on the eve of the nineteenth century, see (Findley, 1980).

II, including efforts to reform the waqf system (27). The examination of the new residents of the Istavroz-Beylerbeyi shores suggests that their growing influence in the central government manifested in their appearance as the new property holders in this newly emerging neighborhood at the end of the eighteenth century.

While these residents were shaping the new social fabric of the waterfront area within the burgeoning neighborhood, the Hamidiye waqf continued to commission additional facilities and infrastructural services, essential for fostering the neighborhood's development and vitality (Figure 2b). A comparison of the first three journals of the chief of palace gardeners attest to the construction of new public amenities such as fountain, coffeehouses, and shops on the shoreline adjacent to the Beylerbeyi mosque complex between 1781 and 1802 (Rado, 1972; Baraz, 1994, II, 534–35; Bardakçı, 2013, 26-27). This cluster of public facilities formed the core of the waterfront neighborhood. Moreover, a new pier, named Aralık, a generic name for piers, seems to have been built in the middle of the Beylerbeyi section. Thus, by the turn of the nineteenth century, the Istavroz-Beylerbeyi shores housed four piers: Havuzbaşı, Aralık, Beylerbeyi, and Istavroz.

Piers and *caïques* were crucial in enhancing accessibility between the peripheral waterfront neighborhoods and the city center within the intramural city. The significance of sea transportation in Istavroz-Beylerbeyi is evident in an imperial edict dating 1780 (in Baraz, 1994, II, 321). Accordingly, a bazaar *caïque* (*pazar kayığı*), belonging to the Hamidiye waqf, operated between the *Çöplük* pier at Eminönü in the intramural city and the Istavroz pier. It carried the new residents of the waterfront mansions and houses at Istavroz-Beylerbeyi to the city center. However, in early March, the sultan was notified by the trustee his waqf that the single boat was no longer sufficient to meet the growing demand of the Beylerbeyi community. Upon receiving this notification, the sultan immediately ordered a second bazaar *caïque* on 23 March 1780, which would also be his waqf property. The new one would dock first at the pier in Beylerbeyi and then in Istavroz before arriving at the *Çöplük* pier. No other boats could dock at these three piers, and neither the chief of boatmen nor the chief of piers had the authority to intervene in the operation of this *caïque*. The provision of this additional *caïque* likely required construction work on the Beylerbeyi pier, for which the necessary amount of timber, iron, lead, and mortar was transported there in July 1781 (BOA C.BLD.d.112, g.5579).

In the last quarter of the eighteenth century, a number of *caïques*, also known as Istanbul boats, were frequently operated by the waqfs to carry goods or people between the city center and the growing settlements on the Bosphorus, including Emirgân, Arnavutköy, Beşiktaş, Üsküdar, Kuzguncuk, Istavroz and Beylerbeyi (Ayverdi, 2008, 54). The slowly urbanizing shores in the middle section of the strait must have presented a new challenge for providing an alternative mode of transportation in the expanding city. These *caïques* and piers would constitute the nucleus of Istanbul's emerging urban sea transportation infrastructure, linking the Bosphorus neighborhoods to the city center in the nineteenth century. They would also become an essential component of the landscape of the Bosphorus and those waterfront neighborhoods.

An engraving by William Henry Bartlett from 1838 helps us to visualize the characteristics of this neighborhood and the Bosphorus shores. It also offers a glimpse into the early phase of the urbanization of the strait in this period (Figure 4). The view is from a hill in Üsküdar looking north over

Figure 4. A view of the Bosphorus from a hill on the Asian side by William Henry Bartlett (Pardoe, 1838, 174)

the Bosphorus, away from the urbanized parts of Istanbul. It portrays the vacant hills on the two sides of the strait, contrasting with the shoreline filled with waterfront mansions. Central to the visual is the Bosphorus with caïques. In the lower part of the visual, the Istavroz-Beylerbeyi shoreline on the Asian shores of the Bosphorus is seen. To the right of this shore lies the new peripheral waterfront neighborhood. On its left side, the Nakkaş Hill, the darkest part of the visual, featuring illustrated grasses and trees, captures immediate attention. This hill corresponds to the southern edge of the Istavroz-Beylerbeyi area and separates it from the Kuzguncuk settlement.

On the shores of this hill, the Istavroz Palace is located. Commissioned by Mahmud II in 1829-1832, the palace was built on the grounds of the former waterfront mansions, identified by Hovhannesyan and İncicyan as *Sıra Yalılar*. The chronicler Atâ states that Mahmud II had reacquired some of the estates sold from the Istavroz royal garden in order to construct this palace on the southern edge of the Istavros section (Konyalı, 1976, II, 162). After being damaged by a fire, this palace was reconstructed in 1861-1865 and named Beylerbeyi (Batur, 2019). It survives today beneath the pillar of the first Bosphorus bridge on the Asian shore (**Figure 5**). To the right of the palace, the Beylerbeyi mosque is noticeable by its two minarets, with the second one being added following the restoration of the mosque by Mahmud II in 1810-1811. The area between the palace and the mosque corresponds to the Istavroz section. Beyond the mosque, the Beylerbeyi section begins with the aligned waterfront mansions. This part of the shoreline extends to the right end of the visual, where the trees lined-up in the Havuzbaşı area, are seen. From there onwards, the Çengelköy settlement extends along the bay to the north of Istavroz-Beylerbeyi.

The Istavroz and Beylerbeyi sections were interconnected through the area around the Beylerbeyi mosque in the middle of the shoreline. Although not visible in the engraving, this area consisted of a school, public baths, a fountain, the Beylerbeyi pier, coffeehouses, and shops, apart from the mosque. These public facilities undertaken by the Hamidiye waqf, and the socio-cultural, economic and infrastructural services they provided, served

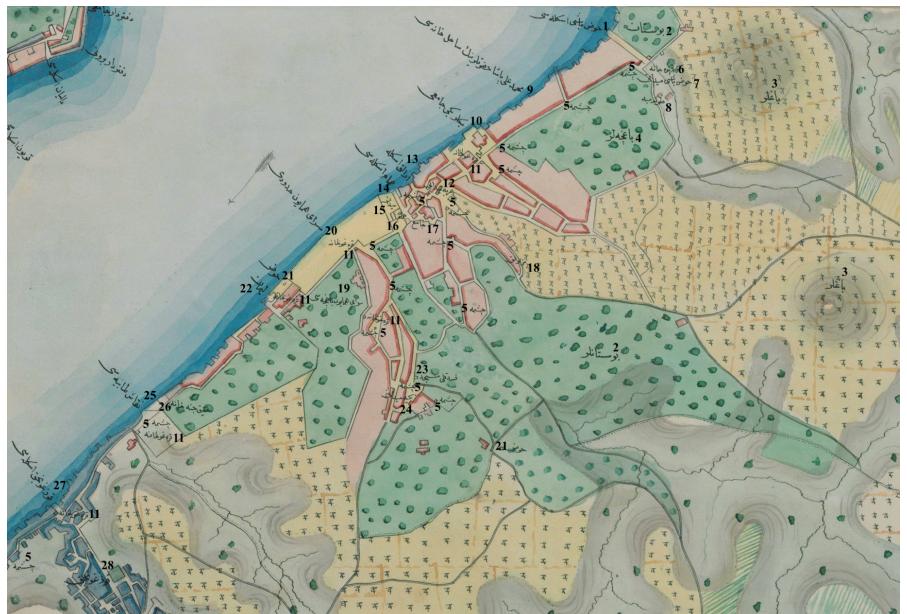

Figure 5. A photograph of the Beylerbeyi Palace by Pascal Sébah in 1868 (Sébah, 1868)

to bring life to the growing neighborhood and constituted its core. This core and the waterfront mansions on its two sides, developed through the initiatives taken by Mustafa III, Abdülhamid I, and the Hamidiye waqf, made up the shoreline of this peripheral waterfront neighborhood, which had more of an urban atmosphere. This shoreline slowly blends into the Istavroz village on the right bottom of the visual. This village starts from the shores to the south of the Beylerbeyi mosque and stretches inland to the east of the settlement along the valley. A careful examination can also reveal the Serbostanyan Abdullah Agha (Istavroz) mosque of the village in this direction, beneath the Beylerbeyi mosque and next to a lightly-colored big tree. This village was populated by Muslims and non-Muslims, the latter being mostly Greek-speaking. Together with the houses of these villagers dispersed in orchards, vineyards, vegetable gardens, and woods along the valley, these areas represented a rural image.

A map from 1845 also illustrates the intermingling nature of the growing neighborhood, seamlessly combining urban and rural characteristics (Figure 6). Adorned with piers and a harbor (or a haven), the shoreline

Figure 6. Istavroz-Beylerbeyi area from the 1845 Map of Istanbul, prepared by the students of the engineering school in Istanbul (1845 Map of Istanbul) (1. *Havuzbaşı İskelesi* (Havuzbaşı pier); 2. *Bostan(lar)* (vegetable garden(s)); 3. *Bağlar* (orchards); 4. *Bağçeler* (gardens); 5. *Çeşme* (fountain); 6. *Kahvehâne* (coffeehouse); 7. *Havuzbaşı Meydanı* (Havuzbaşı square); 8. *Tulumba* (water pump); 9. *Mehmed Ali Paşa hazretlerinin sahilnamesi* (the waterfront mansion of Mehmed Ali Pasha); 10. *Beylerbeyi Camii* (Beylerbeyi Mosque); 11. *Karakolhane* (police-station); 12. *Araba Meydanı* (Araba square); 13. *Aralık İskele* (Aralık pier); 14. *Hamam İskelesi* (Hammam pier); 15. *Meydan* (square); 16. *Hamam* (hammam); 17. *Camii* (mosque); 18. *Mezarlık* (cemetery); 19. *Sarây-ı hüümâyün bağçesi* (the garden of the royal palace); 20. *Saray-ı hüümâyün hudûdu* (Royal palace); 21. *Havuz* (pool); 22. *Liman* (harbor); 23. *Fıstıklı mescidi* (Fıstıklı masjidi); 24. *Tekye meydanı* (Tekye square); 25. *Nakkaş tabyası* (Nakkaş emplacement); 26. *Atik cebehâne* (old ammunition depot); 27. *Kuzguncuk İskelesi* (Kuzguncuk pier); 28. *Kuzguncuk*)

Figure 7. A photograph of the Istavroz-Beylerbeyi shores from Ortaköy by Guillaume Berggren in 1875 (Berggren, 1875)

features prominent landmarks such as the Istavroz Palace, the Beylerbeyi Mosque, alongside the waterfront mansions. The continuity of this densely developed shoreline is occasionally interrupted by green vegetation and small squares. Inland from the shoreline, residential areas blend with gardens, orchards, vineyards, and vegetable gardens. Moving inwards from the Havuzbaşı pier, following the course of a stream, there is a small pleasure ground with the Havuzbaşı square and coffeehouses. A new residential area, surrounded by orchards and gardens, seems to have developed behind the Beylerbeyi Mosque complex. South of this mosque, another square thrives in close proximity the Aralık pier and the harbor. This area extends inland and incorporates a hammam and the Istavroz mosque, reaching first the Istavroz village and then to the Fıstıklı area, located on the slopes of the Nakkaş hill. Together with the densely developed shoreline, these inland-located small residential agglomerations, centered around little squares and surrounded by larger plots of cultivation areas that extend towards the hills, formed a landscape characterized by both urban and rural elements in the Istavroz-Beylerbeyi area (**Figure 7, 8, 9**).

Figure 8. A photograph of the Istavroz-Beylerbeyi shores from the Bosphorus by Sébah & Joaillier after 1883 (Sébah & Joaillier, 1883)

Figure 9. A view of the new neighbourhood from the Nakkaş hills by Abdullah Frères in the late nineteenth century (Abdullah Frères, n.d.)

While the urban-like image of the shoreline and the rural image of the inland-located village and its surroundings constituted the characteristics of the spatial landscape of this area, the social landscape of the Istavroz-Beylerbeyi neighborhood portrayed a mixture of Turkish-speaking Muslim bureaucrats, working for the central government or the palace, residing on the shoreline, along with Muslim or non-Muslim villagers, who practiced horticulture, gardening and agriculture along the valley and on the hillsides. It was this combination that identified the socio-spatial landscape of this peripheral waterfront neighborhood with a quasi-urban and quasi-rural character, described by Alexander Timoni as a modern village in the late 1830s.

CONCLUSION

The overarching role waqfs played as a settlement generator in the Ottoman capital since 1453 has been widely acknowledged. As early as the 1470s, nearly half of Istanbul's neighborhoods had been developed by waqfs (Kafescioğlu, 2009, 189). While the sultans commissioned large-scale mosque complexes in the intramural city, the intermediate or small-scale ones undertaken by the ruling elite or royal women formed the nucleus of new settlements within the intramural city as well as the outlying towns of Galata, Eyüb, and Üsküdar. Although the core essence of the waqf system's practices in developing new neighborhoods remained consistent, specifically providing necessary facilities and amenities to foster new settlement development, starting from the 1760s, the sultanic waqfs began commissioning intermediate-scale mosque complexes on and around former royal gardens by re-acquiring previously distributed pieces of land in addition to royal estates in the area. These initiatives played a critical role in the reshaping the city's periphery, particularly the Asian shores of the Bosphorus, alongside the first attempts to centralize the waqf system. The development of a new peripheral waterfront neighborhood in the Istavroz-Beylerbeyi area on the Asian shores of the Bosphorus between the 1760s and 1805 vividly illustrates this process.

Alongside the construction of a mosque complex on the Istavroz-Beylerbeyi shoreline in 1778, the Hamidiye waqf continuously collected pieces of land in this locality, including royal estates, and expanded its territories. In time, this centrally administered waqf consolidated its control over land management in the Istavroz-Beylerbeyi area as a single authority. The increased territorial control of the waqf also enabled it to oversee the property holders and new residents in this area. By the early nineteenth century, the Istavroz-Beylerbeyi shores were exclusively reserved for the residency of the members of Ottoman bureaucrats and the heirs of notable families. These interventions also gradually transformed the social fabric of the Istavroz-Beylerbeyi area, which had been thus far populated mostly by Muslim and non-Muslim villagers residing in the Istavroz village. These practices demonstrate the central government's increasing control over socio-spatial developments along the Bosphorus shores by the turn of the nineteenth century.

The empirical evidence at hand does not allow us to speculate on the process of land transfers and potential resistance against the waqf's interventions. Nor does it disclose contestations or conflicts between the new residents of the shoreline and the villagers. Yet, one might not expect much strife. After all, Istavroz-Beylerbeyi was a peripheral area where large royal estates were found, with a small population and few vested interests, unlike the urbanized parts of the Ottoman capital where the historically constructed social fabric and networks could potentially challenge the sultanic waqf's interventions. Perhaps, the choice behind a peripheral location was related to such concerns. Further inquiries over the court cases and additional evidence on the social fabric in Istavroz-Beylerbeyi from the first half of the nineteenth century are certainly needed to shed light on the socio-demographic transition experienced in the area. Despite this limitation, this micro-historical survey offers a magnifying glass into the interventions of a sultanic waqf in a peripheral area during the late eighteenth century, coinciding with the initial attempts to centralize the waqf system. It advances our knowledge of the socio-spatial and institutional changes during the period, after which the urbanization of the Bosphorus shores, especially its Asian side and northern section, gained new momentum.

ACKNOWLEDGEMENTS

I am grateful to Semih Çelik for his invaluable and constructive comments during the initial drafting of this article. I would also like to extend my sincere gratitude to the anonymous METU JFA reviewers for their feedback, which has significantly contributed to the refinement and enhancement of this work.

REFERENCES

- 1845 MAP OF ISTANBUL (1845) *Dar'üs saltanatı seniye olan İstanbul'un haricinde vaki Zeytinburnu ve Üsküdar'da kâin Fenerbahçesinden Karadeniz Boğazı'nda vaki Rumeli ve Anadolu Fenerlerine varıncaya kadar nefs-i İstanbul'un ve civarında vaki Eyüp ensarı ve Hasköy ve Kasımpaşa ve Galata ve Beyoğlu ve Tophane ve Beşiktaş ve Üsküdar ve mahalli sairede mevcut cevami-i şerife ve mevaki-i meşhura ve kışlak-ı hümayun ve ebniye-i saire ve bi'l cümle tarik-iâm ve tarik-i has ve bostan ve meydan ve bağ ve bahçe ve iskele ve mevaki-i saire ve kurbu civarında olan bazı karyelerin harita-i mevzuıyesidir ki bu defa Mühendishane-i Hümayun şakirdanı kulları marifetiyle talim günâ bi'l hendese mesaha olunarak müceddeden*

ahz-u tersim olunmuştur, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, IUNEK92760.

- ABDULLAH FRÈRES *Beylerbeyi sirtlarından Boğaziçi panoraması*, İstanbul Research Institute, İstanbul (FKA_000150).
- ABDULLAH FRÈRES (1870) *Beylerbeyi*, [Neg. No.] 420, 1870s-1890s, Getty Research Institute, Los Angeles (96.R.14 (F5.060)). Digital image courtesy of Getty's Open Content Program. http://hdl.handle.net/10020/96r14_ref13734_htx.
- AKGÜNDÜZ, A. (2000) İcâreteyn, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (21) 389–91.
- AKSAN, V. H. (2014) *Ottoman Wars 1700-1800: An Empire Besieged*, Taylor and Francis, Hoboken.
- AKTEPE, M. M. (1969) XVIII. Yüzyıl Vezirlerinden Kapdân-ı Derya Kaymak Mustafa Paşa'ya ait Vakfiyeler, *Vakıflar Dergisi* (8) 15-35.
- ARSLANBOĞA, K. (2012) *1589–90 ile 1602–3 Malî Yıllarına Ait Osmanlı Devleti Bütçelerinin Oluşturulması ve İncelenmesi*, unpublished Ph.D. Dissertation, İstanbul University, İstanbul.
- ARTAN, T. (1989) *Architecture as a Theatre of Life: Profile of the Eighteenth Century Bosphorus*, unpublished Ph.D. Dissertation, MIT, Cambridge.
- ARTAN, T. (2015) The Politics of Ottoman Imperial Palaces: Waqfs and Architecture from the 16th to the 18th Centuries, *The Emperor's House*, eds. M. Featherstone, J.M. Spieser, G. Tanman, U. Wulf-Rheidt, De Gruyter, Berlin and Boston, 365–408.
- AYVERDİ, S. (2008) *Boğaziçi'nde Târih*, Kubbealti, İstanbul.
- BAER, M. D. (2004) The Great Fire of 1660 and the Islamization of Christian and Jewish Space in İstanbul, *International Journal of Middle East Studies* 36(3) 159–81.
- BARAZ, M. (1994) *Teşrifat Meraklısı Beyzâde Takımının Oturduğu bir Kibar Semt Beylerbeyi* Vol. II, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- BARDAKÇI, M. (2013) *Üçüncü Selim devrine ait bir Bostancıbaşı defteri*, Pan Yayıncılık, İstanbul.
- BARKAN, Ö. L., AYVERDİ, E. H. (1970) *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546) tarihli*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul.
- BARNES, J. R. (1987) *An Introduction to Religious Foundations in the Ottoman Empire*, Brill, Leiden.
- BAŞARAN, B. (2014) *Selim III, Social Control and Policing in İstanbul at the End of the Eighteenth Century Between Crisis and Order*, Brill, Leiden and Boston.
- BATUR, A. (2019) Beylerbeyi Sarayı Kıyıda Tepelere Uzanan Bir Sahil Saray, *Milli Saraylar Sanat Tarih Mimarlık Dergisi* (17) 139–61.
- BEHAR, C. (2003) *A Neighborhood in Ottoman İstanbul: Fruit Vendors and Civil Servants in the Kasap İlyas Mahalle*, SUNY Press, Albany.
- BEHRENS-ABOUSEIF, D. (1994) *Egypt's Adjustment to Ottoman Rule: Institutions, Waqf and Architecture in Cairo, 16th and 17th centuries*, Brill, Leiden and New York.

- BEYDİLLİ, K. (2003) Yağlıkcızâde Mehmed Emin Paşa, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (28) 464–65.
- BİLİCİ, F. ed. (1994) *Le Waqf dans le Monde Musulman Contemporain (XIXe-XXe siècles): Fonctions Sociales, Economiques et Politiques: Actes de la Table Ronde d'Istanbul*, (13-14 novembre 1992), Institut français d'études anatoliennes, Istanbul.
- BOSTAN, H. (2010) XV- XVII. Yüzyıllarda Üsküdar Nahiyesi Köylerinde Sosyal ve İktisadî Hayat, *Üsküdar Sempozyumu VI* (Vol.II), 365–402.
- BOSTAN, H. (2012) Üsküdar, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (42) 364–68.
- ÇİZAKÇA, M. (2000) *A History of Philanthropic Foundations: The Islamic World from the Seventh Century to the Present*, Boğaziçi University Press, Istanbul.
- CUNBUR, M. (1964) I. Abdülhamid Vakfiyesi ve Hamidiye Kütüphanesi, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 22 (1–2) 17-68.
- ELDEM, S. H. (1993) *Boğaziçi Yalıları: The Yalis of the Bosphorus*, vol.II, Vehbi Koç Vakfı, Istanbul.
- EMECEN, F. (1994) Dönüm, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (9) 512.
- ERDENEN, O. (1993) *Boğaziçi Sahilhaneleri*, vol.I, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı, Istanbul.
- ERDOĞAN, M. (1958) Osmanlı Devrinde İstanbul Bahçeleri, *Vakıflar Dergisi* (IV) 149–82.
- EREMYA ÇELEBİ KÖMÜRCÜYAN. *17. Asırda İstanbul*, trans. H. D. Andreasyan (1952) Kutulmuş Basımevi, Istanbul.
- ERKAL, M. (1991) Arşın, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (3) 411–13.
- ESİN, E. (1982) *Ferhunde demler, eski 'âlemler (Sadullah Paşa yalısı hakkında araştırmalara zeyl)*, Soytaş, Istanbul.
- EVLİYA ÇELEBİ. *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul*, vol.II trans. S. A. Kahraman and Y. Dağlı (2014), Yapı Kredi Yayınları, Istanbul.
- FAROQHI, S. (1994) Crisis and Change, 1590-1699, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914*, eds. D. Quataert and H. İnalcık. Cambridge University Press, Cambridge and New York, 412-636.
- FAROQHI, S. (2005) Crisis and New Beginnings, 1770-1839, *Subjects of the Sultan: Culture and Daily Life in the Ottoman Empire*, I.B.Tauris, London, 225–46.
- FINDLEY, C. V. (1980) *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire: The Sublime Porte, 1789-1922*, Princeton University Press, Princeton.
- GILLES, P. *Istanbul Boğazı*, trans. E. Özbayoğlu (2000), Eren Yayıncılık, Istanbul.
- GÖKBİLGİN, M. T. (1992) Boğaziçi, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (6) 251–62.
- GRAF, T. P. (2017) *The Sultan's Renegades Christian-European Converts to Islam and the Making of the Ottoman Elite, 1575-1610*, Oxford University Press, Oxford and New York.

- GUILLAUME B. (1875) *Türkei, 1875*, Getty Research Institute, Los Angeles (96.R.14(A8)). Digital image courtesy of Getty's Open Content Program. <http://hdl.handle.net/10020/96r14d0251>.
- HAFIZ HÜSEYİN AYVANSARAYÎ. *The Garden of the Mosques: Hafiz Hüseyin al-Ayvansarayî's Guide to the Muslim Monuments of Ottoman Istanbul*, trans. H. Crane (2000), Brill, Leiden and Boston.
- HAMADEH, S. (2008) *The City's Pleasures: Istanbul in the Eighteenth Century*, University of Washington Press, Seattle.
- HAMADEH, S., KAFESÇİOĞLU, Ç. eds. (2022) *A Companion to Early Modern Istanbul*, Brill, Leiden and Boston.
- HAMMER-PURGSTALL, J. F. (1822) *Constantinopolis und der Bosporos: Örtlich Und Geschichtlich Beschrieben*, Hartleben, Pest.
- HOEXTER, M. (1998) Waqf Studies in the Twentieth Century: The State of the Art, *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 41(4) 474-95.
- HOVHANNESYAN, S. S. *Payitaht İstanbul'un Tarihçesi*, trans. E. Hançer (1996), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- İNALCIK, H. (1994) The Ottoman State: Economy and Society, 1300-1600, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914*, eds. D. Quataert, H. İnalcık, Cambridge University Press, Cambridge and New York, 9-409.
- İNALCIK, H. (1997) İstanbul, *The Encyclopaedia of Islam*, vol.IV Brill, Leiden, 224-48.
- İNCİCYAN, P. G. XVIII. *Asırda İstanbul*, trans. H. D. Andreasyan (1976), İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul.
- IRMAK, Y. (1991) III. *Mustafa Rûzâmesi (h.1171-1177/h.1757-1763)* unpublished Master's Thesis, Marmara University, İstanbul.
- ITZKOWITZ, N. (1962) Eighteenth Century Ottoman Realities, *Studia Islamica* (16) 73-94.
- KAFESÇİOĞLU, Ç. (2009) *Constantinopolis/Istanbul: Cultural Encounter, Imperial Vision, and the Construction of the Ottoman Capital*, Pennsylvania State University Press, University Park, Pa.
- KARAHASANOĞLU, S. (2009) *A Tulip Age Legend: Consumer Behavior and Material Culture in the Ottoman Empire (1718-1730)*, unpublished Ph.D. Dissertation, State University of New York, Binghamton, New York.
- KAUFFER, F., BARBIÉ du BOCAGE, J.-D. (1819) *Plan Topographique Du Bosphore, de Thrace Ou Canal de Constantinople et de Ses Environs*, Institut français d'études anatoliennes, (KD1BDDD329), digitalized by Bibliothèque nationale de France (BnF), <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b10100957j>.
- KONYALI, İ. H. (1976) *Âbideleri ve Kitâbeleriyle Üsküdar Tarihi*, Vol.II, Türkiye Yeşilay Cemiyeti, İstanbul.
- KÖPRÜLÜ, F. (1942) Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü, *Vakıflar Dergisi* (2) 1-35.
- KUBAN, D. (1973) *Boğaziçi*, Türkiye Turing Otomobil Belleteni 3, İstanbul.

- KURTARAN, U. (2015) Sultan I. Mahmud'un Hayatında Üsküdar'ın Yeri ve Önemi, *Üsküdar Sempozyumu VIII* (vol.I) 167-97.
- LEEUEWEN, R. (1999) *Waqfs and Urban Structures: The Case of Ottoman Damascus*, Brill, Leiden and Boston.
- MCGOWAN, B. (1994) The Age of Ayans, 1699-1812, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914*, eds. D. Quataert, H. İnalcık, Cambridge University Press, Cambridge and New York, 639-757.
- MORITA, M. (2016) Between Hostility and Hospitality: Neighbourhoods and Dynamics of Urban Migration in Istanbul (1730-54), *Turkish Historical Review* 7 (1) 58-85.
- MUNDY, M., SMITH, R. S. (2007) *Governing Property, Making the Modern State: Law, Administration and Production in Ottoman Syria*, I.B.Tauris, London.
- MURPHEY, R. (2007) Disaster Relief Practices in the Seventeenth-Century Istanbul: A Brief Overview of Organizational Aspects of Urban Renewal Projects Undertaken in the Aftermath of Catastrophic Fires, *Studies on Ottoman Society and Culture, 16th-18th Centuries*, ed. R. Murphey, Routledge, London, 45-62.
- NECİPOĞLU, G. (1997) The Suburban Landscape of Sixteenth-Century Istanbul as a Mirror of Classical Ottoman Garden Culture, *Gardens in the Time of the Great Muslim Empires: Theory and Design*, ed. A. Petruccioli, Brill, Leiden and New York, 32-71.
- NEUMANN, C. K. (2006) Political and Diplomatic Developments, *The Later Ottoman Empire, 1603-1839*, ed. S. Faroqhi, Cambridge University Press, Cambridge, 44-62.
- ORBAY, K. (2017) Imperial Waqfs within the Ottoman Waqf System, *Endowment Studies* 1(2) 135-53.
- ÖZCAN, T. (2017) Bostancıbaşı Abdullah Ağa ve Vakıfları, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu IX* (vol.II) 117-31.
- ÖZTÜRK, N. (1984) Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin Kuruluş Tarihi ve Nazırların Hal Tercümelere IV, *Vakıflar Dergisi* (18) 43-54.
- ÖZTÜRK, N. (1994) Osmanlı'larda Vakıfların Merkezi Otoriteye Bağlanması ve Sonuçları, *Le Waqf dans le monde musulman contemporain (XIXe-XXe siècles): fonctions sociales, économiques et politiques: actes de la table ronde d'Istanbul*, (13-14 novembre 1992), ed. F. Bilici, Institut français d'études anatoliennes, Istanbul.
- PARDOE, J. (1838) *The Beauties of the Bosphorus*, Virtue, London.
- RADO, Ş. (1972) *Bostancıbaşı Defteri 1802 Yılında Boğaziçi ve Haliç Sahillerinde Kimler Otururdu?*, Hayat Tarih Mecmuası'nın İlavesi, Istanbul.
- RÜSTEM, Ü. (2019) *Ottoman Baroque: The Architectural Refashioning of Eighteenth-Century Istanbul*, Princeton University Press, Princeton.
- SARICAOĞLU, F. (2008) Üsküdar'da Osmanlı Padişahları: Göçler, Binişler ve Selâmlıklar (XVIII. Yüzyıl), *Üsküdar Sempozyumu V* (vol.II) 79-98.
- SENG, Y. J. (1991) *The Üsküdar Estates (Tereke) as Records of Everyday Life in an Ottoman Town, 1521-1524*, unpublished Ph.D. Dissertation, University of Chicago, Chicago.

- SÉBAH, P. (1868) *Vues Constantinople, Bosphore, Brousse, 1868*, Getty Research Institute, Los Angeles (96.R.14(A4)). Digital image courtesy of Getty's Open Content Program. <http://hdl.handle.net/10020/96r14d0054>.
- SÉBAH & JOAILLIER (1883) *Bospore; Vue de Beylerbey et de Tchenguékeuy, Neg. No. 597, after 1883*, Getty Research Institute, Los Angeles (96.R.14 (C7.29)). Digital image courtesy of Getty's Open Content Program. http://hdl.handle.net/10020/96r14_ref6514_u2g.
- SOYDEMİR, S. (2022) *Sultân I.Mahmûd Rûznâmeleri (1730-1754) (İnceleme ve Çeviriyazı Metin)*, unpublished Ph.D. Dissertation, Istanbul University, Istanbul.
- ŞEMDANÎZADE FINDIKLI SÜLEYMAN. (1976) *Mürî't-tevârih*. Vol. IIA, Edebiyat Fakültesi Matbaası, Istanbul.
- TAMDOĞAN, I. (2004a) Le Quartier (Mahalle) de l'époque Ottomane à la Turquie Contemporaine, *Anatolia moderna, Yeni Anadolu* 10 (1) 123–25.
- TAMDOĞAN, I. (2004b) Les Relations de Voisinage d'après Les Livres de Morale Ottomans (Xvie-Xviii Siècles), *Anatolia moderna, Yeni Anadolu* 10 (1) 167–77.
- TAMDOĞAN, I. (2007) Atı Alan Üsküdar'ı Geçti ya da 18. Yüzyılda Üsküdar'da Şiddet ve Hareketlilik İlişkisi, *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza 18-20. yüzyıllar*, ed. N. Lévy, A. Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Istanbul, 80–95.
- TIMONI, A. (1844) *Nouvelles Promenades Dans le Bosphore, ou Méditations Bosphoriques: Ouvrage Historique, Archéologique, Politique, Descriptif et Moral*. Vol. II, Cabinet Littéraire français, Constantinople.
- WALSH, R. (1838) *Constantinople and the Scenery of the Seven Churches of Asia Minor*, Fisher, London.
- YEDİYILDIZ, B. (2003) *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi: Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- YILDIZ, K. (2012) *1660 Istanbul Yangınının Sosyo-Ekonomik Tahlili*, unpublished Ph.D. Dissertation, Marmara University, Istanbul.
- YILDIZ, M. (2011) *Bostancı Ocağı Bahçevanlıktan Saray Muhafızlığına*, Yitik Hazine Yayınları, Istanbul.
- YILDIZ, M. (2013) Geçmişten Bugüne Üsküdar Ayazma Mahallesi'nde Yapı-Mekan İlişkisi, *History Studies, International Journal of History* 5 (2) 565–85.
- YILDIZ, M. (2014) Padişahların Dinlenme ve Eğlenme Mekânları: İstanbul Bahçeleri, *Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu II*, 637-73.
- ZARINEBAF, F. (2010) *Crime and Punishment in Istanbul: 1700-1800*, University of California Press, Berkeley.
- ZARINEBAF, F. (2012) Intercommunal Life in Istanbul During the Eighteenth Century, *Review of Middle East Studies* 46 (1) 79–85.

Symbols and Abbreviations

BOA Ottoman Archives of Presidency of the Republic of Turkey
TS.MA. Achieves of Topkapı Palace Museum

Alındı: 21.01.2023; Son Metin: 18.08.2023

Anahtar Sözcükler: Onsekizinci yüzyıl İstanbul'u; Boğaziçi; Beylerbeyi; Hamidiye vakfı; Osmanlı vakıf sistemi

BOĞAZIÇI KIYILARINDAKİ İSTAVROZ-BEYLERBEYİ'NDE PERİFERİK BİR SAHİL MAHALLESİNİN ORTAYA ÇIKIŞININ İZİNİ SÜRMEK

Bu çalışma, on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında kentin çeperine tekabül eden İstanbul Boğazı'nın Asya kıyısında İstavroz-Beylerbeyi bölgesinde yeni bir sahil mahallesinin ortaya çıkışının tarihsel özelliklerini incelemektedir. Nitekim 1760'lardan itibaren, Boğaz'ın özellikle kuzey ve Asya kıyılarında yeni sahil mahallelerinin çekirdeği oluşmaya başlamıştır. Ancak bu mahalleler kendiliğinden ortaya çıkmamıştır. Aksine, bu alanlarda yeni yerleşim yerlerinin gelişmesini teşvik etmek için kendi vakıflarını kullanan padişahların girişimleriyle gerçekleşmiştir. Bu girişimler, merkezi hükümetin tarafından vakıf sistemini merkezileştirmeye yönelik atılan ilk adımlarla aynı zamana denk gelmiştir. III. Mustafa (s.1757-1774), I. Abdülhamid (s.1774-1789) ve I. Abdülhamid'in Hamidiye Vakfı'nın girişimleriyle ortaya çıkmaya başlayan İstavroz-Beylerbeyi mahallesindeki gelişmeler üst üste gelen bu süreçlere ışık tutmaktadır. Bu mikro-tarihsel çalışma, kronikler, seyahatnameler, Bostancıbaşı defterleri, Hamidiye vakfının vakfiyesi ve Osmanlı arşivlerinden bulunan fermanlar gibi farklı kaynaklara odaklanarak, III. Mustafa, I. Abdülhamid ve Hamidiye vakfının 1760'larla on dokuzuncu yüzyılın ilk yılları arasında İstavroz-Beylerbeyi alanındaki müdahalelerini inceler. Bu inceleme, Hamidiye vakfının 19. yüzyıl başında İstavroz-Beylerbeyi'ndeki sosyo-mekânsal gelişmeler üzerindeki nasıl kontrolünü artırdığını göstermektedir. Dolayısıyla bu çalışma, söz konusu dönemde Osmanlı başkentlinin çeperinde tekabül eden Boğaziçi kıyılarınun kentleşmesinin erken dönemine ışık tutmaktadır ve bu sürecinin arkasındaki sosyo-mekânsal ve kurumsal değişimlere ilişkin bilgilerimizi ilerletmektedir. Ayrıca, bu dinamiklere bağlı olarak ortaya çıkan biraz kentsel biraz kırsal karakterde Boğaziçi'ne özgü bu sahil mahallesinin sosyo-mekânsal peyzajını ortaya koyar.

TRACING THE EMERGENCE OF A PERIPHERAL WATERFRONT NEIGHBORHOOD IN İSTAVROZ-BEYLERBEYİ ON THE BOSPHORUS SHORES (1760-1805)

This study investigates the historical traits of the emergence of a new waterfront neighborhood in the İstavroz-Beylerbeyi area on the Asian side of the Bosphorus in İstanbul, which corresponds to the periphery of the city in the second half of the eighteenth century. From the 1760s onwards, the nucleus of new waterfront neighborhoods, particularly on the northern and Asian shores of the Bosphorus, indeed began to emerge. However, their emergence was hardly spontaneous. Instead, it resulted from the efforts of sultans who utilized their own waqfs (pious foundations) to promote the development of new settlements in these areas. These efforts coincided with the initial steps taken by the central government to centralize the waqf system. The developments in the İstavroz-Beylerbeyi neighborhood, which began with the initiatives of Mustafa III (r. 1757-1774), Abdülhamid I (r. 1774-1789), and Abdülhamid I's Hamidiye waqf, shed light on these overlapping processes. This micro-historical study thus explores the interventions of these agents between the 1760s and the early nineteenth century by focusing on various sources, including Abdülhamid I's waqf deed, chronicles, travel accounts, published journals of the chief-of-palace gardeners, and imperial edicts found in the Ottoman archives. This investigation demonstrates how the Hamidiye waqf gradually gained

control over the socio-spatial developments in Istavroz-Beylerbeyi by the turn of the nineteenth century. As a result, this study advances our understanding of the socio-spatial and institutional dynamics involved in the emergence of new waterfront neighborhoods and the early phase of the urbanization of the peripheral areas on the Bosphorus shores in Istanbul at the turn of the nineteenth century. It also reveals the socio-spatial landscape of this new waterfront Bosphorus neighborhood with both a quasi-urban and quasi-rural character.

NAZLI SONGÜLEN, B.Sc., M.Sc., Ph.D.

Received her bachelor's degree from City and Regional Planning Department (2009) and her master's degree from Urban Design Program (2012) at Middle East Technical University, Faculty of Architecture. Earned her Ph.D. degree from History and Civilisation Department at European University Institute (2020). Her research interests include global urban history, the spatial history of Istanbul, the politics of space, history of urban design. nsongulen@gmail.com

SİNEMADA MEKÂN VE CİNSİYET: SCIAMMA VE PATRİYARKAL ARKİTEKTONİĞİN İSKELESİ

Özge KARA*

Alındı: 17.11.2022; Son Metin: 17.10.2023

Anahtar Sözcükler: Mekân, beden, kadın, patriyarkal arkitonik, Céline Sciamma.

GİRİŞ: MEKÂNIN CİNSİYETİ

Sinemada anlatının etkisini derinleştirmek adına yeni mekânlar üretilir. Kimi zamansa anlatıyı desteklemek için yaratılan mekânlar, bizzat mekânı soruşturma konusu yaparlar. Sciamma'nın *Alev Almış Genç Kızın Portresi*'nde (2019) de bu türden bir soruşturma ile karşılaşırız. Feminist ve kuir perspektiften pek çok çalışmaya ilham vererek çözümlemeye tâbi tutulan anlatı, mekânın kadın bedeniyle olan ilişkisini, kadın imgesi, hafıza ve arzu temalarıyla ilişkilendirerek işler. Kuşkusuz Sciamma'nın soruşturmasında feminist film teorilerinin rolü tartışılmazdır. Sinemanın görece kısa tarihinin içerisinde feminist film teorilerinin tarihi daha da kısa bir tarihçeye sahip olsa da şimdiden eldeki literatürü tüketmek neredeyse imkansızdır. Yine de bu teorilerin ortaya çıkışı 1970'lerdeki kadın hareketleriyle hemen hemen paralel bir hat takip eder. Nasıl ki toplumsal yaşama hakim otorite kadına açtığı alan açısından sorun teşkil ediyorsa, kuşkusuz sinematografik evrende de kadın imgesi yaratma işine açtığı alan açısından sorun teşkil eder.

1975 yılında feminist film teorisyeni ve yönetmen Mulvey, *Visual Pleasure and Narrative Cinema* adlı meşhur makalesinde, toplumdaki patriyarkal yapılanmanın sinemada erkek egemen bakışı aktif kıldığını iddia ederek kadının sinemada pasif bir röntgen nesnesi olarak konumlandırılışına dikkat çeker (1975, 12). Yine bir başka film teorisyeni Johnston ise *Women's Cinema as Counter-Cinema* (1973) adlı makalesinde, sinemadaki erkek ve kadın imgelerini karşılaştırır. Johnston'a göre erkek imgesi devamlı farklı biçimlerde işlenmek bakımından sinemada belli bir tarihi olan çeşitliliğe sahiptir. Erkeğin aksine kadın imgesi hemen hemen aynı prototiplerde işlenmesi yüzünden genellikle klişeleştirilerek tarihdışılığa tabi kılınır (Johnston, 1999, 32). Kadın imgesinin erkek imgesine nazaran tarihsizliği ve aynılığı, tıpkı toplumsal yaşamda olduğu gibi, sinemasal anlatıda da kadına sabit bir doğa yaratmanın önünü açar. Bu sabit doğa, tıpkı gündelik yaşantıda kadını belirli rollere hapsettiği gibi sinemasal anlatı uzamında

* Department of Philosophy, Social Sciences
Institute Sakarya University, Sakarya,
TÜRKİYE.

da kadını belirli rollere hapseder. Murray, Johnston'un sözünü ettiği sinemadaki kadın stereotipilerini şöyle sınıflar: "kurban, kız arkadaş, tehlikeli bir durumdaki genç kız, melek gibi anne, fahişe, cinsel obje, erotik avuntu, *femme fatale*/canavar, kısırlaştırılan anne" (2019,16). Murray'ın sınıflandırmasına başka kategoriler eklemek mümkündür elbette. Ancak feminist film teori açısından esas mesele, sinemadaki kadın imgesinin hapsedildiği stereotipleri tespit etmenin yanı sıra onları aşabilmektir. Bu hedefi gerçekleştirme yollarından biri ise sinematografik mekânların kadın imgelerinin üretimi üzerindeki ne gibi etkilere sahip olacağına bakmaktır. Sözgelimi Sue Thornham ve Doreen Marsey'in çalışmaları sinemada kadın imgesinin izini sürebilmek adına bir nevi pusula işlevi görürler.

Fransız yönetmen Sciamma ise *Alev Almış Bir Genç Kızın Portre'*sinde sinematografik mekânın olanaklarıyla, kadın imgesini içine hapsedildiği mekânın yapı taşlarını tespit etmeye girişir. Zira biraz ileride bahsedeceğimiz üzere 20. yüzyıl felsefeleri bize göstermiştir ki, insan bedeni her daim mekânsallığına demir atmış durumdadır. Öyleyse kadın imgesini sinematografik mekânda hapsedildiği duvarlardan çıkarabilmenin bir yolu da kadın bedeninin mekânla ilişkisini tespit etmektir. Bu doğrultuda anlatısında, mekânsal örgütlemenin merkezini anne karakteriyle ilişkilendiren Fransız yönetmen, mekânı feminist perspektiften ele alarak köşkün arkitektöniğinin iskelesini soruşturmaya açar. Sciamma'nın soruşturmasına epey yüklü bir felsefi geçmiş eşlik ettiğinden, Fransız yönetmenin kurgusunu irdeleyebilmek için felsefe tarihinin yaşanan mekâna yönelik kuramlarında kısa bir yolculuğa çıkmak gerekir.

Yaşadığımız mekânla ilişkiselliğimizi tespit edebilmek için fenomenolojik gelenek nesnel mekân ile yaşanan mekân arasında bir ayrıma giderek işe koyulur. Bu ayırım gereği nesnel mekân, özellikle modern bilimin mekâna yaklaşımını ifade eder. Mekânı soyut bir yapı olarak kurgulayan söz konusu yaklaşımlar, dünyayı karşımızda duran nesnel yığın toplamı olarak konumlandırır. Modern bilimin dünyaya bakışının arka planında Heidegger'e göre Descartes'ı buluruz (2020 [1927], 153-163): Ben, tanrı ve dünya arasında radikal bir ayrıma giden Descartes, dünyanın ontolojik belirlenimini *res extensa* olarak tespit eder. Bu doğrultuda dünyayı matematiksel mekâna indirgeyen Descartes, dünyanın insanın varoluşunun temel konstitüsü olduğunu göz ardı ederek insanı adeta dünyasızlaştırır. Modern bilimin dünyaya dair bu yaklaşımı aslında Arendt'in *İnsanlık Durumu'*nda tespit ettiği üzere teknolojik gelişmelerle de yakından ilintilidir. Teleskopun icadı, haritacılığın keşfi gibi teknolojik gelişmelerle birlikte artık dünya, gözlemcinin kendisiyle arasına mesafe koyabildiği, mekânsallığından, bedenselliğinden ve bakış açısından azade gözlem nesnesi haline gelir (Arendt, 1994 [1959], 157). Gelgelelim bilimin mekâna yaklaşımı bizi bir açmaza doğru sürükler: Dünyadaki nesnel çokluğuna düzen veren, dünyadan bağımsız ve yalıtık öznenin mekânsallığını ve başka öznelerle ilişkisini izah etmek hususunda mekâna yönelik nesnelleştirici yaklaşımlar hayli yetersiz kalarak bizi bilinç ile dünya, özne ile nesne, ruh ile beden gibi pek çok dualiteye mahkum eder.

Fenomenolojik gelenek bu dualitelerin yol açtığı felsefi problemlerin arka planında dünyaya yönelik yaklaşımı saklı bulur. Mekânı matematiksel boyutlara indirgeyen yaklaşımlara karşı Husserl, nesnel mekân ile yaşam dünyası (*Lebenswelt*) arasında bir ayrıma gider. Özellikle *Avrupa Bilimlerinin Krizi'*nde doğanın matematikselleştirilmesinin sakıncalarına değinen Husserl, yaşam dünyasının bilim dünyasından önce de orada olduğunu,

hatta bilim insanı dünyayı askıya aldığı da varlığını sürdürdüğünü beyan eder (1970 [1936], 123). Bu açıdan dünyadan bağımsız bir gözlemci fikri bir kurgudur. Husserl gibi Heidegger de tüm bir *Varlık ve Zaman* boyunca nesnel mekân ile yaşanan mekân arasındaki ayrımı *Dasein*'in dünyasallığına yaptığı yatırımla sürdürür. Bununla birlikte Husserl felsefesinin aşamadığı bilinç ve dünya arasındaki ikiliğe karşı mesafesini felsefenin teorik olan ile pratik olan arasında gittiği ayırmadaki hiyerarşik önceliği şöyle tersine çevirerek alır: Heidegger'e göre mekânı herhangi bir yönelimsel ilgiden bağımsız olarak temaşa etmek, *Dasein*'i çevreleyen dünyanın muhitlerini göz ardı ederek onları yalnızca birer matematiksel boyut haline getirir. Bu tavrın sakıncası ise *Dasein*'i çevreleyen dünyanın ortadan kaldırılmasında, yani dünyasızlaştırmasındadır (Heidegger, 2020 [1927], 179). Heidegger klasik felsefi terminolojideki özne ya da insan terimi yerine, onun dünyada olma karakteristiğini ifade etmek açısından burada ya da orada olma hâlini ifade eden *Dasein* terimini kullanır. Bu açıdan *Dasein*, felsefe tarihinin öznenin mekânsallığını görmezden gelişine bir itirazdır. Modern felsefenin öznenin karşısında konumlandığı nesnel arasında, el-altında-olan (*Zuhandenen*) ve önümüzde hazır olan (*Vorhandenen*) şeklinde ikili bir ayrıma giden Heidegger'e göre, el altında olan nesnel gündelik yaşantılarımızda ilişki kurduğumuz nesnel; önümüzde hazır olanlar ise teorik bir soruşturma adına yöneldiğimiz nesnel ifade eder. Heidegger felsefe tarihinin açık ara hep teorik soruşturmaya öncelik vermesine itiraz ederek, nesnel ile ilişkimizin pratik önceliğine işaret eder. Zira *Dasein*, dünyaya düşmüşlüğü içerisinde nesnel ile ilkin pratik bir ilişki kurar ve *Dasein*'in el altında olanlarla ilişkisi, onu içerisinde yaşadığı dünyaya dahil eder. Heidegger'e göre dünyada el altında olan nesnel, *Dasein*'dan bağımsız bir biçimde gözlemci için mevcut olan şeyler değildirler. Bilakis *Dasein* belirli bir ilgi dahilinde yöneldiği el altında olan nesnel ile teorik soruşturmalarında değil, gündelik yaşantısı (*Alltäglichkeit*) içerisinde karşılaşır (Heidegger, 2020 [1927], 169). Heidegger *Dasein*'i çevreleyen dünya içerisinde el altında olan nesnelin birbirleriyle ilişkisinin *Dasein*'a bir muhit sağlamasına mekânsallaştırma adını verir. Düşünürü göre, gündelik yaşantısı içerisinde el altında olanların varlığına kayıtsız olan *Dasein*'in bu türden nesnel ile ilişkisi onlara ancak belirli bir amaç ya ilgi dahilinde yöneldiğinde açığa çıkar. Bu türden yönelimlerinde *Dasein* mekânsallık sayesinde işini görür. Hâl böyleyken mekân, saf bir teorik faaliyetle *Dasein*'in dünyayı bir nesne gibi karşısına alarak kendisini dünyasızlaştırması yoluyla değil de bilakis *Dasein*'in "dünyaya geri adım atması" ile kavranabilir (Heidegger, 2020 [1927], 180). Bu açıdan dünya, mekânın keşfedilmesi yolunda bir engel değil, olsa olsa bir zemindir.

Ancak Heidegger'in nesnel mekân ile yaşanan mekân arasında gittiği ayırma bedeninin mekânsal yönelimler üzerindeki rolü çoğu yorumcuya göre ihmal edilmiştir. Şayet el-altında-olanlarla kurduğum ilişki bana bir muhit sağlıyorsa, bunda bedeninin hiçbir payı yok mudur? Aho'ya göre Heidegger'in mekânsal ilişkide göz ardı ettiği bu önemli noktayı Merleau-Ponty alışkan-beden (*corps habituel*) varsayımı üzerinden yeniden ele alır (2009, 35). Merleau-Ponty de Husserl ve Heidegger'in nesnel mekân ile yaşanan mekân arasında gitmiş olduğu ayrımı onaylar. Dünya, Fransız fenomenoloğun *Algının Fenomenolojisi*'nin hemen önsözünde belirttiği üzere hakkında yapılabilecek her türlü analizden önce halihazırda oradadır. Bu bakımdan dünya, tarafsız bir gözlemcinin karşısına aldığı nesne olmak şöyle dursun, tüm düşünce ve algıların doğal ortamıdır (Merleau-Ponty, 2016 [1945], 13-14). Bununla birlikte yaşanan mekân,

kendi deyişiyile fenomenal mekân, gündelik pratiklerin pre-reflektif yönelimlerinde bedenın aktif olarak rol aldığı mekândır. Zira mekândaki yerler bedenın geometrik konumuna göre değil; yaşayan bedenın yönelimlerine göre kendisini çevreye kaydeder. Hareketin bedensel deneyimi, nesnelere ve dünyaya erişebilmek açısından bize nesnel değil; pratik bir rota sunarak alışkanlık fenomeninin bedenle ilişkisini tartışmaya açar (Merleau-Ponty, 2016 [1945], 208). Bu açıdan düşünür, bedeni mekândan hareketle değil, mekânı bedenden hareketle düşünmeye davet eder. Bir müzik aleti çalarken, karanlık odada bir nesneyi ararken, otomobil kullanırken, hatta bir dil konuşurken bedensel hareketin mekânla ve alışkanlık fenomeniyle ilişkisi devreye girer. Ancak Merleau-Ponty'nin mekânsal ilişkide hakkını verdiği beden, cinsiyetsiz bir bedendir. Bedenin bu cinsiyetsizliği, kadın bedeninin mekânsallıkla ilişkisini analiz edebilmenin önünde bir engeldir. Iris Marion Young *Throwing Like a Girl* (1980) adlı makalesinde, Merleau-Ponty'nin mekânsallık üzerine analizlerini feminizmin birinci dalga düşünürlerinden Simone de Beauvoir'ın feminist kuramıyla yeniden değerlendirerek, kadının bedensel hareketlerinin mekânla ilişkisini soruşturur. Young'ın makalesinin temel argümanını takip edebilmek adına öncelikle Beauvoir'ın içkinlik ve aşkınlık kavramları üzerinden gittiği ayrımın mekânsallıkla ilişkisine kısaca değinmek gerekir.

Beauvoir'a göre kadınlık denildiğinde değişmeden sabit kalan bir özden değil, tarihsel ve kültürel kodların beraberinde getirdiği katmanlaşmanın kadına atfettiği kimlikten bahsetmekteyiz. Beauvoir bu katmanlaşmanın izini, mekânsal örgütlenmede "içkinlik" ve "aşkınlık" kavramları arasında ayırmadan hareketle sürer. Bu doğrultuda öncelikle kadına hasredilen ev işleriyle erkeğe hasredilen dünya üretici işleri karşılaştıran filozofa göre kadının ev alanında yaptığı işler (sözgelimi, yemek hazırlamak, evi temizlemek vs.) kadını aynılığa ve yinelenmeye mecbur kılar. Aradan yüzyıllar geçse ve bu işleri yapacak teknik aletler değişse de yapılan işlerin hemen hemen aynı kalacak olmasının getirdiği aynılık kadını içkinlik alanına hapseder. Buna karşılık erkek, *homo faber* olarak yaptığı işlerde dünyayla yüzgöz olur, dünyanın nesnelere ele geçirir, onları dönüştürür, onları bir varlık haline getirerek aşkınlık alanına dahil olur (Beauvoir, 1993 [1949], 70). Ancak bu ayırmda Beauvoir, erkeği yalnızca aşkınlık alanına yerleştirmez, zira düşünürüne göre her insani varlık eşzamanlı olarak hem içkinlik hem de aşkınlıktır (1981 [1949], 16). Gelgelelim erkek aşkınlık alanındaki dünya kuruculuğundan evine dönüp dinlendiğinde bu iki alanı dengede tutabilirken, kadın toplumsal yaşamın ona biçtiği rol gereği kendini içkinlik alanına adanması yüzünden bu iki alan arasındaki dengeye ulaşamaz.

Kadın ve erkeğin içkinlik ve aşkınlık düzleminde mekânsal varoluşuyla kurduğu bu farklı örgütlenme biçimleri, onun bedeniyle ilişki kurma biçimini ve mekândaki hareket kabiliyetini etkiler. Young'ın makalesini yazma amacı Strauss adlı bilim insanının kız çocuklarıyla erkek çocuklarının topu fırlatma deneyimindeki farklılıkları, bu iki cinsiyetin biyolojik yapıları arasındaki farka atfetmesini eleştirmektir. Young'a göre farklılık bu iki cinsiyetin biyolojik yapısından değil; mekânda bedensellikleriyle kurduğu ilişkilerin farklılığından kaynaklanır. Bu ilişkiselliği hareket fenomeni üzerinden temellendiren Young'a göre kadın bir şey yapmak için harekete geçtiğinde kendi kapasitesini sınarken kendi bedenini bir "şey" olarak deneyimler. Bir beden-özne olarak kişinin "kendisi" bedenselliğiyle ilişkisinde, "başkasının bakışını" belirleyici hale getirmesi, bedensel hareket halindeyken kendisi için

aynı anda hem özne hem nesne haline gelmesini beraberinde getirir (Young, 1980, 148). Young'a göre kadının eş zamanlı olarak kendisini bu dualite içerisinde deneyimlemesi, patriyarkal toplumların kadını bir nesne olarak konumlandırmasının bir sonucudur. Kadının erkek öznelerin niyetleri, yönelimleri, manipülasyonları altında şekillendirilerek yalnızca birer ten olarak görülmesi, eril toplumlarda kadını nesne olarak konumlandırılmasına yol açarken, erkeğinse bir özne olarak konumlandırılışına neden olur. Young'a göre kendi özne oluşunu başkası için nesne oluşunda yaşayan kadın bedeninin benliğinde bir yarılma yaşaması ise kaçınılmazdır.

Ancak yine de mekânı yalnızca fenomenolojik ayrımlarla sınırlı kalarak okumak da kadın bedeninin mekânla ilişkisini takip edebilmek açısından yeterli değildir. Bu yüzden fenomenolojik ayrımların yanı sıra özellikle yapısalılık-sonrası düşünürlerin özne ve mekân problemlerine yaklaşımlarını da göz önünde bulundurmak gerekir. Yapısalılık-sonrası düşünürler özneyi çevreleyen dünyanın, birtakım söylemsel pratikler ve iktidar tahakküm pratikleriyle birlikte öznenin varoluşunu normatif olarak belirleyen "tarihsel" bir dünya olduğu fikrindedir. Bu noktada mekân(lar) birtakım iktidar pratikleri ve söylemsel pratiklerin uygulanabildiği birer alan olarak yaratılır. Sözelimi Foucault, hapishane, akıl hastanesi gibi kurumların bir mekân olarak öznenin normatif belirlenimindekini payını soruşturur. Bir diğer yapısalılık-sonrası düşünceyle ilişkilendirilen düşünür Derrida ise, fiziksel mekânlardan ziyade metninsel ağlarla örülmüş mekânlardan hareketle Batı metafizik geleneğinin nasıl yapılandırıldığını, bu yapılandırmada "özne"nin hangi temeller üzerinde kurulduğunu soruşturma yoluna gider. Her iki düşünür de odak noktası yaptığı mekânların işleyişini sağlayan görünmeyen yasaların peşindedir.

İşte Sara Ahmed de *Kuir Fenomenoloji* (2006) adlı metninde, yalnızca fenomenolojik geleneğin mekâna yönelik ayrımlarını değil; aynı zamanda yapısalılık-sonrası düşünürlerden özellikle Foucault'nun tespitlerini dikkate alarak mekânın cinsiyetini yeniden düşünmeye girişir. Ahmed kadın bedeninin mekânla ilişkisini tespit edilmesi için yapılan girişimlerin kendilerini heteroseksüel bir mekân anlayışı ile sınırladığı kanaatinde. Düşünür eylemlerin tekrarının beden hareketlerini şekillendirdiği noktada Merleau-Ponty ve Young'a katılır. Ancak yine de Ahmed'e göre mekâna yönelik teorik çerçeve kendisini ne fenomenolojik geleneğin varsaydığı cinsiyetsiz mekân ile ne de Young'ın varsaydığı türden bir heteroseksüel mekân anlayışı ile sınırlandırmamalıdır (Ahmed, 2006, 92). Zira Ahmed'e göre böylesi bir sınırlamanın kuir bedenlerin mekânla ilişkisinin tespit etmekte hususunda eksik kalması kaçınılmazdır. Bu yüzden Ahmed, "alışkan beden" varsayımını patriyarkanın mekânı heteroseksüel bir mekân anlayışına indirgeyerek yapılandırdığı varsayımından hareketle yeniden değerlendirir. Ahmed'e göre hem bedenler hem de mekânlar tekrarlar vasıtasıyla düzleşir. Düşünürün buradaki düzlükten kastı, toplumsal mekanizmaların cinsiyetlere yalnızca karşı cinse arzu duymayı buyurarak bireyler üzerinde düz bir arzu pratiği kurmasıdır (Ahmed, 2006, s. 71-72). Ahmed'e göre arzunun yalnızca karşı cinse duyulan bir arzuya indirgenmesi durumunda düz çizginin dışına çıkanlar normatif arzu pratiğinin de çıkacağından, düz mekânın çizgilerinin dışında kalarak eğik görünür. (2006, s. 92.). Bu sebepten Ahmed, patriyarkanın tahakkümünün kadın bedeninin mekânla ilişkisinin saptanması için öncelikle heteroseksüel şemaya ve arzu pratiğine hizmet eden düz mekânlar yerine, kuir bedenlerin mekânla ilişkisini de hesaba katan "başka mekânları" da düşünmeye davet eder.

Sciamma'nın anlatısına mekân meselesi üzerinden odaklandığımızda ana hatlarıyla böyle bir felsefi geçmişle karşılaşırız. Kadının mekânla ilişkisini problematize eden Sciamma, anlatısının ana mekânı olan köşkü kurgularken, Bevoir'ın içkinlik ve aşkınlık arasında yaptığı ayrımı benimser. Âşık olmak, arzulamak, resmetmek, koşmak, denize girmek gibi belli türden hareketlerin mekânla ilişkisini işleyen Fransız yönetmen, bu hareketlerin eril aklın yasalarının tahakkümü altında nasıl görüldüğüne yönelik imalarıyla beden mekânsal hareketleri ile eril otorite arasındaki bağı kabul etmek bakımından Young'ın argümanlarıyla paralel bir hat izler. Bunun yanı sıra annesinin kızını mecbur kıldığı evlilik ile patriyarkanın yasasının nasıl bir normatif arzu pratiği kurduğunu gündeme getirmek bakımından Ahmed'in argümanı ile belirli bir paralellik içerisindedir. Ancak Sciamma kurgusunda eril otorite ile ilgili gündeme getirdiği bir dönüşümle birlikte bu düşünürlerden farklı bir rota izleyerek mekânın cinsiyetini soruşturur. Fenomenolojik geleneğin nesnel mekân ile yaşanan mekân arasında yaptığı ayrımı benimseyen Sciamma, kadının mekân ile ilişkisinin eril otorite tarafından yapılandırılmasında hangi felsefi varsayımların ve argümanların "temel" olduğunu inceleme yoluna gider. Bu açıdan Sciamma yapısalılık sonrası düşünürler gibi, tüm bir mekânı kuran görünmez yasanın peşinde olmak bakımından daha ziyade bir meta analiz yapmaya girişir. Fransız yönetmenin anlatısında kurguladığı arkitektoniği takip edebilmek adına ilk olarak ana mekân olarak konumlandığı köşkün, karakterlerle ve çevresiyle ilişkisinin nasıl kurgulandığını inceleyerek başlamak gerekir.

PATRIYARKAL ARKİTEKTONİĞİN İSKELESİ

Alev Almış Genç Kızın Portresi ressam Marianne'in bir tekneyle sipariş üzerine çizeceği bir portre için gideceği köşke varmaya çalışmasıyla başlar. Marianne'in ulaşmaya çalıştığı köşk, her şeyden uzakta ve yalıtılmıştır; ancak tüm bu yalıtılmışlığı içerisinde köşk, o günün dünyasının kadına bakışından hiç de yalıtılmış değildir. Anlatı açıldıkça ve seyirciler köşkün duvarlarının içerisine girdikçe hiçbir erkeğin ikamet etmediğini ancak yine de eril aklın, yasanın tahakkümünü bu köşkte sürdürdüğüne tanık olur. Bu yalıtık ve erkeksiz köşk, anne figürü üzerinden erkek egemen dünyanın yasalarını köşkün mekânsal örgütlemesine uygular. Bu yönüyle temeli erkek egemen toplum tarafından atılmış köşkün yapısını, anne figürü tıpkı kolon ve kirişler gibi ayakta tutar. Erkek egemen yasaların uygulayıcısı olan anne figürünü devamlı köşkün salonunda gösteren yönetmen böylelikle annenin köşk içerisindeki otoriter konumunu mekânsal olarak da destekler. Zira salon, köşkün üyelerinin görece "özel" alanlarından çıkararak kamusalığa karıştırdıkları mekân olmak bakımından köşkün merkezi konumundadır. Fransız yönetmenin annenin mekânını salon olarak işaretlemesi, hiçbir erkeğin olmadığı bu evde annenin nasıl erkek aklının bir temsilcisi olarak var olduğunu göstermesinin yanı sıra, salondaki söylemin evin özel alanları diyebileceğimiz tüm odalara nasıl sirayet ettiğini de gösterir. Bu açıdan annenin görünürlüğüyle temsil edilen görünmeyen erkeğin akli ve yasa, köşkün odalarının hareket alanlarını ve zamanlarını belirler. Bununla beraber köşkün içerisini yöneten yasa, dışını da yönetir. İçeri ile dışarı arasındaki bu süreklilik, ressamın köşke gelmesiyle başlar. Héloïse'in bir portresini çizmesi amacıyla köşke davet edilen ressam, portreyi kontesin kızından gizli çizmek durumundadır. Bu yüzden ressam Marianne, manastırdan köşke geldiğinden beri dışarı çıkmasına izin verilmeyen Héloïse'e yürüyüş arkadaşı olarak tanıtılır ve

Resim 1. Anne salondaki portresini ressama gösteriyor (Sciamma, 2019)

böylece annenin köşkün içerisinde Héloïse'e biçtiği içkinlik alanı kısmi ve kontrollü olarak yürüyüşe çıktığı saatlerde esnetilir.

Köşkün annesinin Héloïse'in portresini resmettirmek istemesinin nedeni, portrenin kızına damat olarak seçtiği Milanolu beyefendiye gönderilecek olmasıdır, zira portre beğenildiği takdirde bu evlilik gerçekleşecektir. Anlatı ilerledikçe bu evlenme biçiminin kuşaktan kuşağa aktarılan bir gelenek olduğunu görürüz. Keza anne de evlendikten sonra köşkün salonuna ilk girdiğinde kendisinin portresiyle karşılaştığını beyan eder (**Resim 1**). Ne var ki annenin geleneksel evlilik modeline pek itirazı yoktur; hatta kızının Milano'ya gelin olarak gidecek olmasını bir nevi kurtuluş olarak görür. Kızına erkek egemen toplumun bakışıyla paralel bir şekilde bir "nesne" olarak bakan annenin bakışına Héloïse çeşitli direnme biçimleri uygular. Sözelimi kendisinin bir erkeğin bakışının beğenisine nesne olmayı reddettiğinden poz vermeyi de reddeder. Bu evliliğin yapılacağına dair verilen söz Héloïse ile evleneceği bey arasında değil; annesiyle müstakbel damadı arasındadır. Bevoir'in *İkinci Cins*'te tarif ettiği gibi Héloïse tam bir edilginlik içerisinde. Annesi tarafından Milanolu Bey'e gelin olarak "verilir" (Bevoir, 1981, 15). Bu yönüyle annesinin köşkünde içkinlik alanına hapsedilmiş Héloïse'in önünde evlilik ile birlikte yeni bir içkinlik alanı açılır.

Anne ile özdeşleşmiş erkek egemen bakışın, köşkün tüm odalara nasıl bir hareket sahası tanımladığını, bu hareket sahasının köşk sakinlerini ilişkiselliklerini nasıl biçimlendirdiğini gösteren Sciamma, ressamın modeline bakışının da köşkün bu mekânsal örgütlenmesinden pay aldığını gösterir. Her şeyden önce ressam Marianne'in kalacağı oda olarak köşkün salonun tam karşısındaki oda seçilmiştir. Sciamma'nın bu mekânsal hamlesi, evin annesinin ve dolayısıyla eril aklının gözünün ressamın üzerinde olduğunu ima ederek annenin kızına bakışıyla ressamın modeline bakışını kesiştirir (**Resim 2**). Başka bir deyişle, Marianne'in modeline bakışı, annenin yani erkek egemen toplumun bakışıdır. Ressam kadın olsa da erkeğin bakışı olan nesnelleştirici bakış, sanatın da hâkim cinsiyetini ima eder. Bu bakışın cinsiyetinin teorik arka planına baktığımızda gözün merkeze aldığını görürüz. Ne ki bu göz, karşısındaki nesneyi bütüncül olarak konumlandırmasıyla bedensiz bir gözdür. Zira beden bakışı, nesnelere ancak belli profillerden hareketle algılandıkça, nesnelleştirici bakışın bedensiz gözü, bedenin mekândaki konumunu görmezden gelerek nesnelere sanki yekpare bir bütün olarak algıyormuşuz gibi

Resim 2. Ressam Marianne'in odası salonun tam karşısında konumlandırılmıştır (Sciamma, 2019)

sunar. Resim sanatında Rönesans'ın özellikle perspektif tekniği ile çizilen resimlerinde yakalayacağımız bu görme modeli, özne ve nesne ikiliğini beraberinde getirir. Bu görme modelinde dünya, bir nesnelere yığındır; gören özneyi ise bu yığına bilen, anlamlandıran, sınıflandıran böylelikle de bu nesnelere yığına düzen vererek onlar üzerinde tahakkümde bulunma imtiyazını bulan bir konumdadır. Dünyanın içinde ikamet ettiğinden bihaber, mekânsallığından ve zamansallığından yalıtılmış bu bakış, kadını da bir özne olarak değil, üzerine söylemler üretmek yaşamını düzenleyebileceği bir nesne olarak konumlandırır. Sciamma'nın anlatısında bu ehlileştirilmenin resimdeki izdüşümünün bir örneğine rastlıyoruz. Marianne'in modeli Héloïse'i resmederken modelinin isyanını, duygularını, arzularını görmezden gelerek, onu sadece bir bakışın

Resim 3. Héloïse denize giriyor (Sciamma, 2019)

beğenisine sunulacak durağan fiziksel özelliklerine sadık kalacak biçimde resmedişi bu ehil bakışın bir örneğidir. Ne var ki bu bakışa Héloïse'in itirazı vardır.

Marianne ile Héloïse arasındaki yürüyüş arkadaşlığı, mekânsallıkta köşkün referans alındığı bir iç-dış gerilimini peşi sıra getirir. Bu gerilimde köşkün dışında olmak bakımından "dış" olarak konumlandırılabilceğimiz yürüyüş alanı, annenin köşkün dışarısında otoritesini kaybettiğini ve dışarısını arzu ettiği denli yönetemediğini de gösterir. Nitekim anne tarafından sözde yürüyüş arkadaşı olarak tanıtılan Marianne ile Héloïse arasında daha sonra aşk ilişkisine evrilecek bir arkadaşlık ilişkisi gelişir. Héloïse köşkün kasvetli ortamından çıktığında belirli bedensel hareketler üzerinden içindeki yaşama istencini her açığa vurduğunda, Marianne de bu anlara tanıklık eder. Sözgelimi Héloïse uzun zamandır hayalini kurduğu gibi denize doğru koşar, daha önce hiç girmedeği denize girer (**Resim 3**). Bu sahneler eril aklın tahakkümünün mekânda kurduğu otoriteyi sorunsallaştırır. Annenin tahakkümünün görece "dışında" gerçekleşen bu arkadaşlık sayesinde Marianne Héloïse'in bu evliliği ne kadar istemediğini görür. Bu yüzden anneden izin alarak, resmi ilk Héloïse'e gösterir. Gelgelelim bu hamle, Marianne'in anne ile girdiği "suç ortaklığı"nın da itirafıdır bir bakımdan. Marianne bu suç ortaklığını Héloïse'e itiraf ettiğinde çizilen portresini görmek ister ve Marianne'in suçunun bedeli çizdiği portrenin beğenilmemesi olur. Zira portredeki kadın Héloïse'e göre kendisi değildir; o kadında ne duygu ne de varlık belirtisi vardır. Marianne modelinin hoşnutsuzluğuna karşılık belli geleneklerin ve kuralların olduğunu öne sürerek kendisini savunur. Kuşkusuz Marianne'i bağlayan kurallar, geleneksel mekân anlayışının ve erkek egemen sanat dünyasının kurallarıdır. Bu yönüyle söz konusu sahne filmin bir dönüm noktası olarak yorumlanabilir. Zira portrenin biteceğini hesap eden annenin köşkten ayrılması gerekir, ancak portre beğenilmediği için Marianne tarafından imha edildiğinden hazır değildir. Bu yüzden portrenin yeniden çizilmesi gerekir ve Héloïse ressamın yeniden Marianne olmasını ister. Bu çakışma çeşitli yorumlara açık bırakılır. Sözgelimi Héloïse belki de ona

istemediği bir rol ve konum biçen annenin eril bakışının olmadığı durumda portresinin çizilmesini ister. Ya da filmin ilerleyen kısımlarında Héloïse'in dediği gibi, Marianne kendisi için bu portreyi imha etmiştir. Her hâlükârda portre hususunda yeni bir anlaşmaya gidilir. Annenin gönülsüz de olsa köşkten ayrılmasıyla birlikte köşkün salonunu anne dönene dek görmeyiz. Salonun bu görünmezliği köşkte eril aklın otoritesinin yokluğuna ima ederek köşkün mekânsal örgütlenmesindeki dönüşümü gündeme getirir. Yalnızca Marianne, Héloïse ve evin yardımcısı Sophie'nin kaldığı bu köşkte anne gelene dek, içeriye dair seyirciye gösterilen mekânlar artık Marianne'in yatak odası ve Sophie'nin çalıştığı mutfaktır. Diğer yandan bu dönüşüm Sciamma'nın anlatısının Young'ın mekân kuramından ayrıldığı yerdir. Zira Young'a göre alışkan bedenini mekândaki hareketleri kendisini eril gözün bakışı altında bir nesne olarak değerlendirdiğinden, görünür bir otoritenin yokluğunda da kısıtlanmaya devam edecektir. Oysa Sciamma annenin yokluğunda mekânda Young açısından kabul edilemeyecek bir dönüşüm kurgular. Ancak yönetmenin kurguladığı bu dönüşümü, iyimser bir dönüşüm olarak nitelendirmek haksızlık olur. Sciamma kurguladığı dönüşümle daha ziyade patriyarkal arkitektöniğin meşruiyetine bir zemin olan felsefi varsayımları sorgulama imkânı açar.

Portrenin yeniden çizilmesine karar verilmesi ile birlikte ressam ile model arasındaki ilişki de kaçınılmaz olarak dönüşür. Her şeyden önce Marianne'in odasının hemen karşısında yer alan salon artık boş olduğundan, annenin gözü ressamın gözü üzerinde değildir. Annenin gözünün ressamın üzerinden çekilmesi ile birlikte ressamın nesnelleştirici bakışının sekteye uğrayarak tanrısal otoritesini kaybettiğini görürüz. Bunu Héloïse'in Marianne'in karşısında yeşil elbisesini giyerek poz verdiği ilk sahnede geçen diyalogdan hareketle takip etmek mümkündür. Burada küçük bir parantez açarak bahsi geçen sahnede kameranın yerleştirildiği konuma dikkat etmek gerekir. Kamera ne modelin ne de ressamın olduğu yere hizalanır, aksine Sciamma ikisinin arasında muğlak bir bölgeye yerleştirerek seyircisine de bu tartışmada bir ara bölge tahsis eder. Bahsi geçen sahnede Marianne, modeli Héloïse karşısında poz verirken, onun istemediği evliliğin bir öznesi olmasına yönelik yaptığı yorumla Héloïse'i incitir; durumu fark edip özür dilediğinde Héloïse'den incinmediğine dair bir yanıt alır. Ancak Héloïse her ne kadar incindiğini inkâr etse de Marianne onun her incindiğinde elini dudaklarını sıkarak için götürerek kendisini ele verdiğini söyler. Yakalandığını hisseden Héloïse dudaklarını ısırduğunda, Marianne utandığında ise dudaklarını ısıracağını söyleyerek Héloïse'i sıkıştırmaya devam eder. Duygulanımların bedensel ifadesini sorunsallaştıran bu sahnenin felsefi arka planında, Batı metafizik geleneğinin ruh-beden dualitesine yönelik bir itiraz vardır. Zira nesnelleştirici bakış, bu dualitede bedeni ruhun karşısında ehlileştirerek ruhsal olana yaptığı yatırımla beslenir.

Ruh-beden ayırımına yönelik en keskin ayrımlardan birisi ile Descartes felsefesinde karşılaşırız. Descartes ruhun Eski Yunancadaki karşılığı olan *psyche* kavramının soluk, uçuculuk, hava gibi anlamlarla ele alınamayacağını iddia eder. Düşünürü göre şayet ruhun böyle bir yapısı olsaydı o halde ruhun bir "şey" olması gerekirdi. Oysa Descartes'a göre ruh yayılımı olmaması açısından uzamsal bir varoluşa sahip olmadığı gerekçesiyle bir şey olamaz. Ruh yayılımsız yapısı itibarıyla bedenden ayıran Descartes 6. *Meditasyon*'da bu ayrımı şöyle izah eder:

Belki ya da kesinlikle, sınıksız bağlı ve bitişik olduğum bir bedenim varsa bile, bir yandan kendim hakkında da sadece düşünen yayılımsız bir şey olarak açık seçik bir fikrim, öte yandan bedenim hakkında sadece yayılıma

sahip ama düşünmeyen bir şey olarak seçik bir fikrim olduğum için, benim, yani beni ben olduğum şey yapan ruhumun, bedenimden bütünüyle ve tam anlamıyla ayrı olup onuz var veya mevcut olabildiği kesinlikle doğrudur (2007 [1641], 73).

Descartes'ın belirlemesi belirli açılardan sorunludur. Şayet ruh ve beden birbirinden tümüyle ayrışsa, bu ikisi arasındaki etkileşim nasıl sağlanabilir? Düşünür bu güçluktan beyindeki bir noktayı işaret ederek sıyrılmaya çalışsa da yanıtı düşünürleri tatmin etmez. Aslında *Meditasyonlar*'da acı deneyimi üzerine ifadelerinde, kimi zaman ruhun bir kaptan gibi bedeni yönetemediği, acı, açlık, susuzluk gibi deneyimler irdelendiğinde onun bedene sıkı sıkıya bağlı olduğu ifadeleri geçse de (Descartes, 2007 [1641], 75), ruh-beden ayırımı dair öne sürdüğü bir diğer argüman olan "bölünmezlik" argümanında dile getirdiği üzere, sözgelimi bedeninin bir uzvunun kaybedilmesi durumunda ruha herhangi bir eksilme olmayacağı yönündeki beyanı (Descartes, 2007 [1641], 79-80) acı deneyimine yönelik ilk belirlemesini muğlaklaştırır. Dahası Descartes'ın belirlemesi kendisinin ihmal ettiği ama fenomenolojik geleneğin ve Sciamma'nın söz konusu sahnesinin de merkezi teması olan öznelarasılık meselesi açısından büyük bir problemdir. Zira Descartes'ın sözünü ettiği türden ruha dair açık ve seçik kavrayış, birinci tekil şahsın perspektifinden gerçekleşen bir kavrayıştır. Bu durumda benin yayılımsız ve uzamsallıktan yalıtık ruhu, bedenden tümüyle kopuk ise başka benlerin duygulanımlarını nasıl tanıyabilir? Descartes felsefesinde bu soruya yanıt bulamayız. Onun yalnız ve yalıtık beninin başkalarıyla ilişkisi çözümsüz bir mesele olarak kalır.

Ruh ile beden arasında Descartes'ın çizdiği denli bariz bir ayırım olmasa da söz konusu ikiliğin geçmişi Antik Yunan felsefesine kadar sürülebilir. Sözgelimi Platon bedeni kimi zaman ruhun içine hapsedildiği bir zindana, kimi zamansa içine zincirlendiğimiz bir istiridye kabuğuna benzetir (2005 [MÖ 4. YY], 485). Ruh ile beden arasındaki etkileşim söz konusu olduğunda, belirleyiciliği ruha veren Platon ruhu biri iyi diğeri kötü iki kanatlı bir ata ve arabacıya benzetir. Bu analogi gereği, ruhun iki kanadını dizginleyen yanını ruhun akıllı yanı olarak konumlandırır (2005 [MÖ 4. YY], 47). Bu bakımdan ruh ve beden Platon felsefesinde iki ayrı tözsel statüde konumlandırılmasa da bu ikiliğe hiyerarşik bir değer atfeden bir bakış söz konusudur. Platon'un aksine Aristoteles *De Anima*'da ruhun beden olmadan harekete geçtiği hiçbir duygulanım olmadığını (Aristoteles, 2018 [MÖ 4. YY], 35-37) söyleyerek ruh ile beden arasındaki ayırma karşı çıkıyor görünse de filozofun *Peri Hermeneias*'taki gösterge kuramında söz ile yazı arasında ruhu baz alarak gittiği ayırım, ruh ile beden arasında bir ayırımı varsayar (Aristotle, 1962 [MÖ 4. YY], 115). Aristoteles'ten İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure'e değin izi sürülebilecek olan gösterge kuramlarında, gösterge daima ideal ve zihinsel bir gösterilene gönderme yapan yanından vazgeçilmeksizin ele alınarak, göstergenin maddi yanı ideal yanının aşağısında konumlandırılır. Bu bakımdan ruh ve beden arasında Batı metafizik geleneği boyunca düşünürlerin bu ikili arasında hiyerarşik bir ayırma gittiğini söylemek mümkündür. Bu hiyerarşik ayırım gereği Batı metafizik geleneği, duygulanımlar söz konusu olduğunda bedensel ifadeleri belli bir duygu durumunun göstergesi olarak yorumlar. Sözgelimi çatık kaşlar kızgınlığın ve öfkenin, ağzı açık bir yüz ise şaşkınlığın göstergesi olarak yorumlanır. Bu yorum gereği insanda önce duygu durumunun fikri oluşması ardından bedeninin bu duygu durumunu yakalaması gerekir. Merleau-Ponty geleneğinin bu hatalı yaklaşımını "öfke" duygulanımı üzerinden örneklendirerek şöyle itiraz eder:

“Bir nedenden dolayı bana korkunç öfke duyan biriyle karşı karşıyayım diyelim. Bu kişi sinirleniyor, ben de bu kişinin bu öfkelerini şiddetli sözlerle, el kol hareketleriyle, bağırıp çağırarak dışavurduğunu fark ediyorum. Öfke nerede peki? Diyebilirler ki öfke karşımdaki kişinin ruhunda. Bu o kadar da açık bir şey değil. Bakışlarından okuduğum bu kötülüğü ve acımasızlığı el kol hareketlerinden, sözlerinden, vücudundan ayrı düşünemiyorum ki. Burada olup bitenler dünyanın dışında, öfkeli insanın vücudunun ötesinde ücra bir makamda olmuyor ki. Öfkenin patlak verdiği yer resmen burası, bu oda, bu nokta; öfke ikimiz arasındaki uzama yayılıyor. Karşımdakinin öfkesi, belki demin gözyaşlarının döküldüğü gibi ya da birazdan ağzında bir kasılmanın oluşabileceği gibi suratında oluşmuyor, tamam ama sonuçta... öfke karşımdaki kişide barınıyor, rengi atan benzine vuruyor, o kızaran yanaklara, kanlanan gözlere, incelen sese yansıyor... Bir an için öfkeyi dışarıdan gözleme tutumunu bırakıp da öfkenin ben öfkelendiğimde bana nasıl görüldüğünü anımsamaya çalışırsam, durumun farklı olmadığını itiraf etmem gerekir: kendi öfken üzerinde düşününce görüyorum ki öfkem vücudumdan ayrılabilir ya da ona yapıştırılmış ama çıkarılabilecek bir şey değil. Paul'e karşı öfkemi anımsayınca, öfkemi ruhumda ya da düşüncemde bulmuyorum, öfkemi aramızda buluyorum, oturduğu yerden beni alaycı bir ifadeyle sakın sakın dinleyen pis Paul ile bağırıp çağırarak benim aramızda buluyorum....” (2014 [1948], 49-51).

Öznelarası ilişkide mekânın rolüne hakkını veren bu bakış ruh ve beden arasında yapılacak gerek tözsel gerekse de hiyerarşik tüm ayrımları asılsız bulur. Zira Merleau-Ponty'nin ifade ettiği üzere, duygulanımın açığa çıktığı bedensel jestin ardında ondan ayrı bir tinsel ideallik yoktur; bilakis bedensel jestin ta kendisi o duygulanımdır. *Algının Fenomenolojisi'* ne baktığımızda bu durumu izah etmek adına düşünürün farklı kültürlerden insanların farklı bedensel jestlerinden söz ettiğini görürüz. Sözgelimi bir Avrupalının öfkelenişinde kızarıp betinin benzinin atmasına karşın öfkelenen bir Japon'un gülümsemesinden söz eder. Bu örnekler duygu durumlarının bedensel ifadesinin Merleau-Ponty'nin deyişle en az masaya masa demek kadar uzlaşım (2016, 265) olduğunu göstererek duygu durumlarının arkasında değişmeden kalan sabitenin asılsızlığını bir başka açıdan gösterir. Bu felsefi arka plandan hareketle Marianne ve Héloïse arasında geçen tartışmaya döndüğümüzde, Héloïse'in kendisini bedensel jestleriyle ele vermesi, duygulanımların ikisinin bedenlerinin arkasında tinsel ideal bir noktada değil; uzamda, ikisinin arasındaki boşlukta yayıldığını dile getirmesi bakımından Merleau-Ponty'nin yaklaşımıyla paralellik sergiler. Sciamma bu açıdan Merleau-Ponty'nin de belirttiği üzere insanın “bir vücut ve bir ruh değil, vücut ile ruh” (2014 [1948], 26) olduğu beyanını benimseyerek, nesnelleştirici bakışın ve patriyarkal arkitektinin temel ikiliği olan ruh-beden ikiliğini reddeder.

Ruh ile beden ikiliğini reddederek bu iki kategorinin iç içe geçmişliğini kabul etmek, bu ikiliğin yaratacağı diğer dualiteleri de reddetmeyi gerektirir ki Sciamma da öyle yapar. Fransız yönetmen sahnenin devamında süren diyalogda nesnelleştirici bakışın meşruiyetini üzerine kurduğu özne-nesne ikiliğini de ekarte eder. Diyalogun devamında Marianne'in Héloïse'e “yerinde olmak istemezdim” sözlerine binaen Héloïse “tam olarak aynı yerde” olduklarını söyler. Ardından Marianne'i tuvalin karşısında poz verdiği model koltuğunun olduğu yere çağırarak oradan tekrar tuvale bakmasını ister ve ekler, “eğer sen bana bakıyorsan, ben kime bakacağım?” Marianne'in şaşkınlığından aldığı güçle şöyle devam eder Héloïse: “ne diyeceğini bilmediğin zaman elini alına götürüyorsun. Kontrolü kaybettiğin zaman kaşlarını kaldırıyorsun. Ve rahatsız hissettiğin zaman ağzından nefes alıyorsun.” Anlatının bu sahnesi

üzerinde durmamız gerekir. Sondan başlayalım: Marianne'e model olan Héloïse, nasıl ki bedenselliğiyle duygu durumlarını ele veriyorsa, Marianne de kendisini ele verir. Bu sahne geleneksel ressamın nesnelleştirici bakışına öznelarası ilişkide gören bedenini, aynı zamanda görünür olduğunu öne sürerek itiraz eder. Bedenselliğin bu geçişli yapısına yine Fransız fenomenolog Merleau-Ponty'nin nesnel beden ve fenomenal beden kavramsallaştırmasıyla bir ayırım yaparak işaret ettiğini görürüz. Nesnel beden aslında Klasik psikolojinin bedene bakışını ifade eder. Bedeni diğer nesnel türünden bir nesne olarak ele alan klasik psikoloji, bu türden nesnelere ile bedeni aynı süreklilik dizgesine tabi tutar. Merleau-Ponty bedenini nesnel boyutunu inkâr etmez, gelgelelim kişinin kendi bedenselliği ile, başka deyişle yaşayan bedeniyle kurduğu ilişkinin bedenini yalnızca bir nesne olarak ele alındığı takdirde açıklamayacağı kanaatindedir. Zira Fransız filozofa göre bedenini sürekliliği nesnelere sürekliliği ile bir değildir; bilakis nesnelere sürekliliği bedenini sürekliliği sayesinde kurulur. Ben bedenselliğim sayesinde nesnelere farklı perspektiflerden algılarken; kendi bedenim, diğer nesnelere gibi bana farklı perspektiflerden görülmez (Merleau-Ponty, 2016 [1945], 137-139). Kişinin kendi yaşayan bedeniyle birinci perspektiften kurduğu ilişkiye fenomenal beden adını veren Merleau-Ponty, bedenini bu iki boyutu bakımından hem nesne hem özne düzeyine ait olduğunu ifade eder. Başkasının bedeni bu yönüyle benim fenomenal bedenim için, diğer nesnelere gibi belli perspektiflerden görünen bir şey olmak bakımından nesnel bedenken; benim kendi bedenim de başkalarının fenomenal bedenlerinin bakışına nesne olmak bakımından nesnel bedendir. Bedenselliğin bu ikili boyutunda gündeme gelen gören ve görülen ikiliğinin iç içe geçmişliği, özne-nesne ikiliğinin de tersine çevrilebilirliğini ima eder. Özne ile nesne, gören ile görünen dualitelerin iç içe geçmişliğinin gelenek sanat cephesindeki izdüşümü manidardır. Ressam artık kendi tanrısal özne konumundan karşında model olarak duran nesnesine bakıyor değildir. Zira modeli her ne kadar ressamın bakışına için nesne ise, ressam da modelin konumlandığı yerde modelin bakışına nesnedir. Özne-nesne dualitesindeki bu kırılış, hem ressam ile model arasındaki hiyerarşik ilişkiyi dönüştürür, hem de ressamın erkek egemen bakışını kırar. İşte Sciamma bu kırılışı kameranın konumlandırılışındaki dönüşüm ile ete kemiğe büründürür. Sahne boyunca iki karakterin arasında muğlak bir bölgede hizalanan kamera, Marianne'in Héloïse'in model koltuğundan tekrar kendi tuvalinin başına döndüğü zaman konum değiştirir. Model Héloïse'in bulunduğu konumda hizalanan kamera ile Sciamma, ressamın konumunun hem sinemanın seyircisi hem de kendisi de bir seyirci de olan model Héloïse tarafından ifşa olduğunu ilân eder. Zira ressamın bakışının mutlaklığı bir kez kırılmıştır ve Sciamma seyircisine Héloïse'in model koltuğunu tahsis ederek tüm ikiliklerin birbirine karıştığı yerde sinemaya atfedilmiş ikiliklerin statüsünü de yeniden düşünmeye sevk eder.

Sciamma özne ile nesne, gören ile görünen arasındaki tersine çevrilebilirliği ressamın kör noktasında kurgular. Zira Héloïse Marianne'i model koltuğunun olduğu yere çağırarak oradan çizimin yapıldığı alana bakmasını isteyene kadar, Héloïse'in kendisini gözlemlediğinden bihaberdir. Bu nokta mekânsallığın zamansallıktan ayrılamaz oluşuna işaret etmesi açısından önemlidir. Marianne modeli Héloïse'i resmetmek için her ne kadar tam karşısında konumlandırmış olsa da ressam bakışını modelinden tuvaline döndüğü anda artık modeline kördür (**Resim 4**). Ve bu kör noktada modeli Héloïse'in kendisini değil, hafızasındaki görüntüyü resmettiğinden modelinin kendisini izlediğini göremez. Sciamma'nın

Resim 4. Marianne modelini resmederken (Sciamma, 2019)

filmde hissettirdiği bu kör noktayı, Derrida *Körün Hatıraları*'nda ressamın otoportre çizme deneyimini merkeze alarak tespit eder. Derrida'nın otoportre üzerine belirlemeleri portre için de uyarlanabilir, zira otoportre çizme deneyiminde ressam aynı zamanda kendisinin modeli olsa da kendisini resmetmek için ayna gibi teknik bir nesne kullanır. Derrida'ya göre ressam, aynadan tuvale döndüğünde kendi görüntüsünü değil, hatırasındaki görüntüsünü resmeder; bu açıdan körlük çizimin olanağı ve aynı zamanda olanaksızlığıdır (1993 [1990], 3-4). Derrida'nın tespitini akılda tutarak aynı sahneye döndüğümüzde, Marianne de bakışını modeli Héloïse'den tuvale doğru çevirdiğinde modelinin de kendisine baktığını göremediğini görürüz. Zira Marianne az önce baktığı modelinin kendi hatırasındaki görüntüsünü resmetmekle meşguldür. Bedenselliğin sonluluğundan kaynaklanan ressamın kör noktası, hafıza ile ikame edilir. Bu ikame işlemi, nesnelleştirici bakışın geleneksel resim teorilerinde bir izdüşümü olarak görebileceğimiz gerçekçi resim anlayışına darbe vurur. Şayet ressam, modeli tam karşısında duruyorken bile onun gerçeğe en sadık görüntüsünü tuvale aktarmak yerine, ancak hafızasındaki imgesini tuvale aktarabiliyorsa, bu durumda modelin gerçeğe en sadık görüntüsünü tuvale aktarma düşüncesi uzak bir ideal olarak kalmaktadır. Derrida'nın *Körün Hatıraları*'nda ressam-model arasında tespit ettiği bu yarık, deneyimin yapısı ile ilgili önemli bir noktaya işaret eder.

Körün Hatıraları'ndan evvel 1967 yılında yayınlanan *Ses ve Fenomen*, *Gramatoloji Üzerine* ve *Yazı Fark* isimli üç metninde Derrida 2500 yıllık felsefe geleneğinin mevcudiyet merkezli metafizikle işlediğine işaret eder. Derrida'ya göre bu metafizik geleneği, daima mevcudiyetin şimdi ve burada olma haline erişme ideallığının eşlik ettiği motivasyonundan aldığı güçle tüm kurucu dualitelerine de bu ideal üzerinden hiyerarşik bir değer atfeder. *Ses ve Fenomen*'de Husserl bahsi üzerinden zamansallaşma meselesine odaklanan Derrida, Husserl'in *İçsel Zaman Bilincinin Fenomenolojisi Üzerine*'sinin 16. ve 17. kısımlarını merkeze alarak şimdinin saf deneyimine ulaşmanın imkansızlığına dikkat çeker. "Şimdi"nin deneyimine daima şimdi olmayan geçmiş şimdilerin (*retention*) eşlik ettiğini

belirten Husserl, algılama ediminde saf şimdi noktasının yakalanmasının olanaksızlığını tespit eder ve deneyimde hafızanın rolüne dikkat çeker (1991 [1928], 182-183). Derrida açısından Husserl'in tespiti kimi açılardan hâlen sorunlu olsa da buna rağmen düşünürün zaman teorisi saf şimdinin asla yakalanamaz olduğunu göstermesi açısından kayda değerdir. Mevcudiyetin şimdi ve buradalığına erişmenin imkansızlığı, daima gayrı-mevcudiyetin eşlik ettiği bir mevcudiyet deneyiminin olanağını ve olanaksızlığını ima ederek (Derrida, 1973 [1967], 64) bu gayrı-mevcudiyetin ikame edilmişinde hafızanın rolünü gündeme getirir.

Sciamma mevcudiyetin kalbinde yer alan yad-mevcudiyetleri hem ressam ile model arasındaki ilişkide gören-görülen dualitesinin kırıldığı yerde ressamın kör noktasına işaret ederek hem de gizli portre çizimi mevzubahis olduğunda ressamın hafızasına yatırım yaparak işler. Nitekim Marianne portreyi gizlice çizdiği durumda her ne kadar nesnelleştirici bir bakışla modelini resmetse de Sciamma ressamın sözü edilen bakışının ihmal ettiği bedenselliği nasıl kaçınılmaz bir biçimde hesaba katmak zorunda olduğuna hafıza teması üzerinden işaret eder. Zira gizli portre projesi Marianne'nin omuzlarına modelini karşısında konumlandırmaksızın çizmesi gibi bir sorumluluk yükler. Bu yüzden yürüyüşlerinde Héloïse'e fark ettirmeye çalışmaksızın çok dikkatli bakan Marianne, modelini pek çok farklı profilden gözlemler ve yürüyüşlerinden dönüp odasında yalnız kaldığında, şömineden yansıyan alevlerin yarattığı loş ışık eşliğinde hafızasına nakşettiği izleri eskiz kağıtlarına aktarır. Fransız yönetmen Sciamma söz konusu sahnelerle bedenselliğin sonlu yapısına işaret ederek modelin şimdi ve burada mevcut oluşunun olanaksızlığının -bir başka deyişle yad mevcudiyetinin (*non-présence*)- çizimi olanaklı kıldığını iddia eder. Nitekim Marianne'in karşılaştığı durum bilhassa çizimin mitik kökeninde mevcuttur. Farklı versiyonları olan bu kökene yönelik efsane Yaşlı Plinius'un *Doğa Tarihi*'nde şöyle aktarılır: Efsaneye göre Butades adlı Sicyonlu bir çömlekçinin kızı yakın zamanda uzun bir yolculuğa çıkacak olan genç bir adama aşıktır. Kızının aşkı Butades'in büyük bir keşif yapmasına neden olur. Butades'in kızı aşık olduğu adamın yüzünün profilini karşısındaki duvara yansıtan ışık sayesinde takip eder ve babası kızının çizdiği taslağı kil ile doldurarak sonra kabartmalı bir yüz elde eder. Ardından onu diğer çömleklerle birlikte pişirir (Pliny, 1885). Ancak efsane on yedinci yüzyıldan itibaren Yaşlı Plinius'un aktardığı haliyle değil, Athenagoras'ın aktardığı biçimiyle alımlanır. Butades'in kızı artık Korintli hizmetçi olarak anılırken, Butades ise Dibutade adıyla anılır. Efsanenin bu versiyonunda Korintli hizmetçinin sevgilisinin görüntüsünü o uykuya daldığında duvara resmini çizdiği kaydettiği aktarılır (Rosenblum, 1957, 282). On sekizinci yüzyıldan itibaren resim sanatında farklı şekillerde işlendiğini gördüğümüz bu efsane, artık romantik bir aşk hikayesiyle özdeşleştirilirken, resim sanatına da namevcudiyetin çizimle kaydedilmesi cinsinden kökensel bir misyon ekler. Sciamma'nın ressamın kör noktasına yaptığı vurgu göz önüne alındığında, Butades mitinin daha ziyade romantik alımlanışına referansta bulunarak bu kökensel anlatıyı revize ettiği söylenebilir. Zira portrenin gizli çizildiği durumlarda yürüyüşlerden geri dönen Marianne, odasında şöminenin alevlerinin yaydığı o loş ışıpta Héloïse'in hafızasındaki görüntüsünü, tıpkı Korintli hizmetçinin duvara kaydettiği gibi kaydeder. Ancak arada yine de bir fark vardır. Korintli hizmetçi yolculuğa uğurlayacağı ve göremeyeceği sevgilisinin görüntüsünü kaydetmek için duvara çizerken, Marianne orada olmayan modelinin hafızasındaki görüntüsünü tuvale kaydeder. Bu bakımdan Butades mitinde çizim, modelin/sevgilinin namevcudiyetinin bir devası olarak sunulurken;

Sciamma'nın anlatısında mevcudiyetin şimdi ve buradallığının olanaksızlığı çizimin bizzat olanak koşuludur.

ANLATININ SEMBOLİK MEKÂNI: ERİL ROMANTİZME "VEDA"

Özne-nesne, gören-görünen, ruh-beden dualitelerinin iç içe geçmişliğini gösteren Sciamma, bedenselliğe ve hafızaya yaptığı yatırımla mekânsallıkla zamansallığın da birbirinden ayrılmayacağını gösterir. Bedenin kör noktalarının açığa çıkarılmasının bir sonucu olarak hafızanın ikame edici rolü, nesnel mekân anlayışının açmazlarını gündeme getirerek kadının mekânsallıkla ilişkisini yapılandıran eril otoritenin meşruiyetini sağlayan felsefi varsayımları ve dualiteleri ortaya çıkarır. Tabii bu mekân anlayışının ve nesnelleştirici bakışın erilliği sadece resim alanında etkisini göstermez, edebiyat alanında da otoritesini konuşturur. Fransız yönetmen bu otoriteyi anlatısında, Orpheus ve Eurydike'nin mitik anlatısına verdiği referansla gösterir. Bahsi geçen anlatıyla hem hafızanın aşk ilişkisindeki rolünü tartışmaya açarak hafızaya yaptığı yatırımı güçlendirir hem de anlatı ile beraber sanat ve edebiyat kuramlarının cinsiyetini tartışmaya açar. Anlatıyı şöyle aktaralım:

"Güzel sesli şarkıcı, Thrak kralı ve bir Musa'nın oğlu olan Orpheus, kendisini dinleyen herkesi büyüler: İnsanlar, hatta en vahşi hayvanlar, ağaçlar, taşlar onun şarkılarıyla kendilerinden geçerdi. Argonautların maceralarına eşlik ettiği sırada, sesi fırtınaları dindirir: Odysseus'un bağlarından daha güçlüdür ve denizcileri baştan çıkararak deniz kızlarının şarkısından kendini bir tek o koruyabilir. Ancak bu aşırı çekicilik mahvına da neden olacaktır. Aristeia'nın takibinden kurtulmaya çalışırken bir yılan tarafından sokulan karısı Dryade Eurydike ölünce, Orpheus ondan ayrı kalmaz ve cehennemde onu aramaya koyulur: Şarkısı köpek Kerberos'u susturur ve gün ışığı ulaşmadan dokunmaması koşuluyla karısı Eurydike'yi geri almasına izin veren cehennem tanrılarına kendini acındırır. Orpheus ne yazık ki karısıyla kendisi arasında bu zorunlu mesafeyi koymayı başaramaz. Geri döner. Hemen ardından Eurydike büyük bir karanlıkla çevrelenir ve "incecik bir duman gibi" sonsuza dek yok olur" (Bonnefoy, 2000, 851).

Geleneksel yorumlarda Orpheus'un yasağı çiğneyerek dönüp Eurydike'ye bakması, onun aşkının şiddetine direnemeyişiyile izah edilir. Bu yorum öylesine yerleşiktir ki neredeyse yorum olduğu unutulmuş mitik anlatının bir unsuru haline gelir. Söz konusu yerleşik yorumun bir versiyonun Sciamma'nın anlatısında da tartışıldığını görürüz. Mitin yorumlanmasında belirleyiciliği Orpheus'un arzusuna egemen olamayışına veren gelenek, Eurydike'nin konumunu görmezden gelir. Bu açıdan yerleşik yorum özneyi Orpheus olarak konumlandırırken, Eurydike'yi ise yalnızca "bakılan" olmak bakımından Orpheus'un bakışının nesnesi olarak konumlandırır. Mitin yorumunda özne-nesne dualitesinden aldığı destekle Eurydike'yi yoksayan gelenek, sanat ve edebiyat kuramlarının erilliğini gözler önüne serer. Sciamma tam da sanata hâkim cinsiyeti yıkmak üzere bu anlatıyı kendi anlatısının sembolik düzeneğine yerleştirir. Köşkün mutfağında geçen sahnede, Marianne, Héloïse ve Sophie arasında geçen konuşmada mitin yerleşik yorumunun tartışıldığı yerin mutfak olması bizi bir parantez açmaya mecbur kılar. Zira evin yardımcısı Sophie'nin çalışma alanı olan mutfakta anne köşkteyken yalnızca yemeklerin pişirildiğini ve yemeklerin yapıldığını görürüz; ancak annenin köşkten gitmesiyle mutfak artık kadına hasredilen işlerin yapıldığı mekân olmanın ötesinde, kimi zaman kadınsal sorunların konuşularak çözümünün arandığı, kimi zamansa entelektüel tartışmaların gerçekleştiği bir mekâna dönüşür (**Resim 5**). Mekândaki bu

Resim 5. Héloïse, Marianne ve Sophie mutfakta (Sciamma, 2019)

dönüşüm ilişkileri de dönüştürür, nitekim annenin köşkтейken Héloïse ile Sophie arasında bir arkadaşlık ilişkisi yokken, annenin gidişyle üç karakter dayanışmaya dayanan bir dostluk ilişkisi geliştirirler.

Bu kısa parantezin ardından bahsi edilen sahneye dönelim. Söz konusu sahnede Héloïse mitin geleneksel versiyonlarından birini okur ve Orpheus'un dönüp bakmasının akabinde gelişenler şöyle aktarılır: "Eurydike ikinci kez öldü ve hiç şikâyet etmedi. Onun [Orpheus'un] tek suçu Eurydike'yi sevmektir." Orpheus'un dönüşüne atfedilen sözde romantik gerekçe Sophie'yi hiç de tatmin etmez, bilakis o bu gerekçeyi korkunç bulur. Tartışma şu soru etrafında döner: hiçbir makul gerekçesi yokken Orpheus neden dönerse ikinci kez öleceğini bildiği Eurydike'ye dönüp bakmıştır? Sophie'ye göre Orpheus'un dönüşünün makul bir açıklaması yoktur, dönüşü Eurydike'yi kaybetmekten yana korku duymadığı anlamına gelir. Héloïse ise iki yorum yapar, ilk yorumunda Orpheus'un dönüşünü Eurydike'ye delicesine aşık olmasından ötürü bakmamaya direnememesine bağlayarak geleneksel yorumlarla hemfikir görünür. Marianne ise Orpheus'un dönmesi için hiçbir makul gerekçe bulamayarak Sophie'ye hak verir ama ekler; Orpheus bir tercihte bulunmuştur. Ona son kez dönüp bakarak aşkı Eurydike'yi değil, bir şair olarak Eurydike'nin hatırasını tercih etmiştir. Ne ki yalnız şairin değil, ressamın da kör noktası sebebiyle aşık olduğu Héloïse'in kendisinden ziyade hatırasındaki imgesini tuvale resmettiğini yinelersek, Marianne'in yanıtı filmde hafızaya yapılan yatırımı güçlendirir. Tartışmanın seyri ilerledikçe, Héloïse ikinci bir tahminde bulunma gereksinimi duyarak ilk yorumunun aksine sözü bu kez Orpheus'un eril romantizmine değil, Eurydike'ye verir. Orpheus'un dönmesinin sebebi belki de Eurydike'nin ona "dön" demesidir. Héloïse'in ikinci yorumu mitin yerleşik yorumunda Eurydike'nin ehlileştirilmiş, nesneleştirilmiş ve görmezden gelinmiş olmasına itiraz eder. Orpheus'un geri dönüp bakmasının gerekçelendirilmesinde sözü kadına veren yeni bir ihtimalden söz eder.

Mitik anlatının yorumuna yaptığı bu revizyonla anlatısının sembolik alt yapısını inşa eden Sciamma, filmin olay örgüsünün gelişiminde

bu sembolik hamleyi iki kez daha hatırlatarak pekiştirir. Bahsi geçen iki sahnenin ortak özelliği bir şekilde vedaya yaptıkları vurgu olması bakımından Héloïse'in yorumunu desteklediği kadar Marianne'in de yorumunu destekler. İlk olarak merdiven sahnesinde yeniden bu sembolik hamleyle karşılaşırız. Portenin tamamlanması ve patriyarkanın düzenini temsil eden annenin köşke dönüşü ile birlikte Marianne ve Héloïse için de veda zamanı gelip çatmıştır. Bu sahnede evin yardımcısı Sophie'nin rolü mekânın sembolik anlamı açısından önemlidir. Elinde işlediği kasnağı Marianne'nin resmettiği portre aynı gün bitiren Sophie, bir gün öncesinden mutfakta Marianne'e annenin geleceğini söyler ve annenin döndüğü günü de yine mutfakta Marianne'in yüzüne bakarak tasdik eder. Bu durum köşkün mekânsal örgütlenmesinin yeniden eski düzenine döndüğünün habercisidir. Nitekim uzun müddet sonra yeniden evin salonunu görürüz ve annenin kızına düğün için aldığı gelinliği Héloïse bu salonda dener. Portrenin tamamlanmasıyla birlikte köşkteki görevi son bulan Marianne, Héloïse'i gelinlikle vedalaşmak için girdiği salonda görür. Ancak vedalaşma sahnesi salonda annenin önünde değil, Marianne'in evden ayrılmak için kullandığı merdivenlerde gerçekleşir. Sahnede kamera Marianne'in sırtının arkasında hemen birkaç metre ötesine konularak Marianne'in hızıyla paralel bir biçimde hareket eder. Bu çekim tekniği aslında resim tarihinde bildiğimiz sırt figürü (*Rückenfigur*) tekniğinin sinemanın hareket eden imgelerine uyarlanmış halidir. Resimde sırt figürü tekniği, resme bakan seyircinin kendisini resimdeki figür ile özdeşleştirmesi adına kullanılır. Sinemada hareket faktörünün devreye girmesi, resimdeki bu tekniğin hedefini daha etkin bir biçimde gerçekleştirir. Seyirci Marianne'in sırtının hemen birkaç metre uzağına hizalanarak onu takip eden kamera sayesinde Marianne ile birlikte merdivenin basamaklarını hızlı hızlı iner. Marianne en son basamağı inip gitmek için yöneldiği kapıyı açtığı anda Héloïse'den "dön" sesi yükselir. Marianne Héloïse'e bakmak için arkasını döndüğünde kamera Marianne'i bıraktığı basamakta kalır. Marianne'in Héloïse'e dönmesiyle kamera ile bu kez Marianne'in bulunduğu konumda demir atarak dışarıdan içeriye giren ışıkla birlikte Héloïse'i beyaz gelinliğinin içinde görürüz. Bu son bakışın ardından Marianne'in çıkmasıyla birlikte kapı kapanarak içeriye aydınlatan ışık kaybolur ve köşk karanlığa gömülür. Böylelikle Héloïse'den yükselen "dön" cümlesi, Orpheus ve Eurydike'nin mitik anlatısına dair kadının sesini yükselten yorumunu seyirciye hatırlatarak, veda zamanını belirleyen yine eril otorite olsa da son sözü "kadın"a verir. Bununla beraber Marianne'in yorumuyla da paralel biçimde sevgilisinin kendisini değil ama görüntüsünü ressama yakışır şekilde hatırasında yaşatır.

Orpheus ve Eurydike anlatısına bir diğer gönderme ile sergi sahnesinde karşılaşırız. Bu sahne Marianne'in köşkten ayrılmasıyla birlikte aşkın iki öznesinin nasıl hayatlarına devam ettiklerini ve birbirlerini hafızalarında nasıl yaşattığını ve dahası bu hafızadaki yaşantıyı nasıl geri kalan yaşamlarında vücuda getirdikleri üzerine kuruludur. Nitekim şaşkıncı olmayacak şekilde ressam aşkının hatırasına resimlerinde vücut verir. Üstelik Orpheus ve Eurydike mitine dair kendi yorumuna referansını tuvalinin mekânsal düzlemine taşır. Yorumun gereği bu kez dil değil, görsel imgeler olduğundan ressam Marianne kendisinin "en çarpıcı" bulduğu sahneyi, yani tam da Orpheus'un Eurydike'ye dönmesiyle birlikte onun düşmek üzere geriye doğru savrulduğu sahneyi resmeder. Sergide kendi çizdiği resmin önünde resme arkası dönük vaziyette duran Marianne'in bu duruşu serginin seyircilerinden birinin ilgisini çekmesi üzerine resme yönelik tepkileri gözlemlemek için böyle durduğunu

izah eder (**Resim 6**). Marianne'in izahı gören-görülen ikiliğinin iç içe geçmişliğinin sanatçı-izleyici cephesindeki hiyerarşik rolün dönüşümünün izdüşümüdür. Zira sanatçının izleyici üzerinde kurduğu mutlak otorite de meşruiyetini sözünü ettiğimiz ruh-beden, özne-nesne, gören-görünen dualitelerinden alır. Bu dualitelerin aslında ne kadar birbirine dolaşmış hâlde olduğunun gösterilmesi, sanatçı ile izleyici arasındaki ilişkiyi de karşılıklı ve geçişli bir ilişkiye dönüştürür. Nitekim izleyici, ressamı mitik anlatıda odaklandığı temanun olağandışlığını sezer. Resim tarihinde daha ziyade Orpheus'un döndüğü ya da Eurydike'nin öldüğü anın tabloya taşınmasının aksine, Marianne tam da Eurydike'nin savrulduğu anı resmeder. Resmin izleyicisinin de dikkat çektiği üzere, tablo daha ziyade veda anını ölümsüzleştirir.

Böylelikle Marianne söylemsel olarak Orpheus ile Eurydike mitine dair getirdiği yorumu imgesel düzlemde tablosunun mekânına taşır. Marianne mite dair yorumuyla paralel bir şekilde bu aşkın hatırasını tablosunda vücuda getirirken Héloïse ise bu kez bir başka ressama model olarak kendi hatırasını vücuda getirir. Sergi sahnesinde izleyici ile girdiği diyalogun hemen sonrasında Marianne'in dikkatini sergide yer alan bir başka tablo çeker. Marianne tabloya doğru hızlı bir biçimde yöneldikten sonra tablonun karşına varır varmaz kamera bir Marianne'in bulunduğu konumuna bir tablonun konumuna hizalanır. Kadraja resim girdiğinde seyirci Marianne'in gözünden resme bakarken; kadraja Marianne girdiğinde tablonun bulunduğu yerden seyirci Marianne'e bakar. Kadraja resim girdiğinde seyirci yalnız Marianne'in gözünden bu aşkın hatırasının nasıl vücuda geldiğini görmez. Aynı zamanda seyirci resmin ayrıntılarını da (kameranın odaklandığı sırasıyla sayalım: Héloïse'in yüzünü, onun sol kolunu tutan çocuğunu ve sağ elindeki kitabın işaret parmağıyla aralanmış yirmi sekizinci sayfasını) kameranın hareketlerinin Marianne'in bedensel hareketleri ile özdeşleştirilmesi sayesinde Marianne ile birlikte takip eder. Kadraja Marianne girdiğinde ise sinemanın seyircileri, kameranın neredeyse tablonun içerisine hizalanmasıyla birlikte

Resim 6. Marianne kendi tablosuna arkası dönük şekilde seyircilerin tepkilerini gözlemliyor (Sciamma, 2019)

Marianne'in tepkilerine adeta tablonun içerisinden bakar. Bu teknik hamle ile birlikte Héloïse'in yer aldığı tabloda elinde tuttuğu kitabın 28. sayfada aralanmasının bir anlamı olduğunu vurgulamak gerekir, zira "28" numaralı bu sayfa ile filmde daha önce de karşılaşırız. Hatırlayalım: Marianne'in Héloïse ile birlikteyken Héloïse'in isteği üzere bir ayna yardımıyla otoportresini çizdiğinde resmi kitabın 28. sayfasına yerleştirir. Bu açıdan kitabın 28. sayfasının aralanmış olması, Héloïse'in de bu aşkı unutmadığının, dahası hatırasında yaşatıyor olmasının bir göstergesidir. Ressam resminde, model ise bir başka resmin modeli olarak aşklarının hatırasının yeniden ressam-model ilişkiseliliğine sadık kalarak yaşatır.

SONUÇ: KİMİN PORTRESİ?

Foucault *Kelimeler ve Şeyler*'de Velazquez'in meşhur *Las Meninas*'ını (Resim 7) anarak bahsi geçen tabloda geleneksel mekân anlayışına zemin oluşturan nesnelleştirici bakışın çıkmaza girdiği bir an yakalar: Ressam kimi resmetmektedir? O esnada tabloya bakmakta olan seyircileri mi yoksa tablonun mekânsal düzlemi içerisinde yerleştirilmiş aynadan yansıyan kral ve kraliçeyi mi? Seyirci midir resme bakan, yoksa resimdekiler mi seyirciye bakmaktadır? Velazquez'in tablosu tüm bu soruların ucunu açık bırakır, zira Foucault'ya göre ressamın boşluğa yönelen bakışı, tuvalin

Resim 7. Velazquez, *Las Meninas*, 1656
(Wikipedia, 2022)

arkası dönük olarak resmedilişi ve neyin resmedildiğinin görünmezliği, ne kadar seyirci varsa resme davet ederek, seyirci ile model, ressam ile model ve ressam ile seyirci arasındaki ilişkileri sonsuza dek istikrarsızlaştırır (Foucault, 2002 [1966], 5). Kuşkusuz bu istikrarsızlık geleneksel resmin mekânsallığından ve bedenselliğinden münezzeh sanatçısına “erken” bir sitemdir. Gören ile görülen, özne ile nesne, ressam ile model, ressam ile seyirci arasındaki hiyerarşik rolleri istikrarsızlaştıran ve ilişkisellikleri tersine çeviren bu tablonun mekânsal örgütlemesinin bir benzerine Sciamma’nın *Alev Almış Genç Bir Kızın Portesi*’nin sinematografik mekânında rastlarız. Üstelik Sciamma bu istikrarsızlığı sinemanın hareket eden imgeleriyle ve kimi kamera teknikleriyle tartışmaya açarak hem katman katman mekânlar yaratır hem de seyirciyi bu evrene aktif bir biçimde dahil eder. Sciamma’nın istikrarsızlaştırdığı roller kendisini en çok Héloïse’in Marianne’in karşısında oturarak poz verdiği sahnede hissettirir. Hatırlayalım, Marianne’in Héloïse’e “yerinde olmak istemedim” sözlerine binaen, Héloïse ona ikisinin tam olarak aynı yerde olduklarını söyler. Nitekim haksız da sayılmaz Héloïse. Marianne istemediği bir evliliğin öznesi olmayacak olması bakımından her ne kadar Héloïse gibi bir içkinlik alanına mecbur bırakılmış olmasa da onun aşkınlık alanıyla ilişkisi en iyi ihtimalle muğlaktır.

Eril yasanın tahakkümünü sürdürülmesi için ille de erkeğe gerek olmadığını, kadının da toplumsal işleyiş gereği bu yasanın bir sürdürücüsü olduğunu gördüğümüz Sciamma’nın anlattığı, köşkün merkezinde konumlandığı anne figürünün patriyarkal arkitektoniğin temelini nasıl ayakta tuttuğunu gösterir. Erkeğin görünmezliğini anne figüründe görünür hâle getiren Fransız yönetmen eril otoriteyi bir *deus ex machine* müdahalesi ile yerinden etmek yerine, birtakım ara müdahaleler yaparak şu sorunun yanıtını düşünmemizi ister: Köşkün üyelerini arzusuz, yaşamsız birer nesnelere yığılı olarak gören ve her şeye geleneklerin yasası uyarınca düzen veren merkez olmadığında köşkte neler olur? Mekânsallıkta alışkan bedenin rolü gereği Sciamma’nın kurgulamış olduğu dönüşüm fazla iyimser görünebilir; ancak Fransız yönetmen iyimser ya da kötümser bir tablo çizmek yerine köşkün patriyarkal arkitektoniğine iskele vaziyeti gören felsefi varsayımları ve dualiteleri açığa çıkarmak adına böyle bir dönüşüm kurgular. Fransız yönetmenin bu dönüşümü en çok hissettirdiği yer Héloïse’in portresinin iki defa çizilmesidir. Zira Héloïse’in hem patriyarkal toplumun kendisine atfettiği geleneksel kimlikle portresi çizilir; hem de bu bakışın uzağında seven, arzulayan, arkadaşlık kuran, yüzen, koşan, gülen, tartışan yani bir anlamda hareketlerinin ve ilişkilerinin mekânda kısıtlanmadığı haliyle portresi çizilir. Bu iki çizim arasında gündeme gelen fark, geleneksel mekân anlayışına zemin olan ruh-beden, özne-nesne, gören-görülen dualitelerinin iç içe geçmişliğini göstererek biz seyircilere de şu soruyu sorma hakkını verir: Sciamma’nın anlattığında portresi çizilen yalnızca Héloïse midir? Köşkün kontesi olan annenin, Sophie’nin, hatta ressam Marianne’in de portrelerini görmez miyiz? Ya da kadına toplumdaki yerini tahsis eden eril otorite midir portresi çizilen? Sciamma da tıpkı Velazquez’in tablosunda yaptığı gibi bu soruların yanıtını açık bırakır. Mekânsallığa, bedenselliğe ve zamansallığa dair geleneksel yaklaşımları sorgu konusu yapan yönetmen sinematografik evreninde portre temasını merkeze alarak kadına dair bir portre çizer. Bunu da sinemanın kendisine verdiği olanaklar sayesinde durağan görsel imgelerle değil hareket eden imgeler ile yapar. Sinemanın hareket eden imgeleri, Sciamma’ya katman katman mekânlar yaratma imkânı verir. O hem köşkün içerisinde ve dışarısında yarattığı fiziksel mekânlarla hem de

resim, edebiyat gibi kuramsal ve sembolik mekânlarla kadın bedeninin mekândaki yerini seyircisine gösterir. Böylelikle sinematografik mekânın kendisine bir yönetmen olarak açtığı alan ile resim, mimari ve edebiyat alanlarında diğer hiçbir alanda yaratamayacağı geçişliliği yaratma olanağı yakalar. Üstelik anlatısının merkezine aldığı kadın temasını bir nesne, kendisini de tanrısal anlatıcı konumuna yerleştirmede seyirciye açtığı uzam ile gösterir. Zira Sciamma'nın iç içe geçmişliğini gösterdiği ruh-beden, özne-nesne, gören-görülen, ressam-model dualiteleri, anlatan-anlatılan, yönetmen-seyirci dualitelerine de sirayet eder. Fransız yönetmenin alımlayıcı olarak izleyiciye açtığı uzamı, filmin sembolik evrenini inşa ettiği Orpheus ie Eurydike anlatısına dair sahnesinde ima eder. Nasıl ki mitik anlatının geleneksel alımlanışı karakterlerin onu yorumlayışı ile kırılarak alımlayıcıya yaratıcı bir alan açmaktaysa, Sciamma'nın anlatısı da izleyiciye kendi deneyimlerini anlatının potasında yorumlamak adına gereken asgari uzamı açar. Bu uzam felsefenin en zorlu kuramsal meselelerinin gündelik hayatın problemlerinden hiç de ayrık olmadığını göstermekle birlikte kuramsal olan ve gündelik olan arasındaki uçurumu ortadan kaldırır.

KAYNAKÇA

- AHMED, S. (2006) *Queer Phenomenology Orientations, Objects, Others*, Duke University Press, Durham & London.
- AHO, K. (2009) *Heidegger's Neglect of the Body*, Suny Press, New York.
- ARENDR, H. (1959) *Human Condition, İnsanlık Durumu*, çev. B. S. Şener (1994), İletişim Yayınları, İstanbul.
- ARISTOTLE (MÖ 4.YY) *Περὶ Ἑρμηνείας, Categories. On Interpretation. Prior Analytics*, çev. H. P. Cooke, Hugh (1962), Tredennick. Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge.
- ARİSTOTELES (MÖ 4. YY) *Περὶ Ψυχῆς, Ruh Üzerine*, çev. Ö. Aygün & Y. G. Sev (2018), Pinhan Yayıncılık, İstanbul.
- BEAUVOIR, S. De. (1949) *Le Deuxième Sexe, İkinci Cinsiyet: Kızlık Çağı*, çev. B. Onaran (1993), Payel Yayınevi, İstanbul.
- BONNEFOY, Y. (1981) *Dictionnaire des mythologies Vol. II, Mitolojiler Sözlüğü Cilt II*, çev ve haz. L. Yılmaz (2000), Dost Kitabevi, Ankara.
- DERRIDA, J. (1967) *La voix et le phénomène, Speech and Phenomena*, çev. D. B. Allison ve N. Garver (1973), Northwestern University of Press, Evanston.
- DERRIDA, J. (1990) *Mémoires d'aveugle: L'autoportrait et autres ruines, Memoirs of Blind: The Self Portrait and Other Ruins*, çev. P.-A. Brault ve M. Naas (1993), The University of Chicago Press, Chicago & London.
- DESCARTES, R. (1641) *Meditationes de Prima Philosophia, Meditasyonlar*, çev. İ. Birkan (2007), Bilgesu Yayıncılık, Ankara.
- FOUCAULT, M. (1966) *Les mots et les choses, The Order of Things*, Çev. A. Sheridan (2002), Routledge Classics, London & New York.
- HEIDEGGER, M. (1927) *Sein und Zeit, Varlık ve Zaman*, çev. K. H. Ökten (2020), Alfa, İstanbul.

- HUSSERL, E. (1928) *Zur Phänomenologie des inneren Zeitbewusstseins, On Phenomenology of the Time Consciousness of Internal Time (1893-1917)*, Çev. J. B. Brough (1991), Springer Science+Business Media.
- HUSSERL, E. (1936) *Die Krisis der Europäischen Wissenschaften und die Transzendente Phänomenologie, The Crisis of European Sciences and Transcendental Phenomenology*, çev. D. Carr (1970), Northwestern University of Press, Evanston.
- JOHNSTON, C. (1999) 'Women's Cinema as Counter-Cinema', *Feminist Film Theory A Reader*, ed. S. Thornham, 31-41.
- MERLEAU-PONTY, M. (1945) *Phénoménologie de la perception, Algının Fenomenolojisi*, çev. E. Sarıkartal ve E. Hacımuratoğlu (2016), İthaki, İstanbul.
- MERLEAU-PONTY, M. (1948) *Causeries, Algılanan Dünya*, çev. Ö. Aygün (2014), Metis Yayınları, İstanbul.
- MERLEAU-PONTY, M. (1964) *L'œil et l'esprit, Göz ve Tin*, çev. Ahmet Soysal (2012), Metis Yayınları, İstanbul.
- MULVEY, L. (1975) Visual Pleasure and Narrative Cinema, *Screen* 16(3) 6-18.
- MURRAY, T. (2019) *Studying Feminist Film Theory*, Auteur Publishing, Leighton Buzzard.
- PLINY ELDER, (MS 77-79) *Naturalis Historia, The Natural History*, Çev. J. Bostock ve H. T. Riley (1885), Perseus Digital Library, [http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:abo:phi,0978,001:35] Erişim Tarihi (14.11. 2022).
- PLATO. (MÖ 4. YY) *Φαῖδρος, Euthyphro. Apology. Crito. Phaedo. Phaedrus*, çev. H. N. Fowler (2005), Loeb Classical Library 36, Harvard University Press, Cambridge.
- ROSENBLUM, R. (1957) The Origin of Painting: A Problem in the Iconography of Romantic Classicism, *The Art Bulletin* (39) 279-290.
- SCIAMMA, C. (Yöneten) (2019) *Portrait de la jeune fille en feu* (Sinema Filmi)
- WIKIPEDIA (Bilinmiyor) *Resim 7*, [https://es.wikipedia.org/wiki/Las_meninas#/media/Archivo:Las_Meninas_01.jpg] Erişim Tarihi (17.11.2022).
- YOUNG, I. M. (1980) Throwing Like a Girl: A Phenomenology of Feminine Body Comportment Motility and Spatiality, *Human Studies* (3) 137-156.

Received: 17.11.2022; Final Text: 17.10.2023

Keywords: Space; body; women; patriarchal architectonics; Céline Sciamma.

SPACE AND GENDER IN CINEMA: SCIAMMA AND THE SCAFFOLDING OF PATRIARCHAL ARCHITECTONICS

In this study, French director Céline Sciamma's depiction of a woman in *Portrait of a Lady on Fire* will be interpreted by focusing on the theme of space. The director tightly connects the portrait he draws of a woman to the relationship she establishes with the space and considers how the

masculine mind structures this relationship. Sciamma reinterprets the spatial distinctions of the phenomenological tradition through feminist theories. A mansion is designed where apparently no man lives, and the invisibility of the man is represented by the visibility of the traditional mother figure. The mother, who is initially at the center of the mansion, is in a position to maintain the laws of patriarchy. However, later on, Sciamma, who constructs a situation where the mother is not at the center, creates a transformation in the spatial organization of the mansion through the mother's absence. This transformation allows the patriarchal architectonics to interrogate the dualities of soul-body, subject-object, viewer-seen, and male-female, brought along by philosophical assumptions that serve as a scaffolding to patriarchal architectonics. Sciamma's meta-analysis, which reveals how intertwined and entangled the dualities that support the understanding of space structured by patriarchy, essentially transforms the hierarchical roles that theories of art attribute to the relationship between the creator (painter, director, writer) and the receiver. In this respect, Sciamma, who comes to terms with many problems of philosophy such as spatiality, relationality, temporality, corporeality, memory, gender, and intersubjectivity, closes the gap between the theoretical debates of philosophy and everyday life by revealing that the conception of space is closely linked to the norms that determine the existential and daily life of women contrary to the approaches which consider it as having an abstract structure.

SİNEMADA MEKÂN VE CİNSİYET: SCIAMMA VE PATRİYARKAL ARKİTEKTONİĞİN İSKELESİ

“Valéry ressam ‘vücudunu katmaktadır’, der.”
(Merleau-Ponty, 2012 [1964], s. 32)

Bu çalışmada Fransız yönetmen Céline Sciamma'nın, *Alev Almış Bir Genç Kızın Portresi*'nde ortaya koyduğu kadın tasviri, mekân teması merkeze alınarak yorumlanacaktır. Zira yönetmen kadına dair çizdiği portreyi, kadının mekân ile kurduğu ilişkiye sıkı sıkıya bağlar ve bu ilişkinin eril akıl tarafından nasıl yapılandırıldığını hesaba katar. Sciamma bu filmde fenomenolojik geleneğin mekâna yönelik ayrımlarını feminist kuramlar aracılığıyla yeniden yorumlar. Görünürde hiçbir erkeğin yaşamadığı bir köşk tasarlanır ve erkeğin görünmezliği, geleneksel anne figürünün görünürlüğü ile vurgulanır. Başlangıçta köşkün merkezi konumunda olan anne, patriyarkanın yasalarını idame ettirici bir konuma sahiptir. Ancak daha sonra merkezde annenin olmadığı bir durumu kurgulamaya geçen Sciamma, annenin yokluğuyla köşkün mekânsal örgütlenmesinde bir dönüşüm meydana getirir. Bu dönüşüm, patriyarkal arkitektoniğe iskele vaziyeti gören felsefi varsayımların beraberinde getirdiği ruh-beden, özne-nesne, gören-görülen, erkek-kadın ikililerini irdeleme imkânı verir. Patriyarkanın yapılandığı mekân anlayışına çanak tutan ikililerin aslında ne kadar birbirleriyle iç içe geçmiş hâlde olduğunu ortaya çıkaran Sciamma'nın meta-analizi, sanat kuramlarının yaratıcı (ressam, yönetmen, yazar) ve alımlayıcı arasındaki ilişkiye atfettikleri hiyerarşik rolleri de dönüştürür. Bu açıdan mekânsallık, ilişkisellik, zamansallık, bedensellik, hafıza, cinsiyet ve öznelarasılık gibi felsefenin pek çok problemiyle hesaplaşan Sciamma, mekânı soyut bir yapı olarak kurgulayan yaklaşımların savduklarının aksine, kadının varoluşsal ve gündelik yaşantısını belirleyen normlarla sıkı sıkıya bağlı olduğunu gözler önüne sererek felsefenin kuramsal tartışmaları ile gündelik yaşam arasındaki ayrımı da ortadan kaldırır.

ÖZGE KARA, B. Sc.

Received her bachelor's degree from Sakarya University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Philosophy in 2015. Currently a PhD candidate at Sakarya University Social Sciences Institute. Major research interests include philosophy of art, space in artworks, poststructuralism and Derrida. ozgekaraphil@gmail.com

MEKÂNIN ÖZNELEŞ[TİR]MEYE YÖNELİK YAPILANDIRICI İŞLEVİ: KAYSERİ KENTİNDE MEKÂNSAL DENEYİM ÜZERİNE TARİHSEL BİR ÇÖZÜMLEME (1)

Duygu OVACIK ÇORUH*

Alındı: 14.09.2022; **Son Metin:** 20.10.2023

Anahtar Sözcükler: Mekân; özel deneyim; iktidar ilişkileri; normatif sınırlar; dispozitif.

1. Bu makale 2018'de İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Mimari Tasarım Programı'nda, Prof. Dr. Belkis Uluoğlu danışmanlığında tamamlanan, "Kentsel Ortam [Milieu]: Özneleş[tir]meye Yönelik Manipülasyon ve 'Karşı-özneleşme' Pratiği İçin Motivasyon Alanı" adlı doktora tez çalışmasına dayanmaktadır.

GİRİŞ

Kentsel Durumun Sorunsallaştırılması

Bu çalışmada özne ve mekân, sürekli yeniden yapılandırılmakta olan ilişkisel bir varoluş biçimine dair ontolojik bir kavrayışla ele alınır. Dolayısıyla mekân merkezi bir oluşum önsezisiyle ortaya çıkan kategorik ayrımlar temelinde dışsal bir şey olmadığı gibi; öngörölmüş ya da kurulmuş bir düzenin nesnesi de değildir. Bu kavrayışla birlikte kentsel durum iki temel öncüle dayanarak ele alınmaktadır: İlk öncül mekânı, deneyimin kurucu unsurlarından biri olarak kavramaktır. Bu mekân kavrayışıyla ele alındığında kent, özel ilişki kurma biçimlerinin katmanlı hâle geldiği heterojen bir bütündür. Dolayısıyla ikincisi ise bu ilişkilerin, etkileşimlerin ve gerilimlerin özgül niteliğidir.

Çalışmada sorunsallaştırılan Kayseri kentinin mevcut durumu, insan ve mekân arasındaki ilişkide belirlenimin doğasına, boyutuna ve araçsal hale gelmesine ilişkin soruları gündeme getirmektedir. Bu sorularla ilişkili olarak mekân Foucault'nun söylem analizi ve özneleş[tir]me teorisiyle ele alınmaktadır. Böylece insan ve mekân arasındaki ilişkiye iktidar-bilgi pratiklerinin dahil olduğu sürecin bileşenleri ortaya konulabilmektedir. Öte yandan bu teorik çerçeve belirli deneyim biçimlerinin hangi süreçlerde, nasıl ortaya çıktığına yönelik tarihsel bir analizi geliştirmektedir. Böylece çalışmada kentsel durum farklı sorunsallaştırma süreçlerinin nesnesi olarak ele alınacaktır: Kayseri'de erken Cumhuriyet döneminden günümüze uzanan süreçte, mekânın üretilmesi sorunsalının stratejik-yönlendirici ve dolayısıyla özneleştirici etkileri çözümlenecektir. Bu doğrultuda sorunsallaştırmayı motive eden kentsel durumu açıklamak, teorik çerçeveyi ve araçları ortaya koymak ve analizi strükture etmek gerekmektedir.

* Department of Architecture, Faculty of Architecture, Erciyes University, Kayseri, TÜRKİYE.

Kentsel durumla ilgili eleştiri; sermayenin genişlemesi gerekliliğine yönelik neoliberal ekonomik anlayış ve ideolojik içeriklerin mekânsal stratejilerine

ilişkindir. Doğan (2007, 162, 188) bu eğilimlerin kent özelinde “milliyetçi-muhafazakâr” ideolojinin geniş alanında “yerel kimlik ve muhafazakarlık” olarak öne çıktığını belirtir. Bu eğilimler Batuman’ın (2018, 2) 1990’lardan başlayarak yerel yönetim temelli bir sürecin Türkiye’de kentleşmenin “yeni bir evresi” olarak belirlediği durumun içinde ele alınabilir. Bu sürecin kentsel ve mimari karakteri Kayseri örneğinde temsil edilebilmektedir. Öncelikle sermayenin mekânda yapılandırılmasına yönelik imar uygulamaları; geniş caddeler ve yüksek yoğunluklu yapılaşmayla değişim fikri ve yıkım gibi kökten müdahaleler normal hâle gelmiştir (**Resim 1**). Mekânın üretiminde değişimin stratejik rolü güncel bir müdahale üzerinden, Sahabiye Mahallesi’nin yıkım sürecinde gözlemlenebilir. Erken Cumhuriyet döneminin planlama kararlarıyla üretilmiş olan yerleşim, kent merkezinde yaşama olanağı sunarak güncelliğini sürdürmüştür (**Resim 2a-b**). Yakın zamanda kullanıcısı uluslararası mülteci göçmen nüfusunun artmasıyla değişmiş, bu süreç zaten yıpranmış olan konutlarda yer değiştirme hareketini koşullandırmıştır. Kamusal bir talebin sonucunda, Belediye Blokları olarak bilinen sosyal konut örneğinden başlamış olan yıkım, etaplı olarak sürdürülmektedir. Bu örnekte olduğu gibi, tarihsel süreçte kentsel imgenin parçası olmuş çevreler hızla değişen koşullarda yok olurken; tarihi değere sahip mimari unsurlar kentsel ilişkiler bütününe dışında, tekil birer nesne olarak muhafaza edilmektedir. Böylece ikinci eleştiri Doğan’ın (2007, 136) “tarihin toplumsal kullanışı” olarak tanımladığı kavrayış ve uygulamalara ilişkindir. Kümbet, medrese gibi anıtsal unsurlar, çevrelerinin başka unsurlardan temizlenmesiyle ön plana çıkarılarak, görünür kılınmaktadır. Bu seçmeci koruma anlayışıyla kentin özgül fiziki dokusunu oluşturan sivil mimari örnekleri korunamamıştır. Bu anlamda son büyük müdahale, kent merkezini güneye bağlayan alternatif güzergahların yapımı sırasında gerçekleşmiştir (Doğan,

Resim 1. Kayseri kent merkezi, yıkım müdahaleleri (1940-2018) (Ovacık Çoruh, 2018)

2007, 222). Bu yıkımdan geriye kalan ve restorasyonları yapılan birkaç konutla kurgulanan Eski Kayseri Mahallesi, geleneksel kültürün neoliberal bir anlayışla üretimine örnektir. Sonuçta bu pratiklerin tekrar etmesi, parçalanma ve tekilleşme olarak tarif edilebilecek bir kentsel yapılanmayı ortaya koymuştur.

Okuma nesneye ilişkindir, ancak söz konusu kavrayış ve uygulamalar öznenin deneyiminin maddi karşılığı olarak ele alındığında, bu durumun Kayseri’de normatif sınırların gücünü işaret ettiği iddia edilebilmektedir.

Resim 2. Sahabiye Mahallesi: (a) Hava fotoğrafı 2005; 2021 (Google Earth) (b) Konut örnekleri, 2015 (Ovacık Çoruh, 2018)

Böylece çalışma deneyime ilişkin şu sorulara yönelir: Kentsel durum üzerinden ortaya konulan pratikler nasıl koşullandırılmaktadır; tarihi bir yerleşimde değer sistemleri nasıl bir manipülasyona maruz kalmıştır?

Dolayısıyla buradaki sorun Foucault'nun (1982, 785; 1984e, 432) "normalleştirme" olarak da açıkladığı özneleş[tir]me sürecinin nasıl gerçekleştiğidir ki bu noktada özne ve hakikat arasındaki bağlantıyı kurmak gerekmektedir. Öncelikle özneleş[tir]me olarak ele alınan öznel deneyimin tarihsel olarak kurulduğuna ilişkin yaklaşım şu şekilde ifade edilebilir: Söylemsel ve söylemsel-olmayan pratiklerin sorunsallaştırma süreçleri aracılığıyla üzerine düşündüğü nesne, özel tarihsel koşullar içerisinde belirli bir anlam ve değer sistemine yönelik kurulmuş bir şey olarak ortaya çıkarken; insan da bu nesneyle ilgili deneyimin öznesi konumuna geçerek özneleşir (Foucault, 1984a; 1984f, 4; 1984b, 336-339). Foucault'a göre "sorunsallaştırma (*problematization*)":

"ne önceden var olan bir nesnenin temsili ne de var olmayan bir nesnenin söylem yoluyla yaratılması anlamına gelmez. Herhangi bir şeyi doğru ve yanlış oyununa sokan ve onu düşünce nesnesi haline getiren ... söylemsel ya da söylemsel olmayan pratikler bütünüdür." (Foucault, 1984d, 457)

İlk olarak bilgi biçimleri ve maddi pratikler sorunsallaştırma süreçleri aracılığıyla, çeşitli ayrımlar ve sınıflandırmalar yapar ki üzerine düşünülen gerçeklik tüm bu pratiklere maruz kalır. Rabinow (1994, XII, XXXVI), Foucault düşüncesinde "varlık" ve pratiklerin sorunsallaştırmalar aracılığıyla şekillendiğini belirtmiştir. Keskin (2002, 18, 45-47) de tarihsel olarak deneyimin nasıl kurulduğuyula doğrudan ilişkili olarak bilginin üretimini bu perspektifte "sorunsallaştırmalar" olarak açıklamıştır.

İkinci olarak olumsal bir şey olan hakikat, zorunlu bir nedenselliğe veya yapısal belirlenimlere göre dışarıdan dayatılmaz; Foucault (1984f, 12-13, 28) "kendilik pratikleri" olarak tanımladığı değerler sisteminde belirli bir farklılık olmadan özneleş[tir]menin gerçekleşmeyeceğini ifade etmiştir. Dolayısıyla sürece bir eksen daha dahil etmek gerekir ki doğrudan beden üzerinde çalışan iktidar pratikleriyle ilgilidir. Michel de Certeau (1984, 44-46) prosedürler olarak tanımladığı iktidar konumlarından stratejik-yönlendirici bu pratikler için Foucault'nun (1975) "imkânsız bir özel isme yaklaşan eşanlı sözcükler" sunduğunu belirtir: "aygıtlar (*dispositifs*), araçsallıklar, teknikler, mekanizmalar, makineler vb." Deleuze (1986, 50-51), *Archaeology of Knowledge*'da (1969) "söylemsel" olanlar ile "söylemsel olmayanlar" olarak iki tür pratik formasyon tanımlayan Foucault'nun *Discipline and Punish*'te (1975) yeni bir adım attığını belirtir: İktidar pratikleri bir "tertibat" (*dispozitif*) varsayar, ancak bu "şey", "içerik ve ifade arasında ... forma dayalı her türlü ayrımı yok sayar" (Deleuze, 1986, 48-55). Dolayısıyla sözceler, ortamları belirlediği gibi ortamlara karşılık gelen "kurumlar, siyasi olaylar, ekonomik pratik ve süreçler" sözceler üretir; bu iki formasyon birbiri içine girmiş olsa da heterojen olarak kalır (Deleuze, 1986, 50-51). Agamben (2012, 13-16, 27-30) iktidar ve bilme ilişkilerinin iç içe geçmesinden doğan dispozitifleri, "özneleştirme biçimleri üreten bir makine" olarak tanımlamıştır.

Dolayısıyla söylem analizi, nesnelere ve pratiklerin içinde tanımlandığı karmaşık söylem-pratik yapıları ortaya koyar (Hirst, 1993, 52-53). Başka bir deyişle Foucault'nun (1984g, 72-73; 1984a; 460) "hakikat oyunları" olarak kullandığı ifade, söylemin bir şeyler alanıyla eklemlediği ve hakikatini söylediğini iddia ettiği kurallardır. Bu sayede Foucault, "insanların yönetimi" ile "hakikatin tezahürü" olarak adlandırdığı şey arasında "karşılıklı bağımlılık tezini" ileri sürebilmiştir (Gordon, 1991, 8).

Hakikatin olumsal olduğuna ilişkin bu yaklaşım, Foucault'nun tarih anlayışındaki dönüşümü de içeren eleştirel bir tutum ve metodolojiye yol açmıştır. Yerleşik hakikat oyunlarının eleştirel analizi yani "kendimizin eleştirel ontolojisi" olarak "bu felsefi *ethos* bir *sınır-tutum* olarak" nitelendirilebilir" (Foucault, 1984h, 45-47). Bu anlamda Foucault'nun (1971, 236-249) "karşı-hafıza" (*contre-mémoire*) da dediği soybilim yöntemi, bugünden geriye giden tarih anlayışıyla verili deneyim biçimlerini çözümlenmeyi hedefler. Soybilim; bilginin, söylemlerin, nesne alanlarının oluşumunu aşkın bir konuma atıfta bulunmadan açıklayabilmenin yoludur ki söylem örneklerini pek çok tarihsel olay gibi ele alması anlamında arkeolojiktir (Foucault, 1984g, 58-59; 1984h, 46).

Çalışmada sorunsallaştırılan deneyim biçimleri bu yaklaşım ve yöntemle tarihsel süreçte çözümlenmektedir. Modernleşme reformlarının başladığı 1935 yılından neoliberalizme giriş olarak kabul edebileceğimiz 1989 yılına kadarki tarihsel aralığı kapsayan analiz; 1945 yılında Oelsner-Aru planının önerisiyle dış ringin sınırladığı kent merkezi ile deneyimi biçimlendiren önemli bir kuvvetler alanı Sümer Bez Fabrikası yerleşkesini içermektedir (**Resim 1**). Söylem üretimine ilişkin veri; stratejik-işlevsel söylem araçları olarak gazete ve dergi arşivleri ve literatür taramasıyla elde edilmiştir. İçerik ve betimsel analizlerle belirginleşen anahtar kavramlar ve ifade kodları üzerinden tarihsel gereksinimler ve mekânın sorunsal olarak ortaya çıkma biçimleri araştırılmıştır. Bu çerçevede Arkitekt Ulusal Mimarlık Dergisi (1934-80), Kayseri Resmî Gazetesi (yerel/1931-1949), Cumhuriyet Gazetesi (ulusal/1931-1960), Hakimiyet Gazetesi (yerel/1951-1955), Kayseri Akın Günlük Siyasi Gazete (yerel/1985-1989), Kayseri Anadolu Haber ve Kayseri Olay (yerel/1985-1988) Gazetesi taranmıştır.

Mimarlık Bilgi Alanında Foucault Perspektifine Yaklaşım

Mimarlık özneleş[tir]me perspektifi aracılığıyla tarihsel hakikatin üretimine katılan, bir ifade alanı olarak ele alınmaktadır. Bu nedenle Foucault'nun çalışmalarının mimarlık bilgisiyle ilişkisini kurmak gerekmektedir. Öncelikle mekân sorunu Foucault'nun iktidar analizinin merkezinde yer alır ki bu nedenle çalışmalarının mimarlık açısından, özel bir önemi olduğu öne sürülebilir. Mimarlık literatüründe kullanılan en yaygın kavramları *Discipline and Punish* (1975) kitabında ele aldığı "Panoptisizm" ve ayrıca "*Of Other Spaces*" (1967) adlı konferansın konusu olan "heterotopya" olduğu kabul edilebilir. Ayrıca "*Space, Knowledge, and Power*" (1982) söyleşisinde Foucault (1984c), mimarlığın mekânı şekillendirmeye yönelik etkilerinin zayıf olduğunu; buna istinaden mimari nesnenin özgürleştirme gücü olarak potansiyelinin kullanım biçimlerine bağlı olduğunu, doğrudan mimari örnekler vererek ileri sürer. Leach'in (1997, 329) yorumuna göre panoptikon örneğinde de mimarının verimli düzeni yalnızca iktidarın etkisini desteklemektedir. Ancak yine de Leach (1997, 329), Foucault'nun çalışmalarıyla mimarının deneyime etkisine dair önemli "bir içgörü" sağladığını ileri sürmüştür. Bu durum, heterotopya kavramının yorumlanma çeşitliliğinde örneklenebilir: Johnson'a (2006, 81) göre kavramın "açık uçlu ve muğlak" olduğu kabul edilse de "baş döndürücü bir çeşitlilikte mekân heterotopyası örneklerine neden olmuştur". Heynen'e (2009, 311-319) göre kavramın "karar verilemezliği" hem "kayganlığı" nı hem "potansiyeli" ni gösterir: Böylece kamusal/özel, kentsel/kırsal gibi katı ikililiklere karşın "üçüncü bir terim olarak verimli bir strateji" sunmaktadır. Çalışan kavramlar üreten ve spesifik analizin önemini vurgulayan Foucault perspektifinin bir yaklaşım olarak araçsallaştırılması, söylediklerinin ötesine geçmenin yolunu açmaktadır.

Bir söyleşide coğrafyacılar için önerdiği gibi, belirli bir bilgi alanını kat eden iktidar ilişkileriyle yüzleşmek ve mücadeleyi sağlayacak araçları inşa etmek önemlidir (Foucault, 1980, 64). Foucault'nun çalışmalarıyla kurulan ilişkide bu kavramsal düzey genişletilmeye çalışılmaktadır. Bu anlamda Foucault'nun mimarlık açısından önemi, tarihsel deneyimi üreten söylemi; nesnenin alanıyla ilişkilendiren analizidir. Bu analizin merkezine "ifade" [statement] tanımını yerleştiren Hirst'e (1993, 52-53) göre söylem, ifadelerin içerme/dışlama biçimlerinin düzeni; ifadeler de belirli bir söylemin parçası olarak ele alınır. Böylece mimari nesne Deleuze'un (1986, 51) kullandığı anlamda, bir "ifade formu" olarak ele alınabilir ve söylemlerle olan ilişkileri belirlenebilir. Dolayısıyla bu perspektif aracılığıyla mimariyi, söylemlerin inşa sürecine dahil olan ve mekânsal üretimin iktidar alanı hâline geldiği süreçlerde ele almak; etkileri açısından da değerlendirmenin yolunu sunar (Hirst, 1993, 52-53). Hays'a (2010, 1-2) göre de "bir temsil alanı olarak mimarlık" bir disiplin, meslek ya da sanat olmasının ötesinde; "kavramların ve özne konumlarının inşası" için bir kuvvet alanı olarak ortaya çıkar ki ontolojik olarak işler. Mimarlığın gerçeklikle ilişkisi ve mimari tasarım arasındaki paradoksa vurgu yapan Tschumi'e (1976, 55-56) göre; mimari ancak, "tarihin onun için belirlediği sınırları ihlal ederek" hayatta kalır, bu aynı zamanda "kendini inkâr etmesi" anlamına gelir. Hays (2010, 13) mimarlık pratiğinin her durumda tarihsel olduğunu ileri sürer: "Gerçek" in bir aracıdır ama "onu basitçe yeniden üretmez; mutlaka hem gösterir hem gizler, hem açığa çıkarır hem bastırır".

Mimari üretim "modernlik eşiği" olarak ele alınabilecek 18. yüzyıldan bu yana tarihsel koşullarda gerçekleşen geniş bir pratikler alanında yer almaktadır. Böylece ne belirli bir kökende ne de yalnızca "Mimarlık" disiplininde toplanması mümkün olmayan, aksine bir dizi teknik, bilgi ve teknoloji tarafından harekete geçirilen mekânsal pratikler üzerine düşündüğümüz ileri sürülebilir (Wallenstein, 2008, 24-30).

MEKÂNIN ÖZNELEŞ[TİR]MEYE YÖNELİK YAPILANDIRICI İŞLEVİ

Mimarlığı tarihsel koşullarda üretken bir pratik konuma geçiren yön değişimi, 18. yüzyılda mekânın ele alınma biçiminde gerçekleşen temel bir fark üzerinden açıklanabilmektedir. Bu farkı Foucault (2004b, 12) iktidar ilişkileri analizinde, insan yaşamının iktidar stratejilerine dahil olmasına neden olan fenomenlerden biri dediği "mekân sorunları" olarak ele almıştır. Dolayısıyla Foucault'nun mekânı ele almak biçimi biyopolitika dediği iktidar modelinin bir parçasıdır. Biyopolitika, modern insan ve yaşam çevresi arasındaki ilişkinin iktidar tekniklerine dahil olduğu yönetim aklının analizidir (Senellart, 2004, 323). Mekân sorunları "yaşam üzerine iktidar" ın farklılaşan teknikleri nedeniyle iki farklı düzeyde ele alınabilmektedir. İlki "bedenin anatomo-politikası" düzeyinde işleyen Disipliner diyagramı ve ikinci düzeyi "insan türünün bir biyo-politikası" olarak Yönetimsellik diyagramı oluşturur (Senellart, 2004, 334).

Mekânsal öğelerin hiyerarşik ve işlevsel dağılımını örgütlemeye çalışan disiplin, verili bir normu dayatmak üzerine çalışan teknikler bütünüdür (Senellart, 2004, 334). Disipliner diyagramda sabit bir amaç için mekânın bölünmesi, bedenin mekânda dağılması ve belirli birtakım işlevlerin kazandırılması söz konusudur (Wallenstein, 2008, 12). İlk olarak Avrupa'da 17. yüzyılda ortaya çıkan bir mekânsal dağılım, toprak üzerinde hakimiyet kurmaya çalışan geleneksel hükümler modelinden farklılaşmıştır. Kristiana, Göteborg, Richelieu gibi "yapay şehirler" in biçimlendirmesinde kullanılan Roma kampı (*castra*) formunu Foucault (2004b, 17-19), disiplin

tekniklerinin mekânı mimarileştirerek ve yalıtarak hakimiyet kurmasına örnek olarak açıklar.

Discipline and Punish (1975), bu yeni iktidar biçimiyle bir dizi yeni yapı arasındaki ilişkiyi değerlendirmemizi sağlar (Hirst, 1993, 56). Öyle ki Foucault bu iktidar biçiminin hem hapisanedeki hem de toplumdaki gözetim mekanizmalarını bir mimari tipolojiyle örneklendirir (Patrão, 2022, 217-218). Bentham'ın Panoptikon'u, merkez kule ve çevresindeki hücrelerle "görsel bir düzenek ve ışıksal bir ortam tanımlar" (Deleuze, 1986, 52). Panoptikon, kontrol stratejisi etrafında tüm yapıyı rasyonelleştiren işlevsel bir mimari örneği olarak, geleneksel yapı tipolojisinden farklıdır; ancak mimarlığın iktidar-bilginin işleyişiyle bağlantısı sorunu başka bir değerlendirme ölçütü sunar (Hirst, 1993, 59). Bu anlamda Bentham'ın bir mekânsal organizasyon ilkesini ürettiği ileri sürülebilir: Panoptisizm (Patrão, 2022, 218). Foucault Panoptisizmi tanımlarken bazen somut bir biçimde, bazen de söylenebilir tüm fonksiyonları kat eden soyut bir makine olarak nitelendirir (Deleuze, 1986, 53). Bu soyut makineyi "toplumsal alanı kat eden ... kuvvet ilişkilerinin diyagramı" olarak ele alan Deleuze (1986, 52-53, 58) hastaneler, okullar gibi disiplin süreçlerini işleten dispozitifleri hem bir ortam formasyonu hem de ceza, eğitim gibi biçimselleşmiş fonksiyonlarla "görünür ve söylenebilir olanları karıştıran bir çorba" olarak tanımlamıştır. Dolayısıyla hapisane sistemi "söylemleri ve mimarileri tek bir figürde birleştirir" (Foucault, 1975, 271). Böylece Panoptikon, kendisinde mimarileşen şeyle düzeneğin soyut formülünü ortaya koyar: [Mimari] aygıtlar ve kurumlar arası teknikler sayesinde "bedenler üzerinde etki etmenin yeni bir yolu" (Deleuze, 1986, 51). Söz gelimi bu diyagram fabrikada, tutumlar üzerinde kontrol uygulamak için üretim alanının dışına, işçilerin ev yaşamlarına uzanan bir disiplin gücünün uygulanmasıyla bağlantılıdır (Burchell, 1991, 141). Öyle ki 18. yüzyılın ortalarında ekonomi-politiğin gelişmesiyle mimarlık aygıtının konumunu da değiştirecek olan faz değişimi gerçekleşmiştir: "İzole bir nesne olarak bina fikri yerine", nüfusun "kamusal hijyen" gibi ihtiyaçlarına cevap veren tesis fikrinin ortaya çıkmasıyla, disiplinin kapalı mekân segmenti daha yetenekli bir nesneye güç aktarmıştır (Wallenstein, 2008, 12, 30-38).

Foucault'nun (2004b, 13-23) "şehir sorunu" olarak ele aldığı temel bir dönüşümle, sınırlandırmak yerine birtakım düzenlemelerle özgürlükleri yönetmekle ilgilenen bir iktidar aklının gelişimi, panoptik ilkenin kentsel mekâna yayılmasına neden olmuştur. Gordon (1991, 20) yeni iktidar aklını üç genel özellik üzerinden karakterize eder: Muhtemel olaylar dizisiyle ilgilenir; nesnesi "nüfus"tur ve izin verilenle yasaklanan arasında mutlak bir sınır çizgisi çizerek değil, bir ortalama belirleyerek çalışır. Bu dönüşümü Foucault (2004b, 13), 18. yüzyılın başında sınırlı bir mekânda kendine özgü hukuki ve idari konuma sahip mevcut kentlerin yeni dolaşımlara açılarak büyüyor olması ve heterojen hâle gelmesiyle ilişkilendirmiştir. Dolayısıyla biyopolitikanın ikinci aşaması malların, fikirlerin ve istençlerin dolaşımının yoğunluğuyla giderek genişleyen döngülere izin vermek, mekânsal bir dağılıma yerleştirmek ve büyümeyi öngörmek gerekliliğinin getirdiği sorunları içerir (Foucault, 2004b, 13-21, 46-58). Yönetimsellik, kentleri kat eden akslar açmak, dış dolaşım ağına bağlanmak ve güvenliği sağlamak için sıkışık yerleşimlerde geniş caddelerin açılması gibi müdahaleleri içerir (Foucault, 2004b, 19-20).

Biyopolitik iktidarın ikinci aşaması düzen anlayışını bir kenara bırakır; ancak o anda ideal olanı yakalayacak sabit bir algı üzerinden değil, tam anlamıyla kontrol edilemeyecek bir geleceği hesaba katmak üzere mekânsal

öğeleri ele alma gerekliliğiyle meşgul olmaya devam eder (Foucault, 2004b, 20-22). Dolayısıyla yönetimsellikte söz konusu olan; olası tutumları ve ön görülmez olayları belirleyebilmek üzere bir kentsel plana şehrin yeni gelişme olanaklarının nasıl dahil edileceğidir: Kentsel mekân üzerinden yönetimsel manipülasyon, insanın eğilimleri üzerinde doğrudan olmayan bir etki; “nedensellik ve dolaşım sorunu”dur (Foucault, 2004b, 22).

Bu etki aktarımını mümkün kılan “açık uçlu” olarak tanımlanabilecek “rasyonalite”, Gordon’un (1991, 35-36) ifadesiyle muhtemel olanın hesaplamalarıyla ilgili ‘işlemsel’ bir ilişkidir ve “yönetimi bir sorunsallaştırma pratiği olarak yapılandırır”. Söylemler, mekân düzenlemeleri, kent planları, mimari biçimler gibi heterojen pratikler arasında işleyen dispozitiflerle, üzerine düşünülen mekân nesneleştirilir (Foucault, 1977, 118-121; 1984d). Bu noktada kentsel öğelerin ve gündelik mekânsal pratiklerin düzenlenmesinin stratejik rolü tanımlanabilmektedir. Çünkü nüfus olarak ele alınan kolektif öznenin mümkün eylemleri üzerinden, insanların “kendilik pratikleri”ni yönlendirmek gerekmektedir (Foucault, 2004a, 192). Burada nüfus, dönüşümün etkilerine açık istatistiksel bir olgu ve farklı davranışa sahip bireylerin ortak değişmezi “arzu” üreten “kamu” (*public*) olarak ele alınır (Foucault, 2004b, 44-46, 58-59, 70-75). Müdahale, nüfus üzerinden elde edilen verilerle gerçeklik ögesinde kabul edilebilir sınırları saptamak, değerlerle doğrudan ilişkili olan arzuyu desteklemek ve çoğaltmak suretiyle gerçekleşir (Foucault, 2004b, 21-67). Böylece bireyler “toplumsal çıkar ortaklığı” üzerinden, kendi yerel durumlarında diğer öznelere bağlanırlar (Burchell, 1991, 133). Sonuçta yönetimsellik, nüfus üzerinden bir “normativite”nin belirlenmesi ve davranışların bu normallere göre sınırlandırılmasını içermektedir (Keskin, 2016, 76). Dispozitifler bir kez daha Michel de Certeau’nun (1984, 38) ifade ettiği gibi, yalnızca fiziksel mekâna eklenen sistemler değil aynı zamanda bütünleştirici söylemleri detaylandıran pratikler olarak ortaya çıkar.

Bu analizde mekân hem bir düşünce nesnesi hem de müdahale alanı olarak ortaya çıkarken, kimi pratikler neredeyse doğal süreçler gibi, tekrar tekrar üretilerek önerilen ve normal hâline gelen yapma biçimleri olarak nesneleşebilmektedir (Foucault, 1984e). Böylece iktidar ilişkileri, toplumun üstünde ya da dışında bir ek yapı oluşturmaz, ama ister istemez toplumsal ağlara yerleşebilmektedir (Foucault, 790-793). Deleuze’e (1986, 46) göre bu kavrayış, “iktidarın kaynağını ayrıcalıklı bir yerde konumlandırmayan” “toplumsal model diyagramı”dır.

İktidarın ilişkisel karakteri mekânın aynı zamanda eleştirinin alanı olabileceği bir kavrayış sağlayabilir mi? Leach’a (1997, 329) göre Foucault, iktidar yapılarının sınırı olarak da mekânla ilgilenmektedir ki heterotopya, normallik olarak kabul edilen egemen alanın dışında bir mekân tanımı olarak ele alınabilir. Foucault (1967) gündelik yaşamın içinde yer alan istisna rolleri, gerçek dünyadaki mekânlarla eşleştirerek; huzurevleri ve yatılı okullardan mezarlıklara, tiyatrolara, İran Bahçesi’ne, karnavallara kadar bir dizi somut örneği heterotopyalar olarak sıralamaktadır. Heynen’e (2009, 319-322) göre “normalleştirme” dispozitiflerinin, “öteki” mekânları oluşturan farklı mekânsallıklarla bir arada örneklenmesi, Foucault’nun mekân kavrayışındaki çifte mantıkla açıklanabilir: Bu örneklerin bir uçtan diğerine geçebiliyor olmaları aynı zamanda “ilişkisel bir bozulmaya atıfta bulunabilmeleri”yle ilişkilidir. Foucault (1967, 24) heterotopyayı “belirlenen, yansıtılan ya da temsil edilen ilişkiler kümesini” aynı zamanda “askıya alacak, etkisizleştirecek ya da tersine çevirecek şekilde” bir

mekân tanımı olarak sunmuştur. Böylece mekân, aynı anda hem yansıtır hem de karşı çıkar (Johnson, 2006, 76). Heynen'e (2009, 321-322) göre heterotopyalar "normatif disipline etmeyle özgürleştirici aşırılık arasındaki etkileşimin kendini en açık şekilde gösterdiği alanlar"dır.

Bu etkileşim olanağı "herhangi bir hakikat kavramına gönderme" yapmamak üzere yaratıcılıkla ilişkilendirilir (Keskin, 2011, 22-23). Çünkü "ifade gücü" aynı zamanda yeni bir hareketi üretebilir ki bu süre[ç]de "bilindik" yollar, "kaçış çizgileri" boyunca devinimli başka çizgilere dönüşürler (Deleuze ve Guattari, 1980, 311-316). Dolayısıyla Gordon'un (1991, 47) Foucault'nun son çalışmalarında tanımladığı "iyimserlik çizgisi"nden hareketle; mekâna ilişkin kavramları, tutumları ve uygulamaları sorunsallaştırabiliriz. Böylece "sınır-tutum"; içerde ya da dışarda olmak değil, sınırların eleştirisi biçiminde gerçekleşir (Foucault, 1984h, 45).

FARKLI SORUNSALLAŞTIRMA SÜREÇLERİNİN NESNESİ OLARAK KAYSERİ KENTİ

İktidar ilişkileri çözümlemesi içerisinde hükümlerlik, disiplin ve yönetimsellik olarak adlandırılan teknikler bütünü Türkiye tarihine ve coğrafyasına uygulanabilir gözükmektedir (Keskin, 2016). Osmanlı Devleti'nin hakimiyetinde 1839 Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile başlayan düzenlemeler, Avrupa'da 18. yüzyılda ortaya çıkan kentleşme fenomenleri ve kapitalizmin gelişmesinin etkisi olarak değerlendirilebilmektedir. Henüz yavaş ve güçsüz olsa da Batılılaşma çabaları yeni mimari unsurları ve mekânsal düzenlemeleri üretmiştir (Aslanoğlu, 2010, 13). Bu anlamda 19. yüzyılda başlayan büyük idari reformlar Osmanlı Devleti'nde disiplinci iktidarın başlangıcını temsil etmektedir (Keskin, 2016, 77). Ancak reformların etkisi Orta Anadolu'da tarihi bir yerleşim olan Kayseri'yi yüzyılın son çeyreğinde etkileyebilmiştir: Batılı anlamda tıbbın, eğitimin ve yönetim birimlerini temsil eden Vilayet Binası, Memleket Hastanesi, Gazipaşa İlkokulu, Askeri Hastane ve Dikimevi, Ahmet Paşa İptidai Mektebi, Kayseri Lisesi gibi bir dizi yeni kurum disipliner iktidar modelinin erken etkilerini gösterir (**Resim 3**).

Yapay Bütünlüğün Üretimi

"Cumhuriyetçi *ethos*" geri kalmışlığı temsil eden "Osmanlı-İslami kimliğinin reddi ve Batılı laik düzene geçiş" temelinde ulusal Türk kimliğinin inşası olarak tanımlanabilir (Batuman, 2018, 7). Bu anlamda ulus-devlet düzeni ve ideolojisinin üzerine kurulduğu modern toplumu gerçekleştirme hayali, biyopolitik iktidarın tekniklerini temellendiren güçlü bir amaçtır. Bu amaca yönelik devrimleriyle erken Cumhuriyet dönemi, disiplinci iktidarın en güçlü olduğu tarihsel aralık olacaktır (Keskin, 2016, 77). Dolayısıyla dönemin gereksinimlerinin disiplin tekniklerine özgü mekânsal bir dağılımla, yeni normları benimsemiş belirli bir özneleşme biçimini ürettiği iddia edilebilmektedir. Nalbantoğlu'nun (1997, 207-209) "pedagojik totalizasyon eylemleri" olarak tanımladığı uygulamalar, mekânı yalnızca organize etmeyecek aynı zamanda mimariyi ideolojik görsel bir imgeye dönüştürecektir. Cumhuriyet'in kurucu söylemi içinde Kayseri kenti de nesneleşmiş, kentsel dokunun içinde ve dışında mevcut biçimlerinden farklı, yeni katmanlar üretmiştir. Bu anlamda yapay bütünlük nitelemesi dönemin pratiklerinin mekânı ele alma biçimini karşılar. Söylemin öğeleri fabrika, konut gibi fiziksel ortamlar olmalarının yanı sıra bütünlleştirici söylemleri detaylandıran fonksiyonlara sahiptirler.

Öncelikle kalkınma hedefine yönelik sanayileşme hareketi, üretimi örgütleyen bir mekân organizasyonunu gerektirmiştir. Üretim alanı olarak kapalı fabrika, zaten bedene birtakım kapasitelerin kazandırıldığı, denetlendiği disiplinli bir mekândır. Ancak ele alınan Sümer Bank Bez Fabrikası, birçok açıdan üretim alanının dışına uzanan bir disiplin gücünün uygulanmasıyla bağlantılıdır. Modern Türkiye'nin anıtsal söyleminin inşa edilmiş tezahürü ve mekânda dağılımının en önemli örneklerindedir: Adının bölgedeki eski medeniyetlerden geliyor olmasından, yalın ve süssüz geometrik hacimlerine kadar "dönemin milliyetçi söyleminin içeriğini temsil eder" (Bozdoğan, 2002, 133-135). 17. Yüzyılın yapay şehirlerine benzer biçimde önce kapalı bir ortam formasyonu olarak ve sonrasında genişleyen mekân organizasyonu ile deneyimi biçimlendirmiş, Asiliskender'in (2008) ifadesiyle "bir okul işlevi" görmüştür.

İlk olarak erken tarihli haberlerde kentin fiziki başlangıç noktasından uzakta yapılandırılması "Cumhuriyet'in yeni bir anıtı" olarak simgeleştirilmesinde okunabilmektedir (Süreyya, 1934, 3 Eylül; Daver, 1935, 20 Eylül) (**Resim 3-4**). Bir gezi yazısında yerleşke şöyle tarif edilmiştir: "Gece tren istasyonuna girerken, fabrikanın yeri, keskin ışıklar ile, daha uzaktan göze çarpar." (Y. N., 1936, 26 Şubat). Yeni bir şehir olarak mekânsal yapılanması, yeni ulusun inşasının bir metaforu olarak "çok kısa bir zaman içinde, ... yepyeni ve modern bir şehir kurmak, yapmak değil yaratmaktır" sözleriyle aktarılmıştır (Uzel, 1939, 5 Mayıs). İkinci olarak bu reformların itici gücü olan modern özneyi biçimlendirme amacı, Daver'in (1935, 20 Eylül) fabrikayı "bir medeniyet ve teknik abidesi" olarak değerlendirmesinde, "bir şehir gibi büyük fabrika" ve "harap" diye nitelendirdiği eski kent betimlemesinde izlenebilmektedir. Lojmanları, sosyal kulüp, sinema, havuz, kreş ve spor tesisleriyle gündelik yaşam alışkanlıkları üzerinden kendilik pratiklerinin nasıl olması gerektiğini belirleyen bu modern tesislerin etkisi, yerleşkenin fiziki sınırlarında kalmayacak çokluğu disipline edecektir. Fabrika hayatının etkisi şöyle anlatılmıştır:

"Kayseride, memurlara bakarak ... daha iyi yaşamak meyilleri günden güne artmaktadır. ... Bez fabrikası ... Kayseri şehrinin hayatında da bir medeniyet ve enerji unsuru olarak vazife görecek" (Y. N., 1936, 26 Şubat).

1942-43 yıllarında inşa edilen dış vazife evleri ve sonrasında gelişecek işçi kooperatiflerinin "bütün konforu içinde toplamış, apartmanlara ayrılmış" diye nitelendirilen konutlarıyla modern yaşamın mekânsal dağılımı genişletilmiştir (Y. N., 1936, 26 Şubat). Yerleşke çevresindeki arazilere kurulan mahalleler; bahçeli evler, okul, spor salonları gibi tesisleriyle, işlevsel bir mekânsal dağılımı ızgara sistemin eşitleyici düzeninde sağlamıştır. Mortaş (1944) bu modern tesislerde işçi ve memur ailelerinin daha temiz ve sağlıklı bir şekilde yaşayarak hem ekonomik hem bedensel olanaklarının sağlandığını, işçilerin randıman düşüklüğünün engellendiğini ve yaşam kalitesinin yükseltildiğini belirtmiştir (**Resim 5**). Böylece gücünü ulus-devlet yönetiminden alan disiplinli tekniklerin hedeflediği normatif sistem, mekânsal asambajlarla toplumsal öznesini ayırabilmiştir.

İkinci düzeyde kent merkezi bu iktidar diyagramının nesnesidir. Süreç işlevsel bir dolaşım ağını örgütlemek üzere planlama pratiği aracılığıyla kentsel mekânın üzerine düşünülmesini içermiştir. Boyutları değişken evlerden, dar ve çıkmaz sokaklardan oluşan eski doku haritalandırmaya uygun değildir. Öte yandan Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Ermeni ve Rum nüfusunun tehcir ve nüfus mübadelesiyle kenti terk etmek zorunda

Resim 5. Gazete ve dergilerden içerikler (Uzel, 1936, 11 Mayıs; Mortaş, 1944, 11; Oran, 1956)

kalması, evleri yarı yıkık durumda bırakmıştır (Doğan, 2007,115-116). Her anlamda geri kalmışlığı temsil eden mevcut durumun üstesinden gelinmesi gerekliliği, eskiye karşı keskin bir eleştiriyi beraberinde getirmiştir. 1936-39 döneminin haberlerinde “eski ve biçimsiz evler” ve “daracık sokaklar” istimlak ve yıkımın haklı gerekçesi olarak konu edilmiş, ilerlemenin önünde duran bu tür bir engelden kurtulmaya yönelik değişim heyecanı dışa vurulmuştur (Cumhuriyet Gazetesi, 1936, 31 Temmuz). Yayımlanan toplantı raporlarında istimlaki gereken mahallelerin haritalarının yaptırıldığı belirtilmiş, Cumhuriyet öncesi “tarihi bir facia” olarak nitelendirilmiştir (Kayseri Gazetesi, 1931, 2 Teşrinisa; Cumhuriyet Gazetesi, 1934,16 Kasım).

1933 Yapı Yollar Kanunu’na istinaden dolaşımı örgütlemek üzere Çaylak Planı hazırlanmıştır (Çabuk, 2012). Dönemin planlama pratiğine ilişkin üretim süreci şöyle anlatılmaktadır:

“Mühendis ... şehrin eski vaziyetini gösteren plânın üzerinde eski eserleri muhafaza ederek sağdan sola, yukarıdan aşağı ... kırmızı çizgiler çekiyor. İşte o şehir veya kasabanın bulvar ve caddeleri bu kırmızı çizgiler; bu çizgilerin birbirini kat ettikleri mahalleler de meydanlar oluyor” (Uzel, 1938, 8 Mart).

Nihayetinde bu bulvarlar modern kentin sterilize edilmiş mimari binalarıyla “yeni kentin doğru imgesi”nin öğeleri olacaktır (Nalbantoğlu, 1997, 195). Planın önerdiği düzenlemelerin mevcut doku üzerinde yer aldığı düşünüldüğünde; “doğru imgeyi” bozan bu dokunun yitirilebilir olarak görüldüğü iddia edilebilir. Ancak bu alıntının tonu da dahil olmak üzere söylemsel ifadenin bu uygulamalara ilişkin bir tereddütü de içerdiği, sosyal ve mekânsal sınırlar arasında gerilimi yansıttığı çıkarımı yapılabilmektedir. Örneğin “Kapalı Çarşı, asari atikadandır!..” diyerek yıkılmasına karşı çıkanların “Cumhuriyet idaresinin takip ettiği yüksek imar siyaseti”ni engelleyemeyeceği belirtilmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 1934, 9 Nisan). Ayrıca fikir ayrılıkları “memlekete ihanet etmek” olarak nitelendirilmiştir (Ekrem, 1932, 1 Şubat). Çetintaş (1936, 28 Aralık; 1937, 2 Ocak; 1937, 4 Ocak) köşesinde milli değerlerin korunması gerektiğini ve kentte bu anlamda “bazı zayıflıklar” verildiğini belirtmiş olsa da “yapmadan evvel yıkım”ı zorunlu bir öncelik olarak kabul etmiş, eleştirinin yönünü

hâlen “planlama hamlesi” geliştirilememiş olmasına çevirmiştir. İstimlak ve yıkım masraflarını eleştirerek “yamacılık prensibi” dediği şeyi eleştiren Uzel’e (1938, 8 Mart) göre, eski merkez yerine bulvarlar üzerinde ve çevresinde yeni kentin kurulması “iki devri” göstermesi bakımından önemlidir.

Bu ikili durum modern mimarinin disiplinler fonksiyonlarla biçimlenmesinde de açığa çıkmaktadır. Doğan’a göre (2007, 125) muhafazakar değerlerin etkisi kamusal alandan dışlanırken; modern toplumsal özne için meydan ve bulvar kullanımları geliştirilmiştir: Çetintaş’ın (1937, 4 Ocak), “medenî eğlence ve istirahat yerleri” olarak tanımladığı Halkevi Binası, Kız Enstitüsü, Sinema gibi kamu yapılarıyla donatılmıştır (**Resim 6-7**). Bu yapıların kentin en önemli caddesinde açık alan kullanımlarıyla dışa vurulması ve mimarilerinin güçlü modernist biçimsel özellikleri paradigmatiktir (Bozdoğan, 2002, 112). Halkevi’nin kentteki örneğinin Türkiye’nin ilk kadın mimarları Tomsu ve Belen’e ait olması, bu bina tipinin “ilerlemeci yanlanmalarını daha da vurgulamaktadır” (Bozdoğan, 2002, 109). Kamu binalarıyla geometrik şekilli havuzlar, sıra ağaçlarla düzenlenen kamusal alanlar ulus inşasına yönelik amaçlarını hem faaliyetleri hem de yapısal temsil biçimiyle gerçekleştirmiştir (Bozdoğan, 2002, 94-95). Öyle ki 1934-35 yıllarında Cumhuriyet Gazetesi’nde (1934, 9 Nisan; 1935, 14 Eylül) retorik bir strateji olarak birçok eski-yeni karşılaştırması yer almıştır. Dolaşımları sağlamaktan ziyade, disiplinler olarak sınırlandırılmış bir mekânsal bütünlüğün öğeleri olarak bu uygulamalar ve dokusunda yer alan iktidar-bilgi etkisinin görünürlüğü 1950’ler boyunca izlenebilecektir.

Öte yandan Prof. Oelsner ve Y. Mimar Aru tarafından düzenlenecek, imar planının duyurusu 1940 yılında yayımlanmıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 1940, 30 Mayıs). Kentin en önemli planlama pratiğinin merkezci ve sınırlandırmaya yönelik bir üretim biçimi olarak disiplinler iktidar aklıyla üretilmiş olduğu iddia edilebilmektedir. Öncelikle plan “bütünlüklü bir imge”yi kurabilmek üzere kentin büyürken dağılmasını kontrol altında tutacak, biri merkezde diğeri çeperde sınır durumunda olan “ring” önerisiyle biçimlenmiştir (Oelsner, 1945). İkinci olarak planın modern konut ve kamusal tesis önerileriyle bulvarlar ve meydanlar mekânsal olarak güçlendirilmiştir (**Resim 3-8**). Böylece tarihi merkez odak alınarak kentin dolaşım ve yerleşim açısından büyümesi içe katlanarak kontrol altına alınmıştır.

Disipliner Sınırların Aşılması

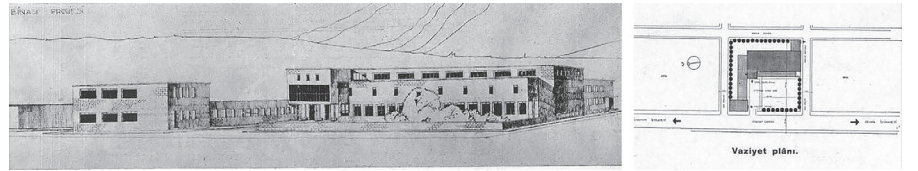
Oelsner-Aru planının uygulandığı 1950’li yıllar Türkiye’de biyopolitik iktidarın yeni bir aşamaya geçtiği tarihsel dönemin başlangıcıdır. İlk olarak, kenti günümüze kadar yapılandırarak pratiklerin asıl hâle gelmesi Türkiye’de çok-partili düzene geçiş, 1950 sonrası kapitalizmin gelişmesiyle ilişkilendirilebilmektedir. Mekânı ele alma biçiminde belirli bir dönüşümün izi 1954-56 yıllarında *Arkitekt* dergisinde kentlerde nüfus artışı, işçi evleri ve konut politikalarıyla, şehircilik tarihi ve ilkelerine yönelik bilgi üretiminden takip edilebilmektedir. Yenen (1954) “toptan istimlak ve mahalle sıhhileştirme işleri” için yeni imar kanununun formüle edilmek üzere olduğunu belirtmiştir. Kentte gündelik pratiklerin ve ilişkilerin düzenlenmesi bu genel perspektifte ele alınmaktadır. Bu kapsamda bir hareketlenme, “Şehrimiz” başlıklı köşe yazılarında aktarılmıştır:

“Bir taraftan ... meskenler yapıyor, bir taraftan imar planına göre belediye, caddeler açıyor bir taraftan şehrin ana caddeleri asfaltlanıyor.

Resim 6. Cumhuriyet Gazetesi'nden içerikler (9.Nisan.1934; 6.Mart.1935, 14.Eylül.1935; 8.Eylül.1935; 31.Temmuz.1936)

Resim 7. Halkevi Binası Projesi (Tomsu ve Belen, 1937, 108)

Resim 8. Oelsner-Aru Kayseri İmar Planı (1945, 1/5000 ölçekli paftadan yeniden üretim) (Ovacık Çoruh, 2018)

... Güçlük yerine kolaylık, mahkeme mahkeme gezmek yerine, karşılıklı anlaşma yolu hakim. ...” (Yedekçioğlu, 1952, 13 Ağustos).

Alıntılanan metinde, pratiklerin yoğunluğu, iktisadi liberalizmin sağladığı canlanma, devlet bürokrasinin gücünün kırılması ve 1950 belediye seçimlerinde merkezi yönetimin adayı Kavuncu'nun seçilmesiyle belediye başkanının güçlü bir aktör olarak ortaya çıkması kentte iktidar mekanizmalarının yeni aşamasını işaret etmektedir. 1950 sonrasını öncesinden ayıran çizgi kentin yerel koşullarına dönmesi olacaktır. Böylece kamunun genel çıkarı olarak arzuyu yönetmekle ilgilenen pratikler, hâlen etkilerini sürdüren disiplinler tekniklerle birarada okunabilecektir.

Dönemin bilme etkilerini ortaya koyan yukarıdaki metinden hareketle, bu dönüşüm iki bileşen üzerinden ele alınabilmektedir: Konut ve dolaşım. İlk olarak devletin kredilerle desteklediği konut kooperatifleriyle 1949 yılından itibaren fabrika yerleşkeleri ve kent merkezi arasında kalmış alanlarda işçi ve memur mahalleleri, konut üretiminin ulusal düzeyde disiplinler politikası olarak belirlenebilmektedir (Çoruh, 1953, 19 Ekim). Öte yandan 1951-52 yıllarında Hakimiyet Gazetesi'ndeki haberler, kenti kat eden aksları güçlendiren yol genişletme faaliyetlerine ilişkindir. Bunları mümkün kılan ve süreçte kenti yapılandıracak olan arsa anlaşması olarak bilinen kamulaştırma uygulaması olmuştur. Böylece ortak alanların oluşturulması gibi gereklilikler, imar kanununun öngördüğünden daha yüksek oranlarla arsalardan alınan payla gerçekleştirilmiştir (Doğan, 2007, 132). Çoruh (1953, 19 Ekim), “acayıp” diye tanımladığı dokunun dönüşümüne ilişkin, “geleneğine ve aile ocağına düşkün Kayseriliyi dileğiyle razı etmek zor bir iştir” diye belirttirse de bu sorun aşılmıştır ki “kuyu gibi muazzam duvarlar” içine saklanmış evlerin yıkılıp “dünyalarca geniş caddeler”in açıldığını aktarmıştır. Doğan (2007, 132-133) Kavuncu'nun 1945 imar planının önerilerini, “yerel hakim blokun” isteklerine uygun olarak gözden geçirdiğini ve “esnek bir kamulaştırma politikası” yürüttüğünü belirtir: Gayrimenkul sahipleriyle arsa karşılığı ya da rant paylaşımı temelinde anlaşılması; evsiz kalanların barınma gereksinimi, Belediye Blokları (1957) olarak bilinen sosyal konutlarla karşılanmıştır.

Böylece planın yönetsel iktidar aklıyla yeniden ele alındığı ve müdahalelerin dayanağını oluşturduğu iddia edilebilmektedir. Öte yandan kent merkezinde istimlak ile planın uygulanması yer değiştirme hareketini koşullandırmış, eski evlerin terk edilmesiyle geleneksel dokuda sonraki yıkımları da gerekçelendirmiştir. Kentte yıkımlara karşı çıkılmadığı, hatta genel bir talebin sonucu olarak uygulandığı iddia edilebilmektedir ki Kayseri İli Yıllığı'nda (1968, 302) 1963-67 yılları arasında konu edilen faaliyetlerin anahtar kelimeleri; istimlak, yıkım, temizleme ve iskân olarak belirlenebilmektedir. Bu kapsamda modern konut üretimine yönelik ilk büyük çaplı yıkım Sur-içi'nde gerçekleşmiştir (Cumhuriyetin 50. Yılında Kayseri, 1973). (Resim 3).

Bireyin nüfus olarak ele alındığı ve toplumsal çıkar ortaklığına dayanan kamulaştırma ve imar faaliyetleriyle bu yönetsel uygulamalar, planlama pratiği aracılığıyla kentin geleceğini de yönlendirmiştir. Geniş cadde düzenlemeleri ve kümbet, medrese gibi tarihi eserleri yeniden görünür kılacak uygulamalar “siyasal açıdan muhafazakarlıkla uzlaşan, ekonomik açıdan liberal modernleşme” biçimini başlatmıştır (Doğan, 2007, 136).

Yine de Oelsner-Aru planının önerileriyle bütünlüklü bir kentsel imge üretilebilmiştir. Günümüzde mevcut 4-5 katlı “modern” apartmanlar ve iş hanlarıyla yapılandırılan Sur-içi ve yıkılma sürecinde olan Sahabiye

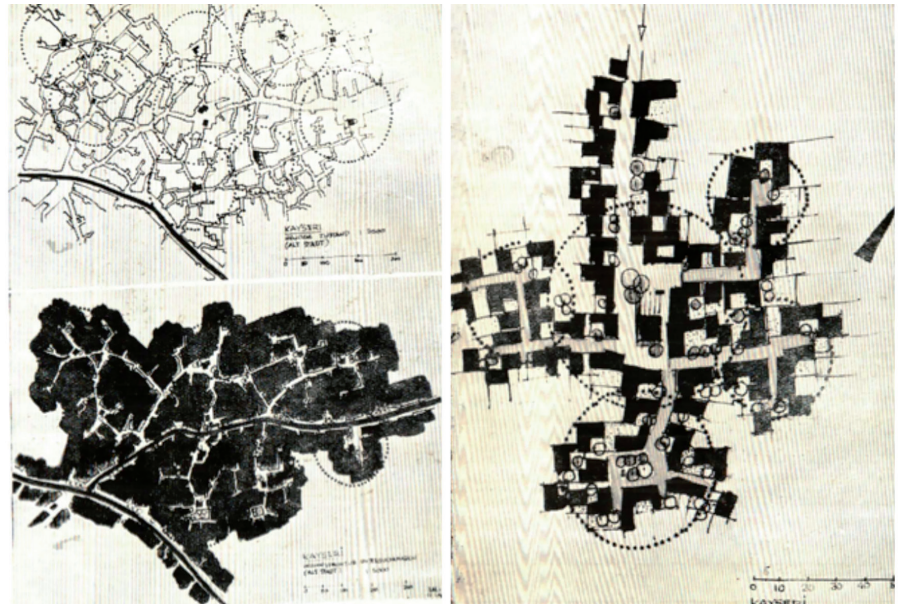

Resim 9. Sur-içi (kırmızı leke) - İstasyon Caddesi (sarı leke): (solda) 1926 Gabriel (1954) haritası ve (sağda) 1945 Oelsner-Aru 1/5000 paftası (Ovacık Çoruh, 2018)

Mahallesi bu imgenin en önemli bileşenleridir (**Resim 2-9**). İstasyon Caddesi'nin kamu yapıları ve çok katlı bitişik nizam apartman bloklarının sınırladığı Sahabiye, planın önerisiyle tanımlanmış bir ızgara dokudur. Yollar, standart parsel boyutları, bahçeli konut tiplerinin tekrarıyla bu yerleşim, dönemin gereksinimlerine yönelik form, malzeme, konstrüktif elemanlar gibi yeni üretim biçimlerini ortaya çıkarmıştır. Erken Cumhuriyet döneminin normatif değerlerini taşıyan bütünlüklü bir imgenin üretimiyle bu dönem, disiplinler araçların yönetsel iktidar aklıyla ele alındığı bir geçiş dönemi olarak tanımlanabilmektedir.

Boşluğun Üretimi

1970'li yıllardan itibaren kentsel mekânın giderek daha baskın şekilde yeni dolaşımlara açılması gereksinimi; dönemin Cumhuriyet Gazetesi'nde turizme yönelik mekânsal faaliyetler ve tarihi eserlerin dönüşümü konuları üzerinden izlenebilmektedir. Ancak asıl sorun, imar hareketliliği ve dolaşımı sağlayacak planlama pratikleri için üzerinde çalışılması güç

Resim 10. Geleneksel doku parçası ve dönüşüm önerisi (Aru, 1965, 209)

bir alan olan eski konut dokusu olarak belirlenebilmektedir. Aru (1965), bu yıllarda yalnızca kent merkezinin güneyinde bütünlüklü biçimde okunabilen bu doku üzerinde çalışmış ve dolaşım önerisi geliştirmiştir (**Resim 10**).

Kent merkezinde yüksek bloklu yapılaşma ve geniş caddelerden oluşan kentleşme anlayışıyla düzenlenen 1973-74 İmar Planı raporunda, dokunun “yağ damlası gibi yayılması” konu edilmiş ve belediye meclisi toplantısında kent “ihmal edilen” bu bölgesinin imarına ağırlık verilmesi kararlaştırılmıştır (Demir ve Çabuk, 2013, 222). Yıkımı gerçekleşmemiş mahallelere ilişkin bu içerik, bu pratiklerin nüfusun kabul edilebilir sınırları dahilinde gerçekleştiğini işaret etmektedir. Süregelen koruma kavrayışı, tarihi sit olarak belirlenen alanların devlet eliyle korunmasına dayanan uygulamanın, imar hareketini yavaşlatan bir engel olarak tanımlanmasında da açığa çıkmaktadır. Öyle ki sit alanlarının daraltılmasına yönelik çaba, 1985-86 yıllarının yerel gazetelerinde izlenebilmektedir (Kayseri Akın Günlük Siyasi Gazete, 1985, 4 Haziran). 1980'lere kadar devletin kurumlarınca belirlenen ve korunan alanlar, bu yıllarda kentlerin iktidar ilişkilerine bırakılmıştır. Belediye Başkanı Çetinbulut, eski mahallelerde imar hareketini başlatırken “modernizasyona önem verildiğini” ve “sağlıklı” bir yapılaşmaya özen göstereceklerini belirtmiştir (Kayseri Akın Günlük Siyasi Gazete, 1985, 10 Haziran). Dolayısıyla söylemin bir ögesi hâline gelen mevcut geleneksel doku, eski ve sağlıklı bir yaşam çevresi olarak ele alınmaktadır. Bunun yanı sıra bu haberlerde arsa karşılığında anlaşma sağlandığına ilişkin ifadeler mevcuttur (Kayseri Olay Gazetesi, 1985, 1 Mayıs).

Böylece eski doku, 1984-89 yılları arasında büyük çaplı yıkım müdahalelerine tamamen açılmıştır. Bu etkinin günümüzdeki izi Mimar Sinan Parkı'nın inşa sürecinde somut hâle gelmiştir (**Resim 11**). Kentin kuzeyinde Gevher Nesibe Medresesi çevresinde yer alan ve “Orta Mahalle” olarak bilinen yerleşimin tamamının istimlakı, 1985 yılı boyunca yerel gazetelerde yayınlanmış ve 14.03.1985 tarihinde tasdik edilmiştir (Kayseri Akın Günlük Siyasi Gazete, 1985, 20 Mayıs). Eleştirinin konusu sürecin yavaş ilerlemesiyle kamusal bir talebin karşılanamıyor olmasına ilişkindir. Dönemin söylemsel üretiminden dokunun karmaşık fiziksel yapısı ve mülkiyet sorunlarının istimlaklar için güçlük oluşturduğu anlaşılmaktadır (Kayseri Akın Günlük Siyasi Gazete, 1985, 8 Temmuz; 1985, 22 Ağustos). Örneğin yerel gazetelerde istimlak ilanlarının yayımlandığı 22-23.08.1985 tarihlerinde, Cumhuriyet Gazetesi'nde “Kayseri'ye yeni görünüm” (1985) başlıklı bir haber yayımlanmıştır. Böylece denetlenmesi güç olan eski-sıkışık doku, steril bir kentsel boşluğa dönüştürülmüştür.

“Mimar Sinan Parkı”nın inşa süreci, kentsel iktidar ilişkilerinin bundan sonraki diyagramının mekânı ele alma biçiminin bir örneğidir. Öyle ki “Kayserililik, Cumhuriyet öncesi tarih ve dindarlık”la tanımlanan yeni bir özneleşme biçimine yönelik milliyetçi-muhafazakar duyarlılık ve Kayseriyle sınırlı olmayan yeni bir “kentsel ittifak” ile birlikte şekillenerek güç kazanmaya başlamıştır (Doğan, 2007, 159-162). Batuman'a (2018, 2, 203) göre kentleşmenin bu “yeni evresi”ni belirleyen ideolojik içerikler, laik Cumhuriyet'in modern devlet yapısının halihazırda “kamusal alanı kontrol altına almaya yönelik mekanizmaları”na yerleşmiş ve yenilerini üretmiştir. Böylece dispozitifler soyut makinenin nasıl çalıştığını haritalamış olur; bu soybilimsel analiz bir toplumsal model diyagramı ortaya koyar.

Resim 11. Mimar Sinan Parkı (Ovacık Çoruh, 2018)

SONUÇ

Bu çalışmada özne ve mekân ilişkisel ontolojik bir yaklaşımla ele alınmış, mekânın deneyimi yapılandıran etkisi tartışılmıştır. Kayseri kentinde iktidar-bilgi etkisinin arkitektonik ve kentsel formlarda somut hâle geldiği ve farklı özneleşme süreçlerini yapılandırdığı bir analiz ortaya konulmuştur. Ancak aynı zamanda eleştirinin konusu olan güncel pratikleri koşullandıran bir özneleş[ti]r]me süreci çözümlenebilmektedir. Bu ikili durum, farklı motivasyonlarla üretilmiş olsalar da sorunsallaştırma süreçlerinde kentsel mekânın eski/yeni, geçmiş/şimdi, değişim/koruma gibi ayırım ve sınıflandırmalarla ele alınması ve bu anlamda koşullandırılan stratejik-yönlendirici mekanizmaların sonucudur. Bu mekânsal müdahalelerin değerler sisteminde ve kendilik pratiklerinde sürekli bir manipülasyonu hedeflediği ileri sürülebilmektedir. Günümüzün pratiklerini koşullandıran stratejik değer kavrayışı ve geçmişle kurulan ilişki göz önüne alındığında ise iktidar ilişkilerinin toplumsal ağlara kök saldığı sonucuna varılabilmektedir. Öyle ki seçmeci bir koruma anlayışının devamı olan pratikler ya da rant üretimine yönelik yıkım gibi müdahaleler normalleşmiş deneyim kalıpları olarak belirginleşmektedir. Boşluk ve parçalanma üzerinden tarif edilebilen böyle bir kentsel durumda mekân; geçici tarihsel gereksinimlerin normatif değerlerinin her türlü belirleyiciliğine açık hâle gelmiştir: Kentin özgül ilişkilerinin yok olması, sonraki müdahalelere karşı herhangi bir direnci motive edecek ifade gücünün ve tasarım pratiklerinin olanağını da azaltmaktadır.

Sonuçta mekâna müdahalenin, insanın varoluşunda yani değerler sisteminde manipülasyona neden olduğu ortaya konulabilmektedir. Bu yüzden mekân, iktidar ilişkileri diyagramının ayrılmaz bir parçasıdır. Kayseri kentinde bu ontolojik ilişki, verili bir istişare biçimi olarak dispozitiflerle örülmüştür; öyle ki güncel pratikleri de içeren bir süreklilik, negatif pekişmeye yönelik toplumsal bir diyagram

haritalandırılabilir. Ancak böyle bir yaklaşımla yapılmak istenen, Foucault'nun (1984h, 46-47) şimdiki zamanın sınırları üzerine eleştirel bir tutum olarak tanımladığı sınır-tutumu yeniden üretmektir. Bu perspektif aracılığıyla kentsel mekânı farklı sorunsallaştırma süreçlerinin nesnesi olarak çözümlenmek; bu yolla söylemin sınırında yeni ilişkisel diyagramlar üretebilmek mimarlık ve kent hakkında düşünmenin alternatif yollarını sunabilir. Çünkü bir diyagram çeşitli haritaların üst üste binmesinden oluşur. Öyle ki "birleştirdiği noktaların yanı sıra görece özgür veya bağımsız noktalar, yaratıcılık, mutasyon ve direnç noktaları barındırmayan diyagram yoktur" (Deleuze, 1986, 63). Bu düşünsel çaba, tasarım pratiğinin üretim stratejisine de dönüşebilir: Koolhaas (1994, 18-20, 100) kentsel alanı daha fazla kontrol alanına bölerek üreten ızgara sisteminin aynılaştırılan bütünlüğünü ele aldığı Manhattan okumasında; her bir tekil bloğu diğerinden ayıran stratejilerin aynı zamanda kenti birbiriyle yarışan bir olaylar mozağı hâline getirebildiğini öne sürmüştür. Dolayısıyla ifade alanlarımızı kat eden söylemin bilme etkilerinin ve stratejik pratiklerinin farkında olmak, yeni bir hareketi üretebilir ve yapma biçimlerini birer ihlale dönüştürebilir. Uğraş alanı mekânsal pratiği üretmek olan mimarlıkta kentlerin özgül koşullarını hassasiyetle çözümlenmek ve yeniden-üretmek, bu sınırlara karşı eleştirel bir tutum olarak belirlenebilir. Sanatla ve yaratıcılıkla ilişkilenen böyle bir tutumla herhangi bir iktidar-bilgi uygulamasının tek ve sürekli kuvvet hâline gelemeyeceği nitelikli bir çeşitliliği ve çokluğu üretmek amaçlanmalıdır.

KAYNAKLAR

- AGAMBEN, G. (2012) *Dispozitif Nedir?*, Monokl Yayınları, İstanbul.
- ARU, K. A. (1965) *Yayalar Taşıtlar; Şehir Dokusunda Yeni Ulaştırma Düzenleri*, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- ASİLİSKENDER, B. (2008) *Modernleşme ve Konut; Cumhuriyet'in Sanayi Yatırımları ile Kayseri'de Mekânsal ve Toplumsal Değişim*, yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- ASLANOĞLU, İ. (2010) *Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı 1923-1938*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- BATUMAN, B. (2018) *New Islamist Architecture and Urbanism: Negotiating Nation and Islam Through Built Environment in Turkey*, Routledge, New York.
- BOZDOĞAN, S. (2002) *Modernizm ve Ulusun İnşası: Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür*, Metis Yayınları, İstanbul.
- BURCHELL, G. (1991) Peculiar Interests: Civil Society and Governing 'The System of Natural Liberty', *The Foucault Effect Studies In Governmentality*, der. G. Burchell, C. Gordon, P. Miller, The University Of Chicago Press, Chicago; 119-150.
- Cumhuriyetin 50. Yılında Kayseri; 1973 İl Yıllığı* (1973) Ayyıldız Matbaası, Ankara.
- Cumhuriyet Gazetesi (1934) Diriltilen Bir Şehir Kayserî İmar ve İhya Ediliyor (9 Nisan 1934).
- Cumhuriyet Gazetesi (1934) Harita Yaptırılacak (30 Mayıs 1934).
- Cumhuriyet Gazetesi (1934) Kayseri'de İmar Faaliyeti (16 Kasım 1934).

- Cumhuriyet Gazetesi (1935) Kayseride İlk Sesli Sinema (8 Eylül 1935).
- Cumhuriyet Gazetesi (1935) Kayseride Güzel Bir Eser Meydana Çıkarıldı (14 Eylül 1935).
- Cumhuriyet Gazetesi (1936) Kayseri Bir Plân Dahilinde İmar Ediliyor (31 Temmuz 1936).
- Cumhuriyet Gazetesi (1985) Kayseri'ye Yeni Görünüm.
- ÇABUK, S. (2012) Kayseri'nin Cumhuriyet Dönemindeki İlk Kent Düzenlemesi: 1933 Çaylak Planı, *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi* 29(2) 63-87.
- ÇETİNTAŞ, S. (1936, 28 Aralık) Anadolu'da San'at Tetkikleri, *Cumhuriyet Gazetesi* 5.
- ÇETİNTAŞ, S. (1937, 2 Ocak) Kayseri'de Türk Evleri, *Cumhuriyet Gazetesi* 5.
- ÇETİNTAŞ, S. (1937, 4 Ocak) Kayseri'de İmar, *Cumhuriyet Gazetesi* 5.
- ÇORUH, S. (1953, 19 Ekim) Selâhaddin Çoruh'un Radyo Konuşması, *Hakimiyet Gazetesi* 1.
- DAVER, A. (1935, 20 Eylül) Kayseri bez fabrikası ... , *Cumhuriyet Gazetesi* 7.
- DE CERTEAU, M. (1984) *The Practice of Everyday Life*, çev. S. Rendall, University of California Press, Berkeley.
- DELEUZE, G. (1986) Foucault, *Foucault 1972-1990*, çev. İ. Uysal ve E. Koyuncu (2013) Norgunk Yayıncılık, İstanbul.
- DELEUZE, G., GUATTARI, F. (1980) Mille plateaux: Capitalisme et schizophrénie, 2, *Capitalism and Schizophrenia 2: A Thousand Plateaus*, çev. B. Massumi (1987) Minnesota University Press, London.
- DEMİR, K., ÇABUK, S. (2013) *Türk Dönemi Kayseri Kenti ve Mahalleleri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri.
- DOĞAN, A. E. (2007) *Eğreti Kamusalılık: Kayseri Örneğinde İslamcı Belediye, İletişim Yayınları*, İstanbul.
- EKREM, A. (1932, 01 Şubat) Ortorvadan Mal Kaçırarak, *Kayseri Vilayet Gazetesi* 1.
- FOUCAULT, M. (1967) Of Other Spaces, çev. J. Miskowiec (1986), *Diacritics* 16(1) 22-27.
- FOUCAULT, M. (1971) Nietzsche, La genealogie, L'histoire, *Nietzsche, Soybilim, Tarih, Felsefe Sahnesi*, der. I. Ergüden, T. Birkan, çev. I. Ergüden (2011) Ayrıntı Yayınları, İstanbul; 230-253.
- FOUCAULT, M. (1975) *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, çev. A. Sherida (1995) Vintage Books, Random House, New York.
- FOUCAULT, M. (1977) Le jeu Michel Foucault, *Michel Foucault'nun Oyunu, Entelektüelin Siyasi İşlevi* der. I. Ergüden, T. Birkan, çev. O. Akınhay (2011) Ayrıntı Yayınları, İstanbul; 117-155.
- FOUCAULT, M. (1980) Questions on Geography, *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972-1977*, der. C. Gordon, Pantheon Books, New York; 63-77.
- FOUCAULT, M. (1982) The Subject and Power, *Critical Inquiry* 8(4) 777-795.

- FOUCAULT, M. (1983) A Propos de la généalogie de l'éthique: un aperçu du travail en cours, *Dit et écrits*, C. IV 1980-1988, der. D. Defert, F. Ewald (1994) Gallimards; 609-630.
- FOUCAULT, M. (1984a) "Maurice Florence", Michel Foucault, *Aesthetics, Method, And Epistemology: Essential Works of Michel Foucault 1954-1984, V. II*, der. J. D. Faubion, çev. R. Hurley and Others (1998) The New Press, New York; 459-463.
- FOUCAULT, M. (1984b) Preface to the History of Sexuality, *The Foucault Reader*, der. P. Rabinow, çev. W. Smock, Pantheon Books, New York; 333-339.
- FOUCAULT, M. (1984c) Space, Knowledge, and Power, *The Foucault Reader*, der. P. Rabinow, çev. C. Hubert, Pantheon Books, New York; 239-256.
- FOUCAULT, M. (1984d) The Concern for Truth, *Foucault Live (Interviews, 1961- 1984) Michel Foucault*, der. S. Lotringer, çev. J. Johnston (1989) Pantheon Books, New York; 455-464.
- FOUCAULT, M. (1984e) The Ethics of the Concern for Self as a Practice of Freedom, *Foucault Live (Interviews, 1961- 1984) Michel Foucault*, der. S. Lotringer, çev. L. Hochroth and J. Johnston (1989) Pantheon Books, New York; 432-449.
- FOUCAULT, M. (1984f) *The Use of Pleasure: The History of Sexuality, V.II*, çev. R. Hurley (1990) Vintage Books, Random House, New York.
- FOUCAULT, M. (1984g) Truth and Power: (From Power/Knowledge), *The Foucault Reader*, der. P. Rabinow, Pantheon Books, New York; 51-74.
- FOUCAULT, M. (1984h) What Is Enlightenment?: (Was ist Aufklärung?), *The Foucault Reader*, der. P. Rabinow, çev. C. Porter, Pantheon Books, New York; 32-50.
- FOUCAULT, M. (2004a) Naissance De La Biopolitique: Cours au Collège de France, 1978-1979, *The Birth of Biopolitics: Lectures At The Collège De France, 1978-79*, çev. M. Senellart & G. Burchell (2008) Palgrave Macmillan, New York.
- FOUCAULT, M. (2004b) Sécurité, Territoire, Population, Cours au Collège de France 1977-1978, *Güvenlik, Toprak, Nüfus, Collège De France Dersleri (1977-1978)*, çev. F. Taylan (2013) İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- GABRIEL, A. (1954) *Kayseri Türk Anıtları*, Güneş Matbaası, Ankara.
- GORDON, C. (1991) Governmental Rationality: An Introduction, *The Foucault Effect Studies in Governmentality*, der. G. Burchell, C. Gordon, P. Miller, The University of Chicago Press, Chicago; 1-51.
- HAYS, M. K. (2010) *Architecture's Desire. Reading The Late Avant-Garde*, The MIT Press, New York.
- HEYDEN, H. (2009) Heterotopia Unfolded?, *Heterotopia and the City: Public Space in a Postcivil Society*, Routledge, London; 311-323.
- HIRST, P. (1993) Foucault and Architecture, *AA Files Autumn* (26) 52-60.
- İMAMOĞLU, V. (2014) *Büyükbaşbaşı: Bir Varmış Bir Yokmuş*, Heyamola Yayınevi, Kayseri.
- JOHNSON, P. (2006) Unravelling Foucault's "Different Spaces", *History of the Human Sciences* 19(4) 75-90.

- Kayseri Akın Günlük Siyasi Gazete (1985) Belediye Tapu İstimlak Müdürlüğü Binlerce İstimlak Dosyası Hazırlıyor (20 Mayıs 1985).
- Kayseri Akın Günlük Siyasi Gazete (1985) Sit Uygulaması Kalkıyor (4 Haziran 1985).
- Kayseri Akın Günlük Siyasi Gazete (1985) Eski Mahallelerde İmar Çalışmaları (10 Haziran 1985).
- Kayseri Akın Günlük Siyasi Gazete (1985) İstimlakına Başlanan Eski Mahallerde İmar Kargaşasına İzin Verilmeyecek (8 Temmuz 1985).
- Kayseri Akın Günlük Siyasi Gazete (1985) Eski Mahallerdeki İstimlak Çalışması (22 Ağustos 1985).
- Kayseri Gazetesi (1931) Kayseri Belediye Meclisinin İzahnamesi (2 Teşrinisa 1931).
- Kayseri İli Yılığ* (1968) Gutenberg Matbaası, Ankara.
- Kayseri Olay Gazetesi (1985) Birçok Saha İmara ve İnşaatte Gececek (1 Mayıs 1985).
- Kayseri Olay Gazetesi (1985) İstimlak İlanı (22 Ağustos 1985).
- KESKİN, F. (2002) *Problematization and Games of Truth: Michel Foucault's analytics of Constitution of the Subject in Political Modernity*, yayınlanmamış Doktora Tezi, Graduate School of Arts and Sciences, Department of Philosophy, Columbia University, New York.
- KESKİN, F. (2011) Özne ve İktidar, *Özne ve İktidar*, der. I. Ergüden ve T. Birkan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul; 11-24.
- KESKİN, F. (2016) Hükümranlıktan Yönetimselliğe Türkiye'de Neoliberalizm, Foucault ve Neoliberal Yönetimsellik, *Felsefe Logos* 63(4) 71-80.
- KOOLHAAS, R. (1994) *Delirious New York A Retroactive Manifesto for Manhattan*, The Monacelli Press, New York.
- LEACH, N. (1997) Michel Foucault, *Rethinking Architecture; A Reader In Cultural Theory*, der. N. Leach, Routledge, London and NY; 329-357.
- MORTAŞ, M. (1944) Sümerbank Amele Evleri ve Mahalleleri, *Arkitekt 1944-01-02(145-146)* 9-13.
- NALBANTOĞLU, G. B. (1997) Silent interruptions: Urban encounters with rural Turkey, *Rethinking modernity and national identity in Turkey*, der. R. Kasaba & S. Bozdoğan, University of Washington Press, Washington; 192-210.
- OELSNER, G. (1945) Şehircilikte Abidevilik. *Arkitekt 1945-11-12(167-168)* 265-270.
- ORAN, A.S. (1956) Mimar Bernard Wagner'ın Türkiyedeki Çalışmaları, *Arkitekt 1956-02(284)* 76-77.
- OVACIK ÇORUH, D. (2018) *Kentsel Ortam [Milieu]: Özneleş[tir]meye Yönelik Manipülasyon ve 'Karşı-özneleşme' Pratiği İçin Motivasyon Alanı*, yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- PATRÃO, A. (2022) Foucault's Relation with Architecture: The Interest of His Disinterest, *Architecture and Culture* 10(2) 207-225.

- RABINOW, P. (1994) Introduction: The History of Systems of Thought, *Ethics (Subjectivity and Truth): The Essential Works of Michel Foucault 1954-1984, V. I*, çev. R. Hurley and Others (1997) der. P. Rabinow, The New Press, New York; XI-XXV.
- SENELLART, M. (2004) Derslerin Bağlamı, *Güvenlik, Toprak, Nüfus, Collège De France Dersleri (1977-1978)*, çev. F. Taylan (2013) İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul; 321-349.
- SÜREYYA, A. (1934, 03 Eylül) Kayseri dokuma fabrikası, *Cumhuriyet Gazetesi* 5.
- TOMSU, L., BELEN, M. (1937) Kayseri Halkevi Binası Projesi, *Arkitekt 1937-04-(76)* 107-109.
- TSCHUMI, B. (1976) Theory: Architecture and Transgression, *Oppositions winter(7)* 55-63.
- UZEL, S. (1936, 11 Mayıs) Erciyeşin Eteklerinde Yükselen Abide ..., *Cumhuriyet Gazetesi* 7.
- UZEL, S. (1938, 8 Mart) Kayseri Şehri Nasıl İmar Edilebilir?, *Cumhuriyet Gazetesi* 2.
- UZEL, S. (1939, 5 Mayıs) Kayseri Mektupları, *Cumhuriyet Gazetesi* 8.
- WALLENSTEIN, S. O. (2008) Biopolitics and the Emergence of Modern Architecture, *Biyopolitika ve Modern Mimarlığın Ortaya Çıkışı*, çev. B. Bilir (2019) Lemis Yayınları, İstanbul.
- YENEN, M. (1954) Türk Şehirleri ve Türkiyede Şehircilik, *Arkitekt 1954-03-06(269-272)* 72-74.
- Y. N. (1936, 26 Şubat) Kayseri Bez fabrikası, *Cumhuriyet Gazetesi* 6.
- YEDEKÇİOĞLU, K. (1952, 13 Ağustos) Yedekçi Köşesi, *Hakimiyet Gazetesi*.

Received: 14.09.2022; Final Text: 20.10.2023

Keywords: Space; subjective experience; power relations; normative boundaries; dispositive.

THE SUBJECTIFICATION OF THE CONSTRUCTIVE FUNCTION OF SPACE: A HISTORICAL ANALYSIS OF THE SPATIAL EXPERIENCE IN THE CITY OF KAYSERİ

This study, in which the influence of space characterizing subjective experience is problematized, is a continuation of a critical reading of the demolition interventions that have become determinative in the spatial structuring of the city of Kayseri and the tendencies towards protection and sustainability. The reading relates to the object, nevertheless, when this urban structuring is taken as the concrete counterpart of experience, it can be argued that it signals the strength of normative boundaries. Thereby, the study turns into an analysis process through the problem of the production of space and the relationship of the conditioned experience. This analysis is based on Michel Foucault's analysis of subjectification and power relations. This relational perspective, suggests that subject and object are simultaneously constituted and mutually transformed in a practice, expanding the problematic area to conditions and power/knowledge practices. In this context, the study aims to reveal the effect of power/knowledge in space based on Foucault's discourse analysis; in other words,

discursive effects (*savoir*) and normative boundaries are the continuation of existing practices. In this respect, to analyze the “given” experiences, by going back from the present, with a genealogical conception of history that includes the analysis of discourse formations; in the city from the early Republican period in the process extending up to 1989 discursive, non-discursive practices and the domain of object are addressed.

In the city, an analysis can be made in which the historically conditioned experience becomes concrete in discursive, architectonic, and urban forms. In different historical periods, modes of the problematization of space have structured various processes of subjectification. However, even if they are produced with different motivations in the context of the contents of normative systems, a particular form of discourse in which the existing/old is devalued has produced normalized patterns of practice. Therefore, it is possible to establish a continuity regarding the transformation in the subject’s system of values and self-practices. The fact that these practices are not only produced in specific historical periods but also have a determining effect on the present is important for the conclusions of this study. It is concluded that the relationship between people and space in the city is covered with dispositives as strategic discourse/practice patterns and produces current trends. However, to discuss and overcome historical boundaries, this approach emphasizes the necessity of addressing the intervention in urban space in the context of ontological relationship: It is important for subjective experience and design practices to consider what strategic-manipulative and subjectivizing effects the problematic of the production of space carries.

MEKÂNIN ÖZNELEŞ[TİR]MEYE YÖNELİK YAPILANDIRICI İŞLEVİ: KAYSERİ KENTİNDE MEKÂNSAL DENEYİM ÜZERİNE TARİHSEL BİR ÇÖZÜMLEME

Mekânın öznel deneyimi belirleyen etkisinin sorunsallaştırıldığı bu çalışma, Kayseri kentinin mekânsal yapılanmasında belirleyici hâle gelen pratiklere ilişkin eleştirel bir okumanın devamıdır. Okuma nesneye ilişkindir, ancak bu kentsel yapılanma deneyimin somut karşılığı olarak ele alındığında normatif sınırların gücüne işaret ettiği iddia edilebilmektedir. Böylece çalışma mekânın üretilmesi sorunsalı üzerinden bir çözümleme sürecine yönelir. Bu çözümleme Michel Foucault’nun özneleş[tir]me ve iktidar ilişkileri analizi temelinde ele alınmaktadır. Özne ve nesnenin bir pratiğin içinde aynı anda kurulduğunu ve karşılıklı olarak dönüştüğünü ileri süren bu ilişkiyel bakış, problem alanını koşullar ve pratikleri kapsayacak şekilde genişletmektedir. Foucault’nun söylem analizinden hareketle, mekânda iktidar-bilgi etkisini; yani mevcut pratiklerin hangi bilme etkileri ve normatif sınırların devamı olduğunun ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda verili deneyimler, söylem oluşumlarının analizini içeren soybilimsel bir tarih anlayışıyla bugünden geriye giderek çözümlenmektedir. Kayseri kentinin erken Cumhuriyet döneminden 1989 yılına uzanan tarihsel sürecinde, pratiklerin ve nesne alanlarının analizi yoluyla, iktidar-bilginin mekân üzerindeki etkisi ortaya konulmaktadır.

Kentte, tarihsel olarak koşullandırılan deneyimin söylemsel, arkitektonik ve kentsel formlarda somut hâle geldiği bir çözümleme yapılabilmektedir. Farklı tarihsel dönemlerde mekânın üretilmesi sorunsalı çeşitli özneleş[tir]me süreçlerini de yapılandırmıştır. Ancak normatif sistemlerin içerikleri bağlamında farklı motivasyonlarla üretilmiş olsalar da, mevcut/eski olanın değersizleştirildiği belirli bir söylem biçimi, pratiğin

normalleşmiş kalıplarını üretmiştir. Bu nedenle öznenin değerler sisteminde ve kendilik pratiklerindeki dönüşüme ilişkin bir süreklilik kurmak mümkündür. Çalışma için hayati olan da bu pratiklerin tarihsel dönemleri aşarak, kentin mevcut durumunu belirleyen etkisidir. Kentte insan ve mekân arasındaki ilişkinin stratejik söylem-pratik kalıpları olarak dispozitiflerle örtülmüş olduğu ve güncel eğilimleri ürettiği sonucuna varılmaktadır. Ancak bu yaklaşım, tarihsel sınırları tartışmak ve aşmak üzere; kentsel mekâna müdahaleyi ontolojik bir ilişki bağlamında ele almak gerekliliğine vurgu yapmaktadır: Mekânın üretilmesi sorunsalının hangi stratejik-yönlendirici ve özneleştirici etkileri taşıdığını göz önünde bulundurmak, öznel deneyim ve tasarım pratiklerinin üretim olanağı için önemlidir.

DUYGU OVACIK ÇORUH, B.Arch., M. Arch., Ph.D.

Received her B.Arch from Erciyes University (2005); M.Arch from Istanbul Technical University (2008). Earned her Ph.D. degree in Architectural Design Program from Istanbul Technical University (2018). Major research interests include architectural design, theory and criticism, urban space, first year design education. duyguovacik@gmail.com

ROLES OF INDUSTRIAL DESIGNERS IN INNOVATION-BASED COMPANIES: THE CASE OF ODTÜ TEKNOKENT

Senem TURHAN*

Received: 27.11.2022; Final Text: 01.11.2023

Keywords: Industrial design; science and technology parks; university-industry collaboration; innovation; design process.

INTRODUCTION

Science and Technology Parks (STPs) have emerged in line with the idea of creating a physical atmosphere to bring academia and industry together to support knowledge transfer between universities, companies located in the park, and the market (Henriques, Sobreiro and Kimura, 2018). The objectives of STPs are: (1) providing infrastructure in terms of technical, spacious, administrative, and financial support for the development of innovation-based companies (2) creating sustainable interactions between universities and industry for transforming technology into products and services that will meet the needs of the society, and (3) increasing the competitiveness among businesses and knowledge-based institutions (Henriques, Sobreiro and Kimura, 2018; Kılıç and Ayvaz, 2011). For those aims, STPs facilitate the knowledge transfer between universities, research and development institutions, and companies; they play an essential role in economic growth and regional development by supporting the creation of companies based on innovation (Henriques, Sobreiro and Kimura, 2018; Díez-Vial and Montoro-Sánchez, 2016).

A company is defined as an innovation-based company if it engages in innovation activities to develop novel or improved products or processes (OECD/Eurostat 2018, 2005). Innovation-based companies have a strong emphasis on developing innovative solutions to meet the changing needs of their customers. Innovation is mainly associated with a novel idea, product, system or service with social, economic, and environmental impacts in actual use context.

The Oslo Manual categorizes innovation into two main types: product innovation and business process innovation. Product innovation refers to innovations that significantly change or improve companies' products or services that meet users' changing needs and preferences. It involves the development of new ideas, designs, and features that enhance the performance, usability, and user experience of a product or service.

* School of Innovation, Design and Engineering, Mälardalen University, Eskilstuna, SWEDEN; Department of Industrial Design, Middle East Technical University, Ankara, TÜRKİYE.

Business process innovation identifies a novel or improved business process for significantly different and available business functions from previous business processes (OECD/Eurostat 2018). Product innovation differs from business process innovation by focusing on developing new or improved physical and digital products or services. Product innovation can be related to business process innovation as each innovation type can coincide by affecting each other (Galindo-Rueda and Millot, 2015). For example, developing a new product may require changes in the production process or creating a new business model to support its production and distribution. Therefore, companies may need to consider all types of innovation to achieve successful product innovation (Tidd and Bessant, 2018).

According to the Oslo Manual, designers play a crucial role in product innovation as they are responsible for “generating ideas and concepts for new products or product features, and designing the shape, form, usability, and user experience of products” (OECD/Eurostat 2018, p. 85). The manual emphasises that designers are essential in innovation by understanding user needs and preferences and translating them into design solutions that meet functional and emotional requirements. Thus, understanding the roles of industrial designers in product innovation is essential for creating a shared understanding of the expectations from the employees while also providing effective working conditions in an interdisciplinary environment in STPs.

DESIGN IN INNOVATION

In a competitive environment in business, companies emphasise innovation and the development of new products and services to distinguish themselves. Design has started to be mentioned more often because of the set of actions driving innovation (Luo, Olechowski and Magee, 2014). Thus, companies acknowledge that design can add value by bringing innovation to organizations (Press and Cooper, 2003). Even innovation is a term driving business differentiation, and design is the core of innovation; they complement each other, working together to drive a successful business (Lockwood, 2010a; Press and Cooper, 2003). Er, Er, and Manzakoglu (2010) state that design is more comprehensive than innovation. While product innovation interests a technical advancement in a specific field, the design involves making differences in the current knowledge. Within this assessment, good design is one of the ways for companies to improve their competitiveness (Er, Er, and Manzakoglu, 2010). According to Wrigley and Bucolo (2011), design-based innovation refers to a set of methods in which designers consider user needs, business needs, and technology demands cohesively and interactively during the design process. Brown and Katz (2011, p. 81) propose design thinking as a methodology that connects innovation activities with a user-centred approach through three innovation spaces: inspiration, ideation, and implementation. They describe “inspiration” as the problem or opportunity that motivates the search for solutions, “ideation” as the process of generating, developing, and testing ideas, and “implementation” as the path that leads from the project room to the market. This path is closely related to the design process. Design thinking is a process that can be used to drive product innovation by placing the user at the centre of the design process. It involves a process of empathising with users, defining their needs and expectations, developing potential solutions, prototyping and testing those

solutions, and iterating until the final product is developed (Brown, 2008; Norman, 2013). By design thinking, companies can create functional and efficient products that meet users' needs.

Design as a means of driving innovation is a user-centred and creative activity that transforms concepts and knowledge into valuable ideas and implementations, enhancing efficiency in production and contributing to strategic decision-making (Galindo-Rueda and Millot, 2015). Design is considered a problem-solving activity that starts with exploring problems and the gaps in user experience, discovering new ideas, and developing solutions for production or execution (D'Ippolito, 2014; Cross, 2011). Design thinking is primarily a process that helps discover unmet needs, create new solutions, solve wicked problems and enable business transformation (Lockwood, 2010b). It involves understanding users' needs, expectations and experiences, and using this insight to create products and services that meet their needs in novel and creative ways.

Design thinking can contribute to innovation and, accordingly, a better insight into its values and effects on companies' innovation capabilities (Soyupak and Bağlı, 2020; Carlgren, Elmquist and Rauth, 2014). Innovation-based companies often employ design thinking as a means of driving innovation. By using design thinking, companies can create products, services, and experiences that meet the changing needs of their customers. Innovation-based companies that employ design thinking also tend to have a strong culture of collaboration and experimentation (Brown and Katz, 2011).

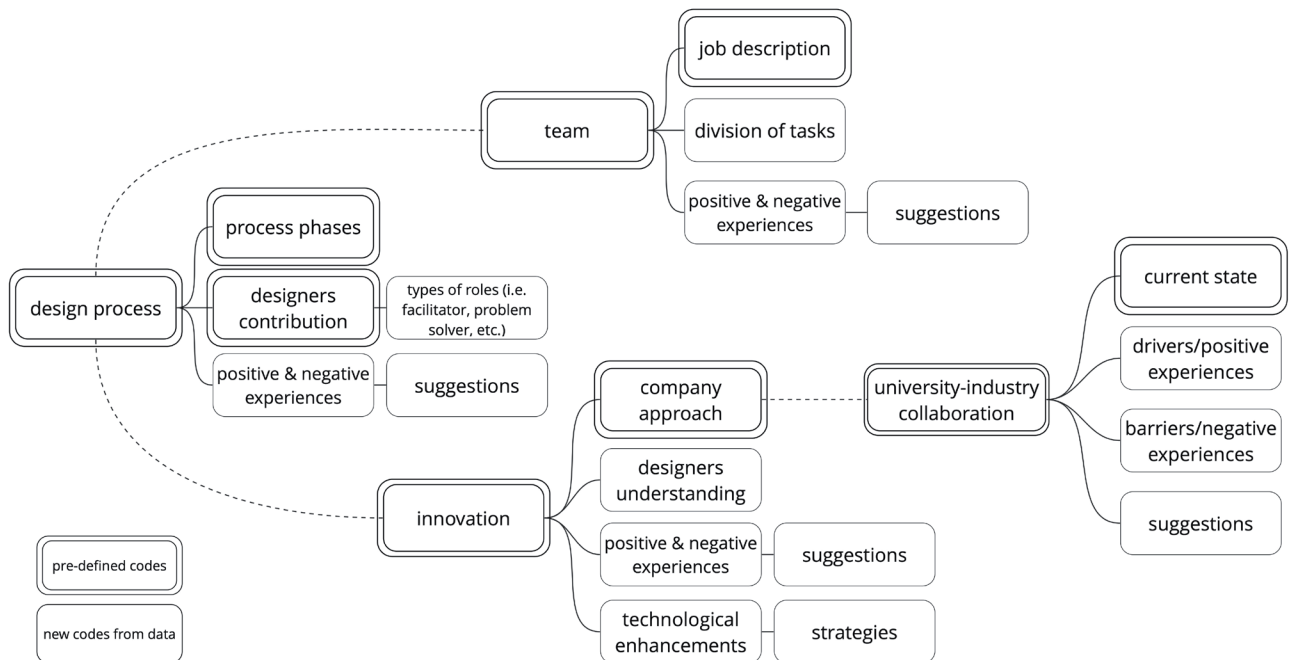
Even STPs and innovative-based companies in Türkiye are relatively new compared to the practices of developed countries. However, they are expected to contribute significantly to Türkiye's technology capacity (Cansız, 2019). Türkiye has begun to gain an international competitive advantage by creating a policy structure that is based on innovation and design. Yet, the state has not provided direct support for design even though it is recognized as one of the most crucial aspects of innovation (Çalgüner, 2010). Thus, studies on the contribution of design to innovation also support policy development that puts design in focus in Türkiye.

METHODOLOGY

The paper aims to understand the competencies and experiences of industrial designers while performing their duties in ODTÜ TEKNOKENT, Ankara, to support an effective collaborative working environment for companies seeking design and innovation. The main research questions of the study are:

- What are the roles of industrial designers working in STPs in product innovation?
- What are the drives and challenges for industrial designers in design processes for innovation?

This study started with a systematic literature review on STPs, university-industry collaboration, innovation, and designers' competencies and roles. Affinity diagrams are generated on Miro boards to reveal the relations and patterns among discussions in the literature. This process helped the researcher develop and structure the field study. Semi-structured interviews were conducted during the field study with 15 industrial design graduates working in 14 companies in ODTÜ TEKNOKENT. Most

Figure 1. Codes and sub-codes retrieved from the data (prepared by the author)

innovation-based enterprises in Technoparks in Türkiye operate in Ankara and Istanbul (Cansız, 2019). ODTÜ TEKNOKENT is the first and one of the internationally recognised STPs in Türkiye (Çalgüner, 2010), and selected as the most successful STP six times in a row by the Ministry of Industry and Technology of Türkiye (Varol, 2018).

The interviews started with warming-up questions to get to know the participant and the company. The first set of questions concerned the work environment, including teamwork, job descriptions, and experiences. The second set of questions inquired about their companies' attitudes towards innovation and the project processes; to understand their roles and contributions. The third set is related to the university-industry collaboration, its form, drivers, and effects on project phases. Interviews were held remotely using Skype or Zoom since the meeting schedule coincided with the COVID-19 pandemic. The interviews were conducted individually, each lasting an average of one hour, and were recorded with the participants' consent. The recordings were transcribed verbatim, and content analysis was performed using MAXQDA2020 software.

Thematic coding was used to segment and categorize the data for analysis (Saldaña, 2013). Prior to initiating the coding process, a template related to the research questions was prepared. The transcriptions were coded accordingly. Subsequently, new codes that emerged from the data were added (Figure 1). Reflections and interpretations were then recorded in a notebook to interpret the data by sorting and developing ideas and establishing connections between insights and the existing literature.

FINDINGS

The findings of this study are structured to cover teamwork, innovation, and design process. The following sections first present the job descriptions of designers, communication, and collaboration within the team. Following then, it continues with the understanding of companies' innovation approach and university-industry collaboration. Finally, the contribution of designers to design processes for innovation is presented.

Job Descriptions of Industrial Designers in STPs

The participants in this study are employed in companies that span from physical product design to digital product and service design. The majority identified their job titles as industrial designers, while others referred to themselves as 3D artists, UX/UI designers, or researchers (Table 1). Some participants preferred this because they thought functional titles better describe themselves than professional ones. There is a consistent increase in the employment of industrial designers in the UX field in Türkiye (Kaygan, İlhan and Oygür, 2020). Nine participants stated that they were involved in the projects' UX/UI design processes, and six others included those terms in their job titles.

As the roles of designers evolved from addressing simple problems to tackling complex ones, the need to work collaboratively with teams of dedicated colleagues who share the same passions and commitments arose, rather than working individually (Cross, 2011). Of the 15 participants, eight work with engineers from various fields, six work in interdisciplinary teams, and only one works with a small team of designers.

The participants take on various roles in teams. Their job descriptions include design research, UX/UI design, business development, content creation, idea generation, etc. Those are determined by a senior employee in a top-down approach or meetings discussing the experiences and competencies of team members. Although the second type of approach is more commonly preferred, it has some limitations, such as resulting in unclear, translucent, and invisible tasks in the team. Team members' roles may intertwine because a design process involves teamwork that cuts across various disciplines.

"We experience confusion in task sharing. Is this something I should do right now? To what extent should I do it? It can get a little confusing... After the process is completed, my contribution is also uncertain." P4, industrial designer, biomedical products

"Usually, we should set the boundaries in the process. They (managers) know what designers do but may not know exactly where engineers should start and where designers should stop... After a while, people at work may lose the distinction between industrial design and mechanical engineering." P11, industrial designer, robotics and industrial machines

The perceived roles of industrial designers differ according to different managers within the company. Managers from different backgrounds recognize the content of industrial design differently (Valencia, Person and Snelders, 2013). Differences in expectations from designers and unclear borders of tasks have a negative impact on collaboration within the team and hinder the visibility of designers' efforts in design processes.

Communication and Collaboration in Teams

As teamwork is a social process, communication is critical in design activity (Cross, 2011). Better communication among team members is indispensable for developing better products, services, and business models in innovation-based companies.

A high level of education and openness to collaboration are two promising factors to ensure the success of entrepreneurs' innovation and clustering approach (Cansız, 2019). Since ODTÜ TEKNOKENT is located close to the university, most employees are new graduates from the same university

Code	Company Profile	Job Title	Employees in the Team (excluding the participant)
P1	Interactive technologies	3D artist	2 software engineers
P2	User experience and research	UX researcher	1 CEO 1 manager 1 UX researcher 1 graphic designer
P3	Biomedical products	Industrial designer	2 software engineers 15 biologists and chemists (external members for feedback and tests)
P4	Biomedical products	Industrial designer	4 engineers (diverse disciplines)
P5	Interactive technologies	Industrial designer	1 software engineer 1 computer engineer 1 graphic designer 1 industrial designer
P6	Digital products for online platforms	UX researcher	1 UX team lead 1 interior designer 1 industrial designer
P7	Biomedical products	Industrial designer (co-founder)	1 software engineer 1 hardware engineer 2 industrial designers
P8	Cybersecurity	UX designer	1 team lead 1 product manager 2 designers 2 backend developers 2 frontend developers
P9	Positioning and geographical information systems	Industrial designer (co-founder)	1 designer 1 economics 1 software engineer 2 electronics engineers
P10	Software development in the defence industry	UX/UI designer	1 project manager 2 computer engineers 1 electronics engineer
P11	Robotics and industrial machines	Industrial designer	1 product and planning manager 1 industrial designer 1 graphic designer 1 technical drawing artist 1 mechanical engineer
P12	Digital products for online platforms	UX researcher	1 team leader 1 designer 4 developers 1 UX researcher
P13	Biomedical products	Industrial designer (co-founder)	1 computer engineer 1 mechanical engineer 1 industrial designer 1 supervisor from a university
P14	Software products for mobile and smart devices	UX/UI designer	1 manager 1 industrial designer 5 developers
P15	Design consultancy	Industrial designer	5 industrial designers

Table 1. List of participants

who are highly motivated to learn new things. It enables employees to communicate and collaborate more efficiently.

“Frankly, I have a lot of positive experiences. Our ages are very close, so we have very similar thoughts. We get along very well. Fortunately, I feel fortunate in this regard.” P2, UX researcher, user experience and research

“The biggest benefit of working in technopolis is to work with young and excited people...you can do something together. So, it brings good friendships too.” P8, UX designer, cybersecurity

Effective communication is vital for improving the team experience in exchanging ideas, receiving constructive feedback, and improving skills.. As most participants work with other disciplines, they can exchange knowledge and learn from one another. They support one another and complement the shortcomings during teamwork.

“We generally go through a brainstorming process in the projects. Where everyone from different disciplines comes together... There is an open office there. So, we get the opinion of people who are more experienced than us and close to our field of work. It usually goes well.” P9, Industrial designer (co-founder)

Based on the study, collaboration within the team in STPs enables increased motivation in the team, creates a learning environment through sharing knowledge and skills, reflects different opinions, broadens the perspective of other disciplines, and decreases the workload in a team through sharing tasks and responsibilities. Despite the advantages of an interdisciplinary team environment, communication and collaboration are problematic in defining and dividing tasks. The rooted role distribution in the projects can have a negative impact on individual knowledge and skill development, blocking knowledge transfer, as each team member is strictly confined to an assigned task.

“Since we already know who is doing what here, we have finished that information flow. We seem to be missing a bit there. It's like everyone is doing their own job.” P1, 3D artist

Conversely, a lack of design awareness (i.e., designers' roles and contributions) among non-designers and a lack of teamwork awareness (i.e., shared purpose, openness, valuing diversity, and approach to decisions) can impact communication and collaboration. The participants highlighted the difficulty of communicating with administrative and production levels, especially while conveying the contribution of industrial design to the projects.

“Since we have always worked with designers [in the university] before, we had no experience of what people might see us as. The reactions of different disciplines were new to me. It is complicated to explain the contribution of industrial designers to people who are especially on the administrative, production and project management sides.” P11, industrial designer, robotics and industrial machines

Beyond these factors, individual actions in a team, such as individual efforts in a busy schedule, holding individual meetings for task assignments, reactions like panic or singling out someone, challenges in negotiating ideas, and reaching conclusions, are primary examples of a lack of teamwork awareness.

“If a person works too individually and takes flexible working hours often, it becomes difficult to be a team. Especially if she/he is a key person in the project and all other tasks depend on her/his...Also, not everyone

can stay calm enough when we run the business. 'I am very depressed. It probably won't finish.' conversations like this can be around. In this case, a person who gets very demoralised can put the whole team in a challenging situation." P5, industrial designer, interactive technologies

"Sharing information is important. Everyone sometimes concentrates on work because of the task intensity... things must be caught up. In a short time, everyone is intensely focused on their work. And we may not be aware of each other's work outside." P15, industrial designer, design consultancy

The findings highlight that effective communication and social interactions are crucial in design activities within innovation-based companies.

Collaboration, education, and proximity to universities enhance communication and collaboration among team members, facilitating the exchange of ideas and constructive feedback for skill improvement. However, challenges arise in defining and dividing tasks, and there is a lack of design and teamwork awareness among team members. Individual actions and difficulties in negotiating ideas can also impede teamwork.

Industrial Designers' Understanding of Their Companies' Innovation Approach

This study explored the companies' innovation approach from the participants' perspective. Most participants believe that their companies are receptive to new ideas and innovation. Their innovation approach revolves around exploring the possible implications of technology in design and potential usage of existing technology in a new product category.

"In VR/AR, there are spaces open to innovation; it is a new technology. We don't have an example here [in the company]. We constantly think about what we can do and how to use the knowledge we have received from previous experiences." P1, 3D artist, interactive technologies

On the other hand, the participants in biomedical products mentioned the COVID-19 pandemic's effect on innovation in healthcare. At the onset of the pandemic, numerous efforts mainly focused on health-related issues. Some companies explored the possible implications of existing technology in healthcare products.

"For Covid-19, permanent damage occurs in the lungs of people who have had this disease. ... This is similar symptoms to the disease we are currently focusing on... We realized that, with the adjustments in the design, we can turn this [current product] into a project not only for this disease but also for patients who continue to follow up at home after COVID-19." P13 industrial designer (co-founder), biomedical products

Participants generally associate their companies' innovation approach with new digital or physical product design solutions and integration of technologies into the design. Thus, it is critical to explore the role of design and the contribution of designers in product innovation, more broadly, including all phases of design processes.

University-Industry Collaboration

The geographic proximity of companies to the university is one of the most critical advantages of STPs for knowledge exchange. Even though the proximity makes the diffusion between the company and the university easier, it does not have to create knowledge transfer automatically; formal and informal interactions are required to increase companies' innovative capacity (Díez-Vial and Montoro-Sánchez, 2016).

Most participants emphasised that formal and informal interactions for collaboration depend on personal relationships. The *personal formal relationship* includes hiring internships and graduate students from the university, student involvement in industry projects, and using university facilities (Ankrah and Al-Tabbaa, 2015). Recruiting intern industrial design students was found to be the most frequently mentioned type of collaboration under this category. Additionally, some participants stated that their companies support industrial design students' graduation projects and attend their final juries and exhibitions.

"Because we are at [university campus], we can reach students. Like interns or graduates to come and work. We attend graduation exhibitions. We enjoy the advantage of being close to the university." P7, industrial designer (co-founder), biomedical products

As the infrastructure of facilities requires investment, the same participant suggested using university facilities (e.g., usability labs) rather than direct consultancy from the university.

"We have not worked with any professor from [university] so far. I think infrastructural support from academia will be more tangible than human resource support. To say, 'We will do a usability study, the school also has the opportunity, let's do this together in the university' is more efficient." P7, industrial designer (co-founder), biomedical products

The *personal informal relationship* includes individual consultancy and personal contact with university staff (Ankrah and Al-Tabbaa, 2015). Based on the findings, the companies have collaborated with academia on projects they feel less competent, especially in technical topics. This form of collaboration usually occurs in the early stages of the design and development process; in some cases, the companies consult in different project phases. They consult an academician, usually outside of the industrial design discipline, to gain further knowledge about a particular topic. The consultancy is not involved in the design phases directly.

"We have a project about education and digital storytelling. There are academics known by [the manager] in the faculty of education. We try to involve them; we try to get ideas from them. We do not hesitate to go and ask where we see ourselves as less competent." P1, 3D artist, interactive technologies

"We actually have a serious exchange of information with the academy. For example, we had to work with many historians and archaeologists during the [name] Exhibition. After all, it is not an area in which we are competent. Of course, we read things, but we need to consult academicians." P5, industrial designer, interactive technologies

While collaboration is recognised as one of the potentials of STP for enhancing the innovation capacity of companies, universities are not the most consulted knowledge source for innovation activities in Türkiye (Kiper, 2010). A few participants mentioned that they have no type of collaboration with the university. This finding is not enough to say there is no collaboration in the projects. However, even if there is, the findings show that those industrial designers are not involved in the knowledge transfer cycle during collaboration.

The findings show that university-industry collaboration includes hiring interns and graduate students, involving students in industry projects, and utilizing university facilities. Other interactions involve individual consultancy and personal contact with university staff. Companies often collaborate with academia in areas where they feel less competent, typically

during the early stages of design and development. However, the extent to which these university-industry collaborations impact companies' innovation capacity requires further exploration.

Designers' Contribution to Innovation

As mentioned in Section 2, design thinking has become increasingly crucial for innovation-based companies. Therefore, it is appropriate to consider the roles of industrial designers in innovation alongside their roles in the design process. In the analysis phase, the core activities of design thinking—inspiration, ideation, and implementation (as defined by Brown and Katz, 2011)—are regarded as early stages, idea generation, and finalization within the design process.

Industrial Designers in the Early Phases

The early phases of the design and development process cover research and analysis, including all the activities related to defining problems, exploring the design context, conducting design research to gather external information (i.e., standards, technology, emerging trends), and acquiring user knowledge (i.e., user needs, experiences, preferences). All these activities serve as an inspirational source for the subsequent phases of design. Based on the findings, industrial designers acquire knowledge from external information and users, to provide a background for the idea generation phase. This knowledge is analysed and synthesized to define the problem and develop a new idea that adds value to the user experience. The product should be related to the user, as innovation happens when a new idea is commercialized or used for the benefit of people. The participants see their primary contribution to innovation as incorporating users in the design and development process. They develop design considerations in line with the user requirements.

“Even if a software developer develops a program, there is a design part of it; a person still uses it. The designer predicts how the user will use it, what she/he will think or how she/he will act and defines the considerations for those.” P5, industrial designer, interactive technologies

Although the participants define innovation as the possible implications of technology and the potential usage of existing technology in a new idea, they agree that technology should be aligned with user knowledge. As technological advancements spread, the touchpoints of user interaction with the product have increased, and digitalization has significantly impacted user experiences. This opens up a new context for industrial designers to explore novel problem definitions in user experience.

“With new technologies, more security protection features come out...Every new area means a new context for designers. It means new problems and user habits, such as the user's adoption, acceptance, etc. That always brings us into the user's life.” P8, UX designer, cybersecurity

As technology and trends become obsolete, industrial designers need to keep pace with them to explore the potential applications for innovation and interpret their potential implications on social life. For example, COVID-19 has significantly impacted people's lifestyles, leading to increased time spend at home. It catalyses digitalization and alters the dynamics in many sectors, including online shopping and digital application software, offering various opportunities for innovation.

“Well... In this [COVID-19] period, even shopping habits are open to innovation as we spend time at home. The execution of the online shopping

experience requires innovation. We need something new.” P2, UX researcher, user experience and research

“Everyone was locked in their homes and started to spend too much time with TVs during the pandemic. Thus, certain companies updated their applications. A development made by a company in a different part of the world affects you because the user wants it. You also have to follow-up.” P14, UX/UI designer, software products for mobile and smart devices

The findings highlighted that industrial designers contribute significantly to the early stages of the design and development process in product innovation by creating value for user experience through the collection of external information and user insights to generate ideas. Participants believe that giving due consideration to users in the design process is crucial for innovation.

Technological advancements and digitalization have significantly impacted user experiences, leading to new problem definitions in design. Industrial designers need to stay updated on technology and trends to explore innovative applications and understand their implications on social life.

Industrial Designers in the Idea Generation Phase

Idea generation plays a critical role in innovation as the ideation phase incorporates generating ideas and choosing opportunities among many (Girotra, Terwiesch and Ulrich, 2010). Findings show that output from preceding phases feed into the ideation phase of the design and development process, guiding design decisions for further improvements. The participants use the knowledge from early design and development phases to support idea generation.

“We must support an idea with user research...Does it add value if we do something [the idea] like that? My team has been such an example recently. There was huge user feedback on a project which required long-term improvement. After the research and supporting findings, that feature was added to that product. And the product sales increased by 30%.” P12 UX researcher, digital products for online platforms

During this phase, designers define their roles in innovation primarily as system thinkers, value adders, problem definers, and solvers. They mainly examine design proposals from an inclusive systems perspective.

“With the improvements in technology, more variables on the user side come into play. We need to be system thinkers. And we are more like problem definers and solvers. Because once you define the problem, it is already solved.” P8, UX designer, cybersecurity

Designers must evaluate market and user needs, costs, and resources during the design and development process. It is crucial to define valid problems with system thinking, before solving them. Findings show that the participants rely on the knowledge acquired from earlier design phases to generate ideas. User research is crucial in supporting and validating these ideas, ensuring they add value to the user experience.

Industrial Designers in the Finalization Phase

The implementation stage of design thinking refers to the finalization of the design and development process. Based on the findings, the industrial designers come to the fore with their facilitator roles because of their intense communication with other actors in the projects during the finalization phase. The participants identified themselves as key contributors in facilitating the communication and knowledge transfer

among team members, customers, or investors to build a shared understanding of ideas. This facilitator role emerges through two skills: one involves mediating and facilitating processes and relationships using social skills (Moreira, 2018), and the other entails communicating between functional areas through visualization skills (i.e., design communication) (Paik et al., 2019; Valencia, Person and Snelders, 2013).

“I see myself between the product and the technical team in innovation, at the point of transferring, collecting, and turning the information into the product. Other than that, if I have to, I must find a way to convince the investor?” P11, industrial designer, robotics and industrial machines

“While presenting the final screen, no one tells you ‘What a well-coded application’ but ‘What a well-designed application’. Since people only see the graphic user interface. I know that developers also make it live. I can’t ignore this.” P14, UX/UI designer, software products for mobile and smart devices

To facilitate the communication among actors, one of the most potent tools at their disposal is design communication, including techniques such as sketching, digital drawing, 3D modelling, physical modelling, documentation and presentation. With the improvements in design communication tools, they have become more accessible and widespread. This situation has increased the visibility of design. Participants believe that these delivery methods facilitate communication with other disciplines and stakeholders. However, it has also increased the expectations from managers and clients for the industrial designers, thereby creating additional pressure on them.

“Designers are constantly expected to present ideas beautifully. I started to feel the pressure a lot in my last work. Really! They notify me in the morning and request a project presentation in the evening like I am a machine. These technological developments [in tools] caused the design to come to the forefront, but also to be seen as simple.” P13 industrial designer (co-founder), biomedical products

During the finalization phase of design thinking, industrial designers play a vital facilitator role, engaging in intense communication with various project actors to establish a shared understanding of ideas. This role arises from their ability to mediate and communicate effectively through social and design communication skills.

DISCUSSION

This paper adopts the perspective of industrial designers and seeks to understand their contributions to innovation in STP companies through their work experiences and design and development processes. Their contributions to innovation were explored by correlating their roles with the design and development processes. Subsequently, teamwork dynamics during projects and collaboration with the university, identified determinants of innovation, were investigated by understanding potentials and limitations in the work environment.

Contribution of Industrial Designers

The contribution of industrial designers to product innovation is aligned with the roles in design and development processes. In the early phase of the project, industrial designers understand and identify users’ needs, preferences and use context, and propose possible implications of technological advancements. They function as system thinkers, value

adders, and problem-solvers in the idea generation phase, transferring information from the early stages to develop new ideas and concepts. For the finalization phase, industrial designers use communication and presentation skills to facilitate communication and knowledge exchange among project team members and/or customers. The communication skills of designers are indispensable in facilitator roles throughout the process. While these roles are concentrated at certain phases, they are transitive at each stage due to the iterative nature of the design and development process.

On the other hand, integrating design thinking into innovation can be challenging as designers' role has changed over time. The borders of defining design in terms of problem-solving, product development, and innovation have become fuzzier (Marxt and Hacklin, 2005). The visibility of designers' contribution to innovation supports the development of policies on design (Hernandez et al., 2021; Galindo-Rueda and Millot, 2015). Thus, determining the role of the industrial designers in innovation will support the inclusion of design thinking when developing the policies, establishing a more effective collaboration in interdisciplinary working environments, and setting more explicit expectations for designers.

Teamwork

Collaboration can be achieved through effective communication to transparently share ideas and decisions. From the industrial designer's perspective, clear job descriptions and task distributions in teamwork, coupled with increased design and teamwork awareness, ensure that project processes are carried out more efficiently. Companies gain a user-centred perspective and improve their approach to projects with a growing awareness of design and design thinking (Soyupak and Bağlı, 2020). The lack of information on design and user-centred approaches within companies can cause the process to be incomplete or erroneous, such as difficulty moving beyond fixed ideas and requiring periodic revisions (Pala Ercan, 2020). This situation can be mitigated by increasing design awareness in multidisciplinary working environments. In this direction, creating an effective workspace and strengthening communication within the team will provide more room for innovation, enabling companies to develop new methods for a collaborative work environment.

University-Industry Collaboration

Based on the findings of the study, university-industry collaboration is limited to formal and informal personal relationships such as hiring internships and graduate students from the university, supporting industrial design students' graduation projects, individual consultancies with university staff, etc. STPs need to plan and provide both configuration-oriented components, which refer to the available physical infrastructure, facilities, and resources, and the process-oriented components, which refer to the active, hands-on support such as mentoring, networking, etc., to increase the collaboration capacity of STP companies (Albahari et al., 2019).

Studies on STP research mainly focus on technological and economic dimensions rather than the social ones (Cansız, 2019). However, we are facing environmental, social, and economic issues in the context of sustainable goals (UN, 2015). It is valuable to rethink new collaboration models with the university, including social, economic, and environmental issues. Promoting transdisciplinary collaboration between academia and

industry fosters holistic solutions to address sustainability challenges. (Trencher et al., 2017). It is recommended to cultivate a culture of collaboration and trust, establish joint research projects, and encourage collaborative efforts to enhance university-industry collaboration (Zhou, Sawang, and Yang, 2016; Etkowitz and Leydesdorff, 2000).

Science and technology parks offer physical spaces for collaboration, access to specialized resources, and the opportunity to build networks and partnerships among universities, industry partners, and government agencies. Gülmez and Sağtaş (2016) define gatekeepers as people bridging between organizations (i.e., company, institution, and technoparks) to contribute to innovation activities and increase the absorption capacity of companies by facilitating the interactions among the companies and transferring knowledge and information. The characteristics of gatekeepers match those of industrial designers, as both possesses analytical thinking, innovation, and effective communication skills. Design is pivotal in shaping companies' innovation strategies through problem definition, creative thinking, and enhancing the decision-making process (Calabretta et al., 2013). Thus, involving industrial designers in the knowledge transfer cycle in collaboration with institutions positively impacts the implementation of innovation.

CONCLUSION

This study has explored the contributions of industrial designers to innovation in science and technology parks (STP), emphasizing their role in product innovation, teamwork, and university-industry collaboration. The findings have provided valuable insights into the work experiences of industrial designers, their involvement in understanding user needs, proposing innovative solutions, and facilitating effective communication within multidisciplinary teams. The study has underscored the importance of teamwork and collaboration in achieving successful innovation outcomes, highlighting the need for clear job descriptions, increased design and teamwork awareness, and improved communication within project teams. It offers a distinctive perspective in exploring the role of industrial designers in innovation within phases of design process. Therefore, it highlights that design thinking combines designers' cognition and working processes with a user-centred approach to innovation. It presents a holistic perspective that ensures clarity in interdisciplinary knowledge transfer, and task allocation in work settings.

Moreover, the study has shed light on the state of university-industry collaboration in STPs, revealing that existing collaborations primarily rely on personal relationships and limited interactions. To fully harness the potential of university-industry collaboration, it is crucial to establish more structured and comprehensive partnerships beyond personal connections. This can be achieved by fostering a culture of collaboration and trust, initiating joint research projects, and encouraging collaboration. Science and technology parks provide valuable resources and networking opportunities, serving as physical spaces for collaboration and facilitating partnerships, thus fostering a more interconnected and innovative ecosystem. By broadening the scope of university-industry collaborations, STPs can effectively contribute to addressing sustainability goals and other complex societal issues.

Overall, STP companies can enhance their innovation capabilities and make valuable contributions to sustainable development by recognizing and leveraging the contributions of industrial designers, cultivating a collaborative work environment, and establishing meaningful partnerships with universities. Acknowledging the crucial role of design in innovation fosters policy development that foregrounds design and innovation.

LIMITATIONS AND FUTURE RESEARCH

This study was conducted with a limited number of participants from Türkiye, which provided in-depth and rich data about the phenomenon. Thus, it reflects findings from a particular culture. Another limitation was the online data collection phase via video calls due to COVID-19 pandemic conditions. Future research could be enriched by observing industrial designers within their professional work environments. It also limited data collection to industrial designers; further research could gather data from a more diverse set of actors.

ACKNOWLEDGEMENTS

The author would like to thank to the participants in the study who explicitly shared their experiences and opinions. This research was supported by Middle East Technical University Scientific Research Projects Coordination Units [project code: AGEP-203-2019-10099].

REFERENCES

- ALBAHARI, A., KLOFSTEN, M., RUBIO-ROMERO, J. C. (2019). Science and Technology Parks: a study of value creation for park tenants. *Journal of Technology Transfer*, 44(4), 1256–1272.
- ANKRAH, S., AL-TABBAA, O. (2015) Universities-Industry Collaboration: A Systematic Review, *Scandinavian Journal of Management* 31(3) 387–408.
- BROWN, T. (2008). Design thinking, *Harvard Business Review* 86(6), 84–92.
- BROWN, T., KATZ, B. (2011) Change by Design." *J Product Innovation Management* 28(3) 381–83.
- CALABRETTA, G., GEMSER, G., WIJNBERG, N. M., & HEKKERT, P. P. M. (2013). The Role of Design Consultants in Innovation Strategy Decisionmaking. In *Crafting the Future: 10th European Academy of Design Conference, Gothenburg, Gothenburg, Sweden, 17-19 April 2013*.
- CANSIZ, M. (2019) *Innovative Entrepreneurs of Turkey: The Case of Turkish Technoparks*. Publication No: 2892. Ankara: Republic Of Turkey Ministry of Development.
- CARLGREN, L., ELMQUIST, M., RAUTH, I. (2014) Design Thinking: Exploring Values and Effects from an Innovation Capability Perspective, *Design Journal* 17(3): 403–24.
- CROSS, N. (2011) *Design Thinking: Understanding How Designers Think and Work*, Berg.
- ÇALGÜNER, A. (2010) *Teknokent'lerde Yer Alan Firmalar Örnekleminde, Türkiye'de Tasarım Desteği İçeriğinin Belirlenmesine Yönelik Bir Model Önerisi [Proposition of a Model for Defining the Constituents of Design Support in Turkey Based on the Specific Sample of Companies Located in*

Technoparks], unpublished Ph.D. Dissertation, İstanbul Technical University.

- D'IPPOLITO, B. (2014) The Importance of Design for Firms competitiveness: A Review of the Literature, *Technovation* 34(11): 716–30.
- DÍEZ-VIAL, I., MONTORO-SÁNCHEZ, Á. (2016) How Knowledge Links with Universities May Foster Innovation: The Case of a Science Park, *Technovation* 50(51) 41–52.
- ER, Ö., ER, H. A., MANZAKOĞLU, B. T. (2010) *Tasarım yönetimi: Tanım, kapsam ve uygulama* [Design Management: Definition, Scope and Application], TÜSİAD-T/2010,12;508.
- ETZKOWITZ, H., LEYDESDORFF, L. (2000) The Dynamics of Innovation: From National Systems and “Mode 2” to a Triple Helix of University-Industry-Government Relations, *Research Policy* 29(2), 109–123.
- GALINDO-RUEDA, F., MILLOT, V. (2015) Measuring Design and its Role in Innovation, *OECD Science, Technology and Industry Working Papers*, No. 2015/01, Paris: OECD Publishing.
- GIROTRA, K., TERWIESCH, C., ULRICH, K. T. (2010) Idea Generation and the Quality of the Best Idea, *Management Science* 56(4) 591–605.
- GÜLMEZ, M., SAGTAŞ, S. (2016) The Effects of Technoparks on Absorptive Capacity and the Role of Gatekeepers in This Process, *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 13(2) 92–102.
- HENRIQUES, I. C., SOBREIRO, V. A., KIMURA, H. (2018) Science and Technology Park: Future Challenges, *Technology in Society* (53) 144–60.
- HERNANDEZ, R. J., COOPER, R., MIRANDA, C., GOÑI, J. (2021) Meanings and Uses of Design for Innovation: Conversations with UK Companies, *Design Journal* 24(4) 611–30.
- KAYGAN, P., ILHAN, A. O., OYGÜR, I. (2020) Change in Industrial Designers’ Jobs: The Case of Turkey, 1984-2018, *Design Journal* 23(6) 821–41.
- KIPER, M. (2010) *Dünyada ve Türkiye’de üniversite-sanayi işbirliği* [University-Industry Colaboration in the World and in Turkey], 1st ed. Ankara: TTGV.
- KILIÇ, A., AYVAZ, Ü. (2011) Üniversite-Sanayi-Devlet İşbirliğinin Sağlayıcısı Olarak Teknoparklar ve Teknoloji Transferi İşbirliklerinde Mevcut Durum [Current Situation in Technoparks and Technology Transfer Cooperation as University-Industry-Government Cooperation], *Savunma Bilimleri Dergisi* 10 (2011): 58-79
- LOCKWOOD, T. (2010a) Transition: Becoming a Design-Minded Organization, In *Design Thinking: Integrating Innovation, Customer Experience and Brand Value*, edited by Thomas Lockwood, 81–95. New York: Allworth Press.
- LOCKWOOD, T. (2010b) *Design Thinking: Integrating Innovation, Customer Experience and Brand Value* (T. Lockwood, ed.), Newyork: Allworth Press.

- LUO, J., OLECHOWSKI, A. L., MAGEE, C. L. (2014) Technology-Based Design and Sustainable Economic Growth, *Technovation* 34(11) 663–77.
- MARXT, C., HACKLIN, F. (2005) Design, Product Development, Innovation: All the Same in the End? A Short Discussion on Terminology, *Journal of Engineering Design* 16(4) 413–21.
- MOREIRA, M. (2018) The Emergence of an Amplified Mindset of Design, The Glasgow School of Art.
- NORMAN, D. (2013) *The Design of Everyday Things*, Revised and Expanded Edition. New York: Basic Books.
- OECD/EUROSTAT. (2018) *Oslo Manual 2018: Guidelines for Collecting, Reporting and Using Data on Innovation*, 4th ed. The Measurement of Scientific, Technological and Innovation Activities. Luxembourg: OECD Publishing, Paris/Eurostat.
- OECD/EUROSTAT. (2005) *Oslo Manual 2005: Guidelines for Collecting and Interpreting Innovation Data*. 3rd ed, The Measurement of Scientific, Technological and Innovation Activities, OECD Publishing, Paris.
- PAIK, H., KIM, S., AHN, S., SUH, H., KANG, H., LEE, E., CHO, H., WANG, Q. (2019) Integrated Perspectives in Design: Issues and Perspectives of Design Research, Education, and Practice, *Design Journal* 22(5) 581–605.
- PALA ERCAN, İ. (2020) *Giyilebilir Teknoloji Girişimlerinin Ürün Geliştirme Süreçlerinde Endüstriyel Tasarımın Yeri: Türkiye'deki Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Üzerine Bir Araştırma [The Importance of Design in the Product Development Process of Wearable Technology Start-Ups: A Research on Technology Development Zones in Turkey]*, unpublished Ph.D. Dissertation, İstanbul Technical University.
- PRESS, M., COOPER, R. (2003) *The Design Experience: The Role of Design and Designers in the Twenty-First Century*. *Materials & Design - MATER DESIGN*, (25).
- SALDAÑA, J. (2013) *The Coding Manual for Qualitative Researcher*, 2nd ed. London: SAGE Publications.
- SOYUPAK, O., BAĞLI, H. H. (2020) An Experimental Study on Possible Interactions and Collaborations Between Industrial Design Education and Startup Ecosystem, *Journal of Qualitative Research in Education* 8(1) 267–93.
- TIDD, J., BESSANT, J. (2018) *Managing Innovation: Integrating Technological, Market and Organizational Change* (6th ed.). Chichester, UK: John Wiley & Sons.
- TRENCHER, G., NAGAO, M., CHEN, C., ICHIKI, K., SADAYOSHI, T., KINAI, M., KAMITANI, M., NAKAMURA, S., YAMAUCHI, A., and YARIME, M. (2017) Implementing Sustainability Co-Creation between Universities and Society: A Typology-Based Understanding, *Sustainability* 2017, 9(4), 594.
- UNITED NATIONS (UN). (2015) *Sustainable Development Goals*. [<https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-consumption-production/>] Access Date (9.05.2021).

- VALENCIA, A., PERSON, O., SNELDERS, D. (2013) An In-Depth Case Study on the Role of Industrial Design in a Business-to-Business Company, *Journal of Engineering and Technology Management - JET-M* 30(4) 363–83.
- VAROL, A. (2018) *KOBİ'lerde Ar-Ge ve Yenilik İşbirliği ve Üniversite Sanayi İşbirliği Algısı: ODTÜ Teknokent Örneği [R&D and Innovation Cooperation in SMEs and the Perception of University Industry Cooperation: The Case of ODTÜ Teknokent]*, unpublished Master's Thesis, Hacettepe University, Ankara.
- WRIGLEY, C., BUCOLO, S. (2011) Teaching Design Led Innovation: The Future of Industrial Design, *Design Principles and Practices* 5(2) 231–39.
- ZHOU, Y., SAWANG, S., & YANG, X. (2016) Understanding the Regional Innovation Capacity in China after Economic Reforms. *International Journal of Innovation Management* 20(6), 1–36.

Alındı: 27.11.2022; Son Metin: 01.11.2023

Anahtar Sözcükler: Endüstriyel tasarım; bilim ve teknoloji parkları; üniversite-sanayi işbirliği; inovasyon; tasarım süreci

İNOVASYONA DAYALI ŞİRKETLERDE ENDÜSTRİYEL TASARIMCILARIN ROLLERİ: ODTÜ TEKNOKENT ÖRNEĞİ

Bilim ve Teknoloji Parkları, sanayi ve akademinin teknoloji transferi ve inovasyona odaklandığı platformlardır. Bu nedenle, endüstriyel tasarımcıların teknoparklardaki rollerini anlamak, endüstriyel tasarımcılardan ortak beklentilerin anlaşılması ve disiplinler arası ekiplerde etkili çalışma ortamlarının sağlanması için gereklidir. Bu çalışmaya, bağlamı anlamak ve alan çalışmasına temel oluşturmak için endüstriyel tasarım, inovasyon ve teknoparklar üzerine bir literatür taramasıyla başlanmıştır. Alan çalışmasında, ODTÜ TEKNOKENT Ankara'da çalışan endüstriyel tasarımcıların yetkinliklerini anlamak, onların inovasyon alanında tasarım konusundaki anlayışlarını, çalışma ortamındaki etmen ve sınırlılıklarını keşfetmek amaçlanmaktadır. Bu amaçla farklı firmalarda çalışan endüstriyel tasarım mezunları ile yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Bu çalışmanın sonuçları, endüstriyel tasarımcıların inovasyona katkılarını, takım çalışması deneyimlerini ve üniversite ile işbirliği tiplerini ortaya koymaktadır. Çalışma, inovasyona dayalı şirketlerde tasarımı disiplinler arası ekiplere daha iyi entegre etme, endüstriyel tasarımcılardan daha net beklentiler belirleme ve endüstriyel tasarımı içeren politikaları destekleme konusunda rehberlik edecektir.

ROLES OF INDUSTRIAL DESIGNERS IN INNOVATION-BASED COMPANIES: THE CASE OF ODTÜ TEKNOKENT

Science and Technology Parks (STPs) are platforms where industry and academia focus on innovation and technology transfer. Thus, understanding industrial designers' roles in STPs is essential for a shared understanding of the expectations of industrial designers and for providing effective working environments in interdisciplinary teams. This study starts with a literature review on industrial design, innovation, and STPs, to understand the context and also provide a basis for the field study. The field study aims to understand the competencies of industrial designers

working in ODTÜ TEKNOKENT, Ankara, and explore their understanding of design in innovation, drivers and challenges in the work environment. To this end, semi-structured interviews were conducted with industrial design graduates working in different companies. The results of this study present the contribution of industrial designers to innovation, their experiences of teamwork, and collaboration types with the university. The study will guide innovation-based companies to integrate design in interdisciplinary teams better, set more explicit expectations from industrial designers, and support policies including industrial design.

SENEM TURHAN, B.ID, M.Sc, PhD.

Received her B.ID (2005), MSc. (2009) and PhD. (2013) in industrial design at Middle East Technical University. Major research interests include product design and development process, user-centred design, generative research, and design for sustainability.
senem.turhan@mdu.se

HOW INDUSTRY AND URBAN FORM CO-EVOLVE: THE CASE OF THE SILK INDUSTRY TOWN OF SHENGZE, CHINA (1)

Yue CHEN*, Terry Van DIJK**

Received: 30.11.2022; Final Text: 22.11.2023

Keywords: Silk industry; urban form; urban evolution; path dependency

1. This research is supported by the China Scholarship Council and the Open Topic of Hunan Key Laboratory of Land Resources Evaluation and Utilization (NO.: SYS-ZX-202307.)

2. In this paper, urban evolution refers to the continuous development and changes of settlements over a long period of time in a broad sense, and use different phase to distinguish significant shift in the inherited characteristics.

INTRODUCTION

Industry plays a significant role in shaping urban form. While numerous studies have explored the effects of industrial location, transformation, and transference on urban form (Wiedmann et al., 2012; Adrian et al., 2019), few have undertaken a comprehensive analysis of the ongoing interplay between industry and urban form within the context of urban evolution (2). This gap is particularly significant, as it addressing this issue not only enhances our comprehension of the inherent logic of urban form but also provides insights into contemporary urban phenomena.

The existing research method used to examine urban evolution have roots in historical geography or political economy, both of which, however, have their respective limitations. Historical geography predominantly focuses on describing the physical space, giving relatively less attention to understanding the underlying mechanisms. Conversely, the political economy method emphasizes the forces influencing the space but tends to overlook the spatial dimension. Moreover, its application is primarily confined to contemporary urban contexts.

To move beyond this alternative, as elaborated in the literature review, this study employs path-dependency theory to reconstruct a series of explanations for the evolution of urban form influenced by industry over extended periods. The concepts of critical juncture, driving mechanism, and Lock-in impact, emphasized in path dependence theory, illuminate the background, causes, and outcomes of urban evolution. These concepts serve to explain both the urban evolution process, and the mutual, sequential influences of industry on urban form and vice versa. Method section introduces the case of Shengze, while findings section, grounded in the path-dependency framework, delves into how its silk industry has shaped the contemporary form of Shengze a throughout the ages.

* Faculty of Humanities and Arts, Macau University of Science and Technology, Macau, CHINA.

** Department of Planning, Faculty of Spatial Sciences, University of Groningen, Groningen, The NETHERLANDS.

LITERATURE REVIEW

Approaches to Analyzing Urban Evolution

Urban evolution has drawn continuous attention in the field of history. The substantial transformations experienced by cities during the 18th and 19th centuries, catalyzed by the Industrial Revolution (Ch, 1907), garnered considerable attention in early 20th urban evolution studies, especially in Western Europe and North America. These studies aimed, firstly, to determine the underlying logic of urban evolution as a basis for informed policy decisions (Glass, 1964), and, secondly, to explain contemporary urban challenges faced by a fragmented and alienated society (Marshall, 1937).

Subsequently, post the mid-20th century, the burgeoning movement to preserve cultural heritage heightened the practical significance of historical geography. Regional planning and human geography necessitated a more profound comprehension of historical changes in local economic structure, population distribution, society, and the natural environment. It was acknowledged that predicting the social and economic phenomena would be incomplete and unreliable without a thorough understanding of development processes concerning the interconnected natural elements within historical geography. Thus, urban evolution emerged as a significant theme in the disciplines of historical geography and urban planning.

Historical geography studies primarily focus on changes in territorial structure related to urban functional activities. For example, Shen and Karimi (2018, 42) explored the transformation of the “urban centrality structures” of Shanghai from the 1880s to the 2010s, demonstrating the dynamic interplay these centrality structures concealed within spatial networks and land-use distributions. In contrast, studies in urban planning place more emphasis on the resultant urban form, with focus on visual representation and physical order. For example, in a comprehensive analysis, Sintusingha (2011, 134) examined of the physical evolution and transformation of Bangkok, progressing from an indigenous city to a transition city, and finally to a modern city after 1782. The study identifies three patterns of spatial transformation: lateral expansion, movement and suburbanization. Similarly, Korah et al. (2019, 2) analyzed how spatial development patterns evolved in Accra, from the inner city to the peripheries, and assessed what insights the evolution revealed about the urban form.

While some new spatial analytic methods, such as GIS or Space Syntax, have been developed recently to analyze urban evolution (Pacheco and Heitor, 2012; Ferdous, 2012), the advancements allow for more detailed studies than before. However, the primary limitation in studies of this nature, emphasizing historical geography and urban planning was obvious. These studies tended to emphasize the issue of space itself while neglecting the multifaceted factors influencing its evolution. Understanding the extent and ways in which each factor affected the space proved challenging, as it necessitated not only an awareness of the unfolding progress and process but also an understanding of the underlying causes.

Adversely, following Henri Lefebvre’s (a representative of the Neo-Marxist school), introduction of the theory of the production of space in the 1970s, scholars began realizing the complexity of space, leading to the development of a new interpretive framework. David Harvey further

advanced the theory of political economy, establishing a world-leading perspective on how space functions as an important factor in promoting capital operation and giving rise to specific modern phenomena. As Jiang (2015, 64) posited, “the process of urban space evolution means a process of adjustment of spatial property rights.”

Unlike historical geographical studies, the political economy perspective places more attention to the interplay between space and influencing factors. For example, in terms of political space, Monclús (2003, 418) used Barcelona as a case study to demonstrate how unique flagship events (a kind of short-term policy) affect urban evolution; indicating that culture drives industrial, economic and tourism development. From an economic space perspective, Wiedmann et al. (2012, 35) observed that distinct stages of economic transformation have influenced the structure Doha, impacting its society and built environment. They demonstrated that each period of urbanization was driven by a specific economic activity and was grounded in key governance and planning strategy, resulting in particular impacts on urban structure and architecture. In terms of social space, Wang and Liu (2017) revealed the evolution of the urban socio-spatial structure of Xi’an by comparing the spatial distribution of the population in different periods. They then analyzed the evolutionary mechanisms of the urban socio-spatial structure, considering historical development, economic development, the policy system, and various social classes. These studies collectively contributes to a more nuanced understanding of how diverse factors intricately shape urban space.

While political economy studies have bridged the gap between external factors and urban form, the predominantly operate on the fundamental premise that urban form is solely an outcome of external factors. Therefore, we contend that our understanding of the evolution of cities remains at surface level.

The development of urban form is not merely a response to external factors such as economy, politics and demographics. It is also a result of how the various newly introduced elements interact, either enabling or constraining each other progressively along the way. Every new phase of urban evolution is bound by the built legacy of the phase before it. Evidently, the basic topography of a city’s location, such as been situated on a peninsula, island, steep slopes, clear water creeks, and meandering rivers, influences industrial settlement patterns. These, in turn, leads to investments in landfills, bridges, and canals shaping the spatial context for subsequent patterns and future investments.

This perspective markedly prioritizes the spatial and urban fabric, surpassing the current literature by embracing a more extensive temporal framework. An in-depth exploration is integral to unveil the holistic evolution of urban space, probing into both its complex processes and causal determinants. Consequently, an objective assessment of these causes is crucial, taking into account the external factors and adhering to the laws of evolution.

Key Path Dependency Concepts

We propose that a spatial perspective on the longitudinal interaction between constituent parts of cities require us to expand the analytical tools to include those that can reveal these types of interactions. In this respect, path dependency is a theory which has been used by various disciplines to describe constraints on future options based on the consequences of

a previous decision. Since this theory not only emphasizes the influence of external environment but also the laws of evolution, it could provide a valuable approach to explain processes and causes underlying urban evolution.

While it remains an internally diverse concept, the core idea of path dependency posits that institutions may not always be optimal given the circumstances. Once established, institutions become increasingly resistant to change (“locked in”). Consequently, seemingly inconspicuous decisions made early on can exert significant and enduring impacts (Sorensen, 2015). Evidence to of this is the classic example of the QWERTY keyboard. As explained by David (1985) in the case of the keyboard, being “the first” was more important than being “the best”. The initial design attained a dominant position and subsequently became the standard for the majority of typewriters and subsequent keyboards. As numerous individuals and firms embraced this layout, its dominance became increasingly challenging to contest over time, persisting even after the particular technical limitations that prompted its design were no longer relevant.

While various interpretation of the concept of path dependency exist, it seems unanimous that the “canonical” model comprises three main features or steps (Martin, 2010, 4). First, a seemingly minor event has significant and unpredictable long-term effects (known as the “butterfly effect”). Second, the event results in a certain development path becoming “locked-in” through various self-reinforcing mechanisms that limit the potential for alternative development paths. Finally, this pattern is assumed to remain stable (excluding changes) until disrupted or dislodged by a shock of some kind. In this respect, there are three related concepts we will apply in the findings section.

The first concept is “critical junctures”. Collier and Collier defined these junctures as “a period of significant change, which typically occurs in distinct ways in different countries (or in other units of analysis) and which is hypothesized to produce distinct legacies” (Collier and Collier, 1991, 29). A critical juncture signifies a temporary “window of opportunity,” as conceptualized by Kingdon (2003), wherein certain categories of events are feasible during a certain period, while the emergence of others is hindered. Therefore, an analysis of the specific circumstances, timing, and configurations of actors during significant critical junctures is deemed crucial for identifying path dependency. The emphasis lies not in explaining every event through another but in attending to how early events along the path impact the likelihood of subsequent events (Klimek and Hansen, 2017, 112).

The second concept pertains to the “driving mechanism”. Arthur (1994, 112) summarizes it as “increasing returns” (3), highlighting four characteristics: 1) Large initial fixed setup costs, essentially representing the inertia of sunk costs. 2) Dynamic learning effects, wherein learning by doing or using and learning by interaction tend to entail positive feedbacks. 3) Coordination effects, conferring advantages to aligning with other economic agents taking similar actions. 4) Self-reinforcing expectations, where the increased prevalence of a product, technology, process, or practice enhances beliefs of further prevalence. Many scholars have substantiated this theoretical hypothesis through their own case studies. For example, Aghion et al. demonstrated in the automotive industry that, giving the stock of polluting innovation was greater than that of clean, the path-dependency effect would tend to lock economies into high carbon

3. Means each additional unit of investment will yield more output.

4. The Jiangnan area refers to the southern Jiangsu province, northern Zhejiang province and Shanghai, located in the Yangtze River Delta. It is the most developed area in China.

emissions to garner increasing benefits, even after the introduction of mild carbon tax or R&D subsidies for clean technologies (Aghion et al., 2016).

Finally, the third concept is the “lock-in impact”. Can a trajectory, once established, only reinforce itself while excluding other options? Mahoney (2000) provided a relatively comprehensive answer. He concluded that there were two types of path dependency: the self-reinforcing and the reactive, closely related to path directions. The self-reinforcing type aligns with David’s (1985) and Arthur’s (1988 or 1989) original assumptions, signifying that initial steps in a particular direction induce further movement in the same direction, making it difficult or impossible to reverse over time. “Reactive” means that each event in the sequence is both a reaction to antecedent events and a cause of subsequent events, following the logic of A leading to B, which leads to C, then to D, and so forth (Mahoney, 2000, 526). Whether a trajectory is determined by a distinct deviation from (reactive) or gravitation towards (self-reinforcing), path dependence characterizes specifically those historical sequences in which contingent events set in motion institutional patterns or event chains with deterministic properties (Mahoney, 2000, 507).

METHOD

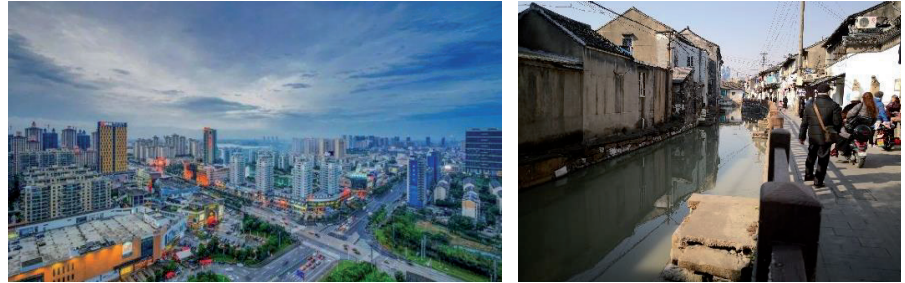
This paper takes Shengze as a case study, obtaining information on the evolution of the town and its silk industry through data collection, on-site inspection and personal interviews. Shengze is located in Wujiang County, Jiangsu Province, China (Figure 1). Despite its administrative designation as a town only in the Jiangnan area (4), Shengze possesses the scale and developmental characteristics typical a city. Four reasons underlie the selection of Shengze: firstly, its relatively homogeneous industrial structure, particularly the silk industry, establishes a direct and discernible impact on urban form, thus making it easier to identify the corresponding

Figure 1. Location of Shengze (prepared by authors)

Figure 2. Comparison of the new district and the old district of Shengze ((left) QIAN Yunwei, https://www.sohu.com/a/325077818_349681, (right) author's personal archive)

relationship between them. Second, Shengze initially took the form of an old town, and despite noticeable expansion in recent decades, its spatial structure remains simple and easier to grasp compared with larger cities. Thirdly, both the town and its silk industry boast a lengthy history, well documented and providing a robust basis for historical evolution research. Lastly, present spatial contradictions in Shengze are pronounced, manifesting in the comparison between the old district and the new district, as well as in the conflict between conservation and development (**Figure 2**). Only through an in-depth understanding of the spatial history and spatial logic can we resolve the aforementioned dilemmas, thereby enhancing the practical significance of this research.

The case study employs various data collection techniques, including local chronicles, historical maps, historical satellite images, and existing related research, such as Shengze Chronicle, Wujiang Silk Chronicle, historical map of Shengze in 1911, and in 1990. On-site inspection involved visits to historical workshops, factories, market sites, and production spaces that are still in daily use. In person interviews were conducted with president Cai Xuexiong, Secretary-general Wu Xuesen of Silk Association in Wujiang, and local elderly figures who were familiar with the industrial development history in Shengze.

In the analysis process, the path-dependency concepts discussed in the literature review will be applied to examine urban evolution and the continuous interplay between industry and urban form. Initially, the concept of 'Critical Juncture' will be introduced to highlight the pivotal event at each phase, serving as the backdrop for the industry's evolution. Subsequently, we will analyze the industrial adaptation process using the concept of 'Driving Mechanism,' identifying the specific type of increasing returns that resulted in path dependence and underscoring the connection between the preceding and the subsequent phases.

Indeed four types of industrial changes corresponded to distinct forms of "Increasing Returns": scale production reflects large initial fixed setup costs, industrial upgrading reflects dynamic learning effects, industrial cooperation manifests coordination effects, and industrial recovery signifies self-reinforcing expectations. Finally, we will attempt to analyze the changes in urban form induced by industrial changes using the concept of 'Lock-in Impact'. This involves distinguishing whether it is a self-reinforcing mode (the expansion or reduction of urban scale) or a reactive mode (the emergence of new urban functions). Special emphases will be placed on the impact of industry on urban form and how urban form reacts to the subsequent development in the industry (**Figure 3**).

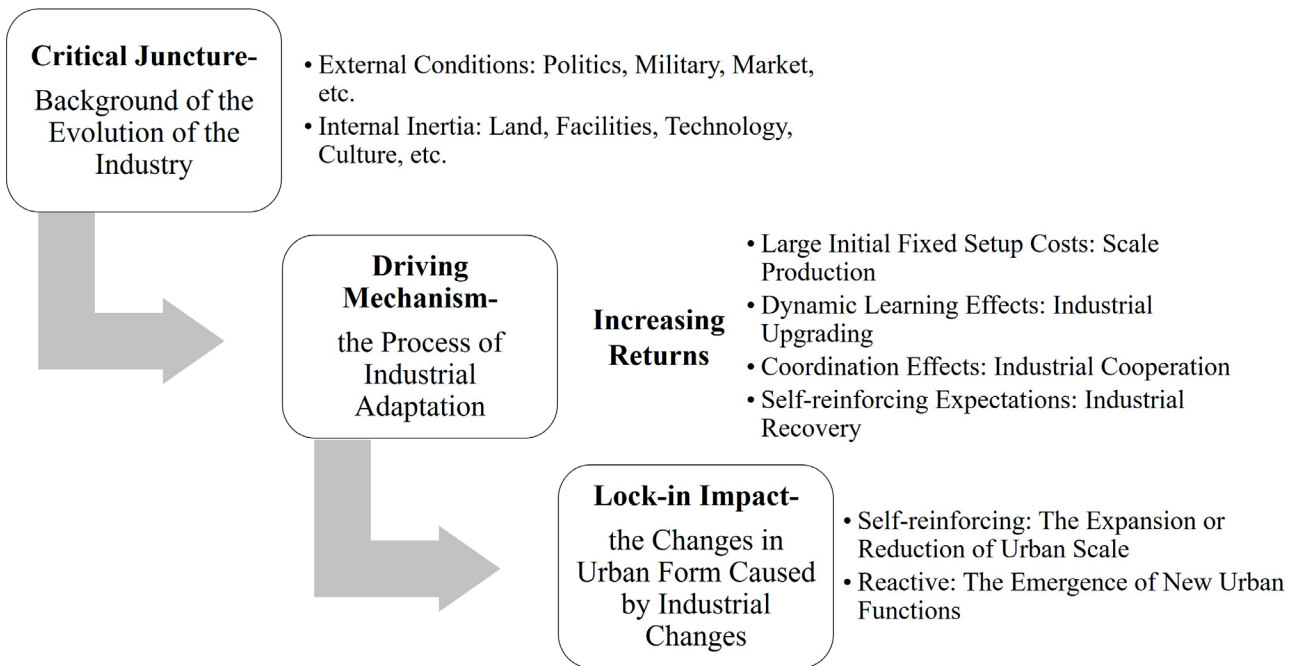

Figure 3. Analyze framework for industry and urban form evolution (prepared by authors)

FINDINGS

Based on the history of the historical development of the silk industry in Shengze and the changes in the urban form characteristics, the overarching evolution process is categorized into four phases. The first phase concerns the Qing Dynasties, followed by the second phase encompassing the modern period from 1840. The third phase spans from the establishment of the People’s Republic of China in 1949, while the fourth phase extends over the Reform and Opening Up period from 1978.

Phase One: Natural Topography Explains Silk Industry (1450-1840)

Critical Juncture

Before the Ming Dynasty (1368-1644), the Jiangnan area was the most important grain producing area in China. The climate in the area was mild and humid, with sufficient sunlight and frost-free periods suitable for crop growth. The area was endowed with abundant water resources, featuring a dense network of rivers and lakes, particularly centered on Lake Tai. This not only provided convenient conditions for agricultural irrigation but also established favorable transportation conditions. However, after the Ming Dynasty, around 1450, factors like population increase and tax pressures (Song and Zhuang, 1990; Fan, 2005,100) led to a significant transformation in the agricultural structure. The focus shifted from subsistence farming to industrial crops, including mulberry and cotton, while grains were imported from other provinces.

Driving Mechanism

In an era characterized by relatively low productivity, the silk industry had distinct requirements. The silk industry, as a whole, encompasses a lengthy industrial chain comprising three major phases: the mulberry industry, the silk reeling industry, and the silk weaving cloth industry (Figure 4). In the first phase, the mulberry industry needs to supply fresh leaves to nourish feed silkworms. For obtaining better quality leaves, elevated terrain is necessary to ensure adequate sunlight, and the preferred soil is

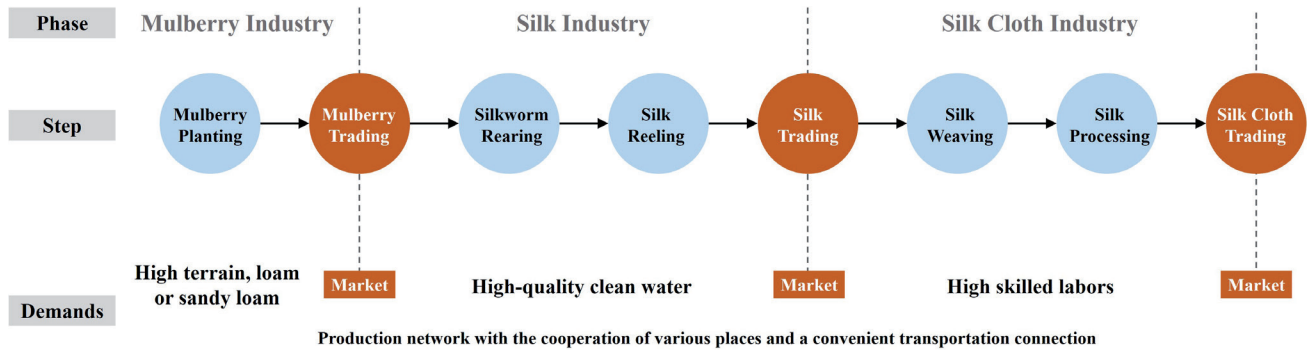

Figure 4. Silk industrial relationship (prepared by authors)

loam or sandy loam with relatively high moisture content. The second, and crucial, phase involves both silkworm rearing and silk reeling, producing the silkworm egg, the cocoon, and the raw silk. A paramount consideration in this phase of the silk industry is the availability of high-quality, clean water. The final phase encompasses the silk cloth industry, where, following weaving and processing, silk cloth emerges as the final product. An indispensable element for the silk cloth industry is a highly skilled labor force. Given the impracticability of centralizing all these activities in one location, the industry necessitated a vast production network and collaboration between different regions, along with efficient transport connections.

Thus, the prominence of the southeast coast of Lake Tai as the silk industry hub was primarily a result of geographical factors that satisfied all the aforementioned prerequisites. Firstly, despite being low lying, which traditionally is not suitable for planting mulberry, the people creatively used the historically formed polder system to create the Mulberry Dike and Fish Pond ecosystem. This innovative approach enabled the cultivation of mulberry trees on surrounding polders, fostering a relatively cool environment and concurrently strengthening embankments to prevent soil erosion. Secondly, the area boasted numerous lakes with effective purification functions, ensuring an abundant supply of clean and high-quality water for silk reeling. Thirdly, its proximity to Suzhou, the most developed city at that time a longstanding tradition of silk weaving, further contributed to its suitability for the silk industry. Finally, the Grand Canal, constructed as early as 610 AD, stretches through the area, providing a significant transportation advantage (Figure 5).

The complexity of the production process necessitated the concentration of specialized facilities and craftsmen and women, making it challenging to transition to alternative production lines. Through collaborative efforts across different industrial sectors, every town benefited from economies of scale. Thus, with both initial fixed setup costs and coordination effect, it undoubtedly represents a form of increasing returns.

Lock-in Impact

As with all traditional Jiangnan towns, their primary function is to serve as a commercial center for the surrounding rural areas. A common feature of such towns is a main commercial street connected to the main municipal river, forming the axis of the urban layout. However, as a silk cloth industry town, Shengze also developed two additional specialized functions beyond retail business, which can be considered in terms of reactive path dependency for a traditional town.

The first

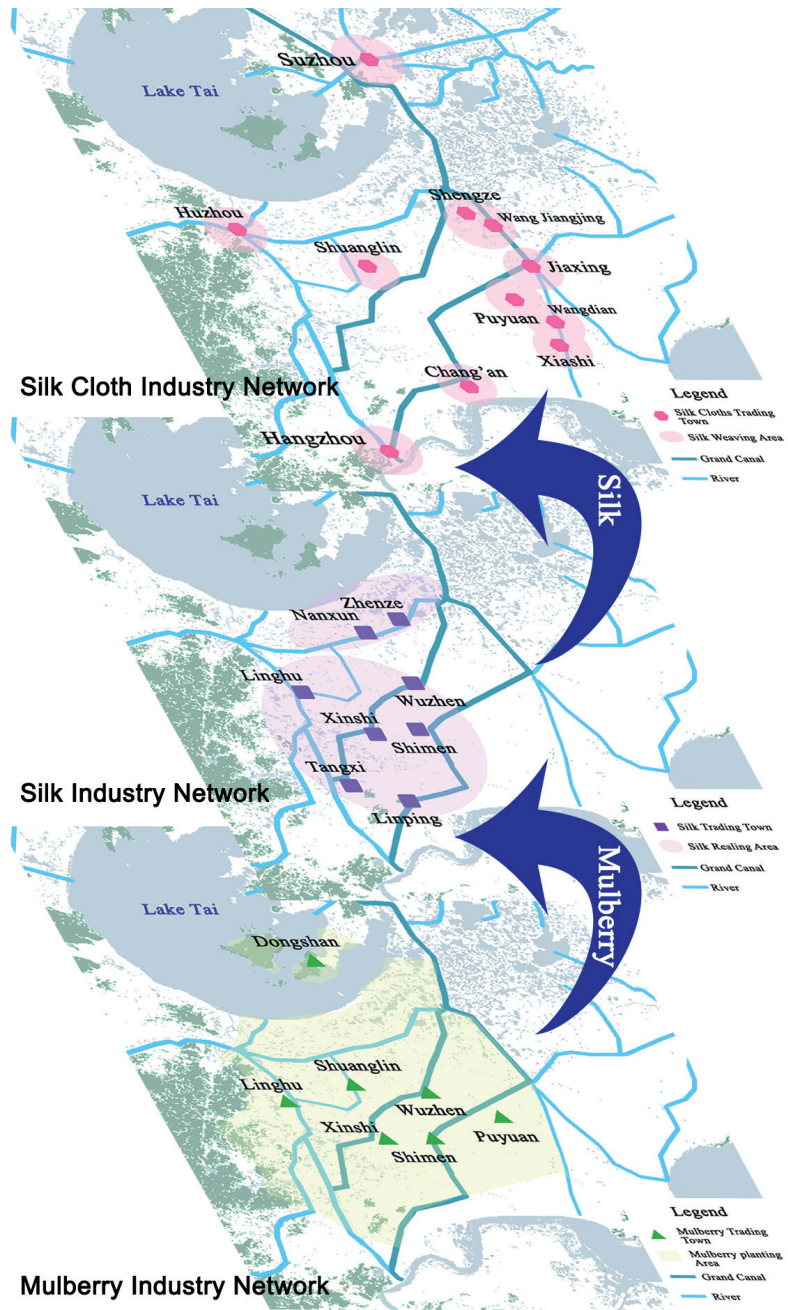

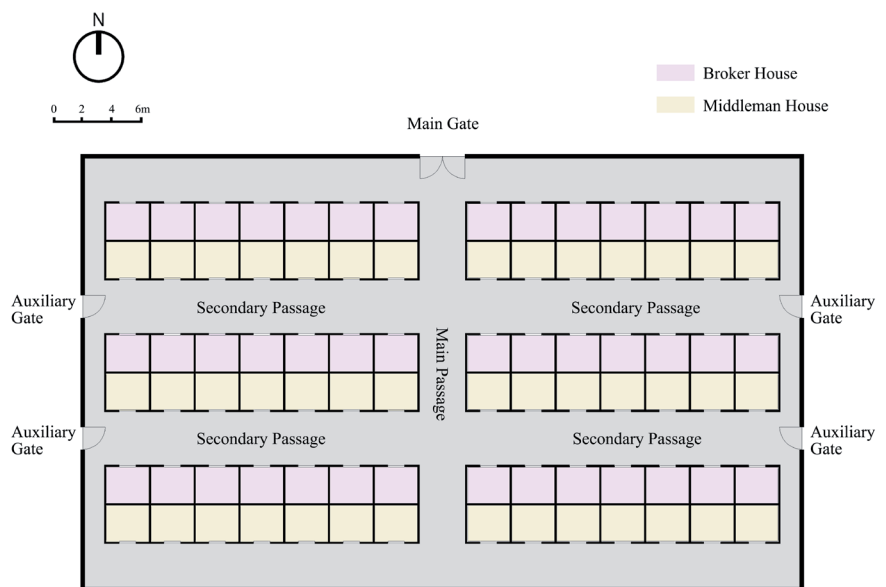
Figure 5. Silk Industry layout in Wujiang County in Qing Dynasty (prepared by authors, the original map is from Suzhou Chronicle in Qing Dynasty.)

function was silk trading; larger in scale and more complex in relation with the retail industry. In the silk trading system, silk brokers acted as intermediaries between producers, merchants, and the government in the process of silk trading, earning commissions for their service. The daily business of silk brokerage included receiving, arranging for processing, inspecting, shipping, and settling accounts. During the Qing Dynasties, dozens of silk brokers were discretely distributed in the town of Shengze. With increase in trading volume, the receiving function was separated. This was done by all of the silk brokers by collectively investing in the construction and shared use of a public silk trading market called Zhuangmian. It was a closed area with rows of stalls arranged side-by-side, The main gate to the north led to the main passage from north to

Figure 6. Trading area, Zhuangmian (Source: Wujiang Silk Chronicle)

Figure 7. Layout of Zhuangmian (prepared by authors, drawn according to the text description in Shengze Chronicle)

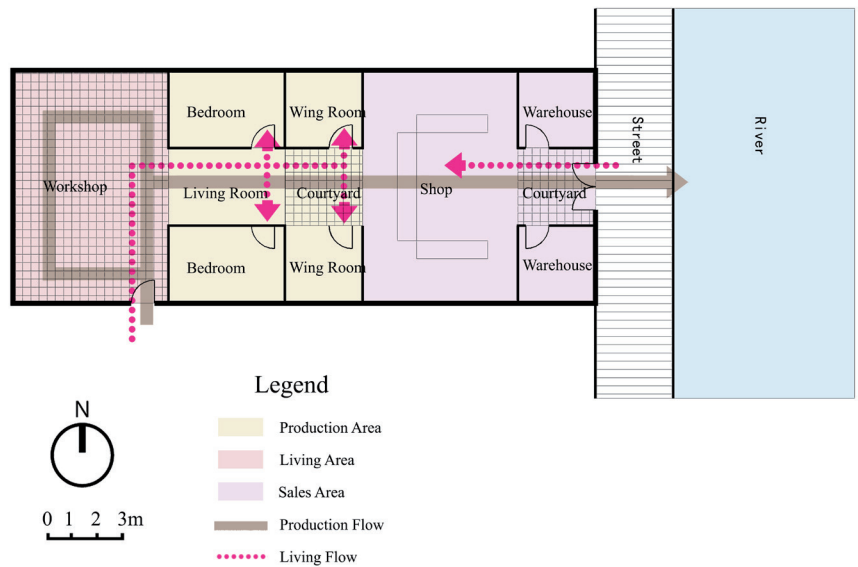
south, while two auxiliary gates to the east and west led to two secondary passages from west to east (Li, 1991, 186) (**Figure 6, Figure 7**).

The second function was silk processing. The raw silk cloth produced by farmers was hard and wrinkled, requiring several processing steps, including degumming, polishing, and softening, to transform it into finished silk. Workshops handling these processing were typically contracted by the silk brokers. Specific technical requirements dictated that these workshops had to be in proximity to water, for both water use and drainage, and also required access to larger sites for drying. Therefore, dozens of the workshops were concentrated along the Xi gang river on the east side of the town, providing convenient for picking up and delivering goods from the silk market (**Figure 8, Figure 9**).

Therefore, the overall urban layout could be described as follows: the retail business linked to the main municipal river forms the axis of the urban

Figure 8. Traditional silk dyeing workshop in Shengze (Source: Wujiang Silk Chronicle)

Figure 9. Layout of silk dyeing workshop (prepared by authors, drawn according to the layout of Dongmen dyeing workshop in Pukou District, Nanjing.)

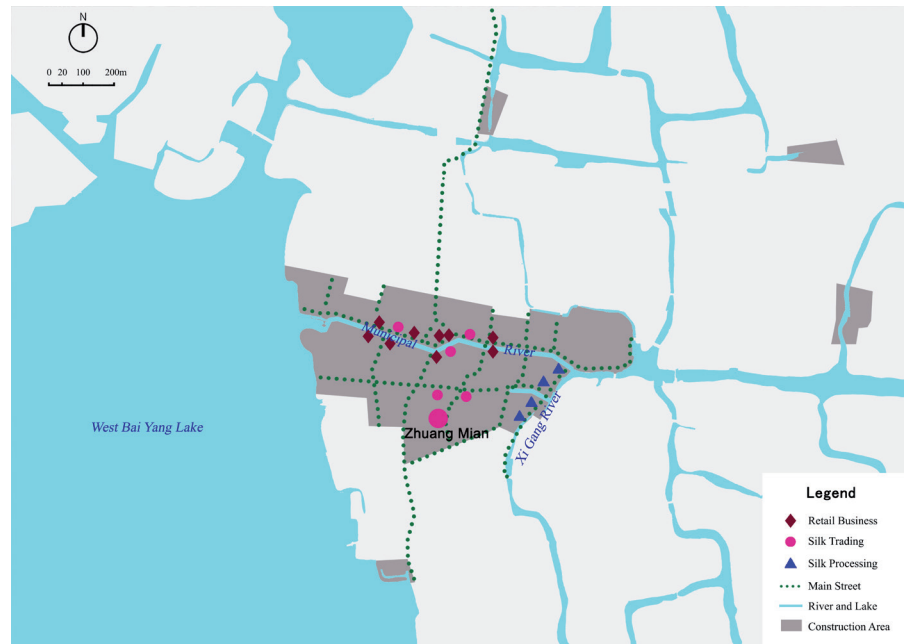
layout. Apart from this, the silk trading and processing were two unique functional nodes compared with other towns, with the former in the south of the town and the latter mainly along the Xi gang river on the east border (Figure 10).

Phase Two: Geo-politics Explains Boom in Silk Industry (1840-1950)

Critical Juncture

While the first phase was defined by topographical conditions, the second phase was influenced by geo-political critical junctures. After the Sino-British Opium War in 1840, China was forced to open its borders to international trade, leading to rapid increase in export volumes of tea, silk, cotton and other commodities. For example, the export amount of raw silk in 1894 was about 10 times the amount before 1840 (Xu and Wu, 1990).

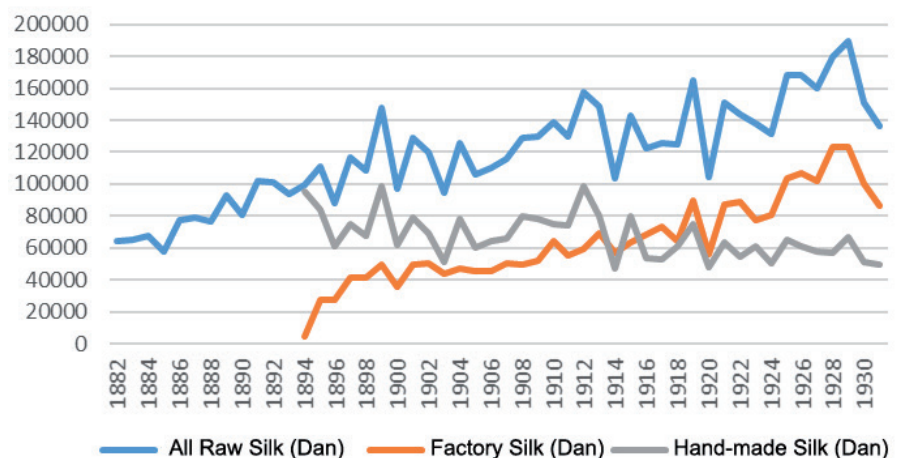
Meanwhile, in the 1870s, the Second Industrial Revolution had started in Europe, bringing forth various new technologies and inventions that were widely applied in industrial production. On the one hand, this led to the

Figure 10. Urban form of Shengze in the Qing Dynasties (prepared by authors, drawn according to the text description in Shengze Chronicle)

explosive industrial growth, while on the other, it had an increasingly serious impact on traditional handicrafts, such as silk reeling, ginning, and cotton textiles. According to statistics from China Customs, in 1894, factory silk only accounted for 4.37% of the total export volume of raw silk, while hand-made silk accounted for 95.63%. However, by 1914, the export volume of factory silk exceeded that of hand-made silk for the first time. Moreover, by 1930, the export volume of factory silk reached double that of hand-made silk (Xu et al., 1985) (**Figure 11**).

In addition, in the early 1860s, the Taiping Civil War took place, causing severe damage to some developed cities, towns and villages in the Jiangnan area. This led to an accidental readjustment of the urban system. In the case of Shengze, it was fortunate to avoid destruction in the war. Therefore, many silk merchants and wealthy machine owners fled from other silk towns to Shengze, allowing them to continue their business. As a result, Shengze transitioned from being one of several important silk cloth industry towns to becoming the sole silk cloth industrial center in the area after the war.

Figure 11. China's export of raw silk from 1882 to 1931 (prepared by authors, the data are from Xu et al., 1985)

Driving Mechanism

Since Shanghai opened as a port, leveraging its superior geographical location and vast economic hinterland, it not only replaced Suzhou as the center of Jiangnan trade but also surpassed Guangzhou as China's largest foreign trading port. In turn, the Jiangnan area has benefited from the rise of Shanghai. Due to its robust industrial foundation during the Qing Dynasties and the surge in the export volume of raw silk, the silk industry in the entire Jiangnan area experienced rapid growth from the 1840s to the end of the century, with Shengze playing a part in this.

Firstly, in response to a larger international market and more intense market competition, Jiangnan silk industry expanded its scale on the one hand, giving rise to many emerging silk producing areas, such as Wuxi and Changzhou. On the other hand, it quickly gained dominance in the market by relying on its excellent product quality. For example, the silk pattern produced by Wang Yongheng, a silk broker in Shengze, won the first prize at the Turin World Exposition in 1911, resulting in increased foreign orders. The persistence and reinforcement of the silk industry were still driven by large initial fixed setup costs and coordination effects

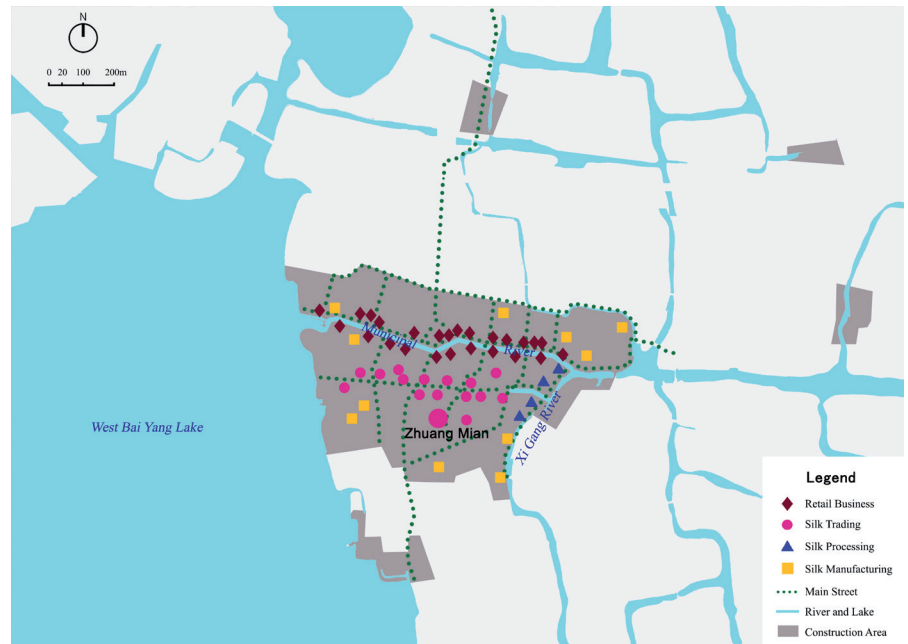
Secondly, under the impact of foreign factory silk, local hand-made silk initially suffered, affecting the entire industry. However, a new method of re-rolling into "Jing" was created and quickly replaced raw silk as the main export product for a period. Decades later, in order to ensure survival, the industry had to relinquish hand-made silk and transition to mechanized silk factories. For Shengze, due to its traditional strong function in silk trading and processing, especially the presence of printing and dyeing workshops, it attracted more silk merchants and machine owners from rural areas and other towns, leading to the establishment of additional silk factories. This transformation from a traditional silk cloth trading center to a modern silk cloth manufacturing town in Shengze was indeed a form of learning effect.

Lock-in Impact

The increase in silk trading and the arrival of additional silk merchants and producers further stimulated retail business and trade. For example, there were as many as 100 silk brokerage houses, a considerable increase compared to Qing Dynasties. To facilitate transactions, the silk brokers gradually clustered in a relatively concentrated spatial distribution around Garden Street and Bank Street near the professional market of Zhuangmian, thereby forming the second axis of the urban layout. The size of Zhuangmian also experienced significant expansion.

Meanwhile, there was reactive development due to the accumulation of industrial capital, further leading to an increase in production, the emergence of large-scale manual workshops, and the overall upgrading of looms. Subsequently, starting in the 1920s, as electricity became available in Shengze, some industrial capital that had been previously relocated to Shanghai or other major cities returned to Shengze to establish modern silk factories. Consequently, many manual workshops and even households upgrading to electric looms. By 1937, Shengze boasted of 46 mechanized silk factories distributed throughout the town, housing a total number of 1,145 looms. This accounted for 46.88% of the province and 6.76% of the entire nation (Wujiang Silk Chronicle Compilation Committee, 2015, 120).

Figure 12. Urban form of Shengze in modern times (prepared by authors, drawn according to the historical map of Shengze in 1911.)

Thus, the overall urban layout underwent adjustments: retail, trading and processing activities were densified, with the trading system expanding from a node to a key axis, constituting the second axis of the urban layout. Concurrently, silk manufacturing emerged on the fringes of the town, and forming an “industry belt” around the town (**Figure 12**).

Phase Three: State-led Economy (1950-1980)

Critical Juncture

In the early years following the founding of the People’s Republic of China in 1949, the national government formulated a comprehensive economic plan aimed at realizing the objectives of national industrialization, with a particular emphasis on prioritizing the development of heavy industry, mainly located in inland provinces. This strategic move was necessary to garner surplus from commerce and agriculture, and it involved two steps.

First, the country initiated the socialist transformation of agriculture, handicrafts and commerce, beginning in 1953. All private-based local economies were merged into public production units and included in the national plan. After the socialist transformation, the government encouraged the merging of scattered and small-sized businesses and factories into medium-size collective shops and factories.

Secondly, the government implemented a policy of unified purchase and sales, encompassing almost all of the country’s important products –no less than 132 kinds (Yang, 2008). The government would handle the both the purchase and sale of these products, controlling their prices to extract surplus from the market as required, at the expense of profits for farmers and merchant. As silk was among the 132 products, the traditional silk market in Shengze was abolished, and compulsory purchases under the planned economy took its place.

Driving Mechanism

The planned economy reduced the commercial atmosphere of the town and even lowered Shengze’s standing in the silk industry by abolishing

the silk market. However, due to its robust manufacturing and processing foundation, Shengze was officially designated as a silk manufacturing base by government. The manufacturing and processing capacity was further strengthened in the process of factory mergers. Unlike other typical commercial and industrial towns that were diversifying into more comprehensive industries, Shengze continued to maintain and strengthen its focus on the silk industry. This trend exemplified self-reinforcing expectations.

Indeed, after two decades of mechanization and standardization, labor productivity and production capacity improved significantly. By 1978, there were only four state-owned silk factories, boasting of 1,600 looms, and the output of silk cloth reached 20.2 million meters (Wujiang Silk Chronicle Compilation Committee, 2015, 121). This output was nearly equivalent to the highest annual production in modern times, but with only one-tenth of the earlier labor force. In addition, all auxiliary industries, including the printing and dyeing, electric machinery, and light chemicals, had successfully transitioned from manual workshops to modern factories. This transformation turned Shengze into a silk cloth manufacturing town with a comprehensive industrial system built around silk, solidifying its position as an important silk industry base of China.

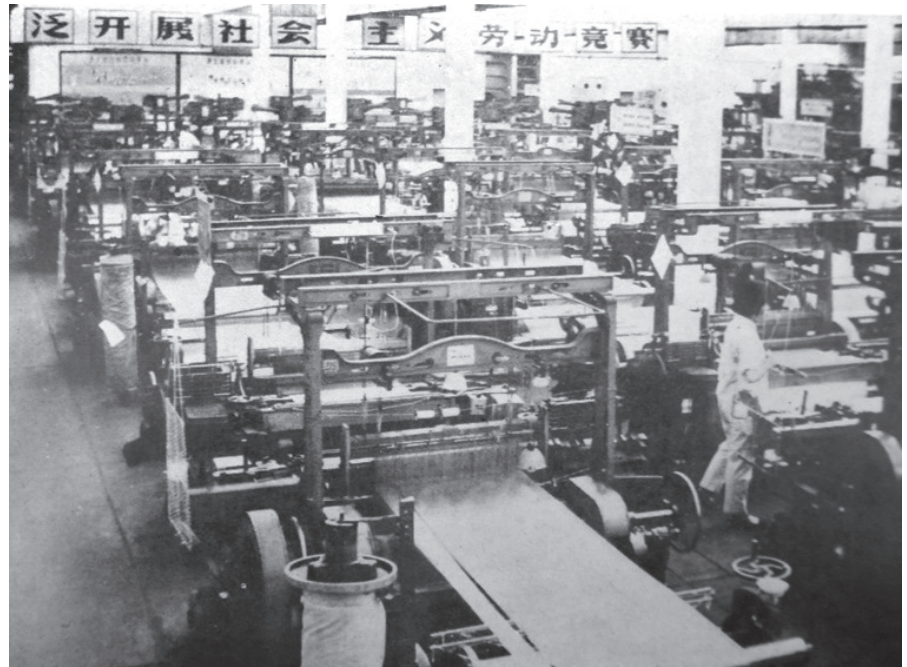
Lock-in Impact

The planned economy led to a substantial decline in retail business, marking the end of silk trading. All silk brokers closed, and the professional silk market of Zhuangmian was transformed into residential area. The government established a silk purchase station to acquire silk products directly from the factories. However, in a self-reinforcing process, a batch of silk factories emerged, contributing to the establishment of a comprehensive silk manufacturing system in Shengze.

At the time, the weak economic conditions meant there was insufficient capacity to build new production space, and Shengze had to rely on what it had inherited from the modern period. Thus, it was primarily dependent on the previous foundation. If it had benefited from subsidies from the Republic of China, similar to Xinsheng and Xinhua, the production conditions would have been even better and more comprehensive. For example, the Xinsheng factory received a grant of 760,000 yuan from the Ministry for the Textile Industry due to its relatively superior technology and management. The factory used this funding to further revitalize its plant and equipment (**Figure 13**).

However, had the production system in Shengze been based on household production, as was the case in Xinlian and Xinmin, production conditions would have been much worse. For example, the Xinguang factory initially had ten workshops scattered in the south of the town, with most of them renting residential houses, resulting in a highly informal production system.

The overall urban layout underwent another transformation as retail business and trading declined, weakening the traditional structure that once aligned with Municipal River and Main Street. However, the integration of silk factories led to the expansion and reinforcement of the “industry belt” (**Figure 14**).

Figure 13. Xinsheng Silk Weaving Factory (Source: WANG Minsheng, http://www.Wujiangtong.com/webpages/wx_detail.aspx?id=642)

Figure 14. Urban form of Shengze from 1950 to 1980 (prepared by authors, drawn according to the text description in Shengze Chronicle.)

Phase Four: Decline of Natural Silk and Reinvention of City Center (1980-now)

Critical Juncture

In 1978, the reform and opening up period started in China. This led to two major adjustments in the economy.

First, the direction of the country's industrial development changed from heavy industry to export-oriented industries. Thus, the eastern coastal areas capitalized on their strategic location, pioneering rapid industrial development engendered by national policies. In particular, the textile

5. The dates are from the China Textile Industry Development Report, for the years 1982, 1994 and 2020.

and garment industry, leveraging its established foundation, emerged as a leading sector during that period.

Secondly, the solid foundations of the planned economy began to loosen, transitioning fully to a market economy from 1992 onwards. Upon China's accession to the WTO in 2001, the country rapidly embraced economic globalization. This change yielded significant benefits for rural industries that operated outside the planned economy in the 1980s, and subsequently for private enterprises that demonstrated more flexibility in management since 1990s (Cai, 1995; Qin, 1997).

For the silk industry, another substantial change occurred. Natural silk production witnessed a significant decline since the 1990s, while synthetic fiber silk experienced a sharp rise. National data shows that raw silk production decreased from 92.4 thousand tons to 53.4 thousand tons between 1993 and 2020, marking a decrease of 42.2%. In contrast, the production of synthetic fiber silk surged from 2.27 million tons to 60.25 million tons during the same period, reflecting a remarkable increase of 2555.8% (5).

Driving Mechanism

These changes impacted the silk industry in Shengze, manifesting in both the self-reinforcing expectations and the dynamic learning effects.

Firstly, Shengze's silk industry experienced a boom in the 1980s. Not only did the existing state-owned industries in the town enhance their capabilities, but they also attracted rural areas to reinitiate silk industry development, creating a self-reinforcing expectations effect. However, due to strict control of natural silk materials by state-owned enterprises at the beginning of 1980s, township enterprises opted for synthetic fiber silk as an alternative, reflecting dynamic learning effects. This choice led to a substantial increase in production scale for both the natural silk and synthetic fiber silk sectors in 1980s.

Secondly, since the 1990s, there has been a dramatic shift in the structure of the silk industry. Most natural silk factories, mostly state-owned enterprises, declared bankruptcy, and others transitioned from public to private ownership while simultaneously converting from natural silk to synthetic fiber. In contrast, existing synthetic fiber enterprises, mostly township and private enterprises, experience incredible development. By 2020, only nine natural silk enterprises remained. Conversely, a plethora of synthetic fiber silk industry enterprises emerged, including some massive large-scale enterprises. Thus, synthetic fiber silk replaced natural silk as the main industry in Shengze, which also made Shengze, establishing it as one of the most important synthetic fiber silk production sites in China.

Lock-in Impact

The surge in the silk industry, especially the substantial development of synthetic fiber, brought about two significant changes in the urban form of Shengze.

The first change is urban sprawl. In the 1980s, the flourishing silk industry empowered the state-owned silk factories in Shengze town and the township silk enterprises in rural areas to build new factories and workshops (**Figure 15, Figure 16**).

Therefore, with the establishment of traffic road network, the urban structure became more reliant on it. Shengze filled in the municipal river

Figure 15. Xinmin silk weaving factory workshop (author's personal archive)

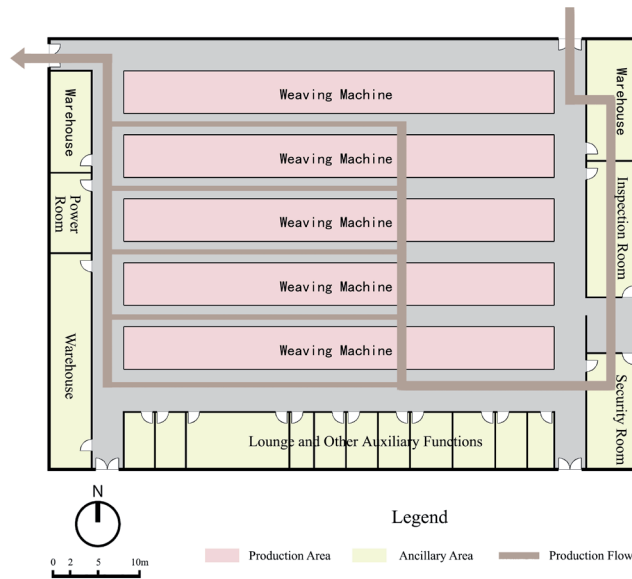

Figure 16. Layout of Xinmin silk weaving factory workshop (prepared by authors)

Figure 17. Urban form of Shengze from 1980 to 1994 (prepared by authors, drawn according to the historical map of Shengze in 1990.)

that had previously run directly through the center of the old town and constructed a regional traffic road outside the town. To further improve transportation, the majority of the new silk factories were established along outer roads, giving rise to new “industrial belt” formed around the old town (Figure 17).

Since the 1990s, due to the decline of natural silk, most state-owned factories in the vicinity of the old town were closed. This led to a decrease in demand for labor force, resulting in escalating social and environmental challenges for the old town. It gradually transformed into a dilapidating areas predominantly inhabited by older residents and migrant workers. Simultaneously, propelled by the booming of the synthetic fiber industry, which preferred to centralized arrangements in a planned industrial zone for streamlined heating and power supply, the town started to sprawl “crazily”. An overview of the spatial evolution of Shengze from 1984 to 2019, clearly illustrate a doubling and redoubling of urban construction scale, continuous expansion of the road network, and a persistent breach of the urban boundary. Over the span of 20 years, from 1994 to 2014, Shengze transformed from a town into a city-scale urban area, with the synthetic fiber industry emerging as the primary driving force. As the town continued to develop westward, the traditional old town transitioned from the central hub to the fringes (Figure 18).

The second significant change involves the re-establishment of silk trading space. In the 1980s, due to the planned economy, producers of synthetic fiber silk found themselves responsible for selling their products directly. Consequently, these silk enterprises had to create a market for synthetic fiber materials, fabrics and textile machinery accessories. Thus, the Oriental Silk Market spontaneously emerged in Shengze in 1986. This marked the revived of silk trading spaces after a 30 years hiatus, although with a shift in the main product. In subsequent years, in tandem with the rapid growth of the synthetic fiber industry, the Oriental Silk Market underwent successive expansions, eventually evolving into the largest professional textile market in China.

DISCUSSION AND CONCLUSION

The case of Shengze exemplifies the historical co-evolution silk industry and the urban form development. In general, external factors emerged as significant catalysts in the evolution of the industry. It is also apparent that every change in the industry directly impacted on urban form. Furthermore, the urban form in each phase acted as a constraining force that influenced the potentials and possibilities for the subsequent phase. This, in turn, became an important driving force influencing the evolution of the industry. Thus, a circulatory system was formed (Figure 19).

There are three key issues to highlight:

Firstly, how did the industry impact urban form? It is evident that the silk industry in the case of Shengze led to phase of self-reinforcing evolution and three phases of reactive evolution of urban form. In phase one, the prominence of silk trading town integrated the retail business along the main municipal river, establishing it as the axis of the urban layout. Simultaneously, silk trading and processing emerged as two unique functional nodes, reflecting a reactive effect. In phase two, the reinforcement of silk international trading expanded the trading system from a singular node to a linear structure, creating the second axis of the

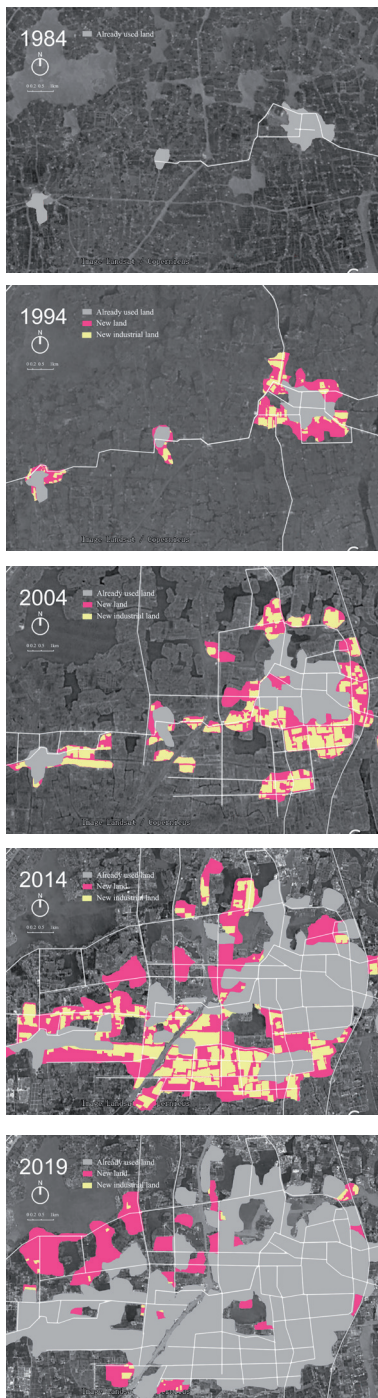
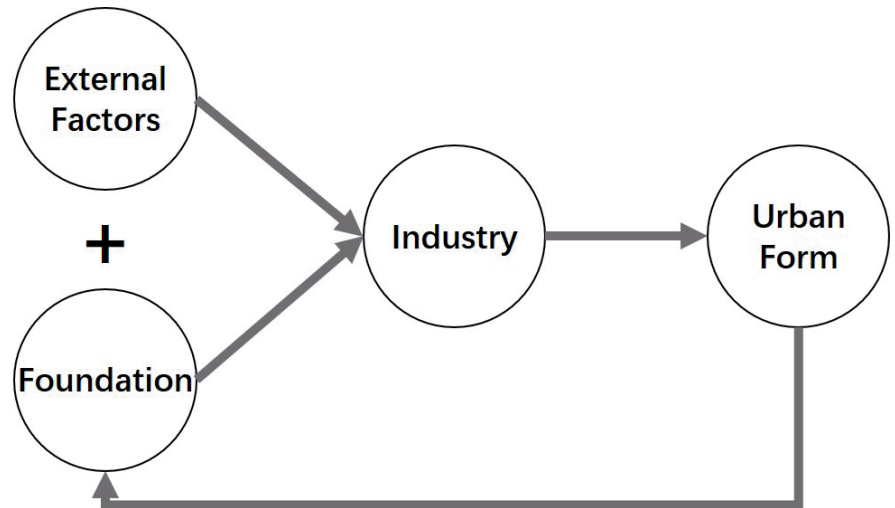

Figure 18. The footprint of urban space from 1984 to 2019 (prepared by authors, the original maps are from Google Map, 2022)

Figure 19. Relationship of industry and urban form evolution (prepared by authors)

urban layout. Concurrently, silk manufacturing found its place on the fringes, giving rise to an “industry belt” around the town as a reactive effect. In phase three, the establishment of a comprehensive silk industry system weakened the traditional structure’s coordinating with the municipal river and main street, but further reinforced the “industry belt.” Finally in phase four, synthetic fiber industry supplanted natural silk as the primary industry in Shengze. This shift resulted in the expansion of silk manufacturing and processing spaces, relying on traffic roads, thereby leading to urban sprawl. Additionally, the re-establishment of the silk trading market emerged as a reactive effect of this transformation.

Secondly, how did urban form impact the industry in subsequent phase? Shengze’s case also shows prominently the role of “Increasing Returns” as the main driving mechanism. In phase one, the interplay of silk industry relationship and geographical conditions propelled Shengze into becoming a silk trading town, leveraging both substantial initial fixed setup costs and coordination effects. In phase two, the existing foundation in trading and processing became an important factor in attracting more silk merchants and machine owners from rural areas and other towns. This gathering enhanced the silk industry, especially in the establishment of additional silk factories, a result of substantial initial fixed setup costs, coordination effect and learning effects.

Subsequently, in phase three, the silk manufacturing and processing factories directly inherited served as the industrial foundations for the establishment of the comprehensive silk industry system, which presented the self-reinforcing expectations. In the latest phase, the silk industrial system not only acted as the foundation for a silk industry experiencing periods of boom and bust but also brought about the emergence of synthetic fiber industry in rural areas. This, in turn, led to adjustment in the silk industrial structure, driven by self-reinforcing expectations and learning effects.

In addition, differences in “Increasing Returns” in different stages reflected the impact of external factors in each era. In phase one, limited productivity levels and market size resulted in a limited “increasing returns” effect. In phase two, as international trade promoted market expansion, industrialism brought about rapid increases in productivity, resulting in an expanded “increasing returns” effect. In phase three, although the

6. Which means although the absolute value of the industry has declined, its status in the industry has actually improved.

industrial layout developed towards the direction of decentralization, seemingly in violation of the agglomeration economy principle, the presence of a scale fixed market produced a unique, relative “increasing returns” effect (6). In phase four, within a market-led environment, capital operated in an unprecedented scale and speed, resulting in an unparalleled industry and urban scale expansion, thereby establishing a multiplied “increasing returns” effect (Figure 20).

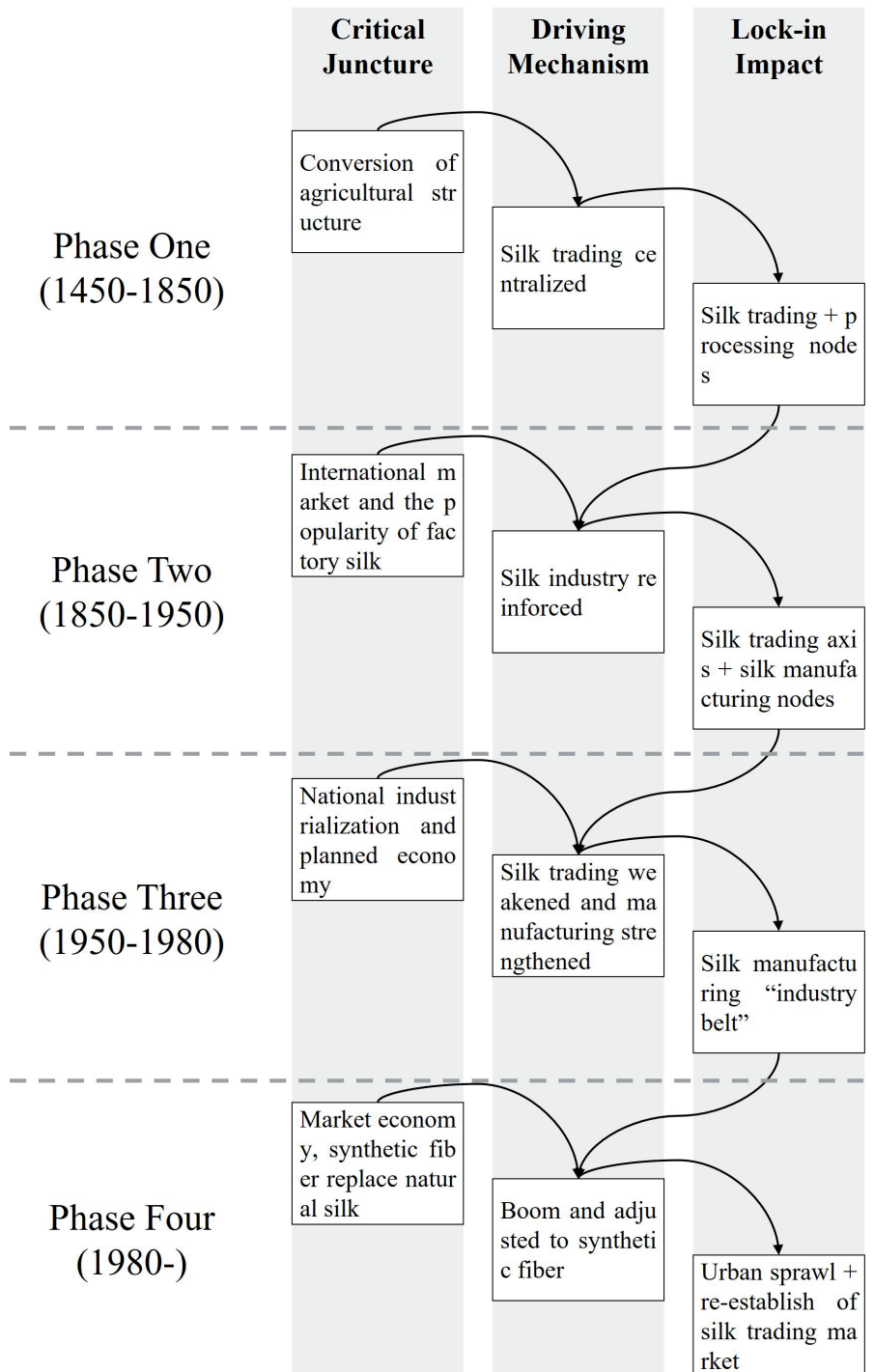

Figure 20. Path dependency of the silk industry and urban form of Shengze (prepared by authors)

BIBLIOGRAPHY

- ADRIAN, U., OANA-ELENA, C., ANAMARIA-IOANA, S. (2019). From Industrial to Commercial, an Eastern-European Phenomenon, Case Study: Moldova, Romania, *International Multidisciplinary Scientific Geo Conference: SGEM*, 19(2.2), 847-54.
- AGHION, P., DECHEZLEPRÊTRE, A., HEMOUS, D., MARTIN, R., VAN REENEN, J. (2016) Carbon Taxes, Path Dependency, and Directed Technical Change: Evidence from the Auto Industry, *Journal of Political Economy*, 124(1) 1-51.
- ARTHUR, W. B. (1988). *Urban Systems and Historical Path-dependence*. Stanford Institute for Population and Resource Studies, Stanford.
- ARTHUR, W. B. (1989) Competing Technologies, Increasing Returns, and Lock-in by Historical Events. *The Economic Journal* 99(394), 116-131.
- ARTHUR, W. B. (1994) *Increasing Returns and Path Dependence in the Economy*, University of Michigan Press, Ann Arbor.
- CAI FANG. (1995) The Logic and Conditions for Success of the Township Enterprises Property Rights Reform, *Economic Research Journal* (10),35-40.
- COLLIER, R. B., COLLIER, D. (1991) *Framework: Critical Junctures and Historical Legacies en Shaping the Political Arena: Critical Junctures, the Labor Movement and Regime Dynamics in Latin America*, Princeton University, Princeton.
- DAVID, P. A. (1985) Clio and the Economics of QWERTY, *The American Economic Review*, 75(2) 332-7.
- FAN SHUZH. (2005) *Jiangnan Ancient Towns: Tradition Transformation*, Fudan University Press, Shanghai.
- FERDOUS, F. (2012) the Spatial Analysis and Morphological Evolution of the 'Bazaar Streets' and Urban Structure of Dhaka City. *Urban Design International*, 17(3), 206-220.
- GLASS, R. L. (1960) *London: Aspects of Change (No. 3)*. MacGibbon & Kee, London.
- JIANG HONG. (2015) Transaction Costs, Property Rights and Urban Spatial Morphology- An Analysis through the Perspective of New Institutional Economics. *Urban Planning Forum*. (06), 63-69.
- KINGDON, J. W. (2003) *Agendas, Alternatives, and Public Policies*. Longman, New York.
- KLIMEK, B., HANSEN, H. O. (2017). Food Industry Structure in Norway and Denmark since the 1990s: Path Dependency and Institutional Trajectories in Nordic Food Markets. *Food Policy*, 69, 110-122.
- KORAH, P. I., MATTHEWS, T., TOMERINI, D. (2019) Characterising Spatial and Temporal Patterns of Urban Evolution in Sub-Saharan Africa: The Case of Accra, Ghana. *Land Use Policy*, 87, 104049.
- LI BINGHUA. (1991) *Shengze Chronicle*. Jiangsu Ancient Books Publishing House, Nanjing.
- MAHONEY, J. (2000) Path Dependence in Historical Sociology. *Theory and Society*, 29(4), 507-548.

- MARSHALL, L. S. (1937) the English and American Industrial City of the Nineteenth Century. *Western Pennsylvania History: 1918-2018*, 169-180.
- MARTIN, R. (2010) Roepke Lecture in Economic Geography—Rethinking Regional Path Dependence: Beyond Lock-in to Evolution. *Economic Geography*, 86(1), 1-27.
- MONCLUS, F. J. (2003) the Barcelona Model: and an Original Formula? From 'Reconstruction' to Strategic Urban Projects (1979–2004). *Planning Perspectives*, 18(4), 399-421.
- PACHECO, M., HEITOR, T. (2012) How does Digital Programs Help to Understand Urban Evolution the Study Case of a Portuguese Mediterranean Village, *International Journal of Heritage in the Digital Era*, 1, 65-69.
- QIN HUI. (1997) Looking at Township Enterprises at the Crossroads: A Survey and Research Report on the Transformation of Township and Township Enterprises by Tsinghua University, *Reform* (6), 104-114.
- SHEN, Y., KARIMI, K. (2018) Urban Evolution as a Spatio-functional Interaction Process: the Case of Central Shanghai, *Journal of Urban Design*, 23(1), 42-70.
- SINTUSINGHA, S. (2011) Bangkok's Urban Evolution: Challenges and Opportunities for Urban Sustainability, *Megacities*, 133-161.
- SONG JIATAI, ZHUANG LINDE. (1990) the Historical and Geographical Basis for the Formation and Development of Towns in Jiangnan. *Journal of Nanjing University (Philosophy, Humanities and Social Sciences)* (4) 104-111.
- SORENSEN, A. (2015) Taking Path Dependence Seriously: An Historical Institutional Research Agenda in Planning History, *Planning Perspectives* 30(1), 17-38.
- WANG, Y., LIU, K. (2017) Evolution of Urban Socio-spatial Structure in Modern Times in Xi'an, China. *Sustainability*, 9(11), 1935.
- WIEDMANN, F., SALAMA, A. M., THIERSTEIN, A. (2012) Urban Evolution of the City of Doha: An Investigation into the Impact of Economic Transformations on Urban Structures, *METU Journal of the Faculty of Architecture*, 29(2) 35-61.
- Wujiang Silk Chronicle* (2015) Shanghai Academy of Social Sciences Press, Shanghai.
- XU DIXIN, WU CHENGMING. (1990) *History of the Development of Capitalism in China*. People's Publishing House, Beijing.
- XU XUEYUN, CHEN ZENGNIAN, XU WEIYONG. (1985) An Overview of Modern Social and Economic Development in Shanghai 1882-1931- Compile of Decennial Reports on the Ports Open to Foreign Commerce in China and Corea and on the Condition and Development of the Treaty Port Provinces. Shanghai Academy of Social Sciences Press, Shanghai.
- YANG JISHENG. (2008) Historical Review of Unified Purchase and Sales. *Yan-Huang Historical Review* (12) 48-54.

Alındı: 30.11.2022; Son Metin: 22.11.2023

Anahtar Sözcükler: İpek endüstrisi; kentsel biçim; kentsel evrim; patika bağımlılığı

SANAYİ VE KENTSEL FORM NASIL BİRLİKTE EVRİLİR? ÇİN, SHENGZE İPEK SANAYİ KASABASI ÖRNEĞİ

Endüstriyel faaliyetlerin kentsel formun gelişimi üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu yaygın olarak kabul edilmektedir, ancak uzun kentsel evrim sürecinde endüstrinin kentsel formu nasıl etkilediği konusunda daha fazla araştırma yapılması gerekmektedir. Ne tarihsel coğrafya yaklaşımı ne de Marksist ekonomi politik bu soruya net bir yanıt vermektedir. İpek endüstrisinde uzmanlaşmış geleneksel bir Çin kasabası olan Shengze'yi vaka analizi olarak ele alan bu makale, endüstrinin ve kentsel formun eş zamanlı evrimini tartışmaktadır. Kentin gelişiminin birçok aşamasına ilişkin olarak "kritik birleşme", "itici mekanizma" ve "kilitlenme etkisi" gibi patika bağımlılığı kavramlarını kullanarak birlikte evrim mekanizmalarının aşamalarına ve türlerine ışık tutmaktadır. Çalışma, endüstrinin her aşamada kentsel formunu, zamanın bağlamına bağlı olarak nasıl farklı şekilde etkilediğini ortaya koymaktadır. Aynı zamanda, kentsel evrim sürecinin, kendi kendini besleyen bir mod ile tepkisel bir modun bir arada var olmasını gerektirdiğini göstermektedir. Burada uygulanan patika bağımlılığı analizi, tarihi coğrafyanın bilinen yöntemlerine değerli bir katkı oluşturmaktadır.

HOW INDUSTRY AND URBAN FORM CO-EVOLVE: THE CASE OF THE SILK INDUSTRY TOWN OF SHENGZE, CHINA

It is widely recognized that industrial activities exert a significant impact on the development of urban form; further research is still needed to understand how industry influences urban form during the extensive process of urban evolution. Traditional frameworks such as historical geography and Marxist political economy fall short in providing a definitive answer to this complex question. Using Shengze, a traditional Chinese silk industry town, as a case study, this paper explores the concurrent evolution of industry and urban form. The study introduces a nuanced analysis on the mechanisms of co-evolution through the lens of path-dependency concepts, including critical juncture, driving mechanism, and lock-in impact, shedding light on the multifaceted phases of the city's development. It unveils the context-dependent influence of industry on urban form at each phase and reveals a coexistence of self-reinforcing and reactive modes in the urban evolution process. The application of path-dependency analysis adds a sophisticated to established historical geography method.

YUE CHEN; B.Sc., M.Sc., PhD.

Received his B.Sc. from Suzhou University of Science and Technology (2009), M.Sc. and Ph.D. degrees from Tongji University, China (2012, 2023). Studied as a visiting Ph.D. student in the University of Groningen from 2021 to 2022. Major research interests include urban and rural heritage conservation. danielacm@163.com

TERRY VAN DIJK; B.Sc., M.Sc., PhD.

Received his B.Sc. and M.Sc. from Wageningen University, the Netherlands, in the Land Use Planning Department (1993-1997). Earned his Ph.D. degree from the Geodesy Faculty at Delft University of Technology, the Netherlands (2003). Major research interests include the effects designs, designers and designing has on neighbourhoods, cities and regions. t.van.dijk@rug.nl

TANZİMAT SONRASINDA SELANİK'İN GELİŞİMİ VE İDADİ MEKTEBİ

Yıldıray ÖZBEK*

Alındı: 25.01.2023; Son Metin: 14.12.2023

Anahtar Sözcükler: Selanik; Tanzimat; okul yapıları; II. Abdülhamid; Poselli

TANZİMAT ÖNCESİ SELANİK ŞEHİRİ

Zaman içinde Doğu Akdeniz'in en önemli liman kentlerinde biri haline gelen Selanik şehri, 14.yüzyılın son çeyreği içinde, I. Murad (1362/1389) ve I. Bayezid'in (1389/1402) hükümdarlıkları sırasında zaptedilmiş, ancak Ankara Savaşı (1402) sonrasında oluşan yönetim boşluğu sırasında Bizans'a geri verilmiştir. Şehrin Bizanslı yerel yöneticisi 1423 yılında kenti Venediklilere teslim etmiştir (Delilbaşı, 1987, 77). Şehrin gerçek anlamda fethi 1430 yılında II.Murad (1421/1451) zamanında gerçekleşmiş, fetihten iki yıl sonra da Vardar Yenicesi'nden getirilen Türk topluluklar şehre yerleştirilmiştir (Delilbaşı, 1987, 81,87).

Şehrin fethinden yaklaşık 50 yıl sonra yapılan ilk sayımda, Müslümanların 27 cemaat halinde 837 hanede 4320, Hıristiyanların ise 10 mahallede 6094 kişi olarak yaşadıkları belirlenmiştir. Fetih öncesinde şehirde varlıkları bilinen Yahudilerin İstanbul'un fethiyle (1453) birlikte buraya gönderildikleri hem tarihçilerin kayıtlarından hem de söz konusu sayımda şehirde hiç Yahudi kaydedilmemiş olmasından anlaşılmaktadır (Lowry, 1981, 258-62).

Şehrin fethinden sonra tüm Hıristiyan kiliseleri ve vakıfları yok edilmemiş, Acheiropoietos kilisesi II.Murad tarafından camiye dönüştürülmüş ve 1524 yılında Ayasofya'nın camiye çevrilmesine kadar şehrin Cuma Camisi olarak kullanılmıştır (Taddei, 2010, 207-13). Gerek Machiel Kiel'in erken tarihli (1970, 123-56), gerekse de Heath Lowry'nin (2022) yakın tarihli çalışmaları şehrin fatihi olan II.Murad'ın, Yedikule Hisarı (1431) ve Beğ Hamamı (1444) dışında başka eser inşa ettirmediğini göstermektedir. Sultan Süleyman'ın (1520-1566) inşa ettirdiği Beyaz Kule hariç tutulursa, II. Murad dışında şehre yapı inşa ettirmiş Osmanlı sultanı da yoktur. Hamza Bey, İshak Paşa gibi idarecilerin şehre kazandırdığı eserler tek yapı ölçeğindedirler. İmparatorluğun başkenti İstanbul ve Amasya, Edirne, Bursa, Manisa gibi eski payitaht ve şehzade sancaklarında görülen birden fazla dini ve sosyal içerikli yapının birlikte inşa edildiği külliye örneklerine

* Department of Art History, Faculty of Arts and Letters, Akdeniz University, Antalya, TÜRKİYE

Selanik'te rastlanmamaktadır (Cerasi, 2001, 141). Esasen şehirde günümüze ulaşmış Osmanlı mimari mirasının çoğu 15-16.yüzyıllar ile 19.yüzyılda inşa edilmiş yapılardan oluşmaktadır. Lowry'nin ifadesiyle (2022, 65), 1578-1880 seneleri arasında geçen 300 yıl Osmanlı fiziksel mirası bağlamında "boş bir sayfadır". Gerek yeni inşa edilen Osmanlı yapıları, gerekse de camiye dönüştürülen kilise gibi Bizans dönemi yapılarının mimari bakımları ve atanan görevlilerin maaşları ile verilecek hizmetlerin düzeni için sultan, vezir ya da idareciler tarafından 73 vakıf tesis edildiği bilinir (Hekimoglou, 2013, 156-8).

Selanik, varlıklarını 19.yüzyılın son çeyreğine kadar koruyan ve hem deniz hem de kara tarafından surlarla kuşatılmış bir orta çağ şehridir. Kuzeyden güneye yani denize doğru meyillenen bir topografyaya sahip olan şehir, orta kısmında doğu-batı doğrultuda uzanan Vardar caddesiyle adeta ikiye bölünür. Cadde, şehri topografik olarak ikiye böldüğü kadar demografik olarak da ikiye böler. Öyle ki, 19.yüzyılda sayıları 43 olarak verilen Müslüman mahallelerinin 39'u bu caddenin kuzeyinde yer alırken, 12 Rum mahallesi caddenin doğu ucunun güney ve kuzeyinde kümelenmiştir. Şehrin en kalabalık nüfusunu oluşturan Yahudilerin meskun olduğu 16 mahallenin 15'i bu cadde ile sahil arasında bulunur (Anastasiadou, 2001, 56-69).

Onbeşinci yüzyılın sonlarından itibaren başlayan ve 16.yüzyılda ivme kazanan Yahudi göçleri sonrasında şehrin demografik profili değişmiş, 1567-68 tarihli Mufassal Defterde 27.141 olan toplam nüfusun %60'dan fazlası (16.999) Yahudi olmuş, doksan yıl önceki kent nüfusunun çoğunluğunu oluşturan Hıristiyanlar 3758 nüfusla azınlık durumuna düşmüştür (Delilbaşı 1999, 75,79).

Kent nüfusunun en büyük dini grubunu oluşturan Yahudiler, şehrin ana caddesi Vardar ile kıyı arasındaki mahallelerde yaşamakta ve demircilik, bakırcılık, tenekecilik, marangozluk, kasaplık iplikçilik, terzilik, kuyumculuk, hamallık, zeytinyağı ve sabun imalatları, dokumacılık ve kumaş boyayıcılığı yaparak geçimlerini sağlamakta ve büyük çoğunluğu *kortijo* olarak tanımlanan, bir avlu etrafında dizilmiş odalardan teşekkül eden çoğu iki katlı konutlarda oturmaktadırlar (Ünal, 2015, 235-36). Selanik'e yünlü dokumacılığı onların getirdiği ileri sürülürse de 16.yüzyıl başlarında Müslümanların da yünlü dokuma sektöründe var oldukları bilinir (Kiel 2009, 352). Yahudilerin bir kısmı, İzmirli bir Yahudi olan ve kendisini Yahudilerin mesihi olarak gören Sabetay Sevi'nin taraftarı olmuş, ancak Sabetay Sevi'nin Osmanlı yönetimince yargılanması sonucu iddiasından vazgeçip Müslümanlığa geçmesiyle onlarda aynı seçimi yapmışlardır. Dönme (avdeti) olarak tanımlanan bu kesim Müslüman isimleri taşımakta, bir Müslüman gibi giyinmekte, namaz kılıp oruç tutmakta, ancak evlerinde gizlice eski inançlarının ayin ve ritüellerini yerine getirmektedirler (Georgeon, 2014, 147). 1917 yangınından önce şehirde çoğu 16. yüzyılda inşa edilmiş 30'dan fazla Sinagog olduğu bilinir (Hekimoglou, 2016, 148). Genellikle sokak üzerine inşa edildikleri ve anıtsallık taşımadıkları belirtilen sinagoglar, mensubu olan grupların geldikleri bölgelerin (İspanya-Portekiz, İtalya ve Orta Avrupa) mimari özelliklerini taşımaktaydılar ve bazıları içinde okulu, yemekhanesi ve kütüphanesi bulunan birer dini merkezdi. Avlu revaklarındaki at nalı kemerleriyle Endülüs mimarisinden esintiler taşıyan bazı sinagogların Yahudi evsizler, yolcular veya mülteciler için barınma mekânı olduğu belirtilir ve Talmut Tevrat sinagogunun içlerinden en geniş alana sahip olduğu kaydedilir (Pallini ve Scaccabarozzi, 2014, 15-9).

Şehrin nüfus itibariyle ikinci kalabalık grubunu oluşturan Türkler, neredeyse Vardar caddesinin tüm kuzey tarafını kaplayan ve kıyıda Yahudi ve ticaret merkezi etrafındaki Rum mahallelerine göre daha temiz olduğu gözlenen yüksek kesimlerindeki mahallelerde, çoğunlukla bahçesi olan ahşaptan iki katlı cumbalı evlerde oturlardı (Gounaris,1994, 103).Türkler şehri yönetmekle birlikte, imam, müezzin, müderrislik gibi dini memuriyetin yanı sıra attarlık, dokumacılık, fırıncılık, çömlekçilik, boyacılık, hallaçlık, nalbantlık, ipekçilik, demircilik, çerçicilik ve debbağlık gibi iş kollarında çalışmaktaydılar (Delilbaşı, 1999, 80-1). 17.yüzyılda Ermenilerle birlikte şehrin 16 mahallesinde sakin olan Rumlar nüfus itibariyle kentin üçüncü kalabalık grubunu oluşturmakta, Selanik ve çevre kazalarla ticaret yapmakta, terzilik, balıkçılık, gemicilik gibi mesleklerle iştigal etmekteydiler.

Bir surla çevrili olan Selanik fiziki ve demografik yapısını 19.yüzyıla kadar pek fazla değişmeden korumuştur. Kentin Osmanlı tarihi içindeki köklü değişimi Tanzimat'ın ilanıyla birlikte başlamış, özellikle fiziksel yapısındaki değişim şehrin elden çıktığı 20.yüzyıl başına kadar devam etmiştir.

19.yüzyıla kadar Osmanlı kentlerinde özellikle payitaht İstanbul'da, çoğu sultan, hanedan mensupları, vezirler ve paşalar tarafından inşa ettirilen yapıların tasarım ve inşa süreciyle Mimarbaşının önderliğinde Hassa Mimarlar Ocağı ilgilenirdi (Turan, 1963, 157-202; Necipoğlu, 2013, 91-252).Başkentten daha uzaktaki eyalet ve kentlerdeki sultan veya devlet yapılarının inşa süreci, onarımı gibi konularda Hassa Mimarlar Ocağı'yla bağlantılı olarak eyalet ve şehir mimarları sorumluluk alırdı (Orhonlu, 1981, 1-30; Dündar, 2001, 1-9; Dündar, 1999, 227-35). Taşrada inşa edilecek bir sultan veya vezir ya da devlet yapısı Hassa Mimarlar Ocağı tarafından planlanıp, projelendirildikten sonra yapının inşa edileceği şehir veya kazanın idarecisine (Beylerbeyi veya kadı), inşaat için malzeme ve işgücü temin etmesini emreden fermanlar gönderilirdi. İnşaat projesi bazen Hassa mimarlar ocağından gönderilen bir mimar marifetiyle veya Karapınar Sultan Selim Külliyesi'nde olduğu gibi Halep'ten çağrılan Cemaleddin adlı eyalet mimarı tarafından gerçekleştirilirdi (Necipoğlu, 2013, 319).

Onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyıllarda Simeon (Nuruosmaniye Cami) ve Foti Kalfa (Üsküdar Selimiye Cami) gibi Hassa Mimarlar Ocağı'nda kayıtlı olmayan sanatçılara da iş verilmiş olduğu gözlenir. 19.yüzyılda ocak içinde sık sık mimarbaşı ataması yapılmıştır. Bu dönemde Hassa Mimarbaşı görevinde bulunan çoğu mimarın, ya fenn-i mimari konusunda yetersiz bulunmaları veya adlarının çeşitli yolsuzluk olaylarına karışmış olmaları dolayısıyla görevden alınmış oldukları dikkati çeker. Yine bu dönemde inşaat kalfalarının bazı devlet projelerini götürü usulle alarak zenginleşmeye başladıkları gözlenir. Çeşitli vesilelerle İstanbul'a gelmiş olan yabancı mimarlar sarayın dikkatini çekerler ve nihayet 19.yüzyılın hassa mimarları plan proje hazırlayan sanatçı kimliklerinden uzaklaşıp bürokrat kimliğiyle öne çıkarlar (Şenyurt, 2009, 495-498). 1831 yılında Sermimaran-ı Hassa makamı kaldırılıp Şehreminliğiyle birleştirilerek Ebniye-i Hassa Müdürlüğü kurulmuş, müdürlüğüne de son Hassa Başmimarı Seyyid Abdülhalim Efendi atanmıştır. Resmi binaların plan ve projelerini hazırlayıp keşfini yapmak ve inşaat sırasında denetleme görevlerinin yanı sıra ebniye müdürü özel binaların planlarını kontrol edip onaylamak yetkisine de sahiptir (Can, 2010,25). 1848 yılında Ebniye Müdürlüğü bünyesinde çalışmak üzere çoğu müdürlük halifeleri, çeşitli kurum muhasebeliğinde çalışmış görevliler ve Ermeni ve Rum milletine mensup serbest iş yapan usta kalfalardan oluşan bir Ebniye

Meclisi kurulur. Yapılması planlanan binaların münakasaya çıkarılıp, müteahhitlerle sözleşmelerini hazırlamak, inşaat malzemelerinin fiyat ve kalitelerini kontrol etmek ve bina inşaatları sırasında ortaya çıkan anlaşmazlıkları çözmek gibi görevleri olan meclis, Ebniye Müdürlüğünün 1852’de lağvedilmesi üzerine Ticaret Nezaretine bağlı Nafia Meclisinde toplanır. 1868 yılında yapılan düzenleme ile Ebniye Meclisi İdaresi Şehreminlik içindeki Hendesehaneye bağlanmış ve 1922’ye kadar burada hizmet vermiştir (Can, 2010, 27-31).

TANZİMAT ŞEHİRCİLİĞİ VE SELANİK

1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı, Osmanlı imparatorluğunda idari, siyasi, askeri, mimari, sağlık ve eğitim alanlarında önemli değişimler meydana getirecek bir modernleşme çabası olarak yorumlanabilir. Tanzimat bürokratları yapılması düşünülen reformları çeşitli meclislerde ele alıp, reformların çerçevesini ve işleyişlerini nizamnamelerle karara bağlamışlardır. Bu bağlamda önemli görülen bir oluşum da İmar Meclisleri’dir. Taşrada Tanzimat reformlarına karşı gösterilen tepkileri (İnalçık, 1964, 623-90) en aza indirmek, karşılaşılan güçlükleri çözmek, en önemlisi daha düzgün ve verimli bir vergi düzeniyle kentleri bayındır hale getirebilmek için bölgenin zirai ve sınai üretim potansiyelini ve elde edilen ürünlerin ulaştırılacağı iskele veya rıhtımı öğrenmek için oluşturulan bu meclisler, Anadolu ve Rumeli’de 10 görev birimine ayrılmıştır. Bölge ahalisinden iki temsilcinin de yer aldığı beş kişilik bu meclisler, nüfusla birlikte, tarımsal alanların sulanma durumlarını, yol ve köprü ihtiyacını, nehirlerin ulaşımında kullanılıp kullanılmayacağını, ahalinin çocukların eğitimine önem verip vermediklerini, hastane ve tabib sayılarını, bölgedeki mektepleri ve bina durumlarını, maden kaynaklarını belirleyip merkeze rapor edeceklerdir. 1845-1846 yılları arasında görev ifa eden bu meclislerin Rumeli’deki beş örneğinden biri de Selanik’te teşekkül ettirilmiştir (Seyitdanlıoğlu, 1992, 324; Bilirli, 2019, 58). Mirliya Ali Rıza Paşa’nın reisliğinde ve Ömer Cemal Efendi ile Kadı Necip Bey’in üyeliğinde yaklaşık 11 ay görev yapan Selanik-Tırhala İmar Meclisi, aralarında Drama, Serez, Tırnova, Selanik, Yenice Karasu, Zihne, Kavala, Lankaza, Gelos gibi 28 vilayet ve kaza merkezini kapsamaktaydı. Bazı vilayet ve kazalardaki yol, köprü, mektep, cami sayısı ve durumları ve yapılması gereken tamirat ile yeni inşaatları ve ahalinin geçim kaynaklarını kaydeden raporlar içinde Selanik’le ilgili kayıtlar şehirden dolayı olarak, sözgelimi, Yenişehir kazasında Selanik’teki gibi ipek fabrikalarının olmadığı şeklinde bahsedilir (Bilirli, 2019, 331-340). Taşradaki pek çok merkezde Tanzimat sonrası imar ve inşa faaliyetlerinin bu meclisin çalışmalarından sonra başlamış olduğu gözlenmektedir.

Ondokuzuncu yüzyılda hem İstanbul hem de taşra vilayetlerinde önceki dönemlerde varlığına şahit olunmayan ve kışla, hükümet konağı, belediye binası, hastane, karantinahane, okul, istasyon, gümrük yapıları, iş hanları, oteller, eğlence binaları, fabrika yapıları ile yangın ve saat kulelerinden oluşan yeni yapı türlerinin kent fizyonomisine katıldıkları gözlenir (Ertuğrul, 2009, 293-312). Bu yüzyılda Osmanlı taşra vilayetlerinde inşa edilecek kamu yapılarının bazıları payitahttan tasarlanıp projelendirilerek, ilgili vilayete gönderilmekte, vilayet rayicine göre keşfi yapıp maliyeti belirlenerek çoğunlukla münakasa usulüyle bir müteahhide ihale edilmekteydi. Bazen kamu yapısının valiliklerde görevli vilayet ser-mimarı veya mühendisince tasarımı ve keşfi yapılır, plan ve defterler İstanbul Şehreminliği Hendesehanesine gönderilir ve orada “fenn-i mimari” ve

tasarruf ilkeleri dikkate alınarak tetkik edildikten sonra yapının inşasına geçilirdi (Metin, 2019,40). Bazı durumlarda vilayete bağlı kazalardaki inşaatların tasarımında, çoğunluğu 19.yüzyılın son çeyreğinde teşekkül ettirilmiş belediyelerin daire mühendislerinin emekleri olduğu gözlenir (Ortaylı, 2020, 194).

Tanzimat döneminde kentlerin yönetim ve fiziksel yapılarında önemli değişiklikler meydana gelmiştir (Aktüre, 1981, 94-8; Çadırcı, 1997). Tanzimat idarecilerinin şehirleri, reformların halka anlatılıp kabullendirileceği, büyük kamu binalarıyla donatılıp görünmeyen sultan ve merkezi idareyi görünür kılacakları birer uygulama alanı olarak kavradıkları anlaşılmaktadır (Kaynar, 2000, 142). Tanzimatla birlikte kentsel yapılaşmalar önce payitahtta, sonra tüm imparatorlukta bir takım nizamnâmelerle düzenlenmeye çalışılmış, sözgelimi 1863'te yayımlanan ve 49 maddeden oluşan Turuk ve Ebniye Nizamnamesi ve 1882'de çıkarılan Ebniye Kanunu ile yolların genişliği ve binaların yüksekliğinin ne kadar olacağı tespit edilmiş, yangın bölgelerinin haritaları çıkarılarak yeni parselasyon düzenlemelerine gidilmiş ve kamu yararına terk edilen bölgelerde inşaat yasağı getirilmiştir (Denel, 1982, 74-5; Seyitdanlıoğlu, 1996, 69-70; Yerasimos, 1999, 1-18; Yenişehirlioğlu, 2010, 496). Özellikle yangın bölgelerinde yeni parselasyonlarla birlikte küçük meydanların düzenlendiği yol ağlarının belirlendiği düzenlemeler gerçekleştirilmiş, bazen kentin kültürel geçmişinin önemli anıtları olan kale veya surlarını da ortadan kaldıracak geniş bulvarların açıldığı dikkati çeker. Çeşitli sebeplerle göç alan kentlerde eski kentin dışında ızgara planlı yeni yerleşimler oluşturulur (Özcan, 2006, 170). Özellikle kıyı kentlerinde liman ve rıhtım inşaatları artar, atlı veya elektrikli tramvaylar ulaşım ağının önemli araçları olurlar ve şehirlerin çoğunda canlılık gayrimüslimlerin oturduğu semtlere geçer (Baykara, 1992, 279).

Osmanlı dönemi fizyonomisini değişmeden 19.yüzyıla kadar koruyan Selanik'te Tanzimat reformlarıyla birlikte ortaya çıkan gelişmelere paralel olarak yeni kamu binaları inşa edilmiş, zaman zaman vukubulan yangınlar sonucu yeni kentsel düzenlemelere gidilmiş ve özellikle 1877/78 Osmanlı-Rus savaşı sonrasında kente gelen göçmenler için ızgara plânlı yeni yerleşim birimleri oluşturulmuştur (Gencer, 2017, 37).

Ondokuzuncu yüzyılda Tanzimat öncesinde şehirde görülen en önemli inşaat faaliyeti, sur dışında gelişen Kelemeriye semtine yapılan Kışlayı Hümayun binasıdır. 1830 yılında inşasına başlanan ve İstanbul'daki Davutpaşa ve Rami kışlaları örnek alınarak İstanbul'da tasarlanan 222 m x 129 m ölçülerindeki yapı 1837 yılında tamamlanmıştır. Anıtsal köşe kuleleriyle iki katlı olarak inşa edilen kışlanın ayrıca 40 m uzunlukta 4 m genişlikte bir de iskelesinin olduğu bilinir (Çakılcı, 2021, 69, 74).

Selanik'in kentsel sınırlarının değişmesi ve yapılarla donatılmasında merkezi idare kadar yerel yöneticilerin de etkisinin olduğu kabul edilir. Bu bağlamda İzmir (Aydın) valiliği de yapan Mehmed Sabri ve Galib paşaların adı öne çıkar. 1869-71 yılları arasında Selanik Valiliği yapan Mehmed Sabri Paşa (Kuneralp, 1999, 37), aslında 1864 yılında planlandığı anlaşılan deniz surlarının yıkımıyla ortaya çıkacak yerlerin satılması ve gümrük binası inşasıyla denizin doldurulup yeni istihkâm yapılmasını başlatan kişi oldu. Burada yapılması planlanan rıhtım ancak 1882 de gerçekleştirilebilmiştir (Gencer, 2017, 37, 41). Sabri Paşa'nın valiliği sırasında 1870'de belediye teşkilatı kurularak, zaman içinde bu idari teşkilatla sokakların temizlik ve aydınlatılması, içme suyu şebekesini yenilenmesi, atlı ve daha sonra elektrikli tramvayın getirilmesi ve yangınla mücadele edecek itfaiye

Resim 1. Selanik Hamidiye Bulvarı (Yadigâr-ı Selânîk, s.54).

teşkilatının kurulması gibi bir dizi alt yapı hizmeti gerçekleştirilmiştir (Yerolympos,1999, 50).

Rıhtım için deniz surlarının yıkılmasıyla başlayan genişleme ve değişim, kentin doğu surlarının yıkılmasıyla devam etmiştir. 1879 yılında doğu surları yıkılmış, sur dışında tarımsal üretim için kullanılan araziler 1864 Nizamnamesine uygun olarak imar düzenlemesi çerçevesinde parsellenmiş ve yıkılan sur boyunca rıhtıma dik uzanan büyük bir bulvar açılmıştır. Valiliği sırasında yazılmış raporlarda kendisinden pek hoş bahsedilmeyen Galib Paşa'nın (Aktepe, 1967, 85-86), ikinci Selanik valiliği (1886/1891) sırasında 1890 yılında iki yanı ağaçlıklı ve taş döşeli yoluyla açılan bulvar sultana nispetle Hamidiye olarak adlandırılmıştır (Yerolympos, 1996, 69-70; Halaçoğlu, 2022, 31-32). (Resim 1) Belirli meydanlarda sultan Abdülhamid'in şehre hediyesi anıtsal çeşmelerle süslenen bulvarın iki yanına, sultanın olduğu kabul edilen araziye, yıkılan surlardan elde edilen malzemelerle iki katlı, neo-klasik üslupta, tip proje olarak hazırlanan ve çoğunluğu konsolosluklara ve üst gelir grubundan ailelere kiralanarak konutlar inşa edilmiştir (Dimitriadi, 1983, 226-228; Colonas, 2014, 220).

1877-78 Osmanlı Rus savaşı sonrasında Rumeli ve Kafkasların muhtelif bölgelerinden gelen göçmenlerin bir kısmı Selanik'e yerleştirilmiş, bir kısmı (özellikle Boşnaklar) İstanbul'a giderken Selanik'i bir üs gibi kullanmışlardır. Göçmenler için Mehmed Çavuş, Kala-i Bala ve Gölcük mahallerinde toplam 210 konut inşa edilmiş bu mahalleler daha sonra Hamidiye, Selimiye ve Mecidiye olarak adlandırılmışlardır (Kaya, 2011, 179, 184).

Galib Paşa'nın ikinci valiliği sırasında 1890 yılında şehrin kıyıya yakın merkezinde çıkan yangın, 3500 ev ve mağaza, 7 büyük 25 küçük sinagog ve bir Ortodoks katedralini yok etmiştir. Yangından etkilenen kent merkezindeki 20 hektarlık alanda 18-12 m genişlikte dik açılı caddeler açılıp, çıkmaz sokaklar iptal edilmiş, yolların genişliğine uygun olarak Batılı mimari tarzda 3-4 katlı kagir konutlar yapılmıştır (Gencer, 2017, 37).

Şehrin önemli bir ticari merkez olması, demiryolu sayesinde Avrupa kentleri ve İstanbul'a ulaşımın kolaylaşmasıyla cazibe merkezine

dönüşmesi ve yüzyıl sonunda yaşanan savaş ve felaketlerin getirdiği göçlerle nüfusunda önemli bir artış olmuştur. Kemal Karpat'ın tespitlerine göre 1880-1906 arası dönemde tüm Selanik Vilayeti'nde yaklaşık 1.000.000 nüfus bulunmakta, bunun % 10'u Selanik vilayet merkezinde yaşamaktaydı (Karpat, 2010, 284, 355). Belediyenin 1890'da hazırladığı tablodan öğrenildiğine göre şehir merkezinde yaşayan 98.938 kişiden 47.322'si Yahudi, 31.703'ü Türk, 19.913'ü Hıristiyandı (Anastassiadou, 2001, 89). Osmanlı'nın terk etmesinden iki yıl önce ise şehirde 150.000 kişinin yaşadığı kabul edilmektedir (Kiel, 2009, 356). Artan nüfus, yaşanan siyasi gelişmeler ve Avrupa ile sağlanan ticari ilişkiler şehrin yeni fabrikalarla donatılmasına yol açtı. Çoğu Yahudi girişimciler ve kentteki Levantenlerce kurulan bankaların yanı sıra ipek ve pamuklu dokuma atölyeleri, tuğla ve un fabrikaları, haddahaneler, soda ve alkol fabrikaları kent sanayinin can damarını oluşturdular (Quataert, 2014, 223-38).

Osmanlı merkezi idaresi Selanik'i, özellikle yüzyılın son çeyreğinde çoğu II.Abdülhamid'in hükümdarlığı sırasında inşa edilmiş idarî, askeri, eğitim ve sağlık hizmetleri verecek kamu binalarıyla donatmıştır. Bu makalenin konusunu oluşturacak olan ve 1893 yılında inşası tamamlanan Mekteb-i İdadi, Selanik Vilayeti Ser Mühendisi Horasan Efendi tarafından tasarlanan ve 1894 yılında tamamlanan Hükümet Konağı (Metin, 2013, 871-2), 1887'de açılan Askeri Hastane (Sarı vd., 2014, 722-3), 1903 yılında inşa edilen Gureba/Hamidiye Hastanesi (Anastassiadou, 2001, 98; Zygomas, 2008, 250), 1874 yılında kurulup, 1895 ve 1900 yılında eklenen yapılarla genişletilen İslahane/Sanayi Mektebi (Dimitriadis, 2016, 421-427), 1889'da açılan Ziraat Mektebi ve Numune Çiftliği, 1904 yılında açılan Jandarma Zabıt Mektebi (Daban, 2018, 144-5), 1874'te kurulan İnas Rüşdiye Mektebi (Ünlü-Dündar, 2021, 230), 1907 yılında Vallauray tarafından tasarlanıp, Hennebique Firmasının Selanik temsilcisi Elie Modiano tarafından 1912 yılında tamamlanan ve şehrin ilk betonarme yapısı olan Gümrük Binası (Say, 2013, 450-1), Askerlik Dairesi, Topçu Kışlası (1889-1903) (Lowry, 2022, 132) ve Hamidiye Camii (1901-2) (Şenyurt, 2016, 185-208) bu yapılardan bazılarıdır (**Resim 2**).

Resim 2. Selanik Haritası üzerine işlenen 19. yüzyıl Osmanlı yapılarının bazıları. 1. Hükümet Konağı, 2. İnas Rüşdiyesi, 3. Gümrük Rüşumat Dairesi 4. Gureba Hastanesi 5. Sanayi Mektebi 6. İdadi Mektebi 7. Kışla (Askerlik Dairesi) 8. Askeri Hastane 9. Polis Mektebi 10. Yeni Camii.

OSMANLI EĞİTİMİNDE MODERNLEŞME VE İDADİ MEKTEPLERİ

Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına kadar Osmanlı sultanlarının tüm tebası için eğitimi yaymaya yönelik bir çabası yoktur. Bu döneme kadar Osmanlı toplumunda eğitim çoğu vakıf sistemi içinde teşekkül etmiş sıbyan mektepleri ve medreseler başta olmak üzere cami ve tekkelerde gerçekleşmiştir. II.Mahmud'un 1824 tarihli fermanı 1839'a kadar uygulanamasa da içerik olarak devrim niteliğinde bir hükümdür. Ferman, çocukların ergenlik çağına gelmeden sıbyan mekteplerine gitmesini şart koşarak, mektebe gitmeden işe verilmemesini, ustaların mektebe gitmemiş çocukları çırak olarak almamalarını emreder (Somel, 2010, 47).

Modern Osmanlı eğitiminin mihenk taşlarından biri olan 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, Osmanlı toplumunda özellikle Müslümanlar için üç kademeli bir eğitim modeli düzenler. Bu kademelenme ibtidai, rüşdi ve idadi mektepleri şeklindedir.

İbtidailer, 1847 tarihli talimatnameye göre rüşdiyelerden önce gidilecek ve öğrenim süresi dört yılı kapsayacak ilkokullardır. Türkçe derslerine önem verilecek bu okullarda taş levha ve divit bulunacak (Kodaman, 1991, 62), baş hoca, yazı hocası ve bir de kalfa görevlendirilecektir. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi her mahalle veya köyde en az bir, mümkünse iki ibtidai mektebi olmasını, öğrenim süresi dört yıl olacak bu okullara 6-10 yaş arası erkekler ile 7-11 yaş arası kızların devam etmesini uygun görür. Okulların inşa, tamir ve hoca masrafları köy veya mahalle sakinlerince karşılanacaktır. Okulların nasıl bir plan çerçevesinde inşa edileceğine dair gerek nizamnamede gerekse de Maarif Nezareti talimatnamelerinde bilgi yoktur. Ancak günümüze ulaşmış örneklerin bazılarında orta sofalı konut planlarının uygulanmış olduğu gözlenmektedir.

Rüşdiyeler, Osmanlı merkez ve taşra bürokrasisinde hizmet edecek Osmanlıca okuma-yazma bilen, Arapça ve Farsça dilbilgisine hakim, rik'a hattıyla metin yazabilecek ve dört işlemde hesap yapabilecek memur yetiştirme amacıyla açılmışlardır (Somel, 2011, 688). İbtidailerden sonra gidilen bu okullara yönelik 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi birtakım hükümler içerir. Nizamnameye göre nüfusu 500 haneyi geçen her kasabada rüşdiye açılacaktır. Müslüman ve gayrimüslimlerin birlikte yaşadığı merkezlerde 100 haneyi aşan her cemaat için bir rüşdiye açılacaktır. Öğrenim süresi dört yıl olacak bu okullara bir veya iki öğretmen, bir gözetmen ve hademe atanacaktır. Okulların Meclis-i Maarif-i Kebir tarafından gönderilecek planlara göre inşa edileceği belirtilirse de bugüne kadar bahsedilen planlara rastlanmamıştır. Günümüze ulaşan örneklerdeki tasarım çeşitliliğine bakılırsa (Özbek, 2019, 328-31) bahsedilen planlar hazırlanmamıştır. Okulların tüm masrafları maarif sandıklarından karşılanacaktır.

Osmanlı modernleşmesinin eğitim alanındaki en önemli temsilcisi ve okul yapıları içinde en anıtsal örnekleri oluşturan idadiler, başlangıçta ordu karargâhlarının bulunduğu vilayet merkezlerinde harp okulları ve askeri tıbbiyelere hazırlık okulu olarak kurulurlar (Somel, 2010, 44). Osmanlı maarif tarihi içinde önemli bir mihenk taşı olan 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi'nde idadilere yönelik hükümler bulunsa da bu tarihlerde inşa edilmiş bir idadi yoktur. Nizamnameye göre nüfusu 1000 hanenin üzerinde her kaza/kasabada açılması gereken idadilerde rüşdiyeden mezun olan Müslüman ve gayrimüslim öğrenci okuyabilecek, öğrenim süreleri üç yıl olacak bu okullarda muavinlerle birlikte en az altı öğretmen bulunacak ve personel giderleriyle birlikte yıllık 80.000 kuruş tahsisat

ayrılacaktır. Okulların inşasıyla öğretmen maaşları maarif sandıklarından karşılanacaktır (Kodaman, 1991, 115). Gündüz ve yatılı olmak üzere iki türü olan idadilerden yatılı olanlar belirli vilayet merkezlerinde açılmışlardır ve yedi yıllık bir müfredata sahiptirler. 1892'de sadece İzmir, Selanik, Şam ve Yanya'da örnekleri bulunan yatılı idadilerin müfredatları gündüz örneklerine göre daha zengindir. Devleti yatılı idadiler açmaya zorlayan sebep ise, maarif sandıklarına vilayete tabi tüm kaza, sancak ve köylerden iane toplanmasına bağlı olarak ücra kaza ve kasabalardaki rüşdiyelerden mezun çocukların idadilere gidebilme haklarının olduğunun kabullenilmesidir (Somel, 2010, 159).

İmparatorluk genelinde inşaları II. Abdülhamid'in sultanlığı zamanında artan (1876'da sadece 6 idadi vardır) idadilerin çoğu, önce bir paşa ya da tüccar konağında veya başka hizmetler için yapılmış bir kamu binasında eğitim öğretime başlamıştır (Fortna, 2005, 178). Sadrazam Said Paşa, idadi yapıları için milli karakter taşıyan binalar inşa ettirmeyi arzuladığını, ancak bu ideale hevesli mimar bulunmadığını, bu yeni tarz mekteplere eski tarz binaların uygun düşmeyeceğinden hareketle okulların plân ve resimlerini Avrupa'dan getirtmek zorunda kaldığını ifade eder. Paris sefiri Esad Paşa'dan çeşitli mektep plân ve resimlerini talep ettiğini bildirir. Getirilen plânların Maarif Nezaretinde çoğaltılarak vilayetlere gönderildiği kaydedilir (Ergin, 1977, 925). 300 ve 200 öğrencinin öğrenim görebileceği birinci ve ikinci sınıf idadiler için tasarlanmış 80 plânın korunaklı çantalarla vilayetlere gönderilmiş olduğu Mahmud Cevad'ın 1886 tarihli raporunda okunabilmektedir (Fortna, 2005, 175). II. Abdülhamid döneminde inşa edilip günümüze ulaşmış idadi yapılarının hiçbirinin üzerinde mimar kitabesi yoktur. Ancak bu yapıların bazılarının Maarif Nezareti mimarı Pavli Efendi tarafından çizilmiş olabileceği ihtimalinden bahsedilir (Özgüven, 1990,45). Pavli Efendi'nin 1901 yılında Üsküp İdadisi'nin keşif ve planını hazırladığı, 1909 tarihli bir belgeden Manisa İdadisinin tamiratında görevlendirildiği ileri sürülür (Türkmen, 2022a, 544-5).

İdadi binaları üzerine öncü çalışmasıyla bilinen Burcu Özgüven (1990, 46) , üç tip plândan bahsederse de biri iç avluyu kuşatan koridorlara açılan mekânlardan oluşan avlulu, diğeri giriş eksenine paralel bir orta koridorun iki yanına kümelenmiş örnekler olmak üzere temelde iki plân türünün uygulandığı kabul edilebilir. Dönemin bir diğer kamu yapısı olan hükümet konaklarıyla büyük benzerlikler taşıyan idadiler, genelde bodrum üzerine iki katlı, dikdörtgen kütle tasarımı, kat ayrımları silmelerle vurgulanmış, yuvarlak kemerli veya düz lentolu, üçgen alınlıklı pencerelerle hareketli cephelere sahip neo klasik üslupta tasarlanmış yapılarıdır. Giriş cephelerine yerleştirilen tuğra veya Arma-i Osmanîyle, Müslüman ve gayrimüslim öğrencilerin birlikte öğrenim görmesiyle "Osmanlılık" düşüncesine de vurgu yapan bu okulların, ibtidai ve rüşdiyelerin aksine kızlar için açılmış örneği yoktur. Selanik'te olduğu gibi, Trabzon, Ankara, Halep gibi merkezlerdeki idadiler hem binaları hem de müfredatlarını perçinleyecek şekilde, daha ekonomik olmaları nedeniyle geleneksel kent merkezleri yerine, kentlerin yeni gelişen merkezden uzak semtlerine inşa edilmişlerdir (Fortna, 2005,176). İnşa edildikleri yılların kaynaklarında "yeni", "Avrupalı" sıfatlarıyla tanımlanan bu yapıların giriş katındaki mekanların birinin mescit olarak düzenlendiği bilinir.

II. Abdülhamid'in medreselerden daha fazla önem verdiği bu okullarda sultana bağlı, sadık bir elit kuşak yetiştirilmesi hedeflenmişse de (Alkan, 2019, 320) daha çok sultana muhalif bir aydın kesimi ortaya çıkmıştır. Özellikle azınlık nüfusunun yoğun olduğu ve misyoner okullarının

bulunduğu kentlerde, Müslüman çocuklarının bu okullara gidebilecekleri endişesiyle idadi yapılarının önemsenip inşaatlarının hızlandırılmış olduğu dikkat çeker.

Selanik'te modern eğitim üzerine okul ve öğrenci sayıları ile müfredatın değerlendirildiği yakın tarihli bir çalışma (Demirel, 2018), eğitimin bir modernleşme hamlesi olarak kentin Müslüman ve gayrimüslim sakinlerince benimsenmiş olduğunu göstermektedir.

SELANİK İDADİ MEKTEBİ

Gerek kat sayısı gerekse de kapladığı alan bakımından Üsküp ve Halep idadileriyle birlikte imparatorluğun en büyük üç idadisinden biri olan Selanik İdadisinin ne zaman kurulduğuna ilişkin elimizde kesin tarih veren bir belge yoktur. İdadinin kuruluş tarihi, dönemin sadrazamı Said Paşa'nın hatıratında kaydettiği "302 senesi evvel-ahirinde Bursa, Yanya, Edirne, Kal'a-i Sultaniye mektebi idadileri küşad ve tedrisata başlamıştır. İzmir, Selanik, Trabzon, Rodos, Konya, Mamuratü'l-aziz, Ankara, Üsküb, Priştine, Serfice, Komacana, Manisa, Adana, Haleb, Kudüs, Maraş, Kırşehir, Çankırı, Teke, Bitlis, Muş, Kastamonu, İzmid, Sivas'ta mektebi idadiye tesisini kararlaştırmış, mekteb binalarının inşaatına başlattırmıştım." (1328/1912, 156) ifadelerine dayanılarak 1886 olarak kabul edilir. Semavi Eyice (1981, 488) okulun 1879'da kurulduğunu ve son yıllarında 93'ü gayrimüslim 530 öğrencisinin olduğunu kaydeder.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivindeki belgelerden öğrenildiğine göre Selanik İdadisi, benzer pek çok örnekte olduğu gibi, asıl binası inşa edilene kadar kiralanmış konakta hizmet vermiştir. 1887 yılında aylık 500 kuruşa kiralanmış bir konakta eğitim öğretime başlayan idadi (COA ŞD 210-20; COA DH.MKT 1469-111) bu konağın yetersiz gelmesi üzerine aylık 750 kuruş bedelle kiralanmış merhum Mehmed Paşa Konağının selamlık dairesine taşınmıştır (COA MF.MKT 98-67). Okulun leyliye (yatılı) dönüştürülmesi üzerine artan öğrenci sayısına bağlı olarak konağın harem dairesi de yıllık 48 liraya kiralanmıştır (COA İ.DH. 1123-87799/20 Şubat 1889). Mehmet Paşa Konağı günümüze ulaşmamıştır. Muhtemelen pek çok Türk okulunun bulunduğu Ahmet Subaşı mahallesinde yer alan konak, Selanik evlerinin çoğunda gözlenebilen iki katlı ve dış sofalı plana sahip olmalıydı (Akin 2001, 90). İçindeki mefruşat ve tedrisat malzemelerinin 1000 lira kıymetinde olduğu kaydedilerek yangına karşı %1 primle sigortalanmış olmasına bakılırsa (COA MF.MKT 103-74 /17 Ekim 1888), pek çok Selanik evi gibi ahşap strüktürlü, bazı cepheleri cumbalı ve neo klasik üçgen alınlıklı (Androudı, 2014, 148-9) bir yapıydı. Hatta idadinin kendi binasına taşındığı 1893 yılına kadar yatılı olarak bu binada hizmet verdiği ve selamlık harem dairelerden oluştuğu dikkate alınır, çoğu Tanzimat döneminde kagir olarak inşa edilmiş İstanbul'daki paşa konaklarına (Çelik, 2007, 220-42) benzediği kabul edilebilir.

Günümüze ulaşmış olan İdadi Mektebinin Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivlerinde iki pafta halinde dört kat olarak çizilmiş planı mevcuttur. Planlar üzerinde idadiye ait olduğunu ve kim tarafından çizildiğini gösteren bir kayıt yoktur. Planlar üzerindeki tek kayıt iki ölçek çizgisi olup birinde "zira'ı atik makyası" şeklindeki ifadedir (COA, I.MMS.112-4786). Muhtemelen zira ve metrik ölçekli olarak hazırlanmıştır. Tasarım Şehremaneti tarafından "fenn-i mimari"ye (1) uygun bulunmuştur. Arşivdeki çizimler içinde yapının cephe çizimi bulunmamaktadır. Fenn-i mimari ilkelerine göre hazırlanmış olması gereken cephe çizimi

1. Fenn-i Mimari tabiri 19.yüzyılın ikinci yarısında Mühendishane'de okutulmak üzere Mekteb-i Fünun-u Harbiye-i Şahane'de taksim-i arazi ve mimari muallimi olan Belçikalı istihkam yüzbaşısı Leclerc'in 1874-76 yılları arasında basılan ve daha sonra Ahmed Şükrü (1884-85), Mustafa Reşid (1887-89), Osman Nuri (1896-97) gibi harbiye mensuplarınca yazılan mimarlık elkitabların genel ismidir. Bu kitaplar, Kamusal-askeri yapıların işlevlerine göre mekânsal düzenlerini, kat yüksekliklerini, malzemelerin mukavemet derecelerini ve keşif ve maliyet hesaplamalarının nasıl yapılacağını çizimler eşliğinde ele almış çalışmalardır (Tanyeli, 1995, 39-41). Sözgelimi, Leclerc'in kitabında kışla binalarının uzunlamasına inşa edilmemesi, bir asker ve eşyası için 20-22 metreküp hacim tasarlanması ve katların 4-4,5 m. yükseklikte planlanması gerektiği belirtilirken, Ahmed Şükrü'nün eserinde bodrum dahil beş katlı bir binanın kat yüksekliklerinin ne olması gerektiği, farklı taş türlerinin (granit, bazalt, kalker, siyah ve beyaz mermer) mukavemet derecelerinin ne kadar olduğu ve merdiven genişliklerinin ne kadar olması gerektiğine dair bilgiler yer alır (Güneç, 2021, 126-127). Taşra vilayetlerinden İstanbul'a Şehremanetine gönderilen ve kamu binalarının tasarımları ile keşif defterlerini içeren projeler, Mühendishane'de okutulduklarını bildiğimiz ve yukarıda bir kısmının adını zikrettiğimiz kaynaklarda zikredilen bilgiler ışığında Şehremaneti mühendislerince tetkik edilip kabul ya da reddedilmekteydi.

kaybolmuş veya tasniflenmemiş olabilir. Çoğu 19.yüzyılda hazırlanan ve Osmanlı Arşivinde bulunan plan ve projelerde, cephe çiziminin bulunduğu paftaların büyük çoğunluğunda mimar veya mühendis adına rastlanmaktadır (Çobanoğlu, 2018). Nitekim İdadiyle aynı yıllarda inşa edilen Selanik Hükümet Konağının cephe çiziminde Selanik Vilayet Ser Mühendisi Horasan Bey'in adı okunur (Çobanoğlu, 2018, 77). Her ne kadar İdadiye ait olduğu kayıtlı plan üzerinde mühendis, mimar adına rastlanmamışsa da yapının inşa sürecini anlatan belgelerde eserin 1886 yılında Vilayet Ser Mühendisi sabık (önceki) Yüzbaşı Selim Efendi tarafından çizilmiş olduğu kaydedilir (COA ŞD 210-9).Yapının plânlarını çizen Selim Efendi, H.1299/M.1881 ve H.1303/M.1885 Selanik Vilayet Salnamelerinde yüzbaşı rütbesiyle vilayet ser mühendisi olarak görülmektedir (Anonim, 1299/1881, 64; Anonim, 1303/1885, 87).

Yapının tasarımıyla birlikte, Selanik Belediye mimarı Selim bin Numan imzasıyla hazırlanan keşif defterine göre idadi, 1271 metrekairelik (41 x 31m) bir alanı kaplamaktadır. Bodrum üzerine üç katlı olarak tasarlanan yapı 1 Osmanlı lirasının 100 kuruşa tekabül ettiği malî sistem içinde 1.484.977 kuruş 30 paraya inşa edilebilecektir. (COA ŞD 210-96 Nisan 1886). Keşif defterindeki kayıtlardan en yüksek meblağdaki harcamaların kireç (269.654 kuruş), kum (115.464 kuruş) demir (209.610 kuruş) ve temel ıskarası için kullanılan pelit ağaçları (156.055) gibi malzemeler için yapılacağı, usta, ırgat ve çıraklar için de toplam 142.494 kuruş sarfiyat öngörüldüğü anlaşılmaktadır. Planlar ve keşif defteri Şehremaneti'ne gönderilmiş, yapılan tetkikler neticesinde plânların fenn-i mimariye uygun olduğu belirtilmiş ancak, keşif defteri fenn-i mimariye uygun bulunmamıştır (COA ŞD 210-9 / 17 Mayıs 1887 ve 16 Haziran 1887). Yarı kagir, üç katlı olarak tasarlanan mektebe sarf olunacak malzemenin miktarı, tür ve cinsi, uzunluk, genişlik ve kalınlıklarıyla işlenmesi, amele ücretlerinin ayrı ayrı hazırlanması istenerek, ızgaralı temelleri, tuğladan beden duvarları ve içerdeki bölmeleri, sakıf ve saçaklarıyla, kiriş, döşeme ve tavanları ile müştemilatı için fenn-i mimariye uygun malzemelerin beher cins ve şekli, uzunluk, genişlik, kalınlık ve kaç metrekaire veya metrekaire sarf edileceğinin mahalli rayiçten fiyatlarıyla bir kıt'a keşif defteri hazırlanması istenmiştir (COA, I.MMS.112-4786).

Bu arada okulun inşasına başlanabilmesi için gerekli paranın teminine yönelik yazışmalar yapılmıştır. Osmanlı Maarif sistemi içinde okul yapıları merkezi bütçeden, yerel vergi kaynaklarından veya halktan toplanan yardımlarla inşa edilirdi. Vilayetlerde çeşitli kalemlerden toplanan vergilerden maarif hissesi adıyla yapılan kesintiler maarif sandığında birikir ve harcamalar oradan sağlanırdı. Selanik'in mahalli maarif hissesindeki 1.200.000 kuruştan hazineye gönderilen 1.000.000 kuruşun, mektep inşasının "umur-u zaruriye"den görülerek, 1888 Şubat ayı içinde vilayete gönderilebileceği belirtilerek keşif bedeli olan 14.000 liranın sarfına izin verilmiştir (COA, I.MMS.112-4786, 20 Ağustos 1887).

Taşradan gelen benzer pek çok plan, proje ve keşfin tetkikini yapan Şehremaneti, idadi için hazırlanan keşfin detaylandırılarak yeniden hazırlanmasını istemiştir. Yeni keşfi hazırlayacak ekip içinde Selanik Erkan-ı Harp Dairesi'nden uygun personelin görevlendirilmesi isteğine bakılırsa, merkezi idarenin ordu içindeki teknik personelin mühendislik bilgilerine güvenilebileceği (Şenyurt, 2011, 240) kanaatinde oldukları anlaşılır. Selanik İstihkamat İnşaat Komisyonu Reisi Miralay Şükrü Bey'in başkanlığında oluşturulan ve içlerinde belediye mühendisi Corci ve belediye mimarı Selim bin Numan'ın da bulunduğu komisyon 1 liranın

154 kuruş hesabıyla keşif ve fiyat mazbatasını iki plânla birlikte İstanbul'a göndermiştir (COA, İ.MMS.112-4786/ 1 Mart 1890). Ancak arşivdeki dosyada bahsedilen planlara rastlanmamıştır. İki keşif arasında dört yıllık bir zaman geçmesine, neredeyse %54'lük bir enflasyon olmasına rağmen binanın 992.309 kuruşa, yani önceki keşiften yaklaşık 500.000 kuruş daha ucuza inşa edilebileceğinin ortaya çıkması (COA, İ.MMS.112-4786), Şehremaneti'nin ilk keşfi uygun bulmamasında çok da haksız olmadığını gösterir.

Miralay Şükrü Bey'in başkanlığında oluşturulan komisyonun hazırladığı rayiç kayıtlarında usta ve amele ücretleri, taş, ahşap, metal ve diğer inşaat malzemelerinin fiyatları işlenmiştir. İnşaatla görevlendirilmesi düşünülen dokuz farklı usta içinde en yüksek ücretin 30 kuruş yevmiye ile hızarcı ustasına verildiği ve rençber olarak bir amelenin de 9 kuruş ücret aldığı belirtilmiştir (COA, İ.MMS.112-4786).

Çivi, kurşun, çinko ve merdiven parmaklığı ve pencere şebekesi için dökme ve dövme demirin kıyye ölçüsüyle hesaplandığı maden/metal malzeme içinde en pahalı ürün 1 metresi 17 kuruş olarak gösterilen dövme demirden su borusudur. Rayiç fiyatı gösterilen diğer malzemeler içinde 1000 adetle satılan yerli tuğla ve Frenk kiremidinin yanı sıra kiloyla satılan çimento, kantarla satılan ve bir çeşit volkanik tüf olan Santorini toprağı ile adı ve âlâ cinsleriyle kaydedilen ve beyaz boya yapımında, boya yoğunluğunu arttırmada kullanılan kurşun karbonat içerikli üstübeç (Arseven, 2021, 27; Sönmez, 1997, 51) dikkat çeken malzemelerdendir. İnşaat sırasında nerede ve nasıl kullanıldığını bilmediğimiz petrol ve bezir yağlarıyla kırılan kendir ve keten liflerinin katıldığı sıva olan (Arseven, 2021, 133) kıtığın da rayiç listesine eklendiği görülür (COA, İ.MMS.112-4786).

Taş malzeme içinde Foça taşının hem temel hem de söve malzemesi olarak değerlendirildiği, iç mekânlarda eteklik olarak tabir edilen ve zemin döşemesinden belli yüksekliğe kadar duvarı kaplayan mermer levhalar, sütun kaide ve başlıkları görülür. Temelde kullanılan moloz taş mikabı 6 kuruştan en ucuz taş malzeme iken, 2.60 m uzunluk, 0.50 m çapındaki yeckpare mermer sütun ise 375 kuruştan fiyatlandırılmıştır (COA, İ.MMS.112-4786).

Ahşap malzemeler Karaağaç, Filyos, Odessa, Nemçe gibi coğrafi kökenleriyle ve belirli ölçülerde adet üzerinden fiyatlandırılmıştır. 8 m uzunluğunda, 0.40 m genişlik ve kalınlıktaki bir Filyos çam kütüğü 450 kuruş iken, işlenmiş çift kapı kanadının 800 ile 400 kuruşa alınabildiği belirtilmiştir (COA, İ.MMS.112-4786).

Sekiz Cemaziyelevvel 1307/31 Aralık 1889 tarihli yazıdan öğrenildiğine göre mektebin inşasına başlanması kabul edilmişse de (COA MV.53-26), inşaat için bir ihale açılmadığı anlaşılmaktadır. Geç dönem Osmanlı kamu yapılarının inşa veya tamiratında münakasa (açık eksiltme ve kapalı zarf usulü), pazarlık ve emanet usulleriyle gerçekleştiği gözlenen ihalelerin (Şenyurt, 2011, 118-32), bu yapının inşa sürecinde gündeme gelmemiş olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır. Muhtemelen yapı vilayet ve belediye mimar ve mühendislerinin ve hatta Selanik İstihkamat İnşaat Komisyonu Reisi Miralay Şükrü Bey'in denetiminde yapılmış olmalıdır. Benzer bir durum 1891-94 yılları arasında inşa edilen Selanik Hükümet Konağı içinde söz konusudur. Hükümet Konağının Vilayet Erkânınca oluşturulan bir komisyonun gözetim ve denetiminde yapılması kararlaştırılmıştır (COA, ŞD 2017-8). İnşaatla ve inşaat malzemelerinin alımına nezaret etmek üzere 1000 kuruş aylıkla bir fen memuru, 750 kuruş aylıklı bir mutemed ile

300 kuruş maaşlı bir mutemed muavininin inşaat tamamlanuncaya kadar geçici olarak görevlendirilmesinin istenmesi ve aslında iki yıldır var olan görevlendirme ve maaş ödemesine resmiyet kazandırma girişiminin varlığı (COA, MF.MKT. 137-24. 26 Aralık 1891), yapı inşasının bahsedilen komisyonca yürütüldüğünü desteklemektedir.

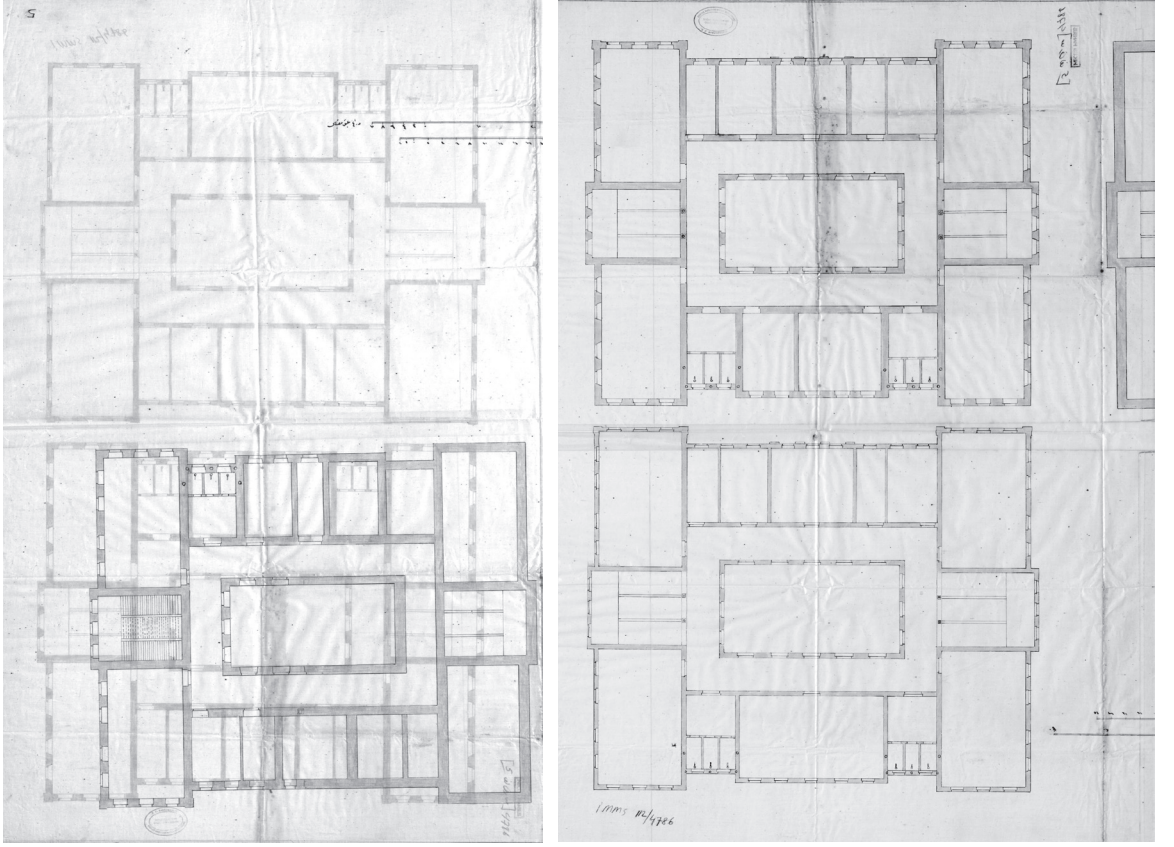
Mektebin alt katında ve haricinde sonradan imal ve inşası gereken mekânlar için Maarif-i Umumi Nezaretince keşif defteri istenmiş, bir mecredi 19 kuruş hesabıyla düzenlenen 24 Ağustos 1892 tarihli ve Erkan-ı Harb Kaymakamı Mehmed Ferid imzalı keşif defterinde işin bedeli olarak toplam 135.247,20 kuruşluk bir meblağ çıkarılmıştır. Ancak bu keşif Maarif Umumi Nezaretinde incelenip tadil edilerek toplam 106.152 kuruşa indirilmiştir. Fakat bu rakam belgelerde 107.152,5 kuruş olarak gösterilmiştir (COA I.MF 1-41). Keşif defterinden anlaşıldığına göre mevcut mutfağa bitişik olarak iki sıra Latin tuğlası hatıllı moloz taş duvarla yapılacak, sekiz pencere açıklığı bulunacak ve üzeri kiremit çatıyla kapatılacak olan çamaşırhanenin içinde 14 çamaşır yıkama teknesi ve bir çamaşır kurutma kafesi olacaktır. Mevcut mutfağın köşesine 16 metre kare ölçülerinde bir fırın inşa edilecektir. Okulun bodrum katına zemin kattan bir giriş olmadığından mevcut merdivenlerin altından bodruma geçiş sağlayacak iki merdiven yapılacaktır. Batı cephedeki revaklı ana giriş kapısından girilince avlu etrafındaki koridorların çini taklidi tuğlayla döşenmesi ve bodrum katta avlu altına tekabül eden mahale talebelerin abdest almasına mahsus bir çeşme inşa edilmesi istenmiştir. Dışarıda bulunan mutfaktan da bodrum katına geçiş için merdivenli bir kapı açılması düşünülmüştür. Bu kayıttan yapının bodrum katında yemekhane, mescit, çeşme ve hademe odaları bulunduğu öğrenilmektedir.

Hamidiye Mahallesi'nde 35 dönümlük bir bahçe içine bodrum üzerine üç katlı olarak yarı kagir şekilde inşa edilen idadi, kuzey-güney doğrultuda dikdörtgen bir kütle olarak iç avlulu plan tipinde tasarlanmıştır. Bugünkü görünümüne üç inşaat aşamasıyla ulaşan yapı, Osmanlı'nın şehri terk ettiği 1912 yılına kadar okul, 1912-1927 yılları arasında askeri hastane, 1927-1941 yılları arasında üniversite, 1941-44 arasında askeri hastane ve 1945'ten bu yana da Aristotle Üniversitesi Felsefe Fakültesi olarak kullanılmaktadır (Zygomalas, 2008, 248).

Arşivde bulunan ve binanın bodrum ve üç kat planını gösteren çizimler ölçeklendirilmiş olmakla birlikte kimin çizdiğini açıklayan yazı içermez. Planlar içinde cephe çizimleri de yoktur. Daha önce belirttiğimiz gibi vilayet ser mühendisi Selim Efendi'nin çizdiği ve fenn-i mimariye uygun bulunan planların bu örnekler olduğu varsayılabilir. Zira yapıya ilişkin arşiv dosyaları içinde ne yapının ilk inşasına ne de sonra yapılan eklemelere yönelik çizimlere rastlanmıştır.

Arşivdeki planlardan öğrenildiğine göre merkezdeki avlu kısa kenarlarında (kuzey, güney) üç, uzun kenarlarında (doğu, batı) beş açıklık bulunan dikdörtgen bir mekândır (**Resim 3a-3b**). Bugün her iki kenarda da bu açıklıkların eksik olduğu, muhtemelen planın uygulanması sırasında değişikliğe gidildiği ileri sürülebilir. Tüm mekânlar avluyu kuşatan koridorun arkasında biçimlenmiştir ve üç kat boyunca simetrik bir düzenleme görülür. Köşelerde yer alan ve doğu-batı doğrultuda dikdörtgen bir tasarım gösteren mekânlar, okulun diğer mekânlarından daha geniş planlanmışlardır ve kısa cepheleri bina kütlelerinden dışa taşırılmıştır. Bu mekânların kısa cepheleri üçer, uzun cepheleri beşer pencere ile boşaltılmıştır (**Resim 4-8**).

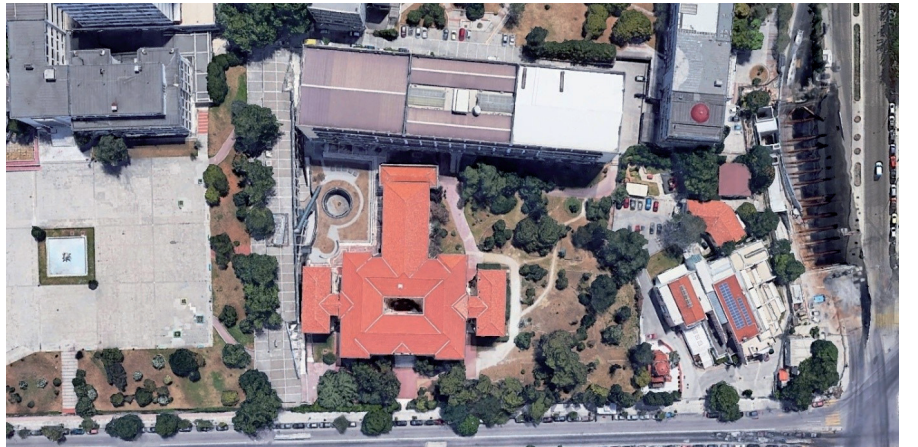
Resim 3a. Selanik Mektebi-i İdadi planı.
(COA, I.MMS, 112/4786)

Resim 3b. Selanik Mektebi-i İdadi planı.
(COA, I.MMS, 112/4786)

Resim 4. Selanik Mektebi İdadisinin çevresiyle birlikte uydu fotoğrafı. (Google Earth)

Resim 5. Selanik Mektebi İdadisinin uydu fotoğrafında üstten görünüşü. (Google Earth)

Resim 6. Selanik Mekteb-i İdadisi'nin kuzeybatıdan görünüşü. (Foto: H.Wasabi)

Resim 7. Selanik Mekteb-i İdadisi'nin kuzey cepheden görünüşü. (Foto: Georgios Roussos)

Resim 8. Selanik Mekteb-i İdadisi'nin avlusundan görünüşü. (Foto: D.Çakılcı)

Üst katlara çıkışı sağlayan merdivenler güney ve kuzey cephede bahsedilen köşe mekânların aralarına yerleştirilmişlerdir. Çift kanatlı olarak düzenlenen merdivenlerin özgün demir parmaklıklarını bugün de görmek mümkündür (**Resim 9**).

Yapının ilk inşasından sonraki durumunu gösteren ve Hamidiye Caddesine baktığı bilinen giriş cephesinden çekilen birkaç nadir fotoğraftan (**Resim10-11**) anlaşıldığına göre, zemin ve birinci katlarda pencere açıklıkları basık kemerli iken, ikinci kattakiler düz lentoludurlar. Binanın kiremit örtülü çatısı trabzanlı bir parapet duvarıyla gizlenmiş, girişi ortalayacak şekilde saçakta muhtemelen üzerinde Arma-i Osmani ve II. Abdülhamid'in tuğrasının işlendiği mermer levhalar yer almaktaydı. Kat ayrımları birer silmeyle vurgulanmış, köşeler taşla kaplanarak plastır görünümü verilmiştir. Bugün girişi ortalayacak şekilde saçakta bir üçgen alınlık bulunmakta (**Resim 12**), cephede kompozit başlıklı sahte plastırlarla hareket sağlanmaktadır (Zygomalas, 2008, 248).

Planda görülme de giriş cephesinde kapının bulunduğu platformun köşelerinde birbirine yakın yerleştirilen kare kesitli ikişerden dört mermer direk üzerine atılan lentoyla bir revak oluşturulmuş, giriş revağı birinci katta bir balkon olarak değerlendirilmiştir. İkinci katta da varlığı görülen başka bir balkon bugün ortadan kaldırılmıştır. Birinci katta balkona açılan mekânın idadi idaresine tahsis edildiği varsayılabilir.

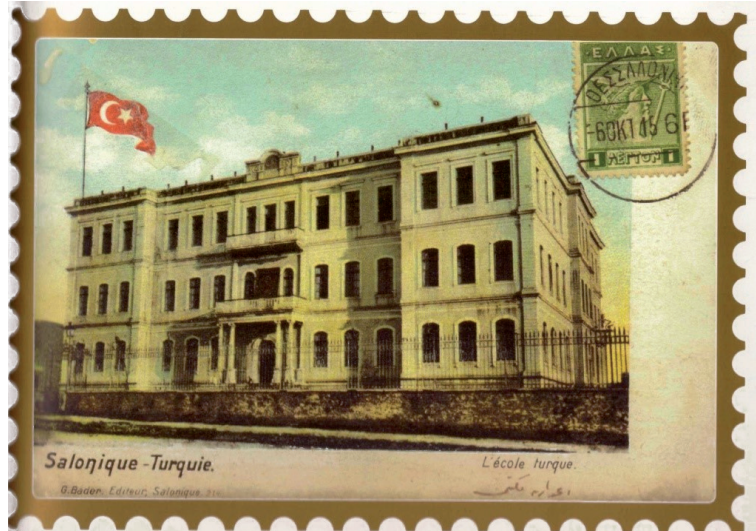
Binanın temelinde Foça taşıyla birlikte moloz taş kullanılmış, beden ve bölme duvarlarında tuğla malzeme tercih edilmiştir. Tüm bina dış cephede kireç ve kum karışımı harçla sıvanmıştır. Belgelerden öğrenildiğine göre kat döşeme ve tavanlarında demir ve ahşap malzeme kullanılmıştır (**Resim 13-14**). Yapının imparatorluğun diğer şehirlerindeki örneklere göre kısa sürede tamamlanmasında tuğla malzeme kullanılmış olmasının etkili

Resim 9. Selanik Mekteb-i İdadisi'nin orijinal demir parmaklıklı merdivenleri. (Foto:D. Çakılcı)

Resim 10. Selanik Mekteb-i İdadisi'nin inşaat bitiminde çekilen fotoğrafı. (Servet-i Fünun, S.107 (1309))

Resim 11. Selanik Mekteb-i İdadisi inşa edildiği yıllardaki görünüşü (Yadigâr-ı Selânîk, s.76)

Resim 12. Selanik Mekteb-i İdadisi girişi.
(Foto:D.Çakılcı)

olduğu kabul edilebilir. Kullanılan tuğlalar o sıralarda Selanik'te varlığını bildiğimiz birkaç fabrikadan temin edilmiş olmalıdır.

Okulun inşasının tamamlanma tarihini gösteren bir kitabe günümüze ulaşmamıştır. H.1308/M.1891 yılında küşadının yapıldığını bildiren kaynaklar vardır (Anonim 1319/1902, 641). Fakat arşivde bulunan 8 Ocak 1892 tarihli belge, mektep inşasının tamamlanmasından sonra 12.355 kuruşla çevre duvarı inşası ve zaruri ihtiyaçlar için 191.521 kuruş olmak üzere toplam 203.876 kuruş gerektiğini ve bu meblağın keşif bedeli olan 992.309 kuruşa ilaveten ödenmesini talep eder (COA, ŞD 115-6919). Yine arşivde bulunan 1894-95 tarihli iki belgede, idadinin kapısı üzerine yerleştirilen 1,55 x 0,85 m ölçülerindeki mermer taşta tarih kitabesinin yazdırıldığı, taş ve kitabenin hakk edilmesi için 700, yaldızlanması için de 250 kuruş sarf edildiği belirtilerek kitabe metninin sabık Selanik valisi Zihni Paşa (Ekim 1891) tarafından yazılmış olduğu kaydedilir (COA, MF.MKT 265-12). On beyit olarak yazılan kitabe metni ve günümüz Türkçesinde anlamı şöyledir:

Mesned-ârâ-yı hilâfet mihr-i burc-ı saltanat / Hilafet makamını süsleyen
saltanat burcunun güneşi

Âfitâb-ı şân u şevket zıll-ı Rabb-i Müsteân./Şan ve haşmet güneşi, Müsteân
Rabb'in gölgesi

Nâşir-i envâr-ı hikmet hâmî-i ilm ü hüner/Hikmet nurlarını neşreden, ilim ve
hüneri destekleyen

Muhyî-i mülk ü milel ma'mûre-sâz-ı hâkdân/Memleket ve milleti ihya eden,
yeryüzünü mamur eden.

Hazret-i Abdülhamîd-i ma'rifet-pîrâye kim/Ziyneti marifet olan Abdülhamid
hazretleri ki

Akdem-i âmâlidir ihyâ-yı mülk i'lâ-yı şân./Memleketi ihya etme, şanı yüceltme
öncelikli emelidir.

Devr-i umrân-perveri bir nev-bahâr-ı feyzdir/Onun bayındırlık zamanı bir feyiz
ilkbaharıdır

Vermede her dem riyâz-ı mülkü cennetden nişân/Memleket bahçeleri her
zaman cennetten nişan verir.

Her ne semte in'itâf etse nazar meşhûd olur/Her ne semte bakışını yöneltse

Âyet-i cennâtü adnin fihi hayrât-ı hisân./Cennetü adnin fihi hayrat-ı hisan ayeti
görünür.

Resim 13. Selanik Mekteb-i İdadisi iç mekânlardan birinin üst örtüsü. (Foto:D.Çakılcı)

Resim 14. Selanik Mekteb-i İdadisi iç mekânlardan avluya bakan koridorlardan biri. (Foto:D.Çakılcı)

Gıpta-bahşâ-yı cinân olmaz mı ol ma'mûre kim/O imaret nasıl cennetlerin
gıpta ettiği yer olmasın

Anda feyz-i ma'rifet mebzûl hikmet râygân./Orada marifet feyzi bol, hikmet
bedava.

Mekteb-i âliler açmışdır yetiştirmek için/Mekteb-i âliler açmıştır yetiştirmek
için

Her cihetle ihtiyâc-ı mülke vâkîf bendegân./Her yerde memleketin ihtiyacına
yönelik kullar.

Oldu ez-cümle Selanik şehri mazbûtü'l-bilâd/Üstün geldi bilhassa Selanik şehri
diğer beldelere

Yaptırınca işbu İ'dâdî'yi sultân-ı cihân./Yaptırınca bu idadiyi cihan sultanı.

Rûz u şeb vird-i zebân eyler vürûd şu günde/Gece gündüz dualar söylerler şu
günde

İktisâb-ı feyz ile etfâl-i ma'sûmü'l-cinân./Feyz kazanarak cennetlik masum
çocuklar.

Yazdı târihin duâ tarzında Zihnî bendesi/Tarihini dua tarzında yazdı Zihni kulu

Matla'-i ilm ü fûnûn olsun bu mektep çok zamân./İlim irfan yuvası olsun bu
mektepe çok zaman.

1891 yılında Selanik valisi olduğu bilinen Zihni Paşa'nın şiirinin son mısrasının ebcet hesabıyla H.1311/1893-94 yılını gösterdiği anlaşılmıştır.

1893 yılında inşası tamamlanan okulun, zaman içinde artan öğrenci sayısına bağlı olarak yetersiz kaldığı ve genişletilmesi için çalışmalar yapıldığı 1904-1906 arasında gerçekleşen yazışmalardan anlaşılmaktadır. Mevcut koşullar (yatakhane), hastane ve yemekhanelerin ıslahı için 37.570 kuruş talep edilmiştir (2). Okulun 150 yatılı talebe alacak şekilde planlanmış olmasına rağmen, mevcutta 260 talebe bulunduğu belirtilerek, derslerin sıkışık mekânlarda yapılması ve yatakhanelerin haddinden fazla dolu olmasının, eğitim ve sağlık açısından sorunlara yol açabileceği endişesiyle ilave derslik ve koğuş (yatakhane) yapılması istenir (COA TFR. I. SL 100- 9935).

Mevcut binanın iki yanına (kuzey ve güney cephelere) her birinde dörder derslane ve birer yemekhane bulunan üç katlı birer blok ilavesi tasarlanır. Binanın orijinal kuzey ve güney cephelerinden daha kısa ve dar tasarlanan bu bloklar belediye ser mühendisliğince (muhtemelen Muçko Yermolinski Efendi tarafından) mevcut yapının cephe kompozisyonuyla uyumlu olacak şekilde hazırlanan proje ve keşifname sonunda ihale açılmış ve 1 mecdi 19 kuruş hesabıyla ihaleyi Anastas Hristo Kalfa almıştır. İhaleye Anastas Hristo Kalfa dışında katılan olmamıştır (COA MF.MKT 807-2; COA I.MF. 10-60). İlave blokların plân ve dört kıt'a olduğu belirtilen keşif defterlerine arşiv dosyalarında rastlanmamıştır. Halihazır fotoğraflarından anlaşıldığına göre kısa cepheleri üçer, uzun cepheleri yedişer pencereyle boşaltılmış olan üç katlı iki ilave bloğun zemin katlarının mutfağa yakın olduklarından hareketle yemekhane (taamhane), diğer iki katın her katta ikişer tane olmak üzere toplam sekiz derslik olarak değerlendirildiği varsayılabilir (**Resim 15**). Sonradan eklenen blokların pencere biçimlenişinde ilk yapının düzenine bağlı kalındığı gözlenmektedir.

Okulun inşasından beş yıl sonra sakıfında 4.425,47 kuruşa bir tamirat gerçekleştirilmiştir (COA MF.MKT 415-8 10 Ağustos 1314/1898). 1906 tarihli başka bir belgeden 4100 kuruşa okula 6 adet paratoner (siper-i sâika) alınıp

2. COA ŞD 220-6, 20 Mart 1320/2 Nisan 1904 tarihli ve vilayet maarif ve nafia müdürlerinin de katıldığı bir keşif defterinde okulun koşulları, hastanesi, taamhanesi (yemekhane), matbahı, hamam ve çamaşırhane inşası, bodrum zeminine döşenecek yerli plaka, helaların ıslahı ve talebelerin velileriyle görüşmelerini yapacağı iki barakanın yapımı için 89.758 kuruşa ihtiyaç olduğu bildirilmiştir. Aynı belgede bu meblağdan taamhane (41.188), matbah (9.000) ve dahili pencere perdeleri (2.000) için tahmin edilen 52.188 kuruş düşürülmüş acil ihtiyaç olarak kalan miktar 37.570 kuruş olarak belirlenmiştir. (COA TFR. I. SL 100- 9935)

Resim 15. Selanik Mekteb-i İdadisi ilave bloklardan güney kanadın dış görünüşü. (Foto: M.İbrahimgil)

elektrikçi Yosef Nehama Efendiye monte ettirilmiştir (COA TFR.I.SL 115-11487).

Okulun giriş cephesinin simetriğinde ana kütlede çıkıntı yapan ve amfileri barındıran kısım, idadinin üniversite olarak kullanılmaya başlandığı 1927-1941 yılları arasında inşa edilmiş olmalıdır.

Genel olarak Selanik'i, özelde İdadiyi ele alan çalışmalar yapıyı İtalyan mimar Vitaliano Poselli'nin inşa ettiğini belirtirler (Zygomalas, 2008; Pallini, 2015; Mazower, 2006; Lowry, 2009). Hatta bazı yayınlar Poselli'nin II.Abdülhamid tarafından Selanik'e resmi görevli olarak gönderildiğini ve İdadi dışında Hükümet Konağı, 3.Kolordu Komutanlığı, Hamidiye Cami, Osmanlı ve Selanik Bankalarının da onun tarafından tasarlandığını ileri sürerler (Colonas, 2014, 211, 217; İgüs, 2017, 899-900, Lowry, 2022, 96-7). Poselli'ye yönelik 35 yıldır araştırmalar yapan ve mimarla ilgili aile günlüklerini, cemaat kayıtlarını inceleyerek son çalışmalardan birini hazırlayan Colonas (2017, 152-3), şehirde onun imzasını taşıyan tek eserin Hamidiye Camii (Yeni Cami) olduğunu, adının kitabede geçtiği başka yapının bulunmadığını ve 1888-1893 arasında memleketi Castiglione'de yaşadığını kaydederek, Poselli'nin herhangi bir kamu yapısı tasarladığını belirlemenin mümkün olmadığını bildirir. Hamidiye Camisini tasarladığı hem aile arşivindeki çizimlerden hem de yapı üzerindeki kitabeden anlaşılabilir. Poselli'yle ilgili Osmanlı Arşivlerinde ne II.Abdülhamid tarafından görevlendirildiğine ilişkin ne de kamu yapılarını tasarlamasına yönelik kayıt vardır.

Arşiv belgeleri yapının 1886 yılında Vilayet Ser Mühendisi Selim Efendi tarafından tasarlandığını bildirmektedir. Esasen Selanik Vilayet Salnamelerinde de kimi kamu dairelerinde mimar veya mühendis unvanlarıyla çalışmış görevliler olduğu öğrenilmektedir. Sözelimi 1881 yılı salnamesinde Yüzbaşı Selim Efendi Vilayet Ser Mühendisi olarak görülürken, Belediye dairesinde de Kokonaki Efendi'nin mühendis, Kosti Kalfa'nın mimar, Bekir Bey'in de Ebniye memuru olarak çalıştığı kayıtlıdır (Anonim, 1299/1881, 64,70). 1885 yılı salnamesinde Vilayet Turuk İdaresi'nde ser mühendis Yüzbaşı Selim Efendi ile mühendis Dimitriyadis Efendi'nin, Belediye Hendese Dairesi'nde ise Mühendis-i evvel Rafet Efendi, Mühendisi sâni Kokanaki Efendi ve mimar Kosti

Kalfa'nın görevlendirilmiş oldukları anlaşılmaktadır (Anonim, 1303/1885, 87, 97). 1892 salnamesinden Horasan Efendi'nin Nafia Ser Mühendisi, Corci Menekşe Efendi'nin mühendis, Said ve Numan Ağaların mimar ve Bekir Bey ile Mehmed Efendi'nin ebniye memurları olarak belediyede istihdam edildikleri öğrenilmektedir (Anonim, 1310/1892, 30, 47). 1904 salnamesinde ise Umur-u Nafia Komisyonu üyesi Abdülhalim Efendi'nin aynı zamanda Turuk ve Ma'abir İdaresi'nde çalıştığı, belediyenin hendese kısmında ser mühendis Maçko Yermolinski Efendi'nin istihdam edildiği kayıtlıdır (Oruç, 2014, 136, 155).

Öte yandan kamu dairelerindeki görevli personelin yanı sıra kentin imarında pay sahibi olmuş, daha çok şehrin ticaretle uğraşan zengin ailelerinin çoğu art nouveau üsluplu konutlarını tasarlayan, Pietro Arrigoni, Xenophon Painidis gibi Avrupa'da öğrenim görmüş mimarların yanı sıra (Yerolympos, 2014, 206), çeşitli gayrimüslim yapılarının inşa ve tamirat projelerini hazırlamış Mitrowski Biraderler Şirketi, Albert Vieillot, N.Moschonas gibi mimar ve ustaların (Colonas, 2018, 207-19), Malta'da yaşayan Osmanlı Rum tüccarı Yani Papafis'in bağışlarıyla inşa edilen ve günümüze ulaşan Rum Yetimhanesi planında imzası bulunan Mitrenco'nun (Şenyurt, 2022, 75) isimlerinden arşiv belgeleri aracılığıyla haberdar olunmaktadır.

Ondokuzuncu yüzyıl Osmanlı idari yapılanması içinde teşekkül eden vilayet ve kazalarda kurulan belediye dairelerinde, alanında gerekli ilim ve sanatı tahsil etmiş, diplomalı mimar ve mühendislerin görevlendirilebileceğine dair nizamname (1857 İstanbul Belediyeleri ve 1864 Tuna Vilayeti) hükümleri vardır (Seyitdanlıoğlu, 2010, 39, 53). Tıpkı Selanik Valiliğinde ve Belediyesinde olduğu gibi, İmparatorluğun önemli taşra şehirlerinde çeşitli kamu binalarını tasarlamış mimar ve mühendislerle karşılaşmaktadır. Sözelimi, Üsküp'te 1887'de yolların ve binaların onarım ve inşa planlarını hazırlayanlardan birisi olan Belediye mühendisi Kosta Kalfa (Bektaş, 2023, 96), Şam'da 1896/97'de inşa edilen Gureba Hastanesini tasarlayan Vilayet Ser Mühendisi Vasilyadis Efendi (Weber, 2009, 149), Manisa Hükümet Konağını tasarlayan Saruhan Livası mimarı Ohannes Kalfa (Metin, 2019, 163), Urfa Gureba Hastanesi planlarını çizen belediye mühendisi Christidis Efendi (Türkmen 2022b, 263), Edirne Belediye Binasını (1901) tasarlayan belediye mimarı Corci Efendi (Kolay 2023, 69), Beyrut'ta Saat Kulesini tasarlayan Vilayet Ser Mühendisi Abdel Kabani (Hanssen, 1998, 59) ve Avanos'ta Kızılırmak üzerine inşa edilecek (1897) ahşap köprüyü tasarlayan Kayseri Liva Mühendisi Mehmed Ali Bey (Aydın, 2018, 362) arşivlerdeki kayıtlar ve çağdaş yayınlardan isimlerini öğrenebildiklerimizdir. Vilayet ve Belediyelerde görevli mimar ve mühendislerin hangi okullardan mezun olduklarına dair elimizde belge olmamakla birlikte, Sanayi Nefise Mektebinin kurulmasından önce görevlendirilenlerin Harbiye bünyesinde kurulmuş olan Mühendishaneden mezun olabilecekleri kabul edilebilir (Tanyeli, 1995, 40; Metin, 2015, 378-81).

SONUÇ

Tanzimat sonrasında Osmanlı toplumunda uygulanan reformların bir bölümü maarif alanında gerçekleşmiştir. Bir yanda asırların geleneği medrese eğitimi devam ederken, sıbyan mekteplerinde ıslahat çalışmaları yapılmış, eğitim öğretim ibtidaî, rüşdî ve idadi olmak üzere üç kademeli bir yapıya kavuşturulmuştur. Bunların dışında Sanayi Mektepleri, Ziraat Mektepleri ve Polis Mektebi gibi çeşitli iş ve mesleklere yönelik okullar da

3. Sözelimi 1880'lerin başında kurulması kararlaştırılan ve tek katlı olarak ihale usulüyle ve düzgün kesme taş malzemeyle müteahhide inşa ettirilen Kayseri İdadisi'nin 1905 yılında tamamlanabilmiş olması dikkate alındığında, Selanik İdadisi'nin ne kadar hızlı bir inşa süreci geçirdiği daha iyi anlaşılabilir. Kayseri İdadisi için bkz. Yıldırım Özbek, "Osmanlı Modernleşmesinin Kayseri Anıtları: Mektep Yapıları", *Osmanlı Dünyasında Kültürel Karşılaşmalar ve Sanatsal Yansımaları*, Prof.Dr. Filiz Yenişehirlioğlu'na Armağan, Haz. A.P.Ş.Tekinalp-M.F.Müderrişoğlu-Ü.Araç, Ankara, 2017, s.154-156.

açılmıştır. En önemlisi, Osmanlı devletinin en azından Müslüman tebasının çocuklarını okula devam etmeye zorlayan yasal düzenlemeleri yapmış olmasıdır.

Çoğunluğu II.Abdülhamid'in hükümdarlığı döneminde inşa edilen idadi binalarında genel olarak iki plân tipi görülür. Birincisi, yatay dikdörtgen kütle kompozisyonlu örneklerde iç mekânlar ortadaki koridor çevresinde kümelenirler. İkincisinde ise bir iç avluyu kuşatan koridor etrafına yerleştirilmiş mekânlar dikkati çeker. Neredeyse tamamı bodrum üzerine iki katlı olarak inşa edilen idadi yapılarının işlevine özgü bir tasarım söz konusu değildir. Hakkında bilgimiz olmayan bir idadi yapısını pek tabi olarak bir hükümet konağı, hastane ya da belediye binası olarak tanımlayabiliriz.

Selanik İdadisi, tasarım itibariyle iç avluyu kuşatan koridor etrafına yerleştirilmiş mekânları içeren plân gösterir. Dıştan kareye yakın bir kütle düzenine sahiptir. İç avlulu idadiler sayıca çok olmamakla birlikte Sivas, Aydın, Bursa gibi büyük vilayet merkezlerinde açılmışlardır. 1888-1895 yılları arasında inşa edilen bu üç idadide de yaklaşık 40 x 35 m ölçülerinde dikdörtgen bir kütle tasarımı söz konusudur. Köşe mekânlar cepheden çıkıntı yapmakta, girişler birer revaklı balkonla vurgulanmaktadır (Toptaş, 2020).

Selanik'te İdadi'ye plân itibariyle en çok benzeyen eser aynı yıllarda inşa edilmiş olan Hükümet Konağı'dır. Vilayet mühendisi Horasan Efendi'nin tasarladığı yapı iç avlulu plânda, bodrum üzerine üç katlı olarak inşa edilmiştir (Metin, 2013, 871-2). Hem Hükümet Konağı hem de İdadi'nin 3-4 yıl gibi çok kısa sürede inşa edilmiş olmasında ihale usulüne başvurulmaması ve yerinden daha kolay temin edilen temel inşaat malzemesinin tercih edilmesinin etkili olduğunu söylemek mümkündür (3). Hem İdadi'de hem de Hükümet Konağı'nda, o yıllarda Selanik'te birkaç örneğini bildiğimiz tuğla fabrikasında üretilen tuğlaların beden ve bölme duvarlarında kullanılmış olması inşaatın kısa sürede tamamlanmasında etkili olmuştur. İdadiyle ilgili arşiv belgelerinde bahsedilmemiş olsa da yapının tıpkı Hükümet Konağı'nda olduğu gibi (COA, ŞD 2017-8), Vilayet Erkanınca oluşturulan bir komisyonun gözetim ve denetiminde inşa edilmiş olduğu kabul edilebilir. Şimdiye kadar yapılan çalışmaların çoğu İdadi ve Hükümet Konağı'nı İtalyan mimar V.Poselli'ye atfetmiştir. Oysa arşiv belgeleri her iki yapının da Osmanlı kamu personellerince tasarlandığını ortaya koymaktadır. İlave blokların Atanas Hristo Kalfanın müteahhitliğinde inşa edildiği de yine arşiv belgelerinden öğrenilmektedir. Yapının inşa kitabesinin varlığı hakkında çağdaş kaynaklarda bilgi yoktur. Arşiv belgeleri, mermer ve hakkak ücretinin ödendiği ve sabık Selanik Valisi Zihni Paşa'nın yazdığı bir kitabe metnini kaydetmiştir.Selanik İdadi Mektebi, Osmanlı Arşivlerine başvurmadan yazılacak mimarlık çalışmalarının eksik kalacağını gösteren örnek yapılardan birisidir.

TEŞEKKÜRLER

Makalede kullandığım dış cephe ve iç mekân fotoğrafları Prof. Dr. Mehmet İbrahimgil ve Dr. Öğretim Üyesi Diren Çakılcı tarafından çekilmiştir. Kullanmama izin verdikleri için kendilerine müteşekkirim. Okuduğum Osmanlıca metinleri zaman ayırıp kontrol eden Prof. Dr. Güven Dinç'e teşekkür borçluyum.

KAYNAKLAR**Arşiv Belgeleri:**

- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri (COA), Şurayı Devlet (ŞD), 210/20, 210/9, 220/6, 115/6919, 2017/8.
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri (COA), Maarif Mektubi Kalemî (MF. MKT), 103/74, 137/24, 265/12, 353/53, 415/8, 807/2, 98/67.
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri (COA), İrade Dahiliye (İ.DH), 1123-87799.
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri (COA), İrade Maarif (İ.MF), 10/60, 1/41.
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri (COA), Dahiliye Mektubi Kalemî (DH.MKT), 1469/111.
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri (COA), Teftişat-ı Rumeli Evrakı Selanik Evrakı (TFR.I.SL), 100/9935, 115/11487.
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri (COA), İrade Meclis-i Mahsus (I.MMS), 112-4786.
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri (COA), Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV), 53/26.

Yayınlanmış Eserler

- ANONİM (1881) 1299 *Sene-i Hicriyyesine Mahsus Selanik Vilayet Salnamesi*, Selanik.
- ANONİM (1885) 1303 *Sene-i Hicriyyesine Mahsus Selanik Vilayet Salnamesi*, Selanik.
- ANONİM (1892) 1310 *Sene-i Hicriyyesine Mahsus Selanik Vilayet Salnamesi*, Selanik.
- ANONİM (1903) *Hicri 1319 Senesi Maarif-i Umumiye Salnamesi*, İstanbul.
- AKIN, N. (2001) *Balkanlarda Osmanlı Dönemi Konutları*, Literatür Yayıncılık, İstanbul.
- AKTEPE, M. (1967) Mehmed Selâhi Bey ve II.Abdülhamid'e Selanik Hakkında Sunduğu 31 Temmuz 1304 Tarihli Rapor, *Tarih Dergisi*(22)79-96.
- AKTÜRE, S. (1981) *19.Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekansal Yapı Çözümlemesi*, ODTÜ Basımevi, Ankara.
- ALKAN, M.Ö.(2019) II.Abdülhamid Döneminde Eğitim ve İdeoloji, *Sultan II.Abdülhamid Dönemi*, der. M.Bulut, M.E.Kala, N.Salık, M.Nar, Sebhattin Zaim Üniversitesi Yayınları, İstanbul; 309-67.
- ANASTASSIADOU, M. (2001) Salonique, 1830-1912 Une ville Ottomane a l'âge des Réformes, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik*, (çev. İ.Ergüden, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- ANDROUDİS, P. (2014) Ottoman Thessaloniki in the End of 19th Century: Some New Aspect of Its Built Space, *Sultan II.Abdülhamid Sempozyumu Bildirileri 20-21 Şubat 2014 Selanik*, 3, der. M. Hülagu, TTK, Ankara;139-58.
- ARSEVEN, C.E. (2021) *Istilahat-ı Mimariyye Osmanlı Dönemi Mimarlık Sözlüğü*, Haz. Ş.Alpay, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- AYDIN, R. (2018) Mühendis Mehmed Ali Bey'in Avanos'taki Projeleri, *İstem* (32) 357-83.

- BAYKARA, T. (1992) *Tanzimatta Şehir ve Belediye, 150.Yılında Tanzimat*, Haz.H.D.Yıldız, Ankara; 277-87.
- BEKTAŞ, G. (2023) *Bir Rumeli Kentinin Modernleşmesi Üsküüp 1839-1912*, YEM Yayınları, İstanbul.
- BİLİRLİ, T. (2019) *Tanzimat Dönemi İmar Meclisleri (1845-1846)*, TTK Yayınları, Ankara.
- CAN, S.(2010) *Bilinmeyen Aktörleri ve Olayları İle Son Dönem Osmanlı Mimarlığı*, Erzurum İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayını, İstanbul.
- CERASİ, M. (2001) *La città del Levante Civiltà Urbana e Architettura Sotta gli Ottomani nei Secoli XVIII-XIX, Osmanlı Kenti. Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. Ve 19.Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi*, Çev.A.Ataöv, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- COLONAS, V. (2014) *Salonique 1850-1918 La "ville des Juifs" et le Réveil des Balkans, Mimari Dönüşümler, Selanik 1850-1918*, haz. G. Veinstein, çev. C.Akalin, İletişim Yayınları, İstanbul; 221-2
- COLONAS, V. (2017) *Italian Architects in Thessaloniki: New Elements About the Work of Vitaliano Poselli and Pietro Arrigoni, Italian Architects and Builders in Ottoman Empire and Modern Turkey*, haz. P.Girardelli, E.Godoli, Newcastle; 149-59.
- COLONAS, V. (2018) *The Multicultural Identity of Architecture in Thessaloniki Under the Tanzimat. Religious Building in Light of the Turkish Prime Minister's Office Archives, 15 the International Congress of Turkish Art*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara; 207-19.
- ÇAKILCI, D. (2021) *19.Yüzyılın İlk Yarısında Selanik Şehri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- ÇELİK, Z. (2015) *The Remaking of İstanbul: Portrait of an Ottoman City in the Nineteenth Century 19.Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul*, çev.S.Deringil, İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- ÇELİK, G. (2007) *İstanbul Tarihi Yarımadası'nda Tanzimat Dönemi İdari Yapıları*, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- ÇOBANOĞLU, A.V. (2018) *Osmanlı Mimarisinde Plan ve Projeler*, Emlak Konut Yayınları, İstanbul.
- DABAN, M. (2018) *Selanik Jandarma Zabıt Mektebi (1904-1910), Miras ve Değişim: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Jandarma*, haz.İ.H.Demircioğlu, A.Özcan, Y.Yiğit, Berikan Yayınevi, Ankara; 144-5.
- DELİLBAŞI, M. (1987) *Selanik ve Yanya'da Osmanlı Egemenliğinin Kurulması*, *Bellekten* 51(199) 75-101.
- DELİLBAŞI, M. (1999) *The Via Egnatia under Ottoman Rule 1380-1699, 16.Yüzyılda Via Egnatia ve Selanik, Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*, haz. E. Zachariadou, çev. Ö.Arıkan, E.Güntekin, T.Altınova, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul; 73-91.
- DEMİREL, F. (2018) *Selanik Vilayetinde Eğitim (1850-1912)*, TÜBİTAK Projesi, Proje No:113K648, Bursa.
- DENEL, S. (1982) *Batılılaşma Sürecinde İstanbul'da Tasarım ve Dış Mekanlarda Değişim ve Nedenleri*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını, Ankara.

- DİMİTRİADİS, S. (2016) Visions of Ottomanism in the Late Ottoman Education: The Islahane of Thessaloniki 1874-1924, *Die Welt Des Islams*(56) 415-37.
- DİMİTRİADİ, V. (1983) Toporafia tis Thessalonikis kata tin epohi tis turkokiatis 1430-1912, Heteria Makedonikon Spudon, Selanik.
- DÜNDAR, A. (2001) Osmanlı Mimarisinde Vilayet (Eyalet) Mimarları, *Proceedings of the 11th International Congress of Turkish Art, Utrecht August 23-28, 1999 EJOS, IV, 1-9.*
- DÜNDAR, A. (1999) Osmanlı Mimarisinde Şehir Mimarları, *Osmanlı Ansiklopedisi*, 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara: 227-35.
- EYİCE, S. (1981) Atatürk'ün Doğduğu Yıllarda Selanik, *Doğumunun Yüzüncü Yılında Atatürk'e Armağan*, İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul;461-517.
- ERGİN, O.N. (1977) *Türk Maarif Tarihi*, Eser Neşriyat, İstanbul.
- FORTNA B. (2005) Imperial Classroom. Islam, The State and Education in the Late Ottoman Empire, *Mekteb-i Hümayun. Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslam, Devlet ve Eğitim*, çev. P.Siral, İletişim Yayınları, İstanbul.
- GENCER, C.İ. (2017) 19.Yüzyılda İzmir ve Selanik'te Kentsel Dönüşüm: Rıhtım ve Limanların İnşası, *Meltem İzmir Akdeniz Akademisi Dergisi* 1(1) 33-51.
- GOUNARİS, C.B. (1994) Selanik, *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri (1800-1914)*, haz. Ç.Keyder, Y.E.Özveren, D.Quataert, çev.G.Ç.Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul; 103-20.
- GÜNENÇ, Ö.F. (2021) *Osmanlı Mimarlık Dilinin Yeniden Üretimi*, İdeal Kent Yayınları, Ankara.
- HALAÇOĞLU KONUK, N. (2022) Selanik'in Geleneksel Şehir Dokusunda Neo-Klasik Değişim: Hamidiye Bulvarı, Hamidiye Evleri ve Hamidiye Çeşmesi, *Sultan II.Abdülhamid ve Osmanlı Modernleşmesi*, Yıldız Teknik Üniversitesi Yayınları, c.2, İstanbul;29-46.
- HANSEN, J. (1998) "Your Beirut is on my desk" Ottomanizing Beirut Under Sultan Abdülhamid II (1876-1909), *Projecting Beirut, Episodes in the Construction and Reconstruction of a Modern City*, haz.P.G.Rowe, H.Sarkis, Prestel, München, 41-67.
- HEKİMOĞLU E. (2012) *The Immortal Allatini. Ancestors and Relatives of Noémie Allatini-Bloch*, Selanik.
- HEKİMOĞLU E. (2013) Some Notes on the Muslim Vakfs in Ottoman Thessaloniki (Selanik), *Journal of Turkish Studies Deftology Festschrift in Honor of Heath Lowry*(40)151-168.
- HEKİMOĞLU E. (2016) The Religious Filter in the History of the Urban Transformation; Sephardim in Thessaloniki (15th-20th Centuries, *Jewish Communities Between East and West. 15th-20th Centuries: Economy, Society, Politics, Culture*, haz. A.Mahera, L.Papastefanaki, University of Ioannina, Ioannina, 145-60.
- İGÜS, E. (2017) Selanik'te Kesişen Kaderler. II.Abdülhamid ve İtalyan Mimar Vitaliano Poselli, *Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri*, ed. Z.Gölen, A.Temizler, Gece Yayınları, Ankara; 887-920.

- İNALCIK, H.(1964) Tanzimatın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler, *Belleten*, 28(112) 623-90.
- KARPAT, K. (2010) *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yayınevi, İstanbul.
- KAYA, A.D. (2011) Immigration into the Ottoman Territory the Case of Salonica in the Late Nineteenth Century, *The City in the Ottoman Empire. Migration and the Making of Urban Modernity*, ed. U.Freitag,M. Fuhrmann, N.Lafi, F.Riedler, Routledge, Newyork;177-89.
- KAYNAR, H. (2000) Siyasal İktidar ve Şehir: 19.Yüzyıl Osmanlı Şehirlerindeki Mekansal Değişimler Üzerine, *Kebikeç* (10)141-58.
- KIEL, M. (1970) Notes on the History of Some Turkish Monuments in the Thessaloniki and Their Founders, *Balkan Studies* (14) 123-48.
- KIEL, M. (2009) Selanik, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (36) 352-7.
- KODAMAN, B. (1991)*Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK Yayınları, Ankara.
- KOLAY, E. (2023) *Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye'de Belediye Binaları*, Erzurum (e-kitap)
- KUNERALP, S. (1999) *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922) Prosopografik Rehber*, Isis Press, İstanbul.
- LOWRY, H.W. (1981) Portrait of A City: The Population and Topography of Ottoman Selanik (Thessaloniki) in the Year 1478, *Diptycha* (2) 254-93.
- LOWRY, H.W. (2009) In the Footsteps of The Ottomans. A Search for Sacred Spaces & Architectural Monuments in Northern Greece, *Osmanlıların Ayak İzlerinde. Kuzey Yunanistan'da Mukaddes Mekanlar ve Mimari Eserleri Arayış Yolculukları*, çev.Hakan-Şebnem Girginer, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- LOWRY, H.W. (2022) *Osmanlı Selanik: Dün ve Bugün. Osmanlı Dönemine Ait Elli Altı Mimari Eser ve Yirmi Taş Kitabeye Dair Bir Rehber*, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- MAZOWER, M. (2006) Salonica City of Ghosts. Christians, Muslims and Jews 1430-1950, *Selanik Hayaletler Şehri. Hıristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler (1430-1950)*, çev. G.Ç.Güven, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- METİN, Y. N. (2013) An Example of Ottoman Architecture in Balkans. The Government Office Building in Thessaloniki, *14.International Congress of Turkish Arts*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara; 869-76.
- METİN, Y. N. (2015) Osmanlı'da Mimarlık Eğitimi, *Prof. Dr. Selçuk Mülayim Armağanı Sanat Tarihi Araştırmaları*, Lale Yayıncılık, İstanbul; 363-96.
- METİN Y. N. (2019)*Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Hükümet Konaklarının İnşa Süreci ve Mimarisi Devlet Kapısı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- NECİPOĞLU, G. (2013) *Sinan Çağı Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimari Kültür*, çev. G.Ç.Güven, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- ORHONLU, C. (1981) Şehir Mimarları, *Osmanlı Araştırmaları*, (2) 1-30.
- ORTAYLI, İ. (2020) *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, TTK Yayınları, Ankara.
- ORUÇ, H. (2014) *1320 Sene-i Hicriyesine Mahsus Selanik Vilayet Salnamesi*, TTK Yayınları, Ankara.

- ÖZBEK, Y. (2017) Osmanlı Modernleşmesinin Kayseri Anıtları: Mektep Yapıları, *Osmanlı Dünyasında Kültürel Karşılaşmalar ve Sanatsal Yansımaları Prof.Dr. Filiz Yenişehirlioğlu'na Armağan*, haz. A.P.Ş.Tekinalp, M.F.Müderrişoğlu, Ü.Araç, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara; 145-58.
- ÖZBEK, Y. (2019) Tanzimat Sonrası Osmanlı Eğitim Yapıları, *Osmanlı Sanatında Değişim ve Dönüşüm*. Haz.A.Budak, M.Yılmaz, Literatürk Yayınları, Konya; 317-55.
- ÖZCAN, K. (2006) Tanzimat'ın Kent Planlamaları:Türk İmar Sisteminin Kuruluş Sürecinde Erken Planlama Deneyimleri (1839-1908), *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* (7/2) 149-80.
- ÖZGÜVEN, B. (1990) İdadi Binaları, *Tarih ve Toplum* (82) 44-7.
- QUATAERT, D. (2014) Salonique 1850-1918 La “ville des Juifs” et le Réveil des Balkans, Fabrika Bacalarından Tüten İlk Dumanlar, *Selanik 1850-1918*, haz.Gilles Veinstein, çev. C.Akalın, İstanbul; 223-38.
- PALLİNİ, C. (2015) Cities of the Eastern Mediterranean:From the Ottomans to Present Day, Doğu Akdeniz'de Coğrafi Tiyatrolar, Liman Peyzajları ve Mimari: Selanik, İskenderiye, İzmir, *Osmanlılardan Günümüze Doğu Akdeniz Kentleri*, haz. B.Kolluoğlu, M.Toksöz, çev.N.Berktaş, İş Bankası Yayınları, İstanbul;73-94.
- PALLİNİ, C., SCACCABAROZZİ, A. (2014) In Search of Salonika's Lost Synagogues. An Open Question Concerning Intangible Heritage, *Quest Issues in Contemporary Jewish History Journal of Fondazione CDEC* (7), 1-30.
- SAİD PAŞA (1328/1912) *Hatırat*, c.1, İstanbul.
- SARI, N. İZGÖER, A. Z., TUĞ, R. (2014) *Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında II.Abdülhamid Döneminde Kurulan ve Geliştirilen Hastaneler*, Evyap Yayınları, İstanbul.
- SAY KULA, S. (2013) A Post 1908 Project of Vallaury: Customs House in Thessaloniki, *14.International Congress of Turkish Arts*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 449-58.
- SEYİTDANLIOĞLU, M. (1992) Tanzimat Dönemi İmar Meclisleri, *OTAM* (3) 323-32.
- SEYİTDANLIOĞLU, M. (1996) Yerel Yönetim Metinleri V: Turuk ve Ebniye Nizamnamesi ve Getirdikleri, *Çağdaş Yerel Yönetimler* 5(3) 69-70.
- SEYİTDANLIOĞLU, M. (2010) *Tanzimat Döneminde Modern Belediyelerin Doğuşu. Yerel Yönetim Metinleri*, İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- SOMEL AKŞİN, S. (2010) *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- SOMEL AKŞİN, S. (2011) Kırım Savaşı, İslahat Fermanı ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Dönüşümler, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* haz.H.İnalçık, M.Seyitdanlioğlu, İş Bankası Yayınları, İstanbul; 685-708.
- SÖNMEZ, N. (1997) *Osmanlı Dönemi Yapı ve Malzeme Terimleri Sözlüğü*, YEM Yayınları, İstanbul.
- ŞENYURT, O. (2009) Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerinde “Hassa Başmimarları”, *TUBAV Bilim Dergisi* (2/4) 489-503.

- ŞENYURT, O. (2011) *Osmanlı Mimarlık Örgütlenmesinde Değişim ve Dönüşüm*, Doğu Kitabevi, İstanbul.
- ŞENYURT, O. (2016) Selanik Hamidiye Camii: II. Abdülhamid Döneminde Mimaride Geleneksel Yaklaşımlar ve Oryantalizm, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi KOSBED* (31) 185-208.
- ŞENYURT, O. (2022) Osmanlı İdaresindeki Balkanlar'da Rum Yetimhaneleri: Selanik, Yanya, Meçova ve Manastır, *Modular* (5/1) 68-97.
- TADDEİ, A. (2010) The Conversion of Byzantine Buildings in Early Ottoman Thessaloniki: The Prodromos Monastery and The Acheiropoietos Church, *Eurasian Studies* (8) 201-14.
- TANYELİ, U. (1995) Türkiye'de Modernleşmenin Unutulmuş Tanıkları: Askerî Mimarlık Elkitapları, *Mimarlık* (263) 38-42.
- TOPTAŞ, R. (2020) *II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909) İdadi Yapıları (Türkiye Örnekleriyle)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- TÜRKMEN, K. (2022a) Osmanlı'da Modern Eğitimin Günümüze Ulaşamayan Bir Temsilcisi: İnşa Süreci ve Mimari Detayları ile Kırşehir Mekteb-i İdadisi, *Art-Sanat* (17) 529-550.
- TÜRKMEN, K. (2022b) Geç Dönem Osmanlı Mimarlığında Bir Sağlık Yapısı: Urfa Hamidiye Gureba Hastanesi, *Bir Ömür Urfa A. Cihat Kürkçüoğlu Armağanı*, haz. S. Eroğlu Bilgin, M. Oral, S. Çokoğullu, Gece Kitaplığı, Ankara, 259-78.
- ÜNAL N. (2015) *İki Osmanlı Liman Kenti İzmir ve Selanik*, İmge Yayınevi, Ankara.
- ÜNLÜ, M., DÜNDAR, A. (2021) Tanzimat Sonrası Modernleşme Sürecinde Selanik İnas Rüşdiye Mektebi, *OTAM* (50) 207-33.
- ÜNLÜ, S. (2006) *Yadigâr-ı Selânik. Kartpostallarda Evvel Zaman*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- WEBER, S. (2009) *Damascus. Ottoman Modernity and Urban Transformation 1808-1918*, Aarhus, Aarhus University Press.
- YENİŞEHİRLİOĞLU, Ç.F. (2010) Urban Texture and Architectural Styles After the Tanzimat, *Economy and Society on Both Shores of the Aegean*, haz. L.T. Baruh, V. Kechriotis, Athens, 487-525.
- YERASİMOS, S. (1999) Tanzimat'ın Kent Reformları Üzerine, *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, İstanbul, 1999; 1-18.
- YEROLYMPOS, A. (1996) *Urban Transformations in the Balkans (1820-1920)*, Selanik, University Studio Press.
- YEROLYMPOS, A. (1999) Tanzimat Döneminde Kuzey Yunanistan'da Şehircilik ve Modernleşme", *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, haz. P. Dumont, F. Georgeon, çev. A. Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul; 31-59.
- YEROLYMPOS, A. (2014) Salonique 1850-1918 La "ville des Juifs" et le Réveil des Balkans, Paşaların Yeni Giysileri, Selanik 1850-1918, haz. G. Veinstein, çev. C. Akalın, İletişim Yayınları, İstanbul; 199-211.
- ZYGOMALAS, D. (2008) Municipal Hospital, *Ottoman Architecture in Greece*, haz. E. Brouskari, Athens; 250-1.

ZYGOMALAS, D. (2008) Municipal Preparatory School, *Ottoman Architecture in Greece*, haz. E. Brouskari, Athens;248-9.

Alındı: 25.01.2023; **Son Metin:** 14.12.2023

Keywords: Thessaloniki; Tanzimat; school buildings; Abdülhamid II; Poselli.

THE URBAN DEVELOPMENT OF THESSALONIKI AFTER TANZİMAT AND THE İDADİ (HIGH) SCHOOL

Thessaloniki witnessed considerable urban and demographical changes during the last quarter of the 19th century. During the 300 year period between the last quarter of the 16th century and the last quarter of the 19th century, there had been no major building activity in the city, except for the Kışla-I Humayun, (Military Barracks) which was built between 1830 and 1837 and later demolished. The earliest urban development was the tearing down of the sea walls for the construction of a dock during the third quarter of the 19th century. During the last quarter of the century the city expands towards the east after the demolishing of the eastern city walls and construction of a wide boulevard starting from the north of the city and extending all the way down to the sea. The new orthogonal street patterns were applied for the neighbourhoods in the city centre which were devastated by fires and for the new quarters which were planned for the settlement of the refugees. By the end of the century, the city had an enlarged harbour and the railroad connection to Constantinople as well as to European cities.

All the still remaining 19th century Ottoman era public buildings of the city were built during the reign of Abdülhamid II. The majority of them belong to the military, administrative, health and education services. High school of Thessaloniki is an example of the İdadi Schools which were a product of the modernisation efforts in the Ottoman education system. Almost all the sources which mention the building name the architect as the Italian architect Poselli, who was otherwise only mentioned on the inscription of another building in Thessaloniki. However, according to documents in the Ottoman archives the building was designed by Selim Efendi who was the head engineer of the Thessaloniki County, in 1886 and was constructed between 1889-1893. The text of the building inscription of the school, which is lost today, survives in the archives, and it was written by Zihni Paşa, the Governor of Thessaloniki. The construction was not contracted to the lowest offer, which was the norm for 19th century Ottoman practice in public constructions. It was probably built under the supervision and control of senior officers of the county, as was the case with the construction of the Thessaloniki City Hall. Thessaloniki High School designed in three floors over the basement, formed by spaces connected by corridors which surround a courtyard on three sides. The building has the same layout as those high schools which were constructed in other great counties like Sivas and Aydın. However as one of the earliest examples in the Balkans, it is one floor higher than the other examples.

TANZİMAT SONRASINDA SELANİK'İN GELİŞİMİ VE İDADİ MEKTEBİ

Selanik 19.yüzyılın son çeyreğinde demografisi ve topografyası değişen önemli Osmanlı kentlerindedir. Şehirde, 16.yüzyılın son çeyreğinden

19.yüzyılın son çeyreğine kadar geçen 300 yıllık zaman içinde, 1830-37 yılları arasında inşa edilen ve günümüze ulaşamayan Kışla-i Hümayun yapısını saymazsak ciddi bir yapı inşası görülmemektedir. 19.yüzyılın üçüncü çeyreğinde şehrin önce deniz surları yıkılıp rıhtım inşa edilmiş, yüzyılın son çeyreğinde ise doğu surları yıkılarak kuzeyden denize uzanan geniş bir bulvar açılmıştır. Şehrin doğuya doğru genişlemesi bu yıkımdan sonra gerçekleşmiştir. Kent merkezinde çıkan yangınların harap ettiği semtler ve mülteciler için oluşturulan yeni mahallelerde birbirini dik açıyla kesen sokaklardan oluşan ızgara planlı yerleşimler meydana getirilir. Şehir kapasitesi genişletilmiş bir limana ve Avrupa kentleriyle İstanbul'a ulaşımı sağlayan demiryoluna bu yüzyıl bitiminde kavuşur.

Şehrin günümüze ulaşabilen Osmanlı kamu yapılarının tamamı II. Abdülhamid'in hükümdarlığı zamanında inşa edilmiştir. Bunlar içinde askeri, idari, sağlık ve eğitim yapıları başı çeker. Osmanlı eğitimindeki modernleşme çabaları sonucu ortaya çıkan İdadi Mekteplerinin bir örneği Selanik'teki okuldur. Yapıdan bahseden kaynakların neredeyse tamamının Selanik'te ismi sadece bir yapının kitabesinde geçen İtalyan mimar Poselli'ye malettikleri yapı, Osmanlı arşivlerindeki belgelere göre 1886 yılında Selanik Vilayet ser mühendisi Selim Efendi tarafından tasarlanmıştır. Bodrum üzerine üç katlı olarak planlanan yapı, iç avluyu kuşatan koridorlar etrafına kümelenmiş mekanlardan oluşur. 1889-1893 yılları arasında inşa edilen yapının bugün kayıp olan kitabesinin metni arşiv belgeleri içindedir ve Selanik valilerinden Zihni Paşa tarafından yazılmıştır. İdadi Mektebi, 19.yüzyıl Osmanlı inşaat sistemi içinde yaygın olan münakasa (açık eksiltme) ihalesiyle inşa edilmemiştir. Muhtemelen aynı yıllarda Vilayet ser mühendisliğince benzer planda tasarlanan Selanik Hükümet Konağı'nda olduğu gibi, Vilayet Erkanının gözetim ve denetiminde yaptırılmıştır. İdadi, Osmanlı idari sistemi içinde Sivas ve Aydın gibi büyük vilayetlerde görülenlerin planında, hatta onlardan bir kat daha yüksek olarak Balkanlarda inşa edilmiş erken tarihli örneklerdendir.

YILDIRAY ÖZBEK; B. Arch, M.A., Ph.D.

Received his bachelor's degree in architecture (1988) and M.A. (1991) from Hacettepe University, Faculty of Arts and Letters, Department of Art History. Earned his Ph.D. degree in 1999 from the same university. Major research interests Ottoman Wall Paintings, Ottoman and Early Republic School Buildings. yozbek@akdeniz.edu.tr

THE EAST IN THE WEST: STILL EXISTING VICTORIAN TURKISH BATHS IN THE BRITISH ISLES (1)

Burkay PASİN*

Received: 08.04.2023; Final Text: 30.11.2023

Keywords: Victorian Turkish bath; Victorian Architecture; hammam; eclecticism; Orientalism

1. This paper is based on the author's five-month research between 15 August 2017 and 15 January 2018, supervised by Dr. Gül Kaçmaz Erk at Queen's University and supported by Izmir University of Economics as part of the Overseas Experience Program. The initial findings of the research were presented on 10.07.2019 at the International Conference on (Neo)Victorian Studies: Frames of Mind, organised by London Centre for Interdisciplinary Research.

2. According to Shifrin's detailed directory in <http://www.victorianturkishbath.org>, there were fifty-three baths in Ireland, sixty-three baths in Scotland (three of which are still open), seventeen baths in Wales, 500 baths in England (six of which are still open).

3. In the dictionary definition, the term 'Saracenic' means "a member of a nomadic people of the deserts between Syria and Arabia" (Merriam Webster Online Dictionary) According to Shifrin, Saracenic is "a catch-all description of Islamic architecture from different periods and different places" (2015, xvi). In order to clarify the term, he further mentions the Orientalist belief that "there is only a single eastern architectural style which is exotic and less normal than theirs" (2015, 15).

* Department of Interior Architecture and Environmental Design, Faculty of Architecture, Yaşar University, İzmir, TÜRKİYE

INTRODUCTION

Influenced by Orientalist discourses, many Eastern building types underwent myriad transformations as they were incorporated into modernising European society. One such type is the Turkish bath (hammam), which was not only utilized as an "ideological tool of manipulation within the contexts of Orientalism and Auto-ethnography" (Pasin, 2016, 134), but also materialized in decontextualized building replicas. An example of this is the bath pavilion designed by Léon Parvillée for the 1867 Universal Exposition in Paris, considered by Zeynep Çelik "a stereotype of Islamic Architecture as a merely sensuous play of decorative devices" (Çelik, 1992, 96).

The Victorian Turkish Bath, which emerged in the mid-19th century as part of the Turkish Bath Movement in the British Isles, stands out as an exception. Unlike movement that merely aimed to translate the hammam, this initiative sought its meaningful adaptation into the British culture. In the second half of the 19th century, driven by the pioneering efforts of Scottish diplomat David Urquhart, over 600 public bath complexes were built across various regions of the British Isles (2). Urquhart's initial approach to the hammam differed from the Orientalist and reductionist discourses prevalent among 19th-century travellers, many of whom reduced the architectural productions of the Orient into a singular Islamic exotic style known as 'Saracenic' (3). Based on his direct experiences of hammams in Morocco, Spain, and İstanbul, Urquhart (1850) asserted that these buildings, capable of accommodating large groups in a hot bathing space, offer a more hygienic and economical alternative to individual bathing tubs. Additionally, he believed that the social environment could help to reduce the class barriers in the British society.

Urquhart's personal attempts, coupled with a series of publications and lectures extolling the benefits of the Victorian Turkish bath, proved significantly effective in rapidly disseminating this institution across the

4. In a letter, a doctor from London indicates his worries about the Turkish Baths in Alfred Place owned by two physician brothers, Charles and Edward Pollard, questioning the legitimacy of their treatment (The Lancet, 1862). Another letter by William Haigh, owner of Chapel Street Baths in Southport, responds to complaints regarding his newspaper advertisement for hiring a doctor in his baths (Medical Times & Gazette, 1861).

British Isles. Following his lecture dated 28 February 1862, delivered to the members of the Council of the Society of Arts, he received appreciation for highlighting the potential benefits of the baths for British society, such as improvements in health, cleanliness, and economy (Urquhart, 1862, 235). Several other factors also contributed to this widespread adoption. The regulations set by local authorities in England, Ireland, and Scotland enabled the provision of affording bathing facilities, complete with hot water for all. Various articles in printed media advising the regular use of Turkish Baths supported the movement. For instance, a newspaper article titled 'Introduction of Turkish bath into Ireland', published on 21st June, 1856, in the *Sheffield Free Press* (1856,1), hailed the Turkish Bath Movement as a "social revolution".

In their early years, Victorian Turkish baths sparked debate among doctors, hydrotherapists, architects, and political authorities, with as many objecting to its spread in the British Isles as those who supported it. One major point of contention was about the ideal temperature and humidity inside the baths. During his lecture at the Mechanics Institute in Bradford in 1858, Dr Richard Barter expounded on the health benefits of hot dry air at various temperature levels for the human body. Similarly, Dr J L W Thudichum, in a lecture to the Royal Medical Society in 1861, favourably compared hot dry air to vapoury air (The Turkish Bath, 1861). While Dr Barter and Dr Thudichum advocated for the use of dry hot air compared to the original hammam or Russian steam bath, some doctors argued that "a reasonable amount of humidity was not only desirable but absolutely essential" (Shifrin, 2015, 92). Regarding interior temperature, Robert Owen Allsop, an English engineer specialized in Turkish baths, recommended a range from 120 to 250°F in 1890 (78-79), which was later adjusted to 220°F by professional organizations (Shifrin, 2015, 93).

Initially, objections to the baths focused on the practices of physicians who managed the baths and provided medical advice to their patients, along with the consultancy of doctors in these establishments (4). Attitudes and prejudices regarding public cleanliness and class differences also played a role. In the mid-19th century, the majority of the population in the British Isles was unaccustomed to regular bathing, leading them to visit the baths more for pleasure than for cleanliness. Moreover, some authorities considered the baths as sites of indolence and expensive luxury, deeming their introduction to the 'lower' classes infeasible (Shifrin, 2015, 98). This perspective inevitably reflected a high eclecticism, luxury, and extravagance evident in the architectural style and interior decorations of the baths.

In the existing literature, there is a scarcity of architectural studies on Victorian Turkish Baths. Two 19th century books have served as the early references for researchers and followers of the Turkish Bath Movement, although they are somewhat misleading. *The Eastern, Or Turkish Bath* (1865) by English surgeon and dermatologist Erasmus Wilson delved into the spatial layout, bathing processes, and suitable temperatures of a typical Turkish bath. It provides advisory information on the appropriate frequency and duration of bath visits, describing the Turkish Bath as "a large building, with a domed roof, a square massive body, from which minarets shoot up, and against which wings abut containing side apartments" (Wilson, 1865, 14). However, it is known that minarets are not featured in the original hammam, and chimneys were used in Victorian Turkish baths as the vertical building elements. In *The Turkish*

Bath: Its Design and Construction (1890), Robert Owen Allsop outlines the general requirements of a public bath, its disposition plan, and a detailed consideration of features peculiar to it. Yet, his list of required chambers not only includes Sudoric Chambers of various degrees, but also a Shampooing Room, Douche Room, and the Plunge Bath (Allsop, 1890, 39-52), none of which existed in the original Turkish bath layout. Moreover, his emphasis on the need for artificial light contrasts with the naturally illuminated ambience of a hammam (Allsop, 1890, 102).

Nebahat Avcıoğlu's scholarly contribution extends beyond the conventional Orientalist conceptions of Turkish baths, and examines their adaptation into British culture with a critical and contextual approach. In the book chapter entitled 'David Urquhart and the Role of Travel Literature in the Introduction of Turkish Baths to Victorian England' within *Interpreting the Orient, Travellers in Egypt and the Near East* (2001), Avcıoğlu explores how Urquhart's first-hand experiences of the Turkish baths and bathing habits, detailed in his travel accounts, enabled a cross-cultural negotiation in promoting the Turkish bath as a healthy and useful model for the British society. In two additional book chapters published in 2011, 'The hammam' in *Turquerie and the Politics of Representation* and 'The Turkish Bath in the West' in *Bathing Culture of Anatolian Civilizations: Architecture, History and Imagination*, she traces the evolution of this negotiation into the Turkish Bath Movement, specifically manifested in the design process of the Jermyn Street Hammam in London.

The definitive study on *Victorian Turkish Baths* is Malcolm Shifrin's *Victorian Turkish Baths* (2015), a culmination of 25 years meticulous research. Complemented by the author's website, 'The Victorian Turkish Bath: its origin, development, & gradual decline,' –where readers can find further information and share their knowledge–, this comprehensive study delves into the architecture, technology, and sociology of these baths, exploring diverse aspects such as business, health, class, and gender within 19th-century Victorian society. The book provides a detailed classification of recorded baths, including stand-alone baths, municipal baths, and those in members-only clubs, hospitals, hotels, and asylums. Shifrin's research shows that the Victorian Turkish bath typology did not merely offer a stereotypical reduction of the hammam, but a variety in function, style, user profile, and spatial layout.

Based on findings from a field study centred on five Victorian Turkish baths, this research aims to extend the literary domain shaped by previous research. The analysis focuses on still-operational Victorian Turkish Baths from 19th century, including the Arlington Baths Club in Glasgow designed by John Burnett in 1871, the Western Baths Club in Glasgow designed by William Clark and George Bell in 1876, Portobello Swim Center in Edinburgh designed by Robert Morham in 1901, Royal Baths at Harrogate designed by Baggalley and Bristowe in 1897, and Health Hydro at Swindon designed by John James Smith in 1891 (**Figure 1**). In terms of architectural style, spatial arrangement, and interior design, these bath complexes reflect the general characteristics of Victorian Architecture. Following a case study approach consisting of an extensive archival survey, on-site inspections (5), interviews (6), and a questionnaire survey (7) conducted at the selected public bath complexes, the study explores how these bath complexes, representative of Victorian Architecture, influence present-day user preferences and usage patterns. Additionally, through comparative analyses and critical examination of Orientalist discourses, the research

5. On-site inspections consisted of photographing the buildings from the exterior and the interior and drawing sketches and diagrams to understand the spatial arrangement of the bath complexes.

6. Interviews were made with the managerial staff of the bath complexes, each taking approximately thirty minutes. The questions aimed at understanding the near history of the baths, technical and functional challenges, and use patterns and procedures.

7. The questionnaire survey consisted of thirteen multiple-choice questions regarding the demographic information about the participant such as age, gender, marital status, visiting purpose and frequency, as well as their spatial preferences during the visits.

Figure 1. Map showing the Victorian Turkish Baths studied within the scope of the research (prepared by the author).

aims to understand the distinctions between these western adaptations and the traditional hammam prototype in Eastern geographies.

In the first section delves into the historical context surrounding the emergence of the Turkish Bath Movement, shedding light on the reasons, attitudes, and conflicts shaping the spread of the Victorian Turkish Baths in the British Isles. It offers insight into the refurbishments and reconstructions undertaken at selected bath complexes. The second section uses functional schemes and partial section drawings to explain how the spatial arrangement of the selected cases differs from that of the hammam prototype, exploring their impact on functionality based on user' design preferences. The final section, supported by front elevation drawings and interior photographs, highlights the characteristic features of Victorian Architecture evident in the facades and interiors of the five baths. Accordingly, this examination encompasses the visual ambiance created by Victorian eclecticism and its effects on user behaviour and preference.

HISTORICAL CONTEXT

The Turkish Bath Movement emerged across various regions of the British Isles in the late 1840s, spearheaded by the Scottish diplomat David Urquhart. During his tenure at the British Consulate in Istanbul (1830-1837), Urquhart visited Turkish baths, experiencing their traditional bathing rituals. Upon his return to Britain, he delivered series of public lectures on the medical, mental, and social benefits of these baths. In his work *The Pillars of Hercules* (1850), chronicling travels to Spain and Morocco, Urquhart critically appraises Western travellers' Orientalist accounts, comparing the Turkish baths of İstanbul with the Moorish baths and asserting their functional similarity but architectural superiority of the former. Notably, he further asserts that there is a constant interaction between different social classes in the Turkish baths (1850, 33-89), a factor contributing to his adoption of this model for the movement beyond its medical benefits.

Under the influence of Urquhart's account of hot air baths in *The Pillars of Hercules* and with his direct support, Dr Richard Barter established Ireland's first Turkish bath in 1857 as part of his Hydropathic Establishment at St. Ann's Hill in Cork. This beehive-shaped hot air bath with minimum

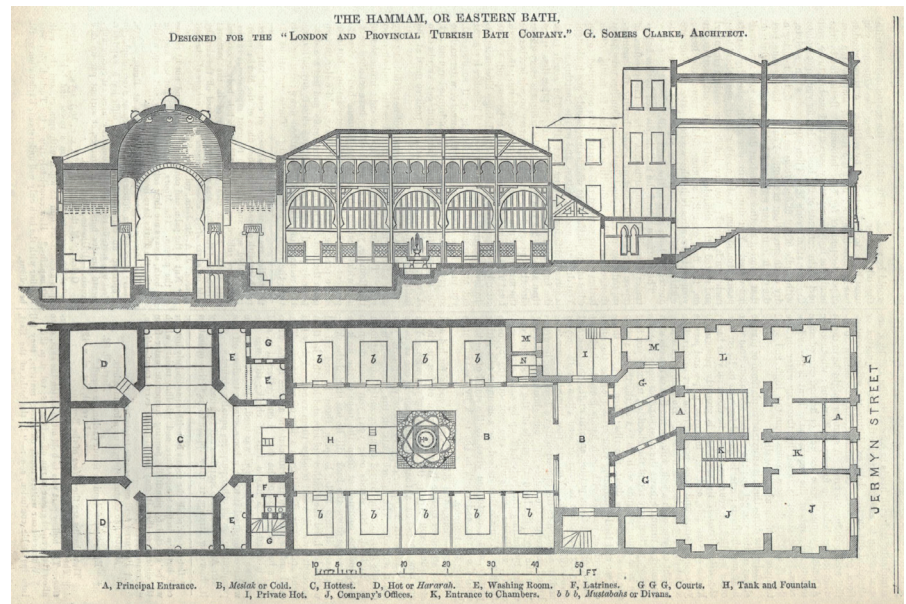
steam, also known as a Roman-Irish Bath, served as a model for subsequent Turkish baths (Breathnach, 2004, 160). Comprising three rooms of increasing heat, it featured the following: “*frigidarium* (cooling room), with large windows of stained glass and an arched ceiling supported by pillars; *tepidarium* (warm room), with a semi-circular roof, and; *sudatorium* (hot room)” (Shifrin, 2015, 24-25). The heating flues were placed under the floor to create vapour, but this was not sufficient to heat the air for therapeutic purposes (Shifrin, 2015, 23). In addition to the Turkish bath, “there were a number of plunge baths to cool the body” as “part of a medicalized process of perspiration and detoxification” (Neswald quoted in Foley, 2010, 12). Despite early technical and architectural limitations, Barter expanded and improved upon this model, opening additional public baths across Ireland, including Cork, Killarney, Bray, Limerick, and Dublin in the ensuing years (Shifrin, 2015, 39-49).

In the 1850s, the Turkish Bath Movement spread from Ireland across the industrial north of England into central areas of Scotland and England, gaining rapid popularity amongst diverse sections of the British population. Shifrin attributed this rapid spread to three main economic factors: (1) affordability (2) profitability, and (3) lack of competing facilities (2015, 318). Additionally, English general practitioner Peter Kandela underscores the rapid spread as a response to “the poor state of health hospitals and hygiene among the urban masses” in the mid-19th century (2000, 72). Official support for the Turkish Bath Movement was provided through regulations from local authorities. The first Baths and Wash-houses Act of 1846 in England, and the Towns Improvement Clauses Acts of 1847 and 1854 in Ireland, empowered boroughs or parishes to provide public baths and wash-houses. These regulations permitted borrowing for public washing, bathing, and laundry facilities, allowing authorities to make by-laws and specify charges for facility use. The act mandated provisions such as clean water and a towel for adult bathers, with specified maximum charges, rate aid charge for a warm bath of the lowest class, and each woman was to be provided with a tub and a boiler in the wash-house (Campbell, 1918, 3-4). Similarly, the Public Health Acts of Scotland in 1867 and 1897 included similar regulations for water provision, but with slightly higher bath charges than in England (Campbell, 1918, 4-5).

One significant catalyst for the Turkish Bath Movement was the establishment of Foreign Affairs Committees (FACs), consisting of middle-class entrepreneurs aligned with Urquhart to propel the rapidly progressing movement. The committee members were convinced by Urquhart with “the idea of running Turkish Baths as a means of financial support,” enabling them to “concentrate more on their political activities” (Shifrin, 2015, 36). These members of FACs, under Urquhart’s influence, were instrumental in opening more than thirty of the early Victorian Turkish baths in England (Shifrin, 2015, 7), including William Potter’s inaugural Turkish bath in Manchester and others by Richard Shannon in Stephenson Street and Sunderland, as well as Charles Bartholomew’s in Bristol. Noteworthy successes included Urquhart’s founding of the London & Provincial Turkish Bath Company in 1860, and the inauguration of the Jermyn Street Hammam in London in 1862.

Designed by George Somers Clarke under Urquhart’s supervision, the Jermyn Street Hammam comprised two sections: (1) a *frigidarium* with a cold plunge pool and a central fountain, surrounded by elevated private alcoves, and (2) a domed *caldarium* with a central belly stone (*göbektası*)

Figure 2. Cross-section and floor plan for the Hammam, the Eastern Bath, designed for the 'London and Provincial Turkish Bath Company' (Urquhart, 1862, 223).

surrounded by private washing cubicles (**Figure 2**). Avcioglu argues that the design was actually a reproduction of another public bath by Italian-Swiss architect Gaspare Fossati, who drew inspiration from the spatial layout of Ağa Hammam in Istanbul (Avcioglu, 2011, 279-281). Considering Fossati's modifications on this model that the *ılıklik* is eliminated and the *soğukluk* made longer, together with a proposal to timber for construction (Avcioglu, 2011, 279-281), the Jermyn Street Hammam could be considered as an adaptive interpretation, rather than a direct translation of the hammam prototype. It deviates from Urquhart's initial goal of breaking class division, as entrance charges were unaffordable for working class (Lloyd, 2004, 13). Additionally, Urquhart mandated customers to wash before entering (Shifrin, 2015, 39-69), contradictory to his initial idea of breaking down the rigid class division in the baths. The baths closed in 1940 and were destroyed during the Second World War London Blitz in 1941.

In the 20th century, the Turkish baths experienced a gradual decline initially attributed to economic factors such as rising fuel costs and wages. Shifrin highlights three additional reasons for this decline: "(1) The rise of the number of homes with hot and cold running water, (2) The advancements in the effectiveness of drugs as painkillers, together with a growth in medical knowledge, (3) The introduction of saunas in London and Manchester at the end of 1959, and their speedy adoption elsewhere" (2015, 319-320). According to Shifrin's records, at least thirty-four baths built on the Victorian model were still operational in the British Isles in 1990, with none remaining in Ireland where the Turkish Bath Movement started (2015, 7). However, the decline continued in the early 21st century, with records from 2015 indicating only twelve Victorian-style Turkish baths remaining open in the British Isles, five of which date back to the Victorian era (2015, 7). These five remaining baths form the scope of this research.

While primarily maintaining their original state, the five baths analysed in this study have undergone various refurbishments and reconstructions. At the Arlington Baths Club, major refurbishments include the addition of reading and billiard rooms in 1893, the extension towards the street in

8. This information is based on Shifrin's accounts (2015: 229-231) and an interview with Andrew Mc Gill, the manager of Arlington Baths Club, on 18 September 2017.

9. This information is based on Shifrin's accounts (2015, 231-234) and an interview with Fraser Makeham, the manager of Western Baths Club, on 20 September 2017.

10. This information is based on an interview with Joanne Kesterton, the manager of Portobello Swim Center, on 25 September 2017.

11. This information is based on an interview with Christopher Mason, the manager of Harrogate Royal Baths, on 28 October 2017.

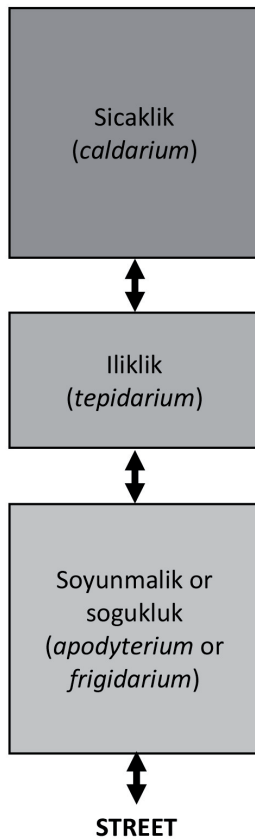
1902, installation of coke-burning stoves in 1930 and modern steam heating in 1950, and partial refurbishment in 2000 (8). The Western Baths Club experienced fire damage to the Turkish baths in 1905, installed the first filtration system in 1933, permitted mixed bathing in 1965, and reinstalled the *frigidarium* dome and cast-iron dale over the swimming pool in the late 20th century, with a gym added in the early 21st century (9). Refurbishments in the late 2010s touched the three hot rooms and the steam room of the Portobello Swim Center. The treatment center in Royal Baths at Harrogate was closed in 1969, transformed into a casino in the 1990s, and underwent refurbishment as baths between 2002 and 2004 (11). At the Swindon Health Hydro, a new heating device was installed for the Turkish baths in 1888; the original women's Turkish Baths closed in the mid-1950s, and shampooing service ceased in the 1990s (Shifrin, 2015, 177-179). These records underscore the baths' adaptability, resisting structural decay and responding to changing social conditions from the mid-20th century onward to remain viable.

SPATIAL ARRANGEMENT AND FUNCTIONAL ASPECTS

A typical hammam is mainly composed of three chambers arranged in accordance with a temperature gradation, based on the original layout of the ancient Roman *thermae*: cold room (*soğukluk/frigidarium*), warm room (*ılıklik/tepidarium*), and hot room (*sıcaklık/caldarium*), as shown in **Figure 3** (Wilson, 1865). Some hammams include a fourth chamber, called *soyunmalik/apodyterium*, designated for changing clothes before and after the bath (Glück, 1921). In a traditional bathing ritual, users follow a sequence, entering the *frigidarium* to undress, progressing through the *tepidarium* to acclimatize to higher temperatures, and finally bathing in the *caldarium*, optionally including scrubbing and massage if desired. The exit follows the exact reverse sequence.

The architectural historian Fikret Yegül (1992, 351-352) asserts that the hammam prototype is a continuation of the Roman bath; however, notable differences include the absence of *palaestrae* (exercise yard) and communal pools. The eclectic typology of the Victorian Turkish bath, blending the prototypes of hammam and Roman bath, is illustrated in **Figure 4**, depicting spatial layouts of the selected baths based on on-site observations and original drawings. Accordingly, while the Victorian Turkish bath more or less conforms to the tripartite spatial arrangement of the hammam, it may incorporate a fourth chamber called a *laconicum*, a chamber hotter than the *caldarium*, a cold plunge pool located between chambers, and a large swimming pool. Moreover, the circulation may differ from that of the hammam, with possible interconnections among the three chambers (**Figure 4**).

In all the bath complexes analysed in this research, the Turkish baths are situated as a separate suite in one corner or at the centre of the building, accessible through changing rooms, slipper rooms, or inner corridors (**Figure 4**). This placement is mainly a result of the comprehensive spatial program of these complexes, which includes facilities like swimming pool, gym, billiard room, plunge baths, steam room, and sauna. Through either indirect or direct connections, the Victorian Turkish bath suite also functions as a supplementary facility to these spaces. The Victorian Turkish baths examined in the research present this complex spatial arrangement at best. In the Arlington and Western Baths Club, the Turkish bath suite connects to the swimming pool via showers and a steam room, while at

Figure 3. Scheme showing the tripartite spatial arrangement of the original hammam (prepared by the author).

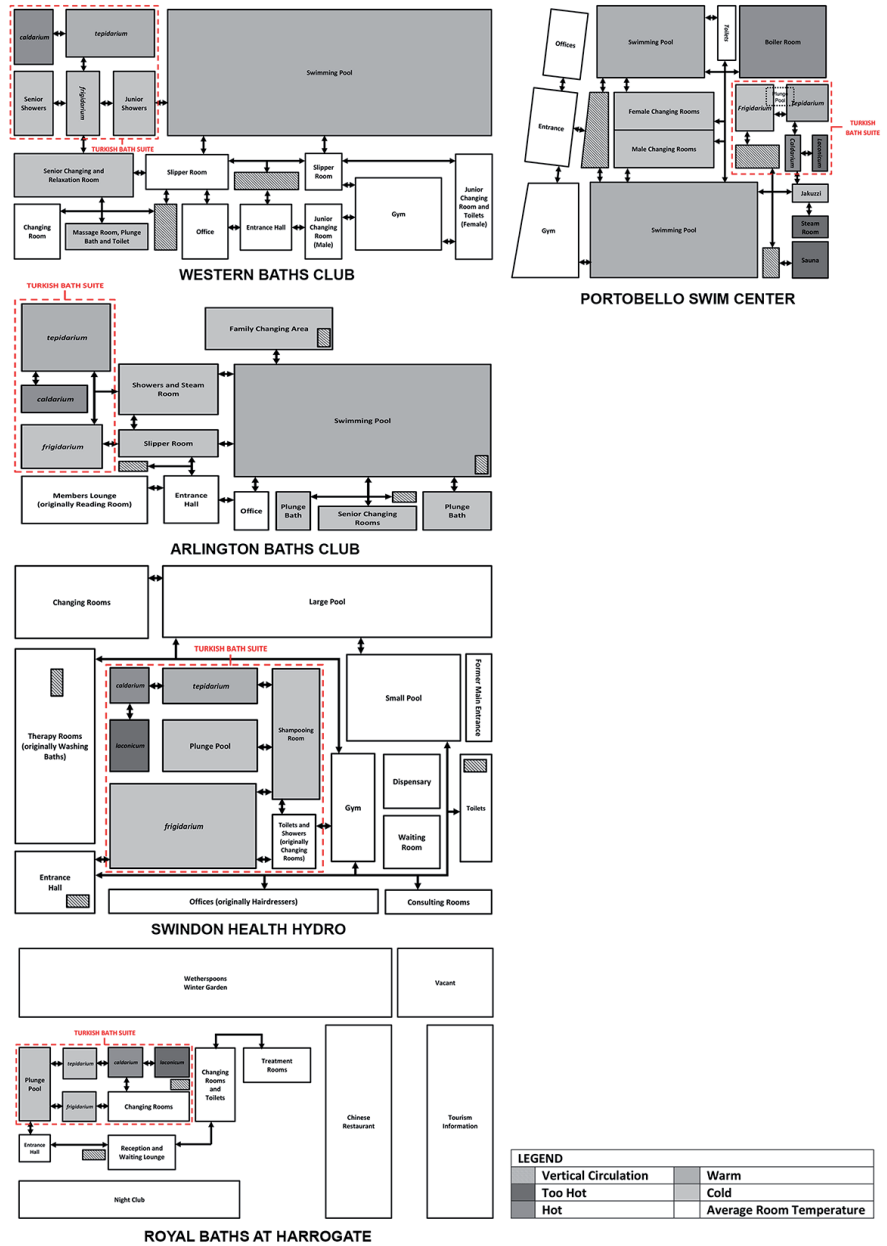

Figure 4. Functional Schemes of the ground floors of the selected bath complexes (prepared by the author).

the Swindon Health Hydro, it is linked to the gym through showers and a shampooing room. Similarly, the swimming pool in Portobello Swim Center is connected to the Turkish bath suite through a corridor, leading users to the Jacuzzi, steam room, and sauna. Although areas other than the Turkish bath suite maintain an average room temperature, these internal connections result in gradual temperature differences facilitated by air circulation.

Additionally, the chambers in a Victorian Turkish bath may be arranged around a plunge pool, serving as an integral part of the bathing or relaxation facility. This feature distinguishes the Victorian Turkish bath from a typical hammam, where the traditional Islamic bathing ritual involves washing with running water rather than still water. In Western Baths Club, Swindon Health Hydro, Portobello Swim Center, and

Harrogate Royal Baths, the cold plunge pool also functions as a transitional element between chambers of varying temperatures. Hence, although designed for cooling the body with cold water, its transitional setting may result in a temperature akin to either the *frigidarium* or *tepidarium*, depending on its proximity to these two rooms (**Figure 4**).

On-site observations reveal that the dressing facilities in all five bath complexes are generally located in a separate space directly connected to the entrance hall of the building. So, as users enter from the street, they do not immediately find themselves in the *frigidarium* or *apodyterium*, as is the case of a hammam. Instead, they first traverse series of changing cubicles, slipper rooms, and circulation halls (**Figure 4**). This arrangement inevitably makes the Victorian Turkish bath suite a more private environment compared to an original hammam, where privacy gradually increases from the street to the inner chambers. However, this absolute privacy is paradoxically disrupted in relation to the spatial division and furnishing of the Victorian Turkish baths. While original hammams also have private cubicles in the *apodyterium* and the *caldarium*, the chambers of Victorian Turkish baths are entirely shared spaces, offering no opportunity for a user to bathe or relax alone. The deckchairs for relaxation are placed alongside the chambers so that users can see each other even while lying down (**Figure 5**). Hence, it could be argued that the Victorian Turkish baths are relatively private based on controlled access but functionally semi-private (or semi-public) depending on individual preferences.

Victorian Turkish baths differ from the hammam in terms of gender-based use. In their early years, Victorian Turkish baths were known to provide separate facilities for men and women within the same building, featuring separate entrances (Shifrin, 2015, 278), similar to the traditional double hammam (**12**). Additionally, they provided separate sessions for women on specific days or times (Shifrin, 2015, 278), similar to the traditional single hammam (**13**). While very few exclusively catered to women, in the 19th century, fewer women than men frequented Victorian Turkish baths, probably due to pricing (Shifrin, 2015, 278-279). Since the early 20th century, these dynamics has changed considerably, with private sessions available for both men and women, including nudist communities. However, as seen in the plan layouts of the bathing complexes in **Figure 4**, nearly all the common spaces are mixed-use, except for changing cubicles, toilets, and showers. Questionnaire results show a greater preference among women for visiting these baths today, with an average of 62% female participants across all bath complexes, while the male average is 38%. These women visit the bath complexes at least once a week, both on weekdays and at weekends, mainly alone.

The Victorian Turkish baths can also be considered as an enlarged version of a typical sauna, where the body is exposed to hot air without humidity or steam. On-site observations and questionnaire results indicate that users primarily visit the Victorian Turkish baths for health and relaxation, often passively sitting or lying down to allow perspiration. The direct interaction of the body with water and steam exists in other spaces, such as steam rooms, swimming pools, plunge pools, and plunge baths. As a result, the time spent in Victorian Bath suites rarely exceeds two hours, in contrast to the traditional Turkish baths in Eastern geographies where users may linger for longer durations, even a whole day for a special occasion, engaging not only in bathing but also in recreation and socialising.

12. A double Turkish bath *çifte hamam* consists of two adjacent and generally symmetrical sections for men and women allowing simultaneous use.

13. A single Turkish bath *tek hamam* offers alternate bathing times for men and women in the same space.

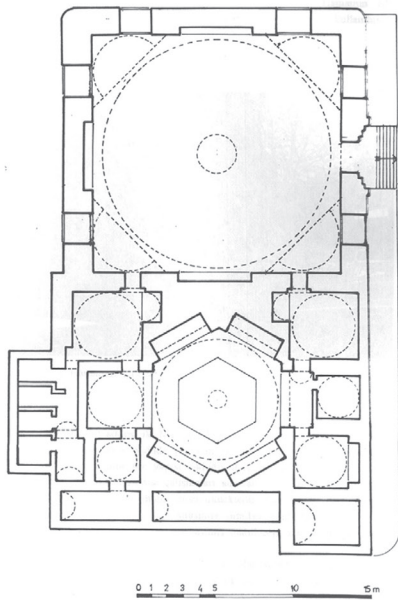

Figure 5. Interior view showing the seats in the *frigidarium* of Royal Baths at Harrogate (photo by the author).

ARCHITECTURAL STYLE AND INTERIOR DESIGN

Victorian Architecture comprises a series of architectural revivalist styles that emerged during the long reign of Queen Victoria from 1837 to 1901. This era can be divided into three periods: (1) Early Victorian spanning 1837-1855, (2) High Victorian Gothic or High Victorian Eclecticism spanning 1855-1875, and (3) Late Victorian from 1875 to the early 20th century (Dixon and Muthesius, 1978, 18). To address the challenge of finding “the most suitable style” for a particular building type, architects embraced “complete stylistic freedom and variety”, a concept known as Eclecticism (Dixon and Muthesius, 1978, 24). Especially in the second period, architects enjoyed unrestricted freedom to combine various styles, resulting in diverse forms of plan layout and façade designs for the same building type, and even within the same building (Dixon and Muthesius, 1978, 19). During the late 1860s, many architects shifted away from strict Gothic forms towards styles such as Old English, Vernacular, and Queen

Figure 6. Plan and exterior view of Kılıç Ali Pasha Hammam in Istanbul (drawing by Ali Saim Ülgen, photo by the author).

Anne (Dixon and Muthesius, 1978, 23). The most prominent features of the Queen Anne Revival include red brick walls, creating a contrast with the other parts of the façade, along with wooden window frames and a wooden cornice painted in white (Dixon and Muthesius, 1978, 26).

In contrast to the compact, simplified, and modest architecture of hammams (**Figure 6**), Victorian Turkish baths reflect the multiplicity and richness of High Victorian Eclecticism, both externally and internally. According to Shifrin's records, about 75% of the public baths opened during Queen Victoria's reign, with almost 50% emerging during the second period of High Victorian Eclecticism, nearly 40% in the third period of Late Victorian, and the remaining 10% in the 20th century, after the Victorian age. None were built in the Early Victorian period (14). Prominent exterior features of the baths include symmetrical entrances, chimneys, arched openings, pointed arches, horse-shoe arches, keystones on openings, triangular pediments, Corinthian columns, domed roofs, fretwork, and decorative minarets, along with brickwork and woodwork, specifically in Queen Anne style buildings. Within this rich repertoire of architectural elements, the use of decorative minarets and domes gives the baths an Oriental appearance. The interiors further support this aesthetic with stained glass, arched doorways, tracery, onion domes, patterned tiling, coloured plastering, and half-moon apertures. Irish design historian Teresa Breathnach asserts that these "bizarre" interiors, characterized by "eclectic mixtures of oriental decoration and ancient Roman historical tripartite spatial arrangement," were designed to express "middle-class identity" (2004, 165-166).

The front elevations of the researched public baths all exhibit a symmetrical composition, creating a monumental effect on the exterior (**Figure 7**). Notably, the asymmetrical spatial arrangement of these baths, as discussed in the previous section is entirely absent on the exterior. The symmetry axis mostly indicates the entrances to the buildings. At Arlington and Western Baths Clubs, the entrances are marked by three arches supported by Corinthian columns. The arches on the façade of the Western Baths Clubs

14. See the list of Turkish baths built during the Victorian period at <http://www.victorianturkishbath.org>

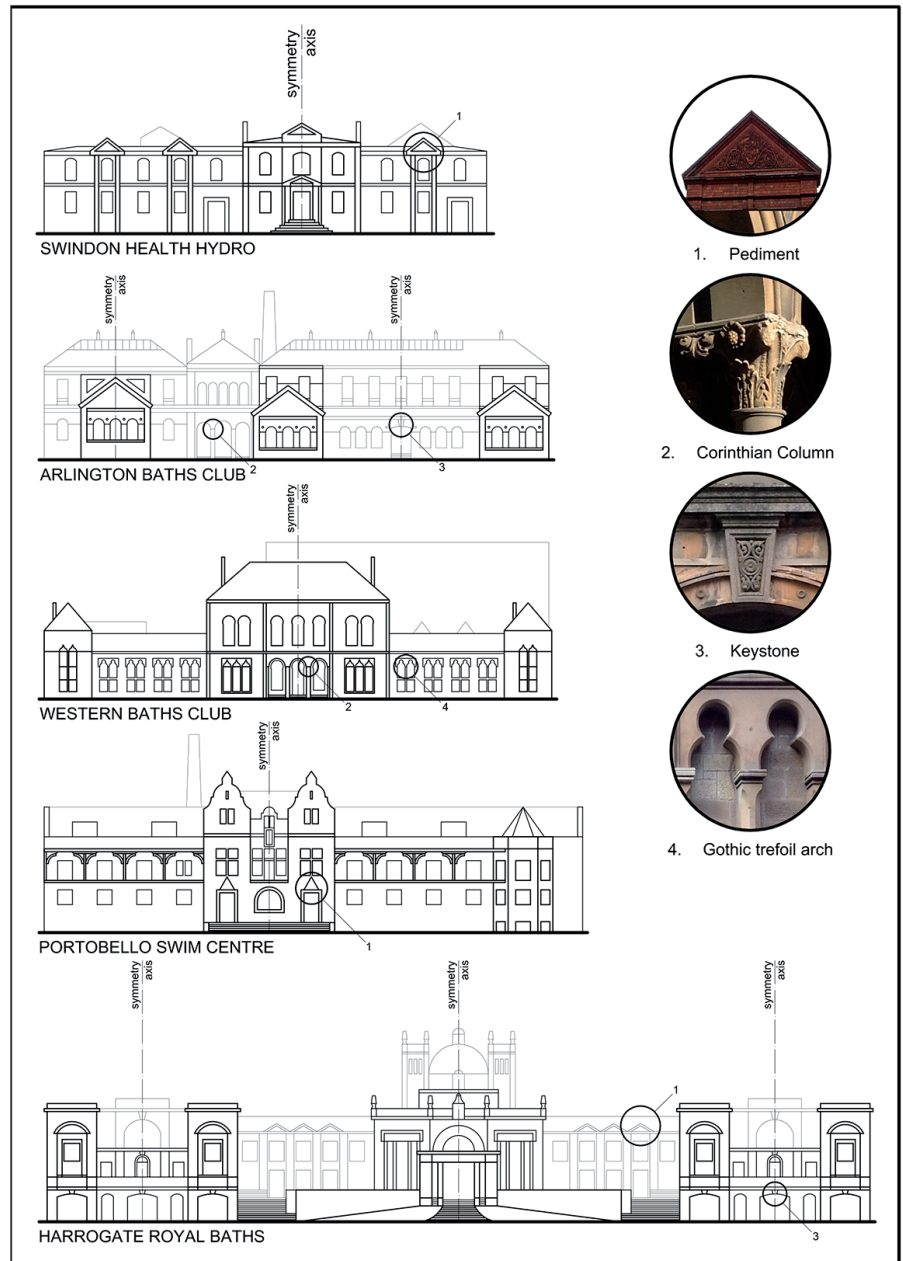

Figure 7. Front elevation drawings of the baths and point details (prepared by the author).

display various designs, ranging from horse-shoe to Gothic trefoil types, arranged symmetrically. Triangular pediments, used as surface reliefs, are evident on the façades of the Harrogate Royal Baths, the Swindon Health Hydro, and the Arlington Baths Club. The Harrogate Royal Baths also feature arched pediments located on extending blocks on both sides of the building. Only the Arlington Baths Club and Portobello Swim Center have chimneys visible from a distance. The main characteristics of the Queen Anne Style are evident in Swindon Health Hydro and Portobello Swim Center with their red brick walls contrasting against white wooden framing (Figure 8).

The roof structure of each bath shows internal variation, which inevitably affects the lighting quality of interiors (Figure 9). The *tepidarium* at

Figure 8. Exterior views showing the traces of Queen Anne style (Left: Portobello Swim Center, Right: Swindon Health Hydro) (photos by the author).

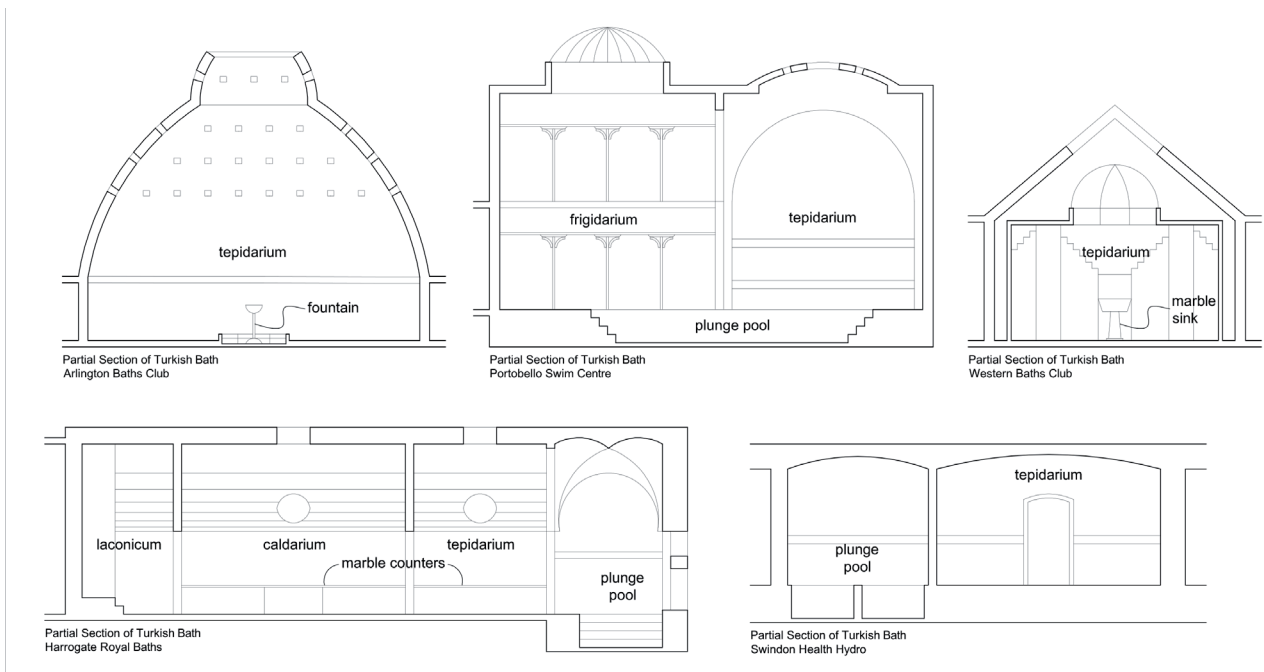

Figure 9. Partial section drawings of the baths showing roof structures (prepared by the author).

Arlington Baths Club is covered with an onion dome with small openings reminiscent of the elephant-eye (*filgözü*) holes found in hammams. Wooden carving surrounds the walls of this space at eye level, and the floors are adorned with coloured decorative tiling (Figure 10). In contrast, the *tepidarium* at the Portobello Swim Center has a smaller dome with similar openings, while its *frigidarium* has a fully exposed dome-shaped skylight. These two spaces are divided by an arched opening and connected below by a plunge pool, providing users with two different modes of daylight while using the pool. The *tepidarium's* walls are encircled by multi-coloured stripes (Figure 11). The *tepidarium* of the Western Baths Club has a double-layered roof and a stained-glass dome placed on a hexagonal opening within a suspended ceiling underneath a pitched roof, allowing indirect daylight into the space. The side walls of this area are covered with a

Figure 10. Interior view of the *tepidarium* in Arlington Baths Club (photo by the author).

Figure 11. Interior view showing plunge pool connecting *frigidarium* and *tepidarium* in Portobello Swim Center (photo by the author).

second layer of zig-zag-shaped partitions, and the floors are adorned with terrazzo (**Figure 12**). The plunge pool of the Harrogate Royal Baths is covered with a ribbed vault, while its *tepidarium*, *caldarium*, and *laconicum* are covered with a continuous barrel vault with large circular skylights. These spaces are separated by horse-shoe arches, flanked on both sides by a Moorish-style pillar. Walls and vaulted ceilings are painted and/or tiled with colourful decorative patterns, and the floors contribute to the eclectic ambiance with Italian mosaic tiling (**Figure 13**). The *plunge pool*, *tepidarium*, *caldarium*, and *laconicum* of the Swindon Health Hydro are covered with a flat roof, vaulted underneath and devoid of openings. The walls and floors are adorned with coloured stripes of tiling (**Figure 14**). These eclectic and complex interior decorations manipulate users' concentration towards the visual qualities of the space, creating a picturesque ambiance that emphasizes visual over tactile, olfactory, and auditory qualities.

In terms of furnishing, traces of original hammams can be observed in various elements throughout the interior spaces. For example, in the *tepidarium* of Arlington Baths Club, a decorative fountain in the centre resembles the fountain in the *frigidarium* of hammams, where users typically sit, relax and enjoy beverages before leaving. Similarly, the marble sinks placed in the *tepidarium* of Western Baths Club and *caldarium* of the Harrogate Royal Baths serve merely as decorative elements, not for washing purposes. Another example includes the marble counters on both sides of the *caldarium* and *tepidarium* in Harrogate Royal Baths. On-site observations showed that users prefer the wooden deckchairs in the *frigidarium* of the Turkish Bath suite over these counters, which remain as decorative elements.

Figure 12. Interior view showing *tepidarium* of Western Baths Club (Western Baths Club Catalogue).

Figure 13. Interior view showing the plunge pool of Harrogate Royal Baths (photo by the author).

Figure 14. Interior view showing one of the hot rooms in Swindon Health Hydro (Shifrin, 2015, 179).

Questionnaire results indicate that users in the Turkish bath suites of all the complexes are mostly drawn to interior architecture and decoration rather than the quality of light, material, and sound. In contrast to the hottest domed chamber of the hammams, where natural light passing through small circular skylights creates a uniform effect throughout the day, the eclectic complexity of the interiors, dark paintings on the walls and ceilings, and the use of artificial light in Victorian Turkish baths create a glare effect inside. A similar limitation exists for sound quality. Whether due to the use of non-reflective surface materials or the inappropriate forms of roof for uniform sound reflection, noise is generated by users' movements and sounds. In essence, the eclectic interior design of Victorian Turkish baths creates an artificial ambiance, mainly representing the visual qualities of the original Turkish bath rather than its non-visual qualities that stimulate all the senses.

CONCLUSION

Based on the findings of a case study research on selected Victorian Turkish bath complexes, it is evident that in terms of architectural style, these buildings reflect eclectic and Saracenic characteristics of Victorian architecture by incorporating various neoclassical and Islamic elements both externally and internally within the same architectural composition. Despite undergoing various refurbishments and reconstructions, they largely maintain their original state as part of the Victorian historic

heritage. The complexity of spatial arrangement further enhances their eclectic architecture, providing a myriad of hot or warm spaces, including a plunge pool, sauna, steam room, swimming pool, gym, billiard room, and plunge bath, in addition to the hot dry Turkish bath suite. Hence, users may bathe, exercise, recreate, and relax during a single visit to these complexes, contrasting with the hammam, which follows a formal bathing ritual conforming to its unidirectional tripartite spatial layout. In the hammam, recreational activity, regardless of its form, is limited to the largest hot section (*caldarium* or *sıcaklık*). The placement of the Turkish bath suite among other spaces in these complexes, providing interconnections, also resemble contemporary health and spa centres where traditional bathing spaces from various cultures, such as the Finnish Sauna, Roman Pool, Russian Steam Room, and a hammam, are arranged side-by-side along a corridor and accessed through a single door.

The questionnaire results show that users typically visit the Victorian Turkish bath alone and spend less than two hours. Despite the increased spatial opportunities for socialising compared to the hammam, users mostly use these potentially public spaces for private activities such as swimming, exercising, cleansing, lying down, and relaxing. However, in the *sıcaklık* chamber of the traditional hammam, groups of families and friends may spend the entire day engaging in traditional rituals such as the bride's bath, soldier's bath, and 40th-day bath for a baby; a practice still observed in certain neighbourhoods in Türkiye. In this context, it is noteworthy to observe how a single public chamber in the hammam transforms into a shared social space, while a group of spaces open to public use in the Victorian Turkish bath may remain private or semi-private. This shows how daily spatial practices inevitably reflect cultural differences and user preferences.

Due to various Victorian prejudices regarding public health and cleanliness, the Turkish bath, as an Eastern traditional feature, might not have been readily embraced within the Western context. However, it is noteworthy that the first spaces built in Victorian Turkish Bath complexes were generally Turkish bath suites, around which all the other spaces were organized. Interviews with managerial staff have revealed that, even though Turkish bath suites are not used as frequently as other spaces, maintaining a specific temperature and ensuring cleanliness and air quality throughout the day are essential. This practice helps preserve the luxurious and exclusive quality of these establishments. As shown in spatial arrangement and interior design analyses, Victorian Turkish baths exhibit fewer sensual qualities but more functional opportunities compared to the original hammam. As long as a selective user profile, emphasising visual and functional qualities of space in line with Victorian eclecticism, is maintained, the preservation of these complexes as part of British culture can be guaranteed. The study has shown the significance of interior design, spatial complexity, and use patterns in the survival of a historic building complex within a different cultural context. This study may serve as a basis for further exploration into the adoption of an Eastern cultural feature into the Western cultural context.

BIBLIOGRAPHY

ALLSOP, R. O. (1890) *The Turkish Bath: Its Design and Construction*, London: E & F. N. Spon.

- AVCIOĞLU, N. (2001) David Urquhart and the Role of Travel Literature in the Introduction of Turkish Baths to Victorian England, in Paul Starkey and Janet Starkey (eds.) *Interpreting the Orient, Travellers in Egypt and the Near East*, Ithaca Press, 69-80.
- AVCIOĞLU, N. (2011) The Turkish Bath in the West, in Nina Ergin (ed.) *Bathing Culture of Anatolian Civilizations: Architecture, History and Imagination*, Peeters Publishers, 267-304.
- AVCIOĞLU, N. (2011) *Turquerie and the Politics of Representation, 1728-1876*, England: Ashgate Publishing Limited.
- BARTER, R. (1858) A Lecture on the Improved Turkish Bath Delivered at Bradford, in *Descriptive notice of the rise and progress of the Irish Graffenberg*, St. Ann's Hill, Blarney, London: Routledge, 1-28.
- BREATHNACH, T. (2004) For Health and Pleasure: The Turkish Bath in Victorian Ireland, *Victorian Literature and Culture*, 03/2004, 32(1) 159-75, Access Date (8.4.2023).
- CAMPBELL, A. (1918) *Report on Public Baths and Wash-houses in the United Kingdom*, Edinburgh: The University Press.
- ÇELİK, Z. (1992) *Displaying the Orient: Architecture of Islam at Nineteenth-Century World's Fairs*, Berkeley: University of California Press.
- DIXON, R. & MUTHESIUS, S. (1978) *Victorian Architecture*, London: Thames and Hudson.
- FOLEY, R. (2014) The Roman-Irish Bath: Medical/Health History as Therapeutic Assemblage, *Social Science and Medicine*, 04/2014, vol. 106, 10-19.
- GLUCK, H. (1921) *Probleme des Wölbungsbaues: Die Bäder Konstantinoples*, Vienna: Halm & Goldmann.
- HAIGH, W. (1861) Turkish Baths, *Medical Times and Gazette* (14 December 1861) 627.
- KANDELA, P. (2000) The Rise and Fall of the Turkish Bath in Victorian England, *International Journal of Dermatology*, 01/2000, 39(1) 70-4.
- LLOYD, E. P. (2004) *Victoria Baths Conservation Plan*, [https://web.archive.org/web/20110716234719/http://www.victoriabaths.org.uk/Conservation_Plan.pdf] Access Date (13.11.2017).
- PASİN, B. (2016) A Critical Reading of the Ottoman-Turkish Hammam as a Representational Space of Sexuality, *METU Journal of Faculty of Architecture*, 33(2) 121-38.
- Saracenic (2024) Merriam-Webster Online Dictionary [<https://www.merriam-webster.com/dictionary/saracenic>] Access Date (12.01.2024).
- Sheffield Free Press (1856) Introduction of the Turkish bath into Ireland, 21 June 1856; 1.
- SHIFRIN, M. (2015) *Victorian Turkish Baths*, Swindon: Historic England.
- The Lancet (1862) Turkish Bath in Disease, 13 December 1862, 80(2050); 639-66.
- The Turkish Bath (1861) Letter From J. L. W. Thudichum, *British Medical Journal*, 1/1861, 291.

URQUHART, D. (1850) Chapter VIII: The Bath, in *The Pillars of Hercules, Or, A Narrative of Travels in Spain and Morocco in 1848, Vol. 2*, London: Richard Bentley.

URQUHART, D. (1862) On the Art of Constructing Turkish Baths, and Their Economy as a Means of Cleanliness, *Journal of the Society for Arts*, 10 (484) 217-36.

WILSON, E. (1865) *The Eastern, Or Turkish Bath*, New York: Miller, Wood and Co. Publishers.

YEGÜL, F. (1992) *Baths and Bathing in Classical Antiquity*, US: The MIT Press.

Alındı: 08.04.2023; Son Metin: 30.11.2023

Anahtar Sözcükler: Viktoryan tarzı Türk banyosu, Viktoryan tarzı Mimari, hamam, seçmecilik, Oryantalizm

BATIDAKİ DOĞU: BRİTANYA ADALARI'NDAKİ VİKTORYAN TARZI TÜRK HAMAMLARI

Oryantalist söylemlerin etkisi altında, İngiliz kültürü Türk Hamamı gibi doğuya ait birçok yapı tipini bünyesine almıştır. 19. yüzyılın ortalarında ortaya çıkan Türk Hamamı Hareketi boyunca, Britanya Adaları'nın farklı bölgelerinde 600'den fazla kamusal banyo inşa edilmiştir. Ortaya çıkardığı teknik, işlevsel ve sosyo-kültürel zorluklar dolayısıyla Türk hamamı ritüelinin 19. yüzyıl ortası Viktoryan kültürüne adaptasyonu kusursuz bir süreç olmamıştır. Öncelikle, kullanıcıların uzun süreler boyunca yıkanıp temizlendiği orijinal Türk hamamının sıcak ve nemli ortamına kıyasla Viktoryan tarzı Türk hamamlarında kuru sıcak hava kullanılmış ve toplu yıkanma, eğlenme ve sosyalleşmeden çok kişiye özel rahatlatma işlevi gözetilmiştir. İkinci olarak, Türk hamamının hem dış hem de içteki basit ve kompakt mimari biçimlenmesiyle karşılaştırıldığında, Viktoryan tarzı Türk hamamları mimari üslup, iç mekân tasarımı ve mekânsal düzenlemede bir karmaşıklık ve seçmecilik göstermektedirler. Bu çalışma Viktoryan Mimarisinin özelliklerini yansıtan ve halen büyük kamusal yıkanma komplekslerinin parçası olarak hizmet veren beş Viktoryan tarzı Türk hamamı üzerine odaklanmaktadır. Vaka çalışması metodolojisini kullanan bu araştırma, seçilmiş hamam komplekslerinde yürütülen kapsamlı bir arşiv araştırması, yerinde incelemeler, röportajlar ve anket araştırmalarını bir araya getirmektedir. Makale, farklı verilerin karşılaştırmalı analizi yoluyla mekânsal düzenlemeler ve kullanım kalıpları arasındaki ilişkileri araştırmayı ve Doğu coğrafyalarındaki hamam prototipinden farklılıkları vurgulamayı amaçlamaktadır.

THE EAST IN THE WEST: VICTORIAN TURKISH BATHS IN THE BRITISH ISLES

Influenced by Orientalist discourses, the British culture incorporated numerous Eastern building types, including the Turkish bath (hammam). In the mid-19th century, the Turkish Bath Movement witnessed the construction of more than 600 public bath complexes across various regions of the British Isles. The adaptation of the Turkish bath ritual into 19th century Victorian culture and architecture was not a seamless process; it brought out a range of technical, functional, and socio-cultural challenges. Firstly, in contrast to the original Turkish bath's hot and humid interior,

where users bathe and cleanse together for long periods, Victorian Turkish baths use dry hot air, and function primarily for private relaxation rather than communal bathing, recreation, and socialising. Secondly, unlike the Turkish bath's compact architectural formation, both externally and internally, Victorian Turkish baths reflect complexity and eclecticism in architectural style, interior design, and spatial arrangement. This study focuses on five Victorian Turkish baths that embody the characteristics of Victorian Architecture, and still function as part of the larger public bath complexes: Arlington Baths Club and Western Baths Club in Glasgow, Portobello Swim Center in Edinburgh, Royal Baths at Harrogate, and Health Hydro at Swindon. Employing a case study methodology, this research integrates an extensive archival survey, on-site inspections, interviews and questionnaire surveys conducted at selected public bath complexes. Through comparative analyses of the diverse data, the article aims to investigate the relationships between spatial arrangements and patterns of use, highlighting differences from the hammam prototype in Eastern geographies.

BURKAY PASİN; B.Arch, MSc., PhD.

Received a bachelor's degree in architecture from METU in 2000, a master's degree in architecture from Dokuz Eylul University in 2007, and a PhD degree in architecture from METU in 2014. His research areas are Turkish architectural design history, gender and space, queer space and architectural design education. burkay.pasin@yasar.edu.tr

CHALLENGES AND OPPORTUNITIES IN PARTICIPATORY URBAN DESIGN: HIGHLIGHTS FROM THE TURKISH CASES (1)

Özlem ARSLAN*, Nursen KAYA EROL

Received: 09.09.2020; Final Text: 12.01.2024

Keywords: Urban design; urban design process; participatory approach; participatory projects; public participation.

1. This article is produced from the PhD. thesis of Özlem Arslan, entitled "Participatory Approach in Urban Design: Evaluating the Process in the Case of İzmirdeniz", under supervision of Assist. Prof. Dr. Nursen Kaya Erol.

INTRODUCTION

The necessity of effective participation is highly emphasized in urban design literature (Toker and Toker, 2006; Sanoff, 1988; 2006). Particularly since the 1990s the need for more democratic processes in planning and urban design has been stressed (Crewe, 2001; Gardesse, 2015). However, especially in large-scale urban design projects, adopting participation is not common due to its challenges (Calderon, 2019). In projects purported to be participatory, the extent and effectiveness of participation remain controversial (Gardesse, 2015). Integrating participatory approaches to planning and urban design processes presents challenges and opportunities that are absent in conventional practices. In Türkiye, the lack of legislation on urban design and participation brings additional challenges to the adoption of participatory practices.

Reviewing participatory urban design projects to understand the challenges and opportunities of participation helps to describe effective participatory processes that can be integral into the urban design process (Calderon, 2019). This article aims to analyze attempts at participatory urban design in Türkiye. First, participation in urban design is described briefly. Subsequently, case studies examining participatory urban design projects from different parts of the world are investigated. Based on the theoretical literature and international cases, the case studies from Türkiye are analyzed focusing on the participants, methods of participation, and levels of involvement. Findings are then evaluated and discussed in terms of challenges, opportunities, and potential improvement measures.

PARTICIPATION IN URBAN DESIGN

Since the 1960s, centrally directed planning has been criticized for the divergence between the built environment created by professionals and the preferences of the people. This critique coincided with the implementations

* Buca Municipality, İzmir, TÜRKİYE.

of urban renewal, in which the architects needed to question how and to what extent they would consider the wishes, demands, and preferences of future users. These concerns engendered the concept of citizen participation, which eventually evolved into a “demand” in urban projects (Wulz, 1986). “The Participatory Turn in Urbanism” in the 1990s, implied a return to the ideologies of the 1960s; with origins in advocacy planning, equity planning, and transactive planning (Krivý and Kaminer, 2013). Urban design as an instrument of space organization needed to consider how the community perceived the urban environment and interacted with it (Günay, 1999).

Participatory Urban Design

Participation in urban design entails the engagement of all relevant parties in decision-making processes that will influence their lives. It is grounded in the concept that environments function more effectively when citizens are actively involved in their creation and management (Sanoff, 2006). Multiple interactions among citizens and other parties who work collectively and produce outcomes as equal partners make urban design a field where citizens claim rights and responsibilities, and use their knowledge and experience (Innes and Booher, 2004). Planning and urban design are fields where the adoption of participation is most legitimate since decision-making in these fields affect a wider public. However, participation is often associated with challenges since it assigns different tasks and responsibilities than conventional ones to design professionals and institutional structures (Steinø, 2003). Therefore, despite its advantages, it is either completely neglected or applied in formats that involve no creativity or innovation (Cilliers and Timmermans, 2014). Realizing the ideals of participation is easier in small-scale projects with small or homogeneous communities, whereas there is a need to adopt participation in large-scale projects in complex settings with constraints of time and resources (Calderon, 2019).

Challenges in participation are mostly related to the designing and execution of the participation process. Participation is a challenge to existing professional and institutional practices. The complexity and variability of processes and relationships in participation contrast with the prevailing rational decision-making processes (Hou and Rios, 2003). A participation set-up requires rethinking the entire planning system and all aspects of the planning organization, including the interaction between the public, civil society, and private actors (Gardesse, 2015). Large-scale participatory design projects consume significant financial and non-financial resources and are difficult to execute (Garde, 2014; Calderon, 2019). Managing multiple stakeholders and the power dynamics among them are significant challenges. Often, conflicts and disagreements arise among stakeholders regarding the uses and value of public spaces, defining a problem, and proposing possible improvement plan (Hou and Rios, 2003; Calderon, 2019). Locals are generally not considered genuine partners, since it is difficult to go beyond dialogue and achieve a genuine consultation (Gardesse, 2015). When they get involved, those who can participate are mostly the advantageous groups in the community (Garde, 2014). The residents might be reluctant to participate due to time and other constraints (Prilenska and Liias, 2015). Participation becomes a futile and frustrating process if it fails to redistribute power and instead perpetuate the status quo for the powerless (Arnstein, 1969).

Participation arrangements may not substantially alter conventional processes or decision-making systems. If participation is not successfully integrated into the urban design process, conventional urban design processes and participation practices may persist as separate systems with minimal impact on each other (Gardesse, 2015). The participatory design could evolve into a rigid, mainstream institutional process with narrowly defined tasks, problems, and limits to satisfy mandated requirements, contradicting its original ideal of engaging the whole community to promote public good. Disappointments arise when public priorities are not addressed due to increasing costs, choosing shortcuts, or sticking to conventional ways of decision-making (Hou and Rios, 2003).

Citizen input can save time and prevent the disappointment that might arise from imposing design ideas on the public. Participation provides a comprehensive evaluation of local social, environmental, and economic issues, enhancing understanding of the local context better. It fosters better decisions, minimizes costs and delays, facilitates implementation, helps avoid worst-case scenarios, and builds consensus, credibility, and legitimacy. It enhances public expertise and creativity (Sanoff, 2006), promotes belonging to the final product of urban design, and stimulates activism that allows people to care for and protect their environment (Nagashima, 1992; Crewe, 2001). Participation helps to build reconciliation, strengthens community ties, and creates a sense of trust, cooperation, and solidarity (Hou and Rios, 2003). Communication, learning, and action are central to participatory urban design (Innes and Booher, 2004). Effective participation can promote emancipation, education, and socialization (Wulz, 1986), transforming citizens into proactive contributors who acknowledge their responsibility in the development of their city (Arn and Özsoy, 2015). Participation is associated with social innovation for its transformational capacity (Arnstein, 1969; Cox et al., 2014).

Continuous participation, commencing before decision-making and design, extends throughout implementation (White, 2014; Garde, 2014), requires a structured process that is fair, open, and democratic. It makes planning and design legible for all parties. Various communication tools can be employed to inform the public about how to participate and elucidate how their opinions will affect decisions. Different interest groups can be gathered in forums, exhibitions, meetings, workshops, review and advisory boards, and juries, during review and negotiation stages (Sanoff, 2006; White, 2014; Hong, 2018). Establishing dialogue and networks among participants (Toker and Toker, 2006; White, 2014) through innovative technological tools such as digital visualization techniques (Dalsgaard, 2012) and social media (Garde, 2014) improves the participation process. There is need to provide interactive, innovative participatory methods and techniques in addition to the institutionally provided conventional methods (Dalsgaard, 2012).

Measuring the level of participation

Different engagement practices correspond to different levels of participation. Public participation can range from passive public information to the level of individuals having the right to control the entire process (Arnstein, 1969; Wulz, 1986). At the highest level, communities or community-based organizations (CBOs) develop the project idea, they design, implement, and even fund projects. Differentiating real participation from pseudo-participation, Sanoff (2000) argues that in a genuine participation process, participants evolve into active decision-

<p>Active Participation</p> <p>↑</p> <p>Passive Participation</p>	Arnstein (1969)	Wulz (1986)	IAP2 (2018)
	Citizen Control	Self-design	Empower
	Delegated Power	Co-design	Collaborate
	Partnership	Alternative	Involve
	Placation	Dialogue	Consult
	Consultation	Regionalism	Inform
	Informing	Questionary	
	Therapy	Representation	
	Manipulation		

Table 1. Participation levels according to Arnstein (1969), Wulz (1986) and IAP2 (2018) classifications.

makers who control decisions and actions, as opposed to passive recipient of what is planned or designed for them. However, uncertainty and doubt may persist regarding the attainment of the stated goal of participation. Different spectrums of participation are used to eliminate skepticism in measuring the level of participation and assessing its quality (Davis and Andrew, 2017). Three pivotal studies by Arnstein (1969), Wulz (1986), and IAP2 (2018) classify the levels of participation.

Arnstein's (1969) "Ladder of Participation" defines eight steps that differentiate whether participation is just an ostensible goal or has the real power to influence the outcome of the process. The first two steps of "manipulation" and "therapy" are associated with non-participation. The next three steps of "informing," "consultation," and "placation" are referred to as degrees of tokenism. The top three steps of "partnership," "delegated power," and "citizen control" represent degrees of citizen power. The goal of manipulation and therapy levels is to enlighten and provide solace to the target audience of the programs. Information and consultation steps allow the weak to have a say but not the power to have their views considered. Furthermore, participation does not involve a "follow-through" phase. It is not consistent and continuous, so it is incapable of changing the system. In the fifth step of placation, the powerless are allowed to give advice, yet the right to make decisions remains the prerogative of the powerful. The top three steps represent increasing levels of citizen power where citizens negotiate and make trade-offs with the powerful. In delegated power and citizen control steps, citizens have substantial or full management power in decision-making.

Wulz's (1986) participation continuum, created specifically to describe levels of participation concerned with participation efforts in architecture and planning, presents seven stages ranging from the control of professionals to the control of the users. Starting from passive participation stages of "representation," "questionary," and "regionalism", the continuum reaches stages of active participation, which are "dialogue," "alternative," "co-decision," and "self-decision". The first three stages of representation, questionnaire, and regionalism are dominated by professional expertise. In the representation stage, the architect makes decisions for the user. In the questionnaire stage, the focus is on statistical information about the characteristics, needs, and demands of an anonymous user. In the regionalism stage, the historical and cultural heritage, and qualities of specific places are emphasized. The dialogue stage involves informal conversations between the architect and the users. In the alternative stage, users are allowed to choose one of the alternatives presented to them. Co-decision involves the direct and active involvement

	Inform	Consult	Involve	Collaborate	Empower
Participation Goal	To provide the public with balanced and objective information to assist them in understanding the problem, alternatives, opportunities and /or solutions.	To obtain public feedback on analysis, alternatives and/or decisions.	To work directly with the public throughout the process to ensure that public concerns and aspirations are consistently understood and considered.	To partner with the public in each aspect of the decision, including the development of alternatives and the identification of the preferred solution.	To place final decision-making in the hands of the public.
Promise to the Public	We will keep you informed	We will keep you informed, listen to and acknowledge concerns and aspirations, and provide feedback on how public input influenced the decision. We will seek your feedback on drafts and proposals.	We will work with you to ensure that your concerns and aspirations are directly reflected in the alternatives developed and provide feedback on how public input influenced the decision.	We will look to you for direct advice and innovation in formulating solutions and incorporate your advice and recommendations into the decisions to the maximum extent possible.	We will implement what you decide
Example tools	Fact sheets, websites, open houses, citizen advisory committees	Public comment, focus groups, surveys, community meetings	Workshops, deliberative polling	Consensus building, participatory decision-making	Citizens' juries, ballots, delegated decisions

Table 2. Stages of IAP2’s Spectrum of Public Participation. (Adapted from Davis and Andrew, 2017)

of users throughout the design process. In the self-decision stage, the user controls the whole design and construction process (Toker, 2007).

IAP2’s Spectrum of Public Participation involves five stages of participation, starting with the “inform” level, followed by the “consult,” “involve,” “collaborate,” and “empower” levels. It is widely used in planning, defining participation goals and articulating them by declaring “the promise to the public” at each stage of participation (IAP2, 2020). Davis and Andrew (2017) identify “example tools” for participation at each stage of the IAP2 spectrum. Fact sheets, websites, open houses, and citizen advisory committees are examples of participation tools for the inform stage. Public comments, focus groups, surveys, and meetings are commonly used at the consult stage. Workshops and deliberative polls are tools of participation at involve level, while consensus building and participatory decision-making are tools for the collaborate stage. Empower stage involves citizens’ juries, ballots, and delegated decisions. Stages in IAP2 follow Arnstein’s Ladder. However, the IAP2 spectrum is primarily focuses on the planning and strategies of participation, whereas Arnstein’s Ladder is based on the effects and evaluation of participation outcomes. The IAP2 spectrum may not adequately capture the various processes described by Arnstein’s Ladder. A discrepancy may arise when assessing planned versus actual outcomes; therefore, using both spectrums simultaneously helps to describe the level of participation more accurately.

METHODOLOGY

The first step of inquiry for this study involved reviewing twenty studies that analyzed participatory urban design cases from different parts of the world. These studies were selected through a systematic search of

databases. The reviewed case studies were subjected to content analysis to determine participants, participation methods, and techniques employed in the projects. Frequencies regarding the involvement of different types of participants and the use of participation methods were determined. Achieved levels of participation were taken from the studied cases when indicated, and approximations were made concerning the organization of participation when not explicitly indicated. IAP2 spectrum and Arnstein's (1969) Ladder were used simultaneously to determine the levels of participations more accurately. Wulz's (1986) participation continuum was also used to determine the levels of participation in the reviewed urban design cases since it was created specifically to describe participation efforts in architecture and planning. In this study; "informing," and "consultation" steps of Arnstein's (1969) ladder, "representation," "questionary," and "regionalism" stages of Wulz's (1986) participation continuum, and "inform" and "consult" levels of IAP2's Spectrum of Public Participation are accepted as lower levels of participation. "Placation" and "partnership" steps of Arnstein's (1969) ladder, "dialogue," and "alternative" stages of Wulz's (1986) participation continuum, and "involve" level of IAP2's Spectrum of Public Participation are accepted as mid-levels. Consequently, the steps of "delegated power" and "citizen control" in Arnstein's (1969) ladder, "co-decision," and "self-decision" stages of Wulz's (1986) participation continuum and "collaborate," and "empower" levels of IAP2's Spectrum of Public Participation are accepted as higher levels of participation.

In the second part of the inquiry, the same analysis was applied to twenty participatory urban design case studies from Türkiye. Since the participatory urban design cases and literature on them were rather limited in Türkiye, case studies in which participants, participation methods, and techniques were explicitly described, and participation levels could be approximated, were chosen for the analysis. The results from the two inquiries were evaluated and compared to identify similarities and differences, and improvement measures are proposed for future participatory urban design projects.

AN OVERVIEW OF INTERNATIONAL PARTICIPATORY URBAN DESIGN CASES

The selected twenty cases were diverse in terms of their scale, scope, and organization of participation. Five small-scale projects involved the urban design of apartment courtyards and neighborhood public spaces in Riga (Prilenska and Liias, 2015), a neighborhood park in Dublin (Relational Urbanism, 2018), a shared courtyard in Helsinki (Saad-Sulonen and Horelli, 2010), and a caravan settlement in Malta (Bianco, 2016). Fifteen large-scale projects included urban design of public spaces in the revitalization (Sanoff 1988; Nagashima 1992; Biddulph 1998; Torres, 2011; Stangel and Szóstek, 2015), renewal (Hong, 2018; Calderon, 2019), and redevelopment (Gardesse, 2015) of neighborhoods, districts, towns, and a village. These projects included urban design of city parks (Hou and Rios, 2003; Garde, 2014), a public open space with transport infrastructure (Crewe, 2001), a waterfront (White, 2014), an agro-industrial urban fringe (Cox et al., 2014), and a new architectural development (Dalsgaard, 2012). Seventeen of the projects were implemented, while three were research projects that investigated various aspects of participation.

Title/ Type/ Initiator/ Date/ Location of the project	Participants	Participation methods and techniques	Participation levels Arnstein 1969/ Wulz 1986/ IAP2 2018
Pagalmu Renesanse/ Urban design of apartment courtyards/ The Latvian Landscape Architecture Union/ 2014/ Riga- Latvia	Local government, professional chambers, housing associations, non-profit organizations, private sector, neighborhood residents, students, activists	Direct participation of residents, field visits, meetings	Citizen Control/ Self-decision/ Empower
Labas Vietas Talka/ Revitalization of neighborhood public spaces/ NGOs/ 2014/ Riga-Latvia	Local government, city council, non- profit organizations, private sector, neighborhood residents, activists	Brainstorming, warm- up, opening events, workshops, meetings	Delegation of Power/ Co-decision/ Collaborate
Urban design of a shared courtyard/ Community at a local forum meeting/ 2008-2009/ Helsinki-Finland	Local government, local project representatives, neighborhood associations, researchers, city administration units, youth centre and kindergarten staff	"Learning-based network approach", field walk, workshops, meetings, digital information tools	Delegation of Power/ Co-decision/ Collaborate
Design of Le Fanu Park/ Urban design of a neighborhood park/ The Irish Architecture Foundation/ 2015/ Dublin- Ireland	Professional chamber, city council, private sector, citizens	Consecutive design events, digital models, workshops	Delegation of Power/ Co-decision/ Collaborate
Urban design of a bungalow- caravan settlement/ Caravan owners' association/ 2009/ Ghadira-Malta	85% of settlement residents, owners' association, design team	One-on-one meetings with residents, meetings with association members, field surveys, questionnaires	Delegation of Power/ Co-decision/ Collaborate
Media-space/ Development of a new municipal library/ 2005-2015/ Local government/ Aarhus-Denmark	Local government, local institutions and organizations, executive committee, project management team, researchers, politicians, library staff, residents	Group sessions, workshops, project information points, media laboratories, video-sound recording installations, special events	Consultation/ Dialogue/ Involve
Sewoon Renewal Promotion Project/ Urban renewal/ Local government/ 2012-2021/ Seoul- Korea	Local government, local urban renewal units, public corporation, citizens, experts	Public meetings, screenings, exhibitions	Informing/ Representation/ Inform
Kwun Tong Town Centre Project/ Urban renewal/ Urban Renewal Authority/ 2012-2021/ Hong Kong	Local government, local urban renewal units, urban renewal agency, city council, NGOs, association of residents, local people, researchers, experts	Group sessions, forums, meetings, screenings, exhibitions, brochures, booklets, newspaper bulletins, public consultations, resident education programs	Consultation/ Dialogue/ Involve
Urban design of Union Point Park/ CBO/ 1997-2003/ California-USA	Central, regional, local governments, community development corporation, local institutions, University of California-Berkeley, CBOs, neighborhood and youth associations, experts	Collective petitions, public presentations, surveys, workshops, special events	Delegation of Power/ Co-decision/ Collaborate

Table 3. Participants, Participation Methods and Techniques, and Participation Levels in the Case Studies from the World.

Revitalization of Gibson Town/ CBO/ 1988/ Gibson-USA	Town residents, community development corporation, experts	Town walk, workshops	Delegation of Power/ Co-decision/ Collaborate
Neighborhood revitalization (research project)/ Local government and local university/ 2005/ Montreal, Canada- Guadalajara, Mexico	Researchers, UNESCO Chairs, City of Montreal, non-profit organizations, employees from participating schools, students	Neighborhood tours, focus group discussions, workshops, exhibitions	Consultation/ Dialogue-Alternative/ Involve
Urban design of Orange County Great Park/ CBO/ 2005-2007/ California-USA	Local and federal governments, Orange County Great Park Corporation, local government planning unit, CBOs, private consultants (specialists), citizens, special interest groups	conference, surveys, telephone surveys, focus group discussions, presentation of alternatives to stakeholders	Placation/ Dialogue-Alternative/ Involve
Urban design of Toronto's Waterfront/ Private sector task force/ 2006-2009/ Toronto-Canada	Local, federal, central governments, planning commission, Toronto Coastal Revitalization Company, CBOs, private sector, citizens	Roundtable meetings, preparation of the competition booklet	Placation/ Dialogue-Alternative/ Involve
Boston Southwest Corridor/ Urban design with transport infrastructure/ Local government/ 1976-1986/ Boston-USA	Local and federal governments, local government transportation unit, coordinators and planners, neighborhood associations and task groups, CBOs, experts, Boston residents (10%), special interest groups	Stakeholder meetings, surveys, project newspaper, project offices, telephone info line, social programs	Consultation/ Dialogue/ Involve
The "Thought for Food" Project/ Urban design of agro-industrial urban fringe (research project)/ Local government and local university/ 2011/ Flanders-Belgium	Local people, agro-industrial sector representatives, local farmers, local policy makers, researchers, environmental activists	Adapted "Netzstadt/ Synoikos" method, bike tour, interviews, workshops, panels, meetings, group sessions, special events	Delegation of Power/ Co-decision/ Involve
Village revitalization (research project)/ Regional government, researchers/ Mstów-Poland	Regional government, European Social Fund, researchers, experts, citizens, local leaders, local authorities	Field visits, stakeholder meetings, interviews, surveys, workshops	Consultation/ Dialogue/ Involve
Town revitalization/ Local government/ 1995/ Stoke-Britain	Central and local governments, city council, landowners, experts, students	Stakeholder meetings, workshops, public exhibition	Consultation/ Dialogue/ Involve
Redevelopment of Les Halles District/ Local government/ 2002-2010/ Paris-France	Local government, private sector, private participation company, contractors, advisory groups, design teams, CBOs, citizens	Stakeholder meetings, focus groups, interviews, public voting, thematic group work with the advisory board, workshops	Placation/ Dialogue-Alternative/ Involve
Urban design in Yokohama's Minami Ohta District/ Local government/ 1988-1992/ Neighborhood revitalization/ Yokohama-Japan	Local government, researchers, neighborhood schools, neighborhood residents	Surveys, interviews, presentations, collective discussions, public voting, workshops, discussions, workshop-related events, observation walks	Consultation/ Dialogue/ Involve
Renewal of La Mina neighborhood/ Consortium of local and metropolitan government agencies/ 2002-2006/ Barcelona-Spain	Local government, private housing corporations, European Commission, researchers, neighborhood residents	Workshops, open house events, public hearing	Consultation/ Dialogue/ Involve/

Table 3. (continued) Participants, Participation Methods and Techniques, and Participation Levels in the Case Studies from the World.

In all cases, the participatory process engaged citizens who would be affected by the projects. In seven cases, the process involved special interest groups including students, activists, or staff of certain institutions. Local governments were involved in the process in thirteen cases, while federal and/or central governments also supplied funding in five cases. Local government councils participated in four cases, and local public organizations participated in five cases. Non-governmental organizations (NGOs), CBOs, and/or associations were involved as initiators or partners in ten cases. The private sector was involved in five cases, financing four projects, initiating one, and sharing ownership in another. Professional chambers were participants in two cases, initiating small-scale projects. In one case, the process involved a university. Researchers participated in eight cases, and experts were involved in seven cases. Researchers initiated projects in three cases, and in twelve cases, researchers and/or experts specializing in participation collaborated with public or private agencies managing the projects.

Although the scales, scopes, and types of projects differed significantly, conventional participation methods and techniques were used in 85% of the projects. A brainstorming session in one case and field tours in five cases served as the starting points of participation. Surveys, telephone surveys, polls, collective petitions, interviews, focus group discussions, public hearings, debates, meetings, forums, and conferences were used to inform and/or consult the public. Workshops, often directed at specific interest, age, or stakeholder groups were used in thirteen cases for activities like brainstorming, drawing, mapping, photographing, analyzing, and designing. In three cases, innovative “project-specific” techniques such as digital platforms, digital installations, and digital models were used. Additionally, in two cases, pre-designed participation methods were adapted to the specific conditions of the projects. In 15% of the projects, innovative methods and techniques such as interactive digital installations, digital models, and methods specifically designed for particular projects were used in conjunction with conventional participation techniques.

The progress of the project and participation were communicated to the public through exhibitions, brochures, bulletins, project websites, online platforms, e-mail lists, and social media accounts. In two cases, on-site project offices or information points scattered throughout the city provided direct communication with residents. In two cases, special educational programs were designed for neighborhood residents. Seven cases benefited from special events such as receptions, celebrations, cocktails, and informal dinners. Although these events were not directly related to participation, they strengthened it by fostering and reinforcing stakeholder connections and increasing the promotion of projects.

It was common for large-scale projects to be presented with an emphasis on maximum viable participation or urban-scale participation. However, this goal was not always realized due to difficulties in the participation processes. Yet, all residents could participate in small-scale projects. Eight of the cases reached high levels of participation. Participation levels in seven cases corresponded to delegation of power (Arnstein, 1969), co-decision (Wulz, 1986), and collaborate (IAP2, 2018) levels. In one case involving a small-scale project, the highest levels of citizen control (Arnstein, 1969), self-decision (Wulz, 1986), and empower (IAP2, 2018) were reached. All small-scale project cases reached higher levels of participation. Twelve cases reached the “involve” level in the IAP2

classification, corresponding with the levels between consultation and placation in Arnstein's (1969) Ladder and between questionnaire and alternative in Wulz's (1986) classification. Only in one case did participation level remain in the informing step of Arnstein's (1969) Ladder, corresponding to the representation stage in Wulz's (1986) classification and the inform level in the IAP2 classification. Participation in 40% of the world cases reached the degrees of citizen power.

Diverse actors including communities, CBOs, professional chambers, private sector task forces, researchers, and local governments, initiated participatory projects in world cases. Both conventional and innovative methods of participation were used in the projects, with 95% reaching middle and higher stages of the participation spectrums.

ANALYSIS OF PARTICIPATORY URBAN DESIGN CASES FROM TÜRKİYE

Twenty participatory urban design cases from Türkiye included five small scale projects, involving urban design of Mediterranean Youth, Culture and Art Park, East Terminal and Market Square, Konyaaltı City Square, renewal of Sobaçılar Bazaar and Business Center in Antalya (Esengil, 2009), and urban design of a city park in Bursa (Arın and Özsoy, 2015). Other projects encompassed the urban design of city districts (Esengil, 2009; Cankurt, 2015), regeneration, redevelopment, regeneration, and restructuring of districts and neighborhoods (Esengil, 2009; Ünlü, 2009; Kentsel Strateji, 2010; Alpan, 2013; Sertbaş, 2013; Başaran Uysal, 2013; Şahin, 2013). Three cases involved the urban design of new developments (Çavdar, 1978; Başak, 2016; Polat and Arslan, 2019), and one case involved historic conservation (Aydoğan, 2017).

Citizens participated in 85% of the projects, while 25% involved special interest groups. Local governments participated in 95%, and the central government in 20% of the projects. At the national level, ministries and government agencies, and at the local level, metropolitan and/or district municipalities were among the stakeholders. City councils participated in seven projects, and a local government corporation participated in two projects. City directorates and Cultural and Natural Heritage Conservation Boards participated in the projects located in their jurisdiction. Professional chambers participated in 65% of the projects, while CBOs, NGOs, and associations participated in 35%. Universities, researchers, and experts were among stakeholders in 45% of the projects. The private sector participated in one project.

In four cases where projects were acquired through competitions, various methods were employed to ensure public participation. These included pre-competition public opinion surveys, the establishment of competition advisory boards with representatives from interest groups, collective preparation of the competition brief, a public meeting where competition jury members engaged with the citizens, and a competition colloquium. Surveys, polls, interviews, focus group discussions, and oral histories were used for communication with the public. To facilitate communication with the public, methods such as citizen consultation committees, panels, meetings, and exhibitions were organized. In three cases, project offices were set up to inform the public. Projects were advertised through websites, brochures, local newspapers, and various media channels, including billboards, in three cases. To reach the public in one case, the

Title/ Type/ Initiator/ Date/ Location of the project	Participants	Participation methods and techniques	Participation levels Arnstein 1969/ Wulz 1986/ IAP2 2018
Urban Design of Mediterranean Youth, Culture and Art Park/ Local government/ 1993/ Antalya	Local government, chamber of architects, competition advisory board, competition jury, and participants, citizens	Survey, competition colloquium	Consultation/ Questionary/ Consult
Renewal of Sobacilar Bazaar and Business Center/ Local government/ 2001/ Antalya	Local government, chamber of architects, competition advisory board, competition jury, and participants, citizens, business owners	Competition colloquium, public meeting	Placation/ Dialogue/ Consult
Urban design of East Terminal and Market Square/ Local government/ 2005/ Antalya	Local government, chamber of architects, competition jury, and participants, museum directorate, Akdeniz University, citizens, market business owners	Competition colloquium	Consultation/ Dialogue/ Consult
Urban Design of Konyaalti City Square (idea project)/ Local government/ 2005/ Antalya	Local government, city council, professional chambers, citizens	Collective preparation of competition brief, competition colloquium, acts of reactionary participation	Informing / Representation/ Inform
"Game Without Handicaps" / Urban Design of a City Park/ City council/ 2013-2014/ Bursa	Local government, Nilüfer District National Education Directorate, universities, professional chambers, selected primary school	Workshops, surveys, exhibitions, meetings	Delegation of Power / Co-design/ Collaborate
Urban Design of Kalekapısı and Environs/ Local government/ 1990/ Antalya	Local government, chamber of architects, competition advisory board, competition jury, and participants	Competition colloquium, acts of reactionary participation	No citizen participation
Regeneration of Kalekapısı and Environs/ Local government/ 2005/ Antalya	Local and central governments, CBO, chamber of architects, project coordination committee, municipal corporation, citizens	Acts of reactionary participation	Consultation/ Representation/ Consult
Urban Design of Antalya Textile Factory (unrealized)/ Local government	Local and central governments, city council, professional chambers, CBOs, Antalya Bar Association, citizens, artists	Acts of reactionary participation (project canceled by a lawsuit)	No citizen participation
Urban Restructuring of Antalya Walled-Town/ Local and central governments/ 2005/ Antalya	Local and central governments, diverse institutions, local and national consultation councils, Yacht Harbour Planning Team, Middle East Technical University, Yacht Harbour and walled-town coordination office, professional chambers, conservation of walled-town and tourism development cooperative, diverse associations, neighborhood residents and businesses	Exhibitions, panels, polls, public meetings, workshops, negotiations with the local people, acts of reactionary participation	Consultation/ Dialogue/ Consult
Regeneration of Antalya Kepez-Santral Neighborhood/ City council/ 2014/ Antalya	Local government, city council, city directorates, professional chambers, experts, CBOs, NGOs, municipal corporation, neighborhood headpersons, and residents	Workshops, polls, interviews, project coordination center, fieldwork to reach citizens, project brochures and website	Consultation/ Dialogue/ Involve

Table 4. Participants, Participation Methods and Techniques, and Participation Levels in the Case Studies from Türkiye.

Sakarya Neighborhood Public Space Revitalization (research project)/ Local government/ 2013-2015/ Denizli	Local government, city council, "Planning for Real" Coordinator, experts, Pamukkale University, reserachers, citizens, children	Education program for facilitators, project banners and posters, meetings, workshops	Delegation of Power/ Co-design/ Collaborate
Revitalization of Zafer Square and Environs/ (research project)/ Local government/ 2012/ Çanakkale	Local government, Çanakkale Cultural and Natural Heritage Conservation Board, public institutions, Çanakkale University, researchers, professional organizations, NGOs, citizens, neighborhood residents and businesses	Survey, interviews, focus group discussions, workshops	Consultation/ Dialogue/ Involve
Regeneration of Tarsus Traditional Shopping District/ Local government/ 2012/ Mersin	Local government, city council, researchers, commercial city center tradespeople	Survey, oral history studies with the business owners	Consultation/ Dialogue/ Involve
Conservation of İzmir Kemeraltı Historical City Center/ Local government/ 2004/ İzmir	Local government, city council, İzmir No.1 Cultural and Natural Heritage Conservation Board, Dokuz Eylül University, İzmir Chamber of Commerce, NGOs	Two obligatory meetings held according to law 2863	Consultation/ Dialogue/ Consult
Urban Design of İzmit New Urban Settlements/ New Development/ Local government/ İzmit	Local government, design team, bureaucrats, political parties, sociologists, technocrats, citizens	Surveys, questionnaires, interviews, discussions with street groups, cooperative neighborhood unit	Consultation/ Dialogue/ Involve
Urban Design of Düzce Hope Homes/ New Development/ CBO/ 2012-2015/ Düzce	Central government, Mass Housing Administration of Türkiye, Düzce Solidarity Housing Cooperative for Homeless and Tenant Earthquake Victims, Düzce Earthquake Victims Association, One Hope Association, Düzce Hope Studio, Düzce Hope Association	Meetings, focus group discussions, workshops, participatory game-playing	Delegation of Power/ Co-design/ Collaborate
Revitalization of Yeldeğirmeni Neighborhood / Local government/ 2010-2020/ İstanbul	Local government, Ministry of Culture and Tourism directorate, Conservation High Council, İstanbul Cultural and Natural Heritage Conservation Board, KUDEB (Bureau for Conservation, Implementation, and control), NGO, private sector	Meetings, social and cultural programs, a "neighborhood house" for the project	Consultation/ Dialogue/ Involve
Redevelopment of Odunpazarı Industrial Market (idea project)/ Local government/ 2010/ Eskişehir	Local government, experts, right holders	Workshops	Consultation/ Dialogue/ Involve
Yıldıztepe Social Life Center/ New Development (research project)/ Local government/ Bursa	Local government, Uludağ University, researchers, professional chambers, Foundation for Developing Tourism Culture, private sector, local newspaper, professionals, users, residents, business owners, students, directorates of political parties, citizen consultation committee	Project website, project news at the local media, project billboards, workshops	Placation/ Dialogue/ Involve
Urban Design of Bursa Atatürk Stadium and Environs/ Local government/ 2013/ Bursa (unrealized)	Local government, city council, professional chambers, Bursa Cultural and Natural Heritage Conservation Board	Acts of reactionary participation (project canceled by a lawsuit)	No citizen participation

Table 4. (continued) Participants, Participation Methods and Techniques, and Participation Levels in the Case Studies from Türkiye.

project field was visited by participation facilitators. Five cases involved “top-down” projects; two of which were canceled due to public and civil society reactions, a phenomenon that could be described as “reactionary participation.”

One case involved the “informing” step in Arnstein’s (1969) ladder, corresponding to the representation level of Wulz’s (1986) classification and the inform level in IAP2’s classification. In eleven cases, the consultation step in Arnstein’s (1969) ladder was involved. Among these, one corresponded to representation, and others corresponded to either questionnaire or dialogue levels in Wulz’s (1986) classification. Six cases in this group reached the consult and five cases reached the involve levels in the IAP2 classification. One case involved placation in Arnstein’s (1969) ladder, corresponding to dialogue and involve levels in Wulz’s (1986) and IAP2’s classifications, respectively. Three cases reached the delegation of power step in Arnstein’s (1969) ladder, corresponding to co-decision in Wulz’s (1986) continuum and collaborate levels in IAP2’s classification. Three cases lacked citizen participation, relying solely on collaboration among specialists and bureaucrats, thereby exemplifying forms of reactionary participation.

In 85% of Turkish cases, local governments initiated and carried out participatory urban design projects, whereas in cases around the world, NGOs, CBOs, communities, professional chambers, and a private sector task force initiated projects. Federal and/or central governments were involved in funding large-scale projects in world cases. Conversely, in Türkiye, the involvement of the central government was in making and/or revising upper-scale plans in three cases and allocating land for the project in one case. Projects carried out by public-private partnerships were prominent in world cases; however, such partnerships were absent in projects from Türkiye. The private sector played an active role in participation, supporting 25% of the projects in world cases compared to 5% of the projects in Türkiye. Participation was managed by a specialized firm or an organization in 35% of world cases, compared to 10% of Turkish cases. Universities participated in 35% of the Turkish cases, in contrast to 10% in world cases. Researchers participating in Turkish cases were associated with universities, while in world cases, independent researchers also participated. Professional chambers participated in 65% of the projects in Türkiye, and opposed top-down projects in five cases. They prevented the implementation of two projects by filing lawsuits. In Türkiye, 15% of the projects that purported to be participatory excluded citizen participation.

Cases studied revealed that in Türkiye, participation methods and techniques presented less variation. While public meetings and workshops were the most frequently used techniques in both groups, they were employed in 75% of world cases and 50% of Turkish cases. Besides, the functions and scopes of meetings and workshops were more diversified in world cases. The use of conventional methods was similar in both groups, whereas new technologies, digital tools, innovative, pre-designed, project-specific participation methods, brainstorming sessions, field tours, and special events were absent in the Turkish context. In all world cases, continuous participation throughout the urban design process was evident, in contrast to 30% of the cases from Türkiye.

Cases from Türkiye accumulated at lower levels of participation spectrums, while world cases reached higher levels. In Türkiye, 60% of the cases remained at the levels of informing and consultation, and 10% remained

		World cases	Cases from Türkiye
Participants	No citizen participation	-	3
	Citizens	20	17
	Special interest groups	7	5
	Local government	13	19
	Local government council	4	7
	Local government corporation	-	2
	Upper levels of government	5	4
	Local institutions and organizations	5	7
	Private sector	5	1
	Independent researchers and experts	15	2
	NGOs / CBOs/ Associations	10	7
	Boards, committees	2	6
	Universities	2	7
	Professional chambers	2	13
	Participation methods and techniques	Direct participation of residents	1
Workshops		13	8
Meetings		14	9
Surveys, polls, interviews, focus group discussions		9	8
Project exhibitions, screenings		3	2
Project offices and information points		2	3
Project news papers, posters, banners and brochures		3	2
Digital information tools		2	2
Public voting		3	1
Special programs		2	2
Field tours		5	-
Brainstorming sessions		1	-
Predesigned participation methods		2	-
Innovative-digital participation methods		3	-
Special events		7	-
Participation levels (Anstein 1969) (Wulz 1986) (IAP2 2018)	No citizen participation	-	3
	Informing /Representation/ Inform	1	1
	Consultation- Placation/ Questionary-Alternative/ Consult	-	6
	Partnership/ Dialogue/ Involve	12	7
	Delegation of power/ Co-decision/ Collaborate	7	3
Citizen Control/ Self-decision/ Empower	1	-	

Table 5. Comparison of Participants, Participation Methods and Techniques, and Participation Levels in World Cases and the Cases from Türkiye.

in placation sections of Arnstein's (1969) ladder. Compared to 15% of the Turkish cases, 40% of the world cases reached higher levels of collaborate

and empower, whereas none of the Turkish cases reached the empower level.

One of the significant differences between the world and Turkish cases was concerned with the initiation and management of the projects. In world cases, 35% of the projects were initiated by local governments, with city councils, residents, CBOs and NGOs, professional chambers, and the private sector also initiating projects. In Turkish cases, local governments initiated 85% of the projects, city councils initiated another 10%, and a CBO initiated one project. In world cases, projects were carried out by local governments, CBOs, professional chambers, and researchers. In 35 % of the world cases, participation was managed by private firms, and/or public and private corporations specializing in participation. In Turkish cases, local governments carried out 60% of the projects. In world cases, the initiation and management of the projects were less dependent on local governments, and participation was managed by specialized entities, especially in large-scale projects.

Incidents of reactionary participation were significant in the participatory urban design experience in Türkiye. Professional organizations, CBOs, and/or special interest groups opposed “top-down” projects that excluded citizen participation. Press briefings, protest marches, informing the public through local media and meetings, collecting signatures, urging other institutions to take action against the project, preparing feedback reports for project initiators, negotiating plan alterations, imposing sanctions, hindering or preventing planning and design works of the institutional stakeholders, filing lawsuits, and resignation of the advisory board due to opposed revisions in the implementation project were among the acts of reactionary participation (Esengil, 2009; Alpan, 2013). The participation efforts of organized groups were apparent in these cases, yet the absence of participation resulted in the inability to resolve conflicts. Implementations of two projects were canceled due to acts of reactionary participation. In the world cases, continuous participation facilitated resolving conflicts, and all projects were implemented.

CONCLUSION

Urban design is increasingly associated with “public policies” and “community action” in the Western world (Günay, 1999, 26). In Türkiye, conventional top-down decision-making hinders central and local governments from having sufficient knowledge and experience in participatory planning and design. Besides, users and other actors lack the awareness to request participation and play active role in the formation of their environments (Polat and Vural Arslan, 2019). Participatory projects from Türkiye were dependent on local governments in terms of initiation and management, whereas participation of the private sector was insufficient. Dependency on local governments lacking experience and knowledge about participation, the absence of experts specializing in participation, the use of conventional methods and techniques, and the discontinuity of participation in the projects contributed to lower levels of participation in cases from Türkiye.

There is a need to diversify participation methods and techniques used in participatory urban design projects in Türkiye. Furthermore, innovative digital participation methods, pre-designed methods, and project-specific methods, which were absent in cases from Türkiye should be incorporated

in participation arrangements. Field tours and brainstorming sessions, effective methods for initiating overall participation procedures, along with special events that reinforce stakeholder relations, should be utilized in continuous participation schemes.

The absence of a legal participation framework in the Turkish planning system is a serious impediment for adopting participation in urban design projects. To build a knowledge and experience base for participatory urban design, legislative and regulatory frameworks need to be defined to include participation arrangements in planning and urban design practices. Initiation and management of participatory projects should be made less dependent on local governments by enabling different actors to initiate and manage them. Involvement of the private sector in urban design projects can be facilitated by including the urban design of large public spaces in the public-private partnership frameworks. Participation possibilities within public-private partnership frameworks need to be explored to understand the procedures and possibilities for incorporating participatory approaches into planning process, as Gardesse (2015) proposed.

An iterative urban design process can be instrumental for effective participation. Introducing participation manuals that describe such participatory processes for authorities intending to undertake participatory projects can promote higher levels of public participation. Designing training courses on participation for municipal staff and establishing citizen participation units in municipalities might help implement more effective participatory projects.

Since the capacity and abilities of public project developers might be highly limited in terms of citizen participation, the inclusion of independent agencies or experts with the specific task of organizing participatory procedures can increase the quality of participation (Gardesse, 2015; Hong, 2018). Therefore, organization and management of participation should be assigned to specialized entities, especially in large-scale projects. Participatory arrangements could be involved in the organization of urban design competitions, which are important instruments for project acquisition in Türkiye. Multi-phase urban design competitions in which citizens can present their opinions, inform competition briefs, and choose among alternatives (Garde, 2014) could help establish an understanding of participation in urban design in Türkiye.

Reviewing more cases concerning different aspects of participation in different contexts would enable a more comprehensive evaluation of participatory projects. Further research on participation might include exploring the possibilities and potentials of integrating participatory experiments in urban planning and design practices and education. Rethinking overall urban planning and design organization in terms of participation possibilities, specifically reconsidering the roles of public, private, and civil society actors and their interactions, holds the potential to innovate urban projects.

Designers and city administrations would recognize the potential of the participatory approach with the emergence of successful projects with effective participatory processes. As communities demand more democratic development processes, sufficient time, resources, and political support should be provided to integrate participation into urban design processes. Reinterpreting the urban design process, and proposing new methods and perspectives in which users can participate in the design process without

losing the focus of professional knowledge and design is essential for improving living environments.

REFERENCES

- ALPAN, A. (2013) *Urban Restructuring Process of Antalya Walled-Town and the Roles of Stakeholders*, unpublished Ph.D. Dissertation, City and Regional Planning Department, ODTÜ, Ankara.
- ARIN, S., ÖZSOY, A. (2015) Kentsel Mekan Tasarımında Çocuk Katılımı, *İDEALKENT* 6(17) 182-201.
- ARNSTEIN, S. R. (1969) A Ladder of Citizen Participation, *Journal of the American Institute of planners* 35(4) 216-224.
- AYDOĞAN, M. (2017) Türkiye’de Tarihi Çevrelerin Korunmasında Katılımcı Planlama Olasılığı: İzmir Örneği, *Ege Mimarlık Dergisi* 30-34.
- BAŞAK, M. (2016) *Participatory Urban Design: The Case of Düzce Hope Homes Project*, unpublished Master’s Thesis, City and Regional Planning Department, ODTÜ, Ankara.
- BAŞARAN UYSAL, A. (2013) Katılımcı senaryo tekniği yardımıyla tarihi kentsel alan için iyileştirme stratejisinin belirlenmesi, *METU Journal of the Faculty of Architecture*, 30(2) 137-162.
- BIANCO, L. (2016) Participatory Engagement in Urban Design Process: The Case of an Urban Settlement in Malta, *Spatium* (35) 71-78.
- BIDDULPH, M. J. (1998) Choices in the Design Control Process: Learning from Stoke, *Town Planning Review* 69(1) 23-48.
- CALDERON, C. (2019) Unearthing the Political: Differences, Conflicts and Power in Participatory Urban Design, *Journal of Urban Design* 25(1) 50-64.
- CANKURT, S. N. (2015) *Açık Kamusal Kent Mekanlarının Tasarımında Katılım: Bursa Atatürk Stadyumu ve Çevresi Kentsel Tasarım Projesi’nin İrdelenmesi*, unpublished Master’s Thesis, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- COX, V., GOETHALS M., DE MEULDER, B., SCHREURS, J., MOULAERT F. (2014) Beyond Design and Participation: The ‘Thought For Food’ Project in Flanders, Belgium, *Journal of Urban Design* 19(4) 412-435.
- CREWE, K. (2001) The Quality of Participatory Design: The Effects of Citizen Input on the Design of the Boston Southwest Corridor, *Journal of the American Planning Association* 67(4) 437-455.
- ÇAVDAR, T. (1978). Toplum Bilinçlenmesinde Araç Olarak Katılımsal Tasarım: İzmit Yenilikçi Yerleşmeler Projesi. [*Participatory Design as an Instrument in Raising Social Consciousness: İzmit Reformist Settlements Project*], *Mimarlık*, 78(1) 55-60.
- DALSGAARD, P. (2012) Participatory Design in Large-Scale Public Projects: Challenges and Opportunities, *Design Issues* 28(3) 34-47.
- ESENGİL, Z. (2009) *Planlama ve Tasarım Sürecinde Katılımın Kamusal Projeler Bağlamında İrdelenmesi: Antalya Kent Merkezi Örneği*, unpublished Master’s Thesis, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

- GARDE, A. (2014) Citizen Participation, Design Competition and the Product in Urban Design: Insights from The Orange County Great Park, *Journal of Urban Design* 19(1) 89-118.
- GARDESSE, C. (2015) The Fraught 'Menage À Trois' of Public Actors, Private Players and Inhabitants: Problems of Participation in French Urban Development Projects, *Urban Studies* 52(16) 3035-3053.
- GÜNAY, B. (1999) *Urban Design is a Public Policy*, METU Faculty of Architecture Press, Ankara.
- HONG, Y. (2018) Resident Participation in Urban Renewal: Focused on Sewoon Renewal Promotion Project and Kwun Tong Town Centre Project, *Frontiers of architectural research* 7(2) 197-210.
- HOU, J., RIOS, M. (2003) Community Driven Place Making: The Social Practice of Participatory Design in the Making of Union Point Park, *Journal of Architectural Education* 57(1) 19-27.
- KENTSEL STRATEJİ (2010) *Odunpazarı Sanayi Sitesi Vizyon ve Fikir Projesi Çalıştayı Eylül, 2010.* [https://www.kentselstrateji.com/wp-content/uploads/T-15_EskisehirOdunpazarı.pdf] Access Date (01.05.2020)
- NAGASHIMA, C. (1992) User Participation in Urban Design in Yokohama's Minami Ohta District, *Ekistics* 59 (354/355) 180-188.
- ÖZDEMİR, A. (2019). Katılımcı Planlama için Yöntem Yaklaşımı: Sakarya Mahallesi Parkı örneği, *Denizli-Türkiye, Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi* 9(1) 233-243.
- PALANCI SERTBAŞ, C. (2013) *Kentsel Planlama Süreçlerinde Katılımcı Yaklaşımlar; Kepez-Santral Mahalleleri Yeniden Yerleşim Projesi Örneği*, unpublished Master's Thesis, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- POLAT, S., VURAL ARSLAN, T. (2019) Kamusal Kıyı Alanlarını Katılımcı Tasarımla Geliştirebilmek Mümkün mü? Bursa Mudanya'da Yıldıztepe Sosyal Yaşam Merkezi Projesi, *Kent Akademisi*, 12(3) 531-545.
- PRILENSKA, V., ROODE L. (2015) Challenges of Recent Participatory Urban Design Practices in Riga, *Procedia Economics and Finance* (21) 88-96.
- RELATIONAL URBANISM (2018) Design-Led Participation: A Relational Approach to the Development of Le Fanu Park, Ballyfermot. *Building Material* (21) 77-102.
- SAAD-SULONEN, J., HORELLI, L. (2010) The Value of Community Informatics to Participatory Urban Planning and Design: A Case-Study in Helsinki, *The Journal of Community Informatics* 6(2) 1-22.
- SANOFF, H. (1988) Participatory Design in Focus, *Architecture and Behavior* 4(1) 27-42.
- SANOFF, H. (2006) Multiple Views of Participatory Design, *METU Journal of the Faculty of Architecture*, 23(2) 131-143.
- STANGEL, M., SZÓSTEK, A. (2015) Empowering Citizens through Participatory Design: A Case Study of Mstów, Poland, *Architecture Civil Engineering Environment* 8(1) 47-58.

- ŞAHİN, A. S. (2013) *Kültürel Miras Alanlarının Dönüşümünde Katılımcı Modeller: Yeldeğirmeni Örneği*, unpublished Master's Thesis, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kültür Yönetimi Yüksek Lisans Programı, İstanbul.
- TOKER, Z., TOKER, U. (2006) Community Design in its Pragmatist Age: Increasing Popularity and Changing Outcomes, *METU Journal of the Faculty of Architecture* 23(2) 155-166.
- TORRES, J. (2012) Participation as a Pedagogy of Complexity: Lessons from Two Design Projects with Children, *Urban Design International* 17(1) 62-75.
- ÜNLÜ, T. (2009). Kentsel Dönüşüm Sürecinin Tasarlanması: Tarsus Tarihi Ticaret Merkezi, *Planlama* 3(4) 145-157.
- WHITE, J. T. (2014) Design by Competition and the Potential for Public Participation: Assessing an Urban Design Competition on Toronto's Waterfront, *Journal of Urban Design* 19(4) 541-564.
- WULZ, F. (1986) The Concept of Participation, *Design studies* 7(3) 153-162.

Alındı: 09.09.2020; Son Metin: 12.01.2024

Anahtar Sözcükler: Kentsel tasarım; kentsel tasarım süreci; katılımcı yaklaşım; katılımcı projeler; halk katılımı

KATILIMCI KENTSEL TASARIMDA ZORLUKLAR VE FIRSATLAR: TÜRKİYE ÖRNEKLERİNDE ÖNE ÇIKAN NOKTALAR

Etkin bir katılımı kentsel planlama ve tasarım süreçlerinin parçası haline getirmek, planlama ve tasarım pratiklerinin demokratikleştirilmesi için gereklidir. Ancak, katılımın bu süreçlere entegrasyonu geleneksel süreçlerde bulunmayan zorluklar barındırır. Bu makale, kentsel tasarımda katılımcı yaklaşımları ele alırken, örnek çalışmalar üzerinden, katılımcı kentsel tasarım projelerindeki katılımcıları, katılım yöntem ve düzeylerini ortaya koymakta, süreçteki zorlukların ve fırsatların belirlenmesine odaklanmakta ve etkin katılımcı kentsel tasarım sürecine ilişkin öneriler sunmaktadır.

Çalışma bulguları Türkiye'deki katılımcı kentsel tasarım örneklerinde aktörlerin ve katılım yöntemlerinin daha az çeşitlilik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Örneklerin çok azında katılım tüm kentsel tasarım süreci boyunca devam etmektedir. Yenilikçi, önceden tasarlanmış ve projeye özel katılım yöntemleri kullanılmamakta, katılımı destekleyen özel etkinliklere yer verilmemekte ve katılım düzeyleri dünya örneklerine göre düşük olmaktadır. Türkiye'de katılımcı kentsel tasarım deneyiminin önemli bir özelliği, katılımı dışlayan kentsel projelere karşı itirazları ve müdahaleleri içeren "tepki katılımı" durumlarıdır. Kentsel tasarım ve katılımı ilgili yasal çerçevelerin yetersizliği, katılımcı yaklaşımın uygulanması için önemli bir zorluktur. Katılımın başarısı için kentsel tasarım sürecinin, her aşamada yeni girdilere ve geri bildirimlere izin veren açık ve esnek bir sistem olarak tasarlanması gerekir. Bu sistemde kullanıcının tasarım sürecine profesyonel bilgi ve tasarım odağını kaybetmeden katılabileceği yeni perspektifler önermek, yaşam çevrelerini iyileştirmek için gereklidir.

CHALLENGES AND OPPORTUNITIES IN PARTICIPATORY URBAN DESIGN: HIGHLIGHTS FROM THE TURKISH CASES

Integrating an effective participation into planning and urban design processes is necessary to democratize planning and design practices. However, integrating participation into these processes presents challenges which are not found in conventional planning and design processes. This article deals with participatory approaches in urban design, revealing the participants, methods, and levels of participation in participatory urban design projects through reviewing case studies. It focuses on identifying the challenges and opportunities in the process, and proposes improvement measures for the effective participatory urban design process.

Findings of the study reveal that actors and methods of participation are less diverse in participatory urban design cases in Türkiye. In very few cases, participation continues throughout the urban design process. Innovative, pre-designed and project-specific participation methods are not used, special events that support participation are not included, and participation levels remain low compared to world cases. An important feature of the participatory urban design experience in Türkiye is the incidences of “reactionary participation” that involve objections and interventions against urban projects that exclude participation. The inadequacy of legal frameworks regarding urban design and participation is a significant challenge for the implementation of the participatory approach. For participation to be successful, the urban design process must be designed as an open and flexible system that allows new input and feedback at each stage. In this system, to improve living environments, it is necessary to propose new perspectives in which the user can participate in the design process without losing professional knowledge and design focus.

ÖZLEM ARSLAN; B.Arch., MSc., PhD.

Received her B.Arch. from METU, MSc. in architecture from Dokuz Eylül University, MSc. in urban management and development from IHS, Erasmus University, and PhD. in City Planning from İzmir Institute of Technology. Research interests include urban design, housing, gender and urban space. mim.ozlem@gmail

NURSEN KAYA EROL; B.CP., MSc., PhD.

Received her B.CP. in city planning from METU, MSc. in urban design from Dokuz Eylül University and PhD. in city planning from İzmir Institute of Technology. Research interests include urban design, urban history, planning theory. nursenkaya@gmail.com

KONYA ŞER'İYE SİCİLLERİNDE YER ALAN KONUTLARA YÖNELİK TİPOLOJİ ARAŞTIRMASI (1738-1743)

Merve DENİZ DEMİREL*, Hicran Hanım HALAÇ**

Alındı: 14.12.2022; Son Metin: 12.01.2024

Anahtar Sözcükler: Kadı kayıtları; konut; tipoloji; Konya; satış belgeleri.

1. GİRİŞ

Tarih boyunca insanoğlunun öncelikli gereksinimlerinin başında beslenme ihtiyacından sonra barınma gereksinimi gelmiştir. Göçebe hayat süren toplumlar ise taşınma kolaylığı nedeniyle çadır ve otağları kullanmıştır. Yerleşik yaşam kültürü benimsendikten sonra da bireyler taş ve ahşap gibi doğada bulunan malzemeleri kullanarak mekânlar inşa etmiş ve kendi yaşam biçimi ile konumlandığı bölgenin coğrafi şartlarına göre konutlar yapmaya başlamıştır (Çevrimli, 2014). İnsanoğlunun ilk barınma mekânlarında uyuma, yeme, dinlenme, içme ve yemek hazırlama eylemleri tek bir birimde gerçekleşmiştir. İlerleyen süreçlerde yeni ihtiyaçların doğmasıyla farklı ünitelere olan gereksinim artmış böylelikle bu birimlere odalar eklenmiştir. Her toplum ihtiyaçlarına ve yaşam biçimine yönelik konut yapıları inşa edince de farklı tipolojiye sahip mekânlar oluşmuştur. Nitekim tipoloji kavramı, "tip" kelimesine "oloji" ekinin ilave edilmesi ile oluşmuştur (Güleç, 2013). Yunanca "typos", Latince "typus" sözcüklerinden gelen bu tip kelimesi "biçim, şekil, tür" anlamı taşımaktadır (Güleç, 2013). Söz konusu kelimenin mimarlık alanında yer alması ilk kez 18. yüzyılda Fransız yazar, arkeolog ve sanat tarihçisi Antoine Chrysostôme Quatremère de Quincy tarafından ifade edilmiş ve taklit kuramı, tip kavramından yararlanılarak açıklanmıştır (Bingöl, 2007). Quincy'ye (1825) göre tip bir soyutlama olup belirli sayıdaki yapıların ortak noktalarını temsil etmektedir (Güleç, 2013). Her ülkenin mimari geleneği tipin meydana gelmesinde rol oynamaktadır (Quincy, 1825). Tipoloji ise tipin bilimi, yöntemi veya kuramı manasına gelmekte olup nesnelere fiziki veya diğer niteliklerine göre ayrıldığı çalışmalardır. Bu bağlamda mimarlık alanında tipoloji, mimari verilerin araştırılması ve sınıflandırılması sonucu belirli tiplere dair arşivler olarak tanımlanmaktadır (Altaş, 1997). Hastane, konut, banka işlevindeki yapı tipleri; Türk evi, Mısır tapınakları, Avrupa mimarisi gibi farklı kültürlerin yapı tiplerini; çelik, betonarme veya kâgir yapılar gibi yapı sistemlerine dayalı değişik yapı çeşitleri; bir mimari

* Department of Architecture, Institution of Graduate Schools, Eskişehir Technical University, Eskişehir, TÜRKİYE.

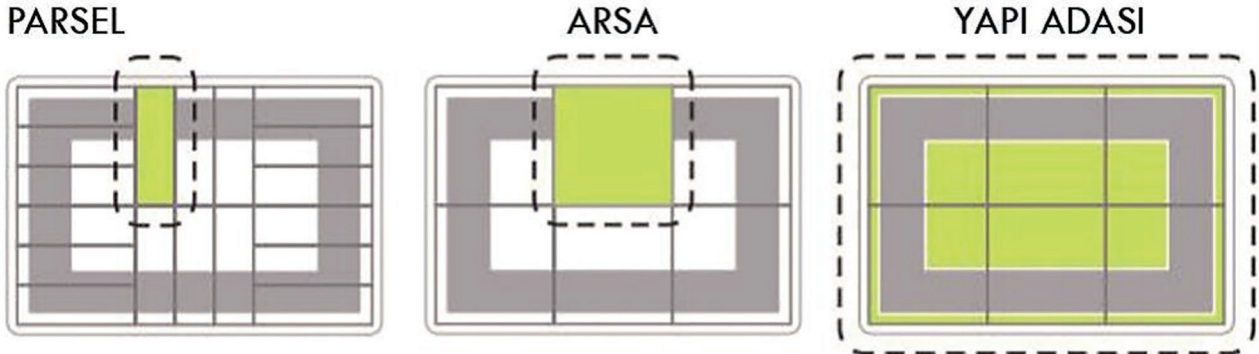
** Department of Architecture, Faculty of Architecture and Design, Eskişehir Technical University, Eskişehir, TÜRKİYE.

diğer mimarlardan ayıran farklı karakterlerdeki yapılarla tipolojiler tespit edilmektedir (Güney, 2007).

Tipoloji, bir araştırmanın tanımlanmasından sonuca ulaştırılmasına kadar geçen sürede, verilerin soyutlanması, indirgenmesi ve şemalaştırılması aşamalarını içeren sistematik bir yöntemdir (Bingöl, 2007, 16). Bu yöntem kent ölçeğinden bina ölçeğine kadar geniş bir kapsamda uygulanmaktadır. Diğer bir deyişle, tipoloji, genelden özele doğru giden bir araştırma dizisidir. Aldo Rossi (1999) *The Architecture of the City* isimli kitabında kenti anlamak için tipolojinin bir araç olduğunu belirtmiştir. Nitekim kentsel dokunun içerisinde yer alan tiplerin bir araya gelmeleri sonucunda kentsel doku, kentsel dokuların bir araya gelmesi ile de kent meydana gelmektedir (Kaprol, 2000). Kent içerisinde ise yapılar, peyzaj alanları, anıtlar, caddeler, meydanlar, sokaklar konumlanmaktadır. Bu yapılar ile bağlantılı oldukları açık alanların, sokakların ve parsellerin beraberliğinde kentsel tipolojinin araştırma alanı olan kent formu meydana gelmektedir. Nitekim tipolojik araştırmalar ile kentlerin fiziki ve mekânsal yapısına odaklanılmakta böylelikle yapıların ve açık alanların oluşturduğu tipler sınıflandırılmaktadır (Moudon, 1997). Yapıların açık alanlar birbirlerine parsellerle bağlanmaktadır. Bu bağlamda bina-parsel-sokak ilişkisine dair araştırmalar kentsel tipolojide önem arz etmektedir (Conzen, 1960). Sokaklar, kent içerisinde ulaşım ağı oluşturan ve parsellere erişim sağlayan öğeler iken parseller ise arsada sınırları tanımlanan arazi parçalarıdır (Kropf, 1997). Parsellerin bir cephesi çoğunlukla çıkmaz sokağa ya da kamusal yollara bakmakta öbür cepheleri ise diğer parsellerle ortak bir sınıra sahiptir (Tarbatt, 2012). **Resim 1**'de parsel, arsa ve yapı adasını betimleyen görseller gösterilmiştir.

Her dönemin kendine özel yaşam şekline; sosyal, kültürel, siyasi, mimari ve ekonomik yapılarına göre şekillenen mekânlar birer belge niteliği taşımaktadır. Dolayısıyla mekânlardan yararlanarak bir kentin belirli bir zamanına dair varsayımda bulunmak mümkündür (Ayyıldız ve Özbayraktar, 2018). Bu kapsamda çıkarım yapılacak yerleşimin incelenmesi önem arz etmektedir. İncelemeler sonucu tespit edilen tipolojik özellikler sayesinde yapı çevrenin bilgilerine, dönemin yaşam biçimine ve kültürel durumuna ulaşılmaktadır. Özellikle toplumun yaşam biçimi, gelenek ve görenekleri konut mekânlarına yansımaktadır. Tarihsel süreç boyunca yıkılan ya da atıl duruma düşen geleneksel konut yapılarının tipolojilerine dair verileri ortaya çıkartmak hem dönemin bilinmeyenlerini gün yüzüne çıkartıp kültürel devamlılığı sağlamak hem de mimari niteliklerin belgelenmesine katkı sağlamak açısından elzemdir.

Resim 1. Parsel, arsa ve yapı adasını betimleyen görseller. (Campell, 2011)

Coğrafya, zaman ve toplumsal değişimler yapıların bilhassa da konut türünün farklılaşmasını sağlayan etkenler olmuştur (Erzen, 2015). İnsanoğlu yeryüzünde var olan malzemeleri kendi yerel kültürüyle harmanlayıp konutunu inşa etmiştir. Bu durum toplumun yaşadığı yer ile aidiyet kurmasına katkı sağlayarak nesiller boyu varlığını devam ettirmesine imkân tanımaktadır (Ayyıldız ve Özbayraktar, 2018). Dolayısıyla farklı konut tipolojileri meydana gelmektedir. Anadolu'da ise konutlar, çeşitli uygarlıkların birikimleriyle şekillenmiştir. Bu bağlamda söz konusu konutlarda tarih boyunca yaşamsal faaliyetlerini sürdüren toplumların izlerini görmek mümkündür. Nitekim evler; fiziki ve toplumsal yaşam biçimine, bireylerin ihtiyaçlarına ve alışkanlıklarına göre biçimlenmiştir (Kutlusan ve Tütengil, 2003). Dolayısıyla evlerin, geleneksel yaşamdan beslendiğini belirtmekte fayda vardır. Osmanlı kentlerinde yan yana dizilen konutlarla dar ve düzensiz biçimlenen sokaklar, mahalle formunu oluşturmuştur. Her ne kadar sokakların biçimleniş planlı olarak gelişme de konutların yan yana sıralanmasıyla ortaya çıkan yollar, insanların ya da yüklü hayvanların geçebileceği bir genişlikte şekillenmiştir. Nitekim Osmanlı kentlerinin mahalleler halinde, doğal dokuya uyumlu ve plansız gelişim gösterdiğini söylemek mümkündür. Kentte kamusal yolların yanı sıra çıkmaz sokakların varlığına da sıkça rastlanılmaktadır (Cansever, 2002). Genellikle konutların konumlandığı bölgelerde sayıları fazla olan çıkmaz sokaklar, yapı adalarının içine doğru yönelmektedir (Cerasi, 1999). **Resim 2**'de sıralı düzende inşa edilen Osmanlı konutu ile plansız biçimlenen yollardan örnekler verilmektedir.

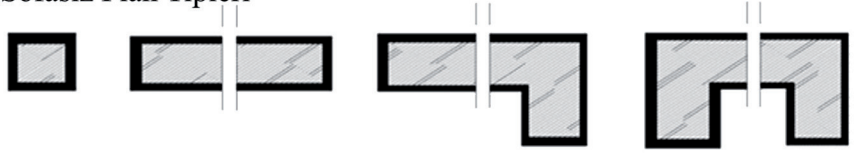
Osmanlı Devleti, işgal ettiği topraklar içerisinde yaşamsal faaliyetlerini devam ettiren İslam düşüncesini ve daha önceden sürdürdükleri göçebe hayatı da benimsemiştir. Böylelikle kendine has bir hayat şekli ile Osmanlı evinin temelleri atılmıştır (Küçükerman ve Güner, 1973). İmparatorluğun sınırlarının zamanla gelişmesiyle konutlar, Anadolu ve Rumeli bölgelerinde inşa edilmiş, kökleşmiş ve özelliklerini korumuştur (Eldem, 1954). Dolayısıyla Osmanlı konutunu, çok işlevli odaların oluşturduğu bütünlük olarak tanımlamak mümkündür (Tanyeli, 2016). Kırsal bölgelerde tek katlı, şehirlerde ise iki ya da üç katlı olarak inşa edilmişlerdir. Evlerin planları esas yaşam alanına göre yani üst kata göre planlanmıştır (Eldem, 1954). Çok katlı konutlarda alt kat servis

Resim 2. Birbiri ardına dizilen osmanlı konutu ve plansız biçimlenen yollar. (Yazar Arşivi)

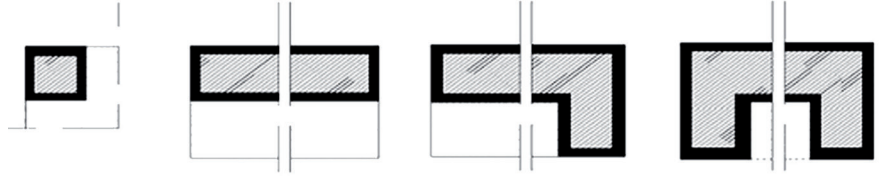

Sofasız Plan Tipleri

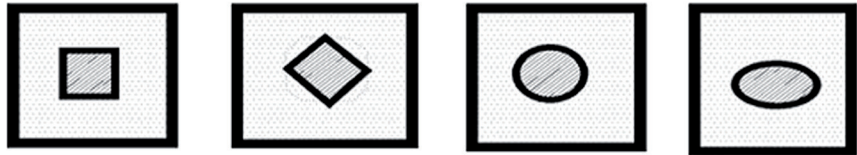
Dış Sofalı Plan Tipleri

İç Sofalı Plan Tipleri

Orta Sofalı Plan Tipleri

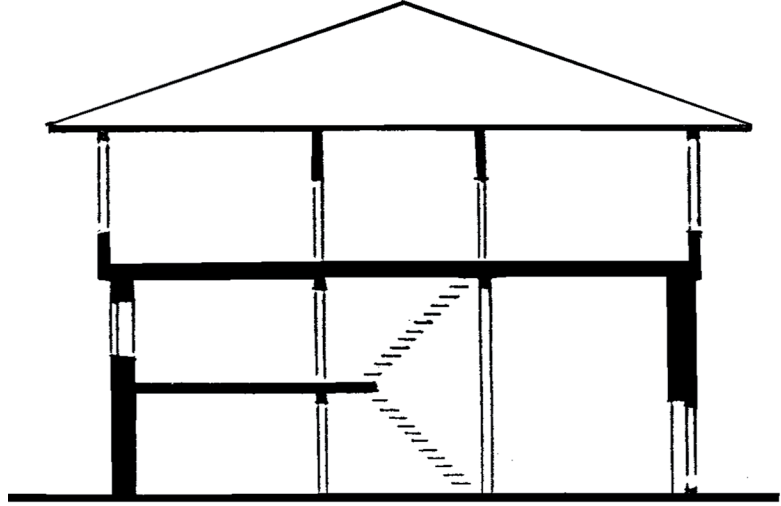

Resim 3. Osmanlı evi plan tipleri.
(Küçükerman ve Güner, 1973)

mekânlarına üst kat ise çalışma, oturma ve yatma işlevlerine hizmet etmiştir. Odalar ise Osmanlı evini var eden en önemli eleman olup üst katlarda yer almış ve birbirlerine sofalar ile bağlanmıştır. Ancak ilk konut örnekleri sofasızdır (Küçükerman ve Güner, 1973). Bu bağlamda sofalı ve sofasız plan tiplerinin varlığından bahsetmek mümkündür. Ev tipini sofa belirlemekte olup dış sofalı, orta sofalı, iç sofalı olmak üzere farklı biçimlenişleri bulunmaktadır (Eldem, 1954). **Resim 3**'te Osmanlı Evi plan tipleri gösterilmiştir.

Zemin kat taş ya da kerpiç malzemeyle kâgir yapım tekniğiyle, üst katlar ise kâgir ya da ahşap karkas teknikle inşa edilmiştir. **Resim 4**'te gösterildiği gibi çoğunlukla zemin kat ile birinci kat arasında ara bir kat yer almış ve merdiven sahanlığından ulaşılan bir oda şeklinde tasarlanmıştır (Körçüşme, 2012). Ara katlar, alçak tavanlı olup yarım ya da tam katlıdır.

Osmanlı evinin cephelerinde yer alan kapı ve pencere gibi elemanların birbirleriyle ya da binayla olan oranları, yan yana sıralanmış konutların yükseklik farkları, çıkmalardaki seviye farklılıkları konumlandıkları sokağa dinamizm kazandırmıştır (Kaygusuz, 1993). Pencere ölçüleri genellikle

Resim 4. Osmanlı konutunda zemin ile birinci kat arasında yer alan asma kat. (Eldem, 1954)

standart ölçülü, çatılar ise kırma çatıdır. Tüm bu özellikler Osmanlı/Türk Evi'nin konut tipolojisini meydana getirmektedir (Günay, 1998).

Günümüzde varlığını yitirmiş yapıların biçimlenişi ile ilgili bilgilere birincil kaynaklar olan şer'îye sicillerinden, defterlerden, vakfiyelerden ve arşiv belgelerinden ulaşılmaktadır (Uçar, 2021). Şer'îye sicilleri, Osmanlı'da mahkemeye intikal eden hukuki anlaşmazlıkların ya da anlaşmaların tutulduğu bunun yanı sıra merkez ile taşra arasındaki yazışmaların yer aldığı defterlerdir (Açık ve Tuluk, 2009). Bu bağlamda adaleti temsil eden kadı görevlileri buldukları yerleşimin iktisadi, askeri, hukuki ve siyasi yönlerini kayıt altına almaktadırlar. Nitekim askeri davalar haricindeki her türlü dava sicillere kaydedilmiş ve böylelikle devlet ile toplumun iletişim durumu, miras ve alacak-verecek davaları, hukukun uygulanma şekli, Müslim ile gayrimüslimlerin hukuksal boyutu gibi tüm bilgilere yer verilmiştir. Köy, kasaba ya da mahallelerin adları, yeni veya terk edilmiş bölgelerin göç alma/verme nedenleri aktarılmıştır (Halaç, 2010). Ayrıca toplumların günlük yaşamları, çarşısı, mobilya ve mutfak takımları, yiyecek ile giyecek fiyatları, evleri, taşınmaz varlıkları, bağ-bahçe durumları, ticaret eşyaları, hayvanların cins ve miktarları, satılan malların bedelleri, ambar ve tarlalardaki gıdaların özellikleri gibi detaylara da ulaşılmaktadır (İnalçık, 2009). Dolayısıyla siciller, pek çok konu hakkında detaylı veriler sunmaktadır. Bu veriler sayesinde Osmanlı döneminin siyasi, ekonomik, mimari, sosyal ve kültürel yapısına dair bilinmeyen hususlar açıklığa kavuşturulmaktadır.

Şer'îye sicillerinde; onarım faaliyetleri belirtilirken onarılan yapıya dair bilgiler verilmekte, mahkemeye taşınan olay aktarılırken yapılara referans verilerek isimleri, konumları ifade edilmekte veya herhangi bir olay tanımlanırken çevresine dair tasvirler yapılmaktadır. Böylelikle kadı kayıtları analiz edilerek bu kayıtlarda geçen yapıların mevcut durumları hakkında yorum yapmak ya da geçmiş günümüz kıyaslamasına gidip restitüsyonlarını çıkartmak muhtemeldir (Açık ve Tuluk, 2009). Dolayısıyla mimarlık tarihi çalışmalarında temel kaynak niteliğinde kullanılmaktadırlar. Defterlerde satışa konu olan konutlar hakkında verilere erişip bu konutlara dair bir tipoloji okuması yapmak mümkündür. Söz konusu belgeler bugünkü tapu kayıtlarına benzer nitelikte olup kadının noterlik vazifesi sonucunda tutulmuş ve belirli bir sistematik düzene göre hazırlanmıştır (Açık ve Tuluk, 2009). Öncelikle satıcının adı,

ikamet adresi ifade edilmiş ardından varsa şahitler ya da vekâlet eden kişiler açıklanıp alıcının tanımı yapılarak satılan mülkün nerede yer aldığı, yola göre nasıl konumlandığı, etrafını hangi yapıların çevrelediği ve bu yapıların kime ait olduğu belirtilerek mülklerin hizmet mekânları açıklanmıştır. Devamında ise satıcı mülkünü ne kadara sattığını, artık satıcının mülkü ile bir bağının kalmayıp alıcıya devrettiğini kadının huzurunda beyan etmiştir. Bazı durumlarda satış tek kişiler arasında gerçekleşmiş bazı durumlarda ise hisseli satışlar yapılmış olup birden fazla satıcı tek bir kişiye mülkü satmıştır.

Çalışmanın Kapsamı

Çalışma kapsamında ele alınan Konya kentinin varlığı yaklaşık MÖ 2000'lere dayanmaktadır. Söz konusu kent ticaret güzergâhlarında konumlandığından ve Anadolu ile İstanbul arasında köprü niteliğinde bulunduğundan geçmişten günümüze çeşitli medeniyetlerin hâkimiyet kurduğu bir yer olmuştur (Yenice, 2012). Nitekim Anadolu'nun merkezindeki bu yerleşim yeri, Türkiye Cumhuriyeti kuruluncaya kadar ki geçen tarihsel süreç boyunca Frigyalılar, Hititler, Lidyalılar, Persler, Roma, Bizans, Anadolu Selçuklu, Karamanoğulları ve Osmanlı Devleti tarafından yönetilmiştir (Ter ve Özbek, 2005). 1218'de Mevlana Celaleddin-i Rumi'nin kente gelmesi ile Konya'nın önemi daha da artmıştır. Yerleşimin ilk çekirdeğini Alaaddin Tepesi meydana getirmiş ve kentin gelişimi buradan devam etmiştir (Karpuz, 1999).

Konya'nın geleneksel konut yapısını sade, renksiz ve toprakla sıvanan dam evler meydana getirmektedir. Söz konusu konutlarda, yaşam ve servis mekânlarının yanında üretim faaliyetleri de yapılarak açık, kapalı ve yarı-açık mekânlar biçimlenmiştir. Kentsel doku şekillenirken yüksek bahçe duvarları ile sınırlı evler, doğaya uyumlu bir biçimde kurgulanmıştır. Yüksek duvarlar mahremiyet amacıyla yapılmıştır. Ayrıca kentsel dokuda çıkmaz sokakların ve avluların varlığından da söz etmek mümkündür (Sungur, 2020). Yerleşime dair en eski bilgiyi içeren resim, Matrakçı Nasuh tarafından resmedilen 1537 Menzilnamesi'nde bulunan minyatürdür. Bu minyatürde küçük ve az pencere, düz damdan oluşan tek ya da çift katlı konut yapıları yer almaktadır (Nasûhü's-Silâhî, 1976). Ayrıca Léon De Laborde'un gravürleri ile Guillaume Berggren'in fotoğraf arşivlerinde de kentsel doku aktarılmaya çalışılmıştır (Önge, 1990). Ancak bu veriler kentin konut tipolojisini belgelemeye yeterli gelmemekte ve yazılı kaynaklardan veri elde edilmesi gerekmektedir (Halaç, 2012). Dolayısıyla vakfiyeler, salnameler, vakıf defterleri, şer'îye sicilleri, tapu kayıtları, mühimme defterleri gibi birincil kaynaklardan yararlanılması daha güvenilir sonuçların çıkmasına katkı sağlamaktadır.

Bu makalenin amacı Konya şer'îye sicillerinde yer alan menzil satış belgelerinden elde edilen konut verilerini tasnif etmek ve söz konusu konutların kat adetleri ile yol ağlarını inceleyerek 1738-1743 yılları arasında menzil satış belgelerine konu olan bu konutlara dair bir tipoloji araştırması yapmaktır. Bu yıllar arasında Konya kenti ile ilgili çalışmaların yapılmadığı, Konya sicilleri incelendiğinde ise çalışma kapsamında seçilen sicillerdeki menzil satış belgelerinin diğer Konya sicillerine nazaran daha kapsamlı veriler sunduğu tespit edildiğinden bu belgelerden elde edilecek bulguların literatüre katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

Yöntem

Bu makale çalışmasında transkripsiyonu yapılmış 54-55-56 numaralı Konya şer'îye sicillerinden faydalanılmıştır. 54 numaralı sicil (Sevici, 2011) 1738-

1740 yıllarını, 55 numaralı sicil (Özdoğan, 2021) 1740-1742 yıllarını, 56 numaralı sicil (Telli, 2019) ise 1742-1743 yıllarını kapsamaktadır. Araştırma boyunca 54, 55 ve 56 numaralı Konya şer'îye sicillerinde yer alan menzil satış belgelerinden elde edilen konut verileri tasnif edilmiş ve söz konusu konutların kat adetleri ile yol ağları incelenerek bu konutlara yönelik bir tipoloji araştırması yapılmaya çalışılmıştır. Öncelikle 54, 55 ve 56 numaralı sicillerde yer alan menzil satış belgeleri incelenerek satış yapılan konut tanımlamalarına ulaşılmıştır. Ardından söz konusu konutların yola göre durumları ile kat sayıları analiz edilmiştir. Her bir kategoriden elde edilen bulgular sınıflandırılarak tabloya aktarılmış ve adetleri ile toplam grup içerisindeki adetleri tespit edilmiştir. Son aşama olarak ise elde edilen tüm veriler birleştirilmiş, yol ağları ile kat sayıları arasında çaprazlama yapılarak kategorileştirilen menzillerin krokisi çizilmiş ve böylelikle beş yıllık süreçte menzil satış belgelerine konu olan menzillerin konut tipolojisi ortaya konulmuştur.

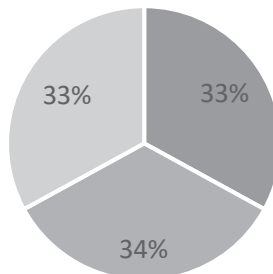
54-55-56 NUMARALI KONYA ŞER'İYE SİCİLİNE GÖRE MENZİL VERİLERİ

Menzil satış belgelerinde konutlar tanımlanırken menzil, mülk, beyt, müştemil mülkdar, müştemil bir bam-ı mülk-i menzil, müştemil mülk menzili, müştemil menzil, mülk-i menzil, hariciye menzil, muhtevi menzil, muhtevi mülk-i menzil, nısfı müştemil mülk menzil, bir miktar menzil harabe, silk-i mülk, harem menzili, mahsur mülk-i menzil, muhtevi mülk, müştemil 1 bab mülk-i menzil, 1 bab mülk-i menzil, 1 bab tahtadan oda, 1 bab kiler evi, müştemil mülk gibi ifadelerle yer verilmiştir. Bu ifadeler doğrultusunda konut tanımlarının çeşitli olduğunu söylemek mümkündür.

54 numaralı sicilde yer alan 167 adet satış belgesinin 92'si menzil satış belgesi, 55 numaralı sicilde yer alan 178 adet satış belgesinin 95'i menzil satış belgesi ve 56 numaralı sicilde yer alan 185 adet satış belgesinin 92'si menzil satış belgesidir. Bu bağlamda toplam 279 adet satışa konu olan konut tasvirine ulaşılmıştır (**Resim 5**).

Yol Ağlarına Göre Menzil Verileri

Şer'îye sicillerine yazılan tanımlamalara göre kentte iki farklı yol türü bulunmaktadır. Bunların isimleri tarik-i amm ve tarik-i hass olmaktadır. Tarik-i amm herkesin geçmesine mahsus yol, kamusal yol olarak tarik-i hass ise çıkmaz sokak olarak tanımlanmaktadır (Osmanlı Türkçe Sözlük, 2024). Menzil satış belgelerinde konutların tasviri yapılırken etrafında yer alan yolların türlerine ait bilgiler verilmektedir. Bu çalışmada yapılan tespitler doğrultusunda tek tarafı yolla çevrili, çift tarafı yolla çevrili, üç tarafı yolla çevrili konutlar olduğu gibi yol bilgisi verilmeyenler de

- 54 NUMARALI SİCİL (92)
- 55 NUMARALI SİCİL (95)
- 56 NUMARALI SİCİL (92)

Resim 5. Sicillerde yer alan menzil satış belgelerindeki menzillerin sayısı.

Yol Ağlarına Göre Menziller	Yol Türleri	Adet	Toplam Adet
Tek Tarafı Yolla Çevrili Menziller	Bir taraftan tarik-i amm (Bir tarafı kamusal yol)	183	214
	Bir taraftan tarik-i hass (Bir tarafı çıkmaz sokak)	31	
Çift Tarafı Yolla Çevrili Menziller	İki taraftan tarik-i amm (İki tarafı kamusal yol)	27	38
	Bir taraftan tarik-i amm bir taraftan tarik-i hass (Bir tarafı kamusal yol bir tarafı çıkmaz sokak)	11	
Üç Tarafı Yolla Çevrili Menziller	Üç taraftan tarik-i amm (Üç tarafı kamusal yol)	7	7
Yol Bilgisi Verilmeyenler			20
Toplam			279

Tablo 1. Yol ağlarına göre toplam menzil verileri (1738-1743).

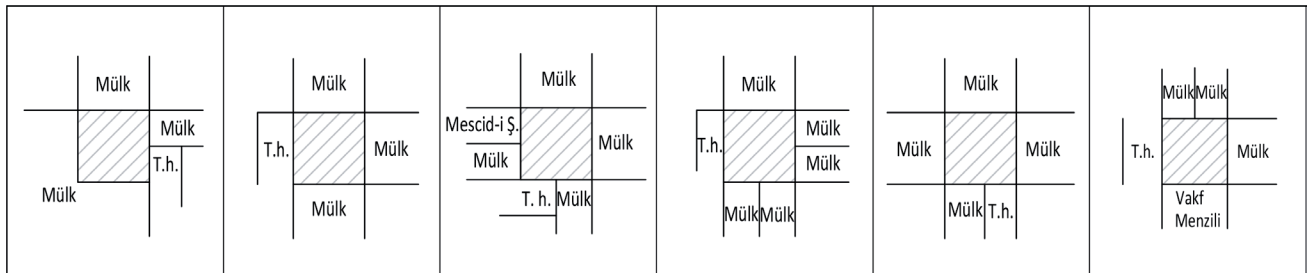
vardır. 54 numaralı şer'îye sicilinde tespit edilen 92 adet menzilin 68'i tek yönde yola cephe vermekte, 15'i çift yönde yola cephe vermekte, 3'ü ise üç yönde yola cephe vermektedir. Ayrıca 6 tane menzilin yol bilgisine de ulaşılmamıştır. 55 numaralı şer'îye sicilinde yer alan menzil satış belgelerinden tespit edilen 95 adet menzilin 78'i tek yönde yola cephe vermekte, 10'u çift yönde yola cephe vermekte, 1'i ise üç yönde yola cephe vermektedir. 6 tanesinin ise yol bilgisi bulunmamaktadır. 56 numaralı sicilinde tespit edilen 92 adet menzilin 68'i tek yönde yola cephe vermekte, 13'ü çift yönde yola cephe vermekte, 3'ü üç yönde yola cephe vermektedir. 8 tanesi hakkında ise herhangi bir yol bilgisine ulaşılmamıştır. Elde edilen tüm veriler toplandığında 279 adet menzilin 214'ü tek yönden yola cephe vermektedir. Bu bağlamda menzillerin yarısından fazlasının tek yönden yola cephe verdiğini ve bu yol türünün ise kamusal yol olduğunu söylemek mümkündür. **Tablo 1**'de üç sicilde yer alan yol ağlarına göre toplam menzil verileri gösterilmiştir.

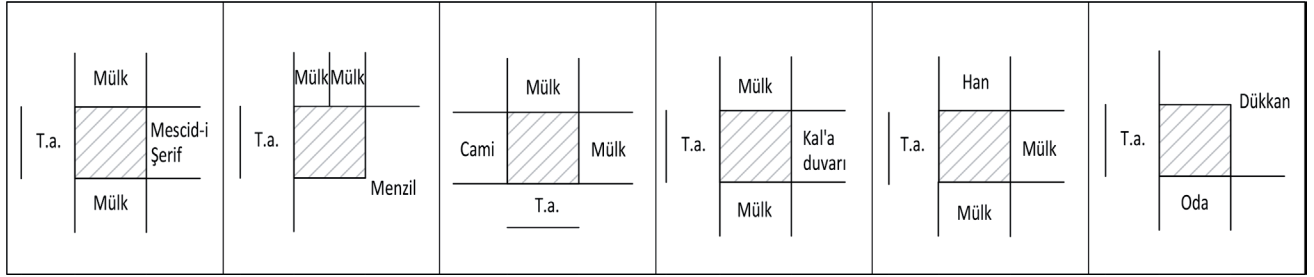
Yapılan analizler ışığında tek tarafı yolla çevrili menzillerin ya bir tarafından kamusal yolun geçtiği ya da çıkmaz sokağın olduğu tespit edilmiştir. **Resim 6**'da gösterildiği gibi bir tarafında çıkmaz sokağın olduğu konutların komşu parsellerinde mülk, vakıf menzili, mescid-i şerif gibi farklı yapı türleri konumlanmıştır.

Resim 7'de gösterildiği gibi tek yönde kamusal yola cephe veren konutların komşu parsellerinde mescid-i şerif, cami, kal'a duvarı, han, dükkân, konut gibi farklı yapı türleri konumlanmıştır. Konutlar ise mülk, menzil, oda kavramlarıyla tasvir edilmiştir.

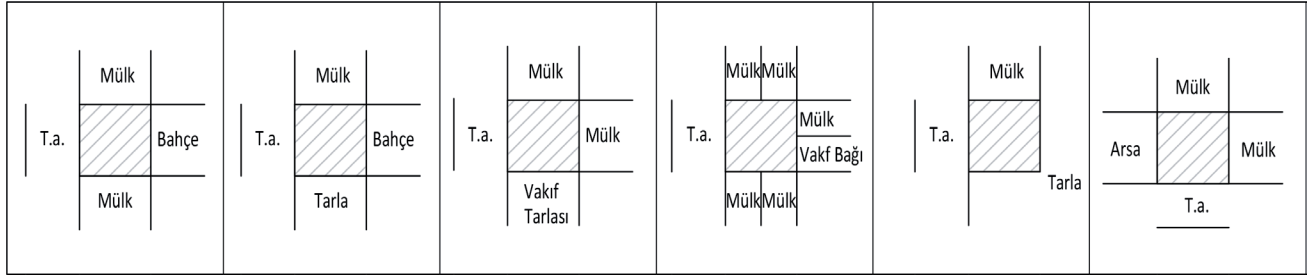
Resim 8'de gösterildiği gibi bir tarafı kamusal yolla çevrili konutların komşu parsellerinde tarla, bahçe, vakıf tarlası, vakıf bağı, arsa gibi farklı

Resim 6. Bir tarafı çıkmaz sokakla çevrili konutların krokisi.

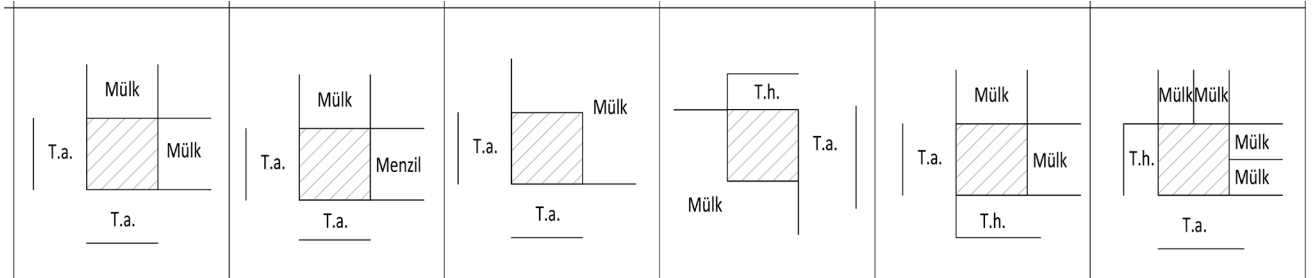

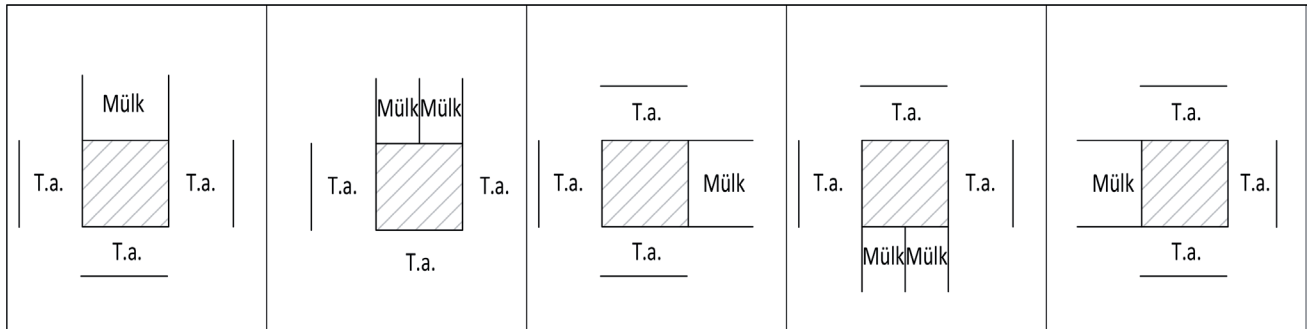
Resim 7. Bir Tarafı Kamusal Yolla Çevrili Konutların Krokisi

Resim 8. Arazi Kullanımlarındaki Farklı Terminolojiler ile Konutların Krokisi

Resim 9. İki Tarafı Yolla Çevrili Konutların Krokisi

Resim 10. Üç tarafı yolla çevrili konutların krokisi.

terminolojide arazi kavramları kullanılmıştır. Çıkamaz sokakla çevrili konutların komşu parsellerinde ise farklı terimlerle ifade edilen arazilerin olmadığı tespit edilmiştir.

Resim 9'da gösterildiği gibi çift yönden yola cephe veren menzillerin iki tarafı kamusal yolla veya bir tarafı kamusal yolla diğer tarafı çıkamaz sokakla çevrilidir. Komşu parsellerde yer alan yapılar ise mülk ya da menzil ile ifade edilmiştir.

Resim 10'da görüldüğü gibi üç yönden yola cephe veren menzillerin üç tarafı da kamusal yolla çevrili olup komşu parsellerinde mülkler yer

almıştır. Bu menzillerin çevrelerinde çıkmaz sokaklar tespit edilmemiştir. Ayrıca menzillerin kuzey ve güney cephelerine bakan parsellerde bazen bir bazen de iki mülk konumlanmıştır.

Kat Sayısına Göre Menzil Verileri

Sicillerde menzillerin kat sayıları aktarılırken tahtani, fevkani ve izbe gibi tanımlamalar kullanılmıştır. Tahtani alt katı, fevkani üst katı, izbe ise bodrum katı temsil etmektedir. Bu kavramlar haricinde kadın ve erkeğin ayrı ayrı yerlerde oturduğunu belirten haremlik ve selamlık, dahiliyeli ve hariciyeli ifadelerle de menzillerin biçimlenişi hakkında detaylara yer verilmiştir. Haremlik bölümü kadınların, selamlık bölümü erkeklerin; dahiliyeli bölümü kadınların, hariciyeli bölümü ise erkeklerin oturma mekânı olmaktadır. Toplam 279 tane menzilin 228'i tek katlı, 45'i iki katlı, 2'si ise üç katlıdır. **Tablo 2'**de üç sicilde yer alan kat sayısına göre toplam menzil verileri gösterilmiştir.

Tek Katlı Menziller

Sadece tahtani (alt kat) kelimesinin kullanıldığı, fevkani (üst kat) ya da izbe (bodrum) kavramlarının kullanılmadığı bir katlı menzillerdir. Dahiliyeli ve hariciyeli ya da haremlik ve selamlık biçiminde olan menziller konut tasvirlerinde belirtilmiştir. 54, 55 ve 56 numaralı sicillerde yer alan menzil satış belgelerindeki 228 adet tek katlı menzilin 219 adedi tahtani, 6'sı dahiliyeli ve hariciyeli tahtani, 3'ü ise haremlik ve selamlık tahtani olarak ifade edilmiştir. **Tablo 3'**te tek katlı konutların toplam menzil verileri gösterilmiştir. Bu bağlamda konutların genelinin tek katlı olduğunu söylemek mümkündür.

Dahiliyeli ve hariciyeli menziller Zincirlikapı Mahallesi ile Aksaray Mahallesi'nde konumlanmıştır. Haremlik ve selamlık özelliğine sahip konutlar ise Civar Mahallesi, Durak Fakih Mahallesi ve Zincirlikuyu Mahallesi'nde yer almıştır. **Resim 11'**de 18. yüzyılın başlarında Konya mahallelerinin kent içerisindeki konumu gösterilmiştir.

Çok Katlı Menziller

Menzil satış belgelerinden tespit edilen çok katlı konutlar iki veya üç katlıdır. İki katlı menziller izbe+tahtani (Bodrum+alt kat), tahtani+fevkani (alt+üst kat), dahiliyeli ve hariciyeli izbe+tahtani, dahiliyeli ve hariciyeli tahtani+fevkani şeklinde tasvir edilmiştir. Üç katlı konutlar ise izbe+tahtani+fevkani olarak betimlenmiştir. Toplam 51 adet çok

Tablo 2. Kat sayısına göre toplam menzil verileri (1738-1743).

Kat Sayısına Göre Menziller	Kat Sayıları	Adet
Tek Katlı	Bir katlı	228
Çok Katlı	İki katlı	45
	Üç katlı	2
Toplam		279

Tablo 3. Tek katlı konutların toplam menzil verileri (1738-1743).

Kat Sayısına Göre Menziller	Kat Sayıları	Kat Bilgileri	Adet
Tek Katlı	Bir katlı	Tahtani	219
		Dahiliyeli ve Hariciyeli Tahtani	6
		Haremlik ve Selamlık Tahtani	3
Toplam			228

Konut Dağılımları			Adet	Toplam Adet
Tek Katlılar	Tek Tarafı Yolla Çevrili	Bir taraftan tarik-i amm (Bir tarafı kamusal yol)	148	228
		Bir taraftan tarik-i hass (Bir tarafı çıkmaz sokak)	27	
	Çift Tarafı Yolla Çevrili	İki taraftan tarik-i amm (İki tarafı kamusal yol)	20	
		Bir taraftan tarik-i amm bir taraftan tarik-i hass (Bir tarafı kamusal yol bir tarafı çıkmaz sokak)	9	
	Üç Tarafı Yolla Çevrili	Üç taraftan tarik-i amm (Üç tarafı kamusal yol)	5	
	Yol Bilgisi Verilmeyenler	Belirsiz	19	
İki Katlılar	Tek Tarafı Yolla Çevrili	Bir taraftan tarik-i amm (Bir tarafı kamusal yol)	35	49
		Bir taraftan tarik-i hass (Bir tarafı çıkmaz sokak)	5	
	Çift Tarafı Yolla Çevrili	İki taraftan tarik-i amm (İki tarafı kamusal yol)	6	
	Üç Tarafı Yolla Çevrili	Üç taraftan tarik-i amm (Üç tarafı kamusal yol)	2	
	Yol Bilgisi Verilmeyenler		1	
Üç Katlılar	Çift Tarafı Yolla Çevrili	İki taraftan tarik-i amm (İki tarafı kamusal yol)	1	2
	Yol Bilgisi Verilmeyenler	Belirsiz	1	
Toplam				279

Tablo 5. Yol ağlarına ve kat sayılarına göre toplam konut dağılımları (1738-1743).

1738-1743 yılları arasında sicillere konu olan menziller genellikle tek katlı olup bir tarafı kamusal yolla çevrelenmiş diğer parsellerde ise mülk, menzil, bahçe, tarla, arsa, mescid-i şerif, cami, vakıf bağı, dükkân, kal'a duvarı konumlanmıştır. Tek katlı ve iki tarafı kamusal yolla çevrili menzillerin diğer cephelerine bakan taraflarda mülkler ya da menziller yer almıştır. Bir tarafı kamusal yol bir tarafı çıkmaz sokak ya da üç tarafı kamusal yol ile cepheli menzillerin sayısının çok az olduğu yan parsellerinde ise mülklerin konumlandığı saptanmıştır. İki katlı konutlar genellikle alt ve üst kattan meydana gelseler de bodrum kat ile zemin katın görüldüğü menzil türleri de bulunmaktadır. Bu menzillerin yan parsellerinde ise mülk, vakıf menzili ya da mescid-i şerif yer almıştır. Üç katlı konutlar bodrum, zemin ve birinci kattan oluşmuş ve bu konutlar iki yönden kamusal yola cephe vermiştir. **Tablo 6'**da makale boyunca ele alınan konutlara yönelik tipoloji çalışması gösterilmiştir.

SONUÇ

Şer'îye sicilleri, tarihsel araştırmalarda birincil dereceden en güvenilir kaynaklardan olup birçok konu hakkında detaylı veriler sundukları için kapsamlı incelemeleri önem arz etmektedir. Nitekim bağ, bahçe, dükkân, menzil arsa gibi çeşitli mülkler sicillere aktarılırken tasvirleri yapılmıştır. Bu tasvirler sayesinde mülkler hakkındaki bilinmeyenleri ortaya çıkartmak ve söz konusu mülklere dair yorumda bulunmak mümkün olmuştur.

TEK KATLI VE TEK TARAFI YOLLA ÇEVRELİ KONUTLAR						
BİR TARAFTAN TARIK-I AMM						
BİR TARAFTAN TARIK-I İHASS						
TEK KATLI VE ÜÇ TARAFI YOLLA ÇEVRELİ KONUTLAR						
ÜÇ TARAFTAN TARIK-I AMM						

Tablo 6. Konya Şer'îye sicillerinde yer alan konutlara yönelik tipoloji çalışması (1738-1743).

TEK KATLI VE İKİ TARAFI YOLLA ÇEVİRİLİ KONUTLAR						
İKİ TARAFTAN TARIK-I AMM				BİR TARIK-I AMM BİR TARIK-I HASS		
İKİ KATLI VE TEK TARAFI YOLLA ÇEVİRİLİ KONUTLAR						
BİR TARAFTAN TARIK-I HASS				BİR TARAFTAN TARIK-I AMM		
İKİ KATLI VE İKİ TARAFI YOLLA ÇEVİRİLİ KONUTLAR			İKİ KATLI VE ÜÇ TARAFI YOLLA ÇEVİRİLİ KONUTLAR			
İKİ TARAFTAN TARIK-I AMM				ÜÇ TARAFTAN TARIK-I AMM		
ÜÇ KATLI VE İKİ TARAFI YOLLA ÇEVİRİLİ KONUTLAR						
İKİ TARAFTAN TARIK-I AMM						
YOL BİLGİSİ VERİLMEYENLER						

Tablo 6. (Devam) Konya Şer'îye sicillerinde yer alan konutlara yönelik tipoloji çalışması (1738-1743).

Bu makale çalışmasında; şer'îye sicillerine konu olmuş Konya konutlarına dair tipoloji araştırması yapmak amaçlanmıştır. Çalışma boyunca konut verileri tasnif edilmiş, konutların kat adetleri ile yol ağları incelenmiş ve bu konutlara yönelik tipoloji araştırması yapılmıştır. Bu kapsamda

transkripsiyonu yapılmış 54, 55 ve 56 numaralı Konya kadı defterlerindeki menzil satış belgeleri irdelenmiştir. Söz konusu belgelerde konut anlamına gelen beyt, menzil, mülk gibi çeşitli kavramlar kullanılmıştır. Konutlar tasvir edilirken komşu parsellerdeki mülk türleri ile yol biçimlerine dair bilgilere yer verilmiştir. Bu parsellerde mescid-i şerif, menzil, dükkân, oda, han, bağ, bahçe, tarla, arsa gibi farklı mülk türleri konumlanmıştır. Sokakların ise adı verilmeyip tariki-i amm (kamusal yol) ve tarik-i hass (çıkılmaz sokak) kelimeleriyle niteliği açıklanmıştır. Kat sayıları açıklanırken tek katlı konutlar tahtani (alt kat), iki katlı konutlar izbe+tahtani (bodrum+alt kat), tahtani+fevkani (alt+üst kat) ve üç katlı konutlar izbe+tahtani+fevkani (bodrum+alt+üst kat) biçiminde aktarılmıştır. Konutlardaki haremlik ve selamlık, dahiliyeli ve hariciyeli şeklindeki ayrışmalar da defterlerde belirtilmiştir.

Halaç'ın (2012)'de ifade ettiği gibi menziller genellikle tek katlı ve tek yönü kamusal yola cephe vermektedir. Bu çalışmada iki katlı ve tek yönü kamusal yola cephe veren konutların sayısı daha fazla iken Halaç'a (2012) göre ise tek katlı ve tek yönü çıkılmaz sokağa cephe veren menzillerin sayısı daha fazladır. Bu farklılaşmanın çalışmaların hem farklı yıl aralıklarını kapsamalarından hem de bazı satışların kadı defterlerine kayıt edilmemesinden kaynaklı olabileceği düşünülmektedir. Bunun yanı sıra bir yönü çıkılmaz sokağa, iki yönü kamusal yola, bir yönü kamusal yola bir yönü çıkılmaz sokağa, üç yönü kamusal yola cephe veren tek katlı konutlar da bulunmaktadır. Çok katlı konutlarda ise tek yönü çıkılmaz sokağa, iki yönü kamusal yola, üç yönü kamusal yola cephe veren iki katlı menziller ile iki yönü kamusal yola cephe veren üç katlı menziller vardır. Bu açıdan bakıldığında sicillere konu olan konutların üç kata kadar inşa edildiği, komşu parsellerindeki yol türleri ile sayılarında değişkenlik olduğu bunun yanı sıra söz konusu parsellerde çeşitli mülk türlerinin konumlandığı ve bazı konutların haremlik ve selamlık ya da dahiliyeli ve hariciyeli biçimindeki ayrışmasıyla mahremiyetin önemsendiği anlaşılmaktadır.

Bu bağlamda kadı kayıtlarının mülk türleri ile ilgili doğrudan ya da dolaylı veriler sunduğunu söylemek mümkündür. Söz konusu kayıtlardaki menzil yapılarını konu edinen belgelerin farklı kentler ve dönemler için irdelenmesi, bilinmeyenlerin ortaya çıkartılmasına imkân tanımaktadır. Bir sonraki çalışmalarda ise Konya'nın farklı yıllarını ele alan sicillerin değerlendirilmesi günümüze ulaşamamış Osmanlı Dönemi menzillerinin fiziki yapısını anlamamıza katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

KAYNAKLAR

- AÇIK, T., TULUK, Ö.İ. (2016). Osmanlı Mimarlığının Metinsel Dili: Mimarlık Tarihi Yazınında Şer'iyye Sicillerinin Yeri, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 7(13) 461-73.
- BİNGÖL, Ö. (2007). *Mimarlıkta Tip Kavramı ve Tipoloji*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.
- CANSEVER, T. (2002). Türk Evi'nin Mimarisi, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara;313-20. CAMPPELL, K. (2011). *Massive Small: The Operating Programme for Smart Urbanism*, Urban Exchange, London.
- CERASİ, M. (1986). La Citta Del Levante Civiltà Urbana E Architettura Sotto Gli Ottomani Nei Secoli XVIII-XIX, *Osmanlı Kenti Osmanlı*

- İmparatorluğunda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi*, çev. A. Ataöv (1999) Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- CONZEN, M.R.G. (1960). Alnwick, Northumberland: A Study in Town-Plan Analysis, *Progress in Human Geography* 33(6) 859-64.
- ÇEVİRİMLİ, N. (2014). Vakfiyelere Göre 15. - 19. Yüzyıllarda İstanbul'da Ev Tanımlarına İlişkin Bir Değerlendirme, *Turkish Studies* 9(1) 315-33.
- ELDEM, S.H. (1954). *Türk Evi Plan Tipleri*, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi, İstanbul.
- ERZEN, J.N. (2015). *Üç Habitus Yeryüzü, Kent, Yapı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- GÜLEÇ, G. (2013). Mimarlıkta Tip ve Tipoloji Tartışmaları: 13. Venedik Mimarlık Bienali Örneği, *Mimarlık Dergisi* 371(1) 58-62.
- GÜNEY, Y. (2007). Type And Typology In Architectural Discourse, *Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi* 9(1) 3-18.
- HALAÇ, H.H. (2010). *Kütahya Şeriyeye Sicil Defterlerine Göre Domestik Kültür, Barınma Koşulları ve Ev İç Mekânı Bileşenleri (1695-1902)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- HALAÇ, H.H. (2012). 45 Numaralı Konya Şeriyeye Sicil Defterindeki Menzil Satışları Işığında Yol Ağları ve Kat Sayısına Göre Konut Tipolojisi (1714-1715), *Turkish Studies* 7(1) 1437-48.
- İNALCIK, H. (2009). *Devlet-İ Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- KAPROL, T. (2000). *Bursa'da 1930-1950 Yıllarında İnşa Edilmiş Konutların Cephe Özelliklerinin Değerlendirilmesinde Tipolojik Bir Yöntem Denemesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- KARPUZ, H. (1999). Konya'daki Tarihi Eserlerin Durumları, Sorunları ve Çözüm Önerileri, *İpekyolu Dergisi Özel Sayısı* 2(1) 143-6.
- KAYGUSUZ, Ö. (1993). *Geleneksel Türk Konut Mimarisi ve Oluşturduğu Kentsel Doku*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- KAYNAKCI, A.G. (2020). *18. Yüzyılın İlk Yarısında Konya*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- KÖRÇEŞME, N. (2012). *Eyüp Merkez Yerleşiminde Geleneksel Konut Mimarisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- KUTLUSAN, C., TÜTENGİL, A. (2003). Kent İçinde Geleneksel Yaşamın Türk Konut Mimarisine Etkisi, *XV. Uluslararası Yapı ve Yaşam Kongresi, Kentler ve Mimarlık*, Bildiriler Kitabı (18-21 Eylül 2003) ed. T. Kaprol, Bursa; 75-90.
- KÜÇÜKERMEN, Ö., GÜNER, Ş. (1973). *Anadolu'daki Geleneksel Türk Evinde Mekân Organizasyonu Açısından Odalar*, Apa Ofset Basım, İstanbul.
- KROPF, K.S. (1997). When is A Plot Not A Plot? Problems In Representation And Interpretation, *4th International Seminar on Urban Form*, (18-21 July 1997), Birmingham.

- MOUDON, A.V. (1997). Urban Morphology as an Emerging Interdisciplinary Field, *Urban Morphology* 1(1) 3-10.
- NASÛHÛ'S-SİLÂHÎ. (1976). *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn-i Sultan Süleyman Han*, Çev. Hüseyin Yurdakul, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Osmanlıca Türkçe Sözlük, *Tarik-i Amm, Tarik-i Hass Sözcükleri*. [<https://www.luggat.com/>] Erişim Tarihi (08.01.2024).
- ÖNGE, Y. (1990). Konya Evinin Tezyinatı, *Türk Halk Mimarisi Sempozyumu*, (5-7 Mart 1990), Konya; 138.
- ÖZDOĞAN, A.N. (2021). *55 Numaralı Konya Şer'îye Sicilinin Değerlendirme ve Transkripsiyonu (1740-1742)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- QUINCY, A.C.Q. (1825). Type, *Encyclopedie Methodique: Architecture*, Hachette Livre Bnf, Paris, III, 543- 5.
- SUNGUR, M. (2020). *Değişen Sosyal Paradigmaların Mekânsal Mahremiyete Etkileri: Konya Konut Tipolojilerinin Analizi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Konya Teknik Üniversitesi, Konya.
- TANYELİ, U. (2016). Osmanlı Metropollerinde Evlerin Konfor ve Lüks Normları (XVI.-XVIII. Yüzyıl), *Soframız Nur Hanemiz Mamur: Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınmak*, ed. S. Faroghi ve C.H. Neumann, çev. Z. Yelçe Alfa Tarih Yayınları, İstanbul; 333-49
- TARBATT, J. (2012). *The plot: Designing Diversity in the Built Environment: a Manual for Architects and Urban Designers*, RIBA Publishing, London.
- TELLİ, K. (2019). *56 Numaralı Konya Şerîyye Sicilinin Değerlendirmesi ve Transkripsiyonu (1742-1743)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- TER, Ü., ÖZBEK, O. (2005). Kent Merkezlerinin Oluşumunda Alansal Gömülülük: Konya Tarihi Kent Merkezi, *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi* 20(1) 527-36.
- UÇAR, M. (2021). Tarsus Şerîyye Sicillerinde Yer Alan Konut Tanımları Üzerinden Değerlendirmeler, *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi* 38(1) 47-66.
- YENİCE, M.S. (2012). Konya Kentinin Planlama Tarihi ve Mekânsal Gelişimi, *Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Fen Bilimleri Dergisi* 28(1) 343-50.
- YÜREKLİ, H., YÜREKLİ, F. (2005). *Türk Evi Gözlemler-Yorumlar*, Yapı Yayın, İstanbul.

KISALTMALAR

MÖ: Milattan Önce

Received: 14.12.2022; Final Text: 12.01.2024

Keywords: Kadi records; housing; typology; Konya; sales documents.

TPOLOGY RESEARCH ON THE HOUSES IN KONYA ŞER'İYE REGISTERS (1738-1743)

Throughout the historical process, events or situations that left a mark on the lives of human beings have generally been the subject of historical research. Information about this research is obtained from ser'ıye registers, ledgers, foundation deeds and archive documents. Ser'ıye registers are books in which both the decisions made in cases and the orders from the central organization are written. These books, kept by kadıs, included information such as the communication status of the state and society, the issue of inheritance, debt-claim cases, the way the law is implemented, and the legal dimension of Muslims and non-Muslims. The names of villages, towns and neighbourhoods, and the reasons for migration to/from new or abandoned areas are given. In this context, they contain a lot of information about the social, cultural, administrative, political and economic structure of the period in which they were written. It is possible to comment on the housing distribution and typologies of a city by looking at the data in question. In addition, the city of Konya was located at the crossroads of commercial routes in the Anatolian region and has been an important settlement in every period. It was the capital of the Anatolian Seljuk State and maintained its importance in the Ottoman Empire. Therefore, it is possible to say that it is a valuable city in terms of its cultural, architectural and historical aspects. However, when the research done so far is examined; It has been determined that the evaluations about the housing descriptions in the Konya sharia registry remain superficial. This article aims to classify the housing data obtained from range sales documents and to conduct typology research on the houses in these documents by examining the number of floors and road networks of the houses in question. In this context, data on housing typology was obtained by analyzing the descriptions in the range sales documents in the registry in question and was presented visually within the scope of the article.

KONYA ŞER'İYE SİCİLLERİNDE YER ALAN KONUTLARA YÖNELİK TİPOLOJİ ARAŞTIRMASI (1738-1743)

Tarihsel süreç boyunca genellikle insanoğlunun yaşantısında iz bırakan olaylar veya durumlar tarihsel araştırmalara konu olmuştur. Bu araştırmalara dair bilgilere şer'ıye sicillerinden, defterlerden, vakfiyelerden ve arşiv belgelerinden ulaşılmaktadır. Şer'ıye sicilleri, hem davalarda verilen kararların hem de merkez teşkilatından gelen emirlerin yazıldığı defterler olmaktadır. Kadılar tarafından tutulan bu defterlere devlet ile toplumun iletişim durumu, miras konusu, alacak-verecek davası, hukukun uygulanma şekli ve Müslim ile gayrimüslimlerin hukuksal boyutu gibi bilgilere yer verilmiştir. Köy, kasaba ve mahalle adları, yeni veya terk edilmiş bölgelerin göç alma/verme nedenleri aktarılmıştır. Bu bağlamda yazıldıkları dönemin sosyal, kültürel, idari, siyasi ve ekonomik yapısı hakkında pek çok bilgi içermektedirler. Söz konusu verilere bakarak bir kentin konut dağılımı ve tipolojileri hakkında yorum yapmak mümkündür. Ayrıca Konya kenti, konumlandığı Anadolu bölgesinde ticari güzergâhların kavşağında yer almış ve her dönem önemli bir yerleşim yeri olmuştur. Anadolu Selçuklu Devleti'ne başkentlik etmiş ve Osmanlı Devleti'nde de sahip olduğu önemi sürdürmüştür. Dolayısıyla kültürel, mimari ve tarihi yönüyle değerli bir kent olduğundan söz etmek mümkündür. Ancak şu ana kadar yapılan araştırmalar incelendiğinde; Konya şer'ıye sicillerinde yer alan konut tasvirleri hakkındaki değerlendirmelerin yüzeysel kaldığı

tespit edilmiştir. Bu makalenin amacı menzil satış belgelerinden elde edilen konut verilerini tasnif edip söz konusu konutların kat adetleri ile yol ağlarını inceleyerek bu belgelerde yer alan konutlara dair tipoloji araştırması yapmaktır. Bu kapsamda söz konusu sicillerde yer alan menzil satış belgelerindeki tasvirler analiz edilerek konut tipolojisine dair veriler elde edilmiş ve makale kapsamında görselleştirilerek sunulmuştur.

HİCRAN HANIM HALAÇ; B.Arch, M.Sc., PhD.

Received her B. Arch from Anadolu University, Department of Architecture (1996); M. Arch from Gazi University (2002). Earned her PhD. degree in the Department of Art History from Anadolu University (2010). Major research interests include traditional houses, Ottoman architecture, cultural heritage. hhhhalac@eskisehir.edu.tr

MERVE DENİZ; B.Arch, M.Sc., PhD Candidate.

Received her B.Arch from Hatay Mustafa Kemal University, Department of Architecture (2018); M. Arch from Adana A. T. Science and Technology University (2021). Currently a PhD. candidate in architecture at Eskişehir Technical University. Major research interests include traditional houses, Ottoman architecture, conservation, cultural heritage. deniz_merve13@hotmail.com

SİNEMA VE MİMARLIK
Celal Abdi Güzer, der.

(Ankara: Fol Yayınları, 2023, 311 p.)

ISBN: 978-625-8242-94-2

KİTAP ELEŞTİRİSİ: SİNEMA VE MİMARLIK ARAKESİTİNDE KURGUSAL MEKÂN, TARİHSELLİK VE SANAT

EKİN PİNAR*

“Farklı disiplin alanlarının ortak derdi alanlarından başka alanlara, başka alanlardan da kendi alanlarına bakarak olup bitenleri farklı referanslarla anlamak, anlatmak eleştirel bir duyarlılığa zemin oluşturmaktır” (Güzer, 2023, 31). Celal Abdi Güzer’in ortaya koyduğu bu tez, kitaba başlığını veren iki araştırma konusu alanın arasındaki kesişmelere ilişkin yeni bir soluk getiren bir derleme çalışma olan *Sinema ve Mimarlık*’ın tartışmalarını şekillendiriyor. Kitapta bir araya gelen yazarlar, mimarlık ve mimarlık tarihi, sinema ve medya çalışmaları, sanat teorisi ve tarihi ve eleştirel teoriyi kapsayan çoklu disiplinler perspektiflerden sinema ve mimarlık alanları arasındaki etkileşimlere yaklaşmak için çeşitli yöntemler ortaya koyuyor ve bu arakesitin ortaya çıkardığı çok yönlü sorularla yeni bakış açıları sunarak boğuşuyorlar. Bu bakımdan kitap gelecekteki araştırmacılara kendi özel ilgi alanlarına, vaka çalışmalarına ve

bulgularına uyarlanabilecek yararlı metodolojiler ve yaklaşım biçimleri sunuyor.

Mimarlık ve sinema alanları arasındaki ilişkilere odaklanıp inceleyen çalışmalar önemli bir süre boyunca temsil sorunsalı çerçevesinde mimarlık ve mekânsal ilişkilerin sinemadaki yansımalarına ağırlık verdiler. Disiplinlerarası olma amacıyla yola çıkmalarına rağmen konu hakkındaki çalışmaların önemli bir çoğunluğu konuya ağırlıklı olarak ya mimarlık ya da sinema çalışmalarının perspektifinden diğer alanı ihmal pahasına yaklaştılar (örneğin bkz. Froehlich, 2018; Lu ve Penz, 2011; Rhodes ve Garfinkel, 2011; Koeck, 2013). Bu araştırmaların önemli ve hala gözlemleyebildiğimiz bir diğer sorunu ise filmlerin arka planlarında görünen setlerin ve ortamların tasarımını ön plana alıp mizansenin diğer unsurları, kurgu, sinematografi ve sesin sinematik mekân ve yer temsillerine nasıl katkıda bulunduğunu

* Department of Architecture, Faculty of Architecture, METU, Ankara, TÜRKİYE.

göz ardı etmeleri oldu. Sinemanın şekil verdiği mekânsal temsillerin tarihsel, sosyal ve kültürel ayrımlarının yanı sıra biçimsel ve üslup tekniklerinin de film sanatında mekânsal anlatıyı nasıl organize ettiklerinin üstünde duran çalışmalar ise istisnai örnekler olarak kaldı (örneğin bkz. Vidler, 1992; Bruno, 1993; Wojcik, 2010). Mimarlık ve sinema çalışmaları arasındaki kesişimin filmlerde mekânın temsili ile sınırlı olmadığı ve gösterim pratikleri ve mekânlarının tarihsel bağlamda nasıl şekillendiğinin de bu alanın önemli bir unsurunu oluşturduğunun keşfi ise daha yakın tarihlere dayanıyor. Bu önemli keşfe dayalı olarak yapılan çalışmalar sinemanın ilk yıllarından (hatta öncesinden) itibaren gözlemleyebildiğimiz farklı gösterim mekânları ve bu alanlarla beraber şekillenen çeşitli izleyici deneyim, ritüel ve sosyal ilişkilendirmelerini inceliyor. Aynı zamanda iki disiplinin arakesitine dair ortaya çıkan bir diğer araştırma konusu ise sinemanın üretildiği mekânlara odaklanarak bu mekânların mimarisine ve film içinde resmedilen mekânlarla olan ilişkisine yoğunlaşıyor (örneğin bkz. Jacobson, 2015; Jacobson, 2020).

Güzer'in derlediği *Sinema ve Mimarlık* kitabı bu çok potansiyelli kesişim mecrasına, mimarlık ve sinemayı birbirleri için iki alanı da daha önce işlenmemiş yönleriyle anlamaya uygun eleştirel birer zemin oluşturmaları yönünden ele alarak, taze bir soluk getiriyor. Her ne kadar şimdiye kadar konu hakkında Türkiye'de yapılmış tatmin edici miktarda çalışmalar (özellikle de yüksek lisans ve doktora tezleri) olsa da, özellikle sayısal teknolojilerin yaygınlaşmasıyla aralarındaki önemli ilişkiler ağının iyice su yüzüne çıktığı bu disiplinlerarası ara kesite dair Türkçe'de yazılan ve farklı bakış açılarını bir araya getiren bir derleme olarak kitap ulusal literatüre kayda değer bir katkıda bulunuyor. Güzer'in dile getirdiği gibi "kitabın kurgusu öncelikli olarak yazarların uzmanlık alanı olan mimarlık, kent, tasarım, ve sanat alanlarından sinemaya bakmayı" amaçlıyor. Belki de bu sebeple, ana akım ve kurgusal filmlerin incelemeleri öne geçiyor ve kitaba konu olan alanda yapılan çalışmaların çoğunun "mimarlık kökenli yazarlar" (Erk, 2023, 69) olduğu yanılışı kaynakçaları hayli sınırlıyor; buna

rağmen mekânın çok boyutluluğunu farklı ölçekler arasında gidip gelebilen açılardan inceleyebilmeleri bakımından da makaleler alanda çalışma yapacak olan herkese iyi bir kaynak sağlıyorlar.

Kitapta yer alan makalelerin çoğunluğunun odaklandığı ve mimarlığın sinemada temsili konusunun önemli bir boyutunu teşkil eden baskın bir konu fiziksel ve kurgusal mekanlar arasındaki çok yönlü ilişki ve bu ilişkinin keskin hatlarla belirlenmesinin imkânsızlığı. "Kurgusal ve Fiziksel Mekân Arasındaki Süreklilik ve Kopuşlar: Kubrick Üzerinden Okumalar" da Ayça Akay'ın (2023, 89) tanımladığı gibi "[ö]ncelikli olarak mimariye atıfta bulunan 'fiziksel mekan' (...), sinemaya geçiş sürecinde yalnızca gerçeklikle ilişkilendirilebilecek, tektonik veya strüktürel olarak tabir edilebilecek mimari vasıflarla değil, bunun olasılığı veya özelliğiyle de bağ kurar," bu şekilde kurgusal mekan üretilir, ancak ikisi arasındaki ilişki zıtlıklara dayanan bir ilişki değildir. Yine bu ilişkiden yola çıkan Gül Kaçmaz Erk'in makalesi "Görünür Kentler ve Analog İkizleri," sayısal/dijital ikiz kavramının izini sinemanın kurgusal ancak gerçek fiziksel şehirlere dayalı mekân tasvirlerinde sürerek, bu temsillerin 'analog ikiz' kavramıyla anlaşılabilirliğini öne sürüyor. Benzer şekilde Türkan Nihan Hacıömeroğlu'nun "Gerçekliğin Yanılsamaları: Sinemada Kent ve Mekânın Yeniden Üretimi" başlıklı yazısı kurgusal mekânların çoğunluğunun melez yapılışıyla yola çıkarak bu mekânların mimarlık disiplini için zenginleştirici potansiyeline dikkat çekiyor. Ekin Pınar ise "Sinemasal Mekan ve Toplumsal Cinsiyet Üzerine Notlar" da sinemasal mekan ile gerçek mekan arasındaki birbirini dönüştürmeye ve değiştirmeye açık çift yönlü ilişkileri toplumsal cinsiyet ve mekan arasındaki yapısal bağları vurgulayarak inceliyor. Bu bağlamda, kitaptaki makaleler Homay King'in (2005, 152) "görsel medyaya ve onun illüzyonları ve kopyaları yayma potansiyeline karşı kartezyen güvensizlik," olarak değerlendirdiği handikaptan uzak durarak bu muğlak ilişkiler silsilesine dikkat çekmeleri açısından önem arz ediyorlar (1). Buna bağlı olarak mekânın, mekânsal yaşam ve üretimin ve mekânın temsillerinin durağan değil dinamik yapılanmalar

olduğunun altını çizdiği derlemenin konuya dair yaptığı önemli katkılardan birisini teşkil ediyor. Ancak makalelerin birçoğunun sık sık değindiği sinemasal mekânı sadece görsel ve işitsel yollarla deneyimleyebildiğimiz ve bu deneyimsel farkın kurgusal mekânı fiziksel mekândan ayırdığı iddiası tartışmaya açık ve literatürde bu konuyu karşı açıdan ele alan birçok çalışma mevcut (örneğin bkz. Sobchack, 1992; Marks, 2000). Bu bakımdan Ahmet Turan Köksal'ın "Sinestezi, Kalorifer, Metafor, Alegori, Körlemesine Çizim, Benlik, Projeksiyon, Gerçek Ölüm, Beyin ve Mekân" başlıklı deneysel olarak tanımlayabileceğimiz metni bu duyuşsal ayrımları sinestezi kavramı çerçevesinden tekrar ele alışı sebebiyle bu konuya kitaptaki makalelerin çoğundan farklı bir perspektif sunuyor.

Kitaptaki bir dizi makalede su yüzüne çıkan bir başka kayda değer mesele de sinemanın mimarlık tarihine olası yaklaşımları ve bu yaklaşımların bize tarih yazımına dair ne kazandırabileceği. Lale Özgenel ve Aylin Atacan'ın (2023, 228) "Hareketli İmajlar – Sessiz Anlatılar: Erken Dönem Sinemasında Antik Kent ve Mekân Temsilleri" başlıklı makalesinde belirttiği gibi "[s]inema ve tarih ilişkisi üzerine üretilen modern argümanlar tarihsel gerçekler üzerinden bir anlatı oluşturma açısından iki medyanın ne kadar benzer olduğunu kanıtlamaya" çalışır. Özgenel ve Atacan erken dönem sinemada oluşturulan ve kolektif belleğin bir parçası haline gelen antikite imajlarını Pompei şehri ve sinemasal temsilleri üzerinden ele alıyorlar. Bu metin sinema ve mekân ilişkisini sadece film düzlemindeki temsiller üzerinden değil temsilin gerçekleştiği gösterim alanlarının tarihiyle de (antikitenin özellikle on dokuzuncu yüzyılda temsil bulduğu panorama, diorama, pyrodram gibi mecralar) ilişkilendirerek değerlendirmesi bakımından alana ayrıca dikkate değer bir katkıda bulunuyor. Yeni tarih yazım yöntemlerinin, hem temsilde nesnellik ve hakikat olasılığına dair şüpheyi, hem de geçmişle daha samimi ve yaratıcı ilişki kurma şekillerini ön plana çıkarıyor oluşu sinemasal temsil biçimlerinin tarihe dair bize ne söylediği ve söyleyebileceği sorularının gündeme gelmesine sebep oldu. Aynı zamanda, tarih yazımının geçmişle zorunlu olarak şimdiki an

aracılığıyla bir etkileşim gerektirdiği bu tartışmaların odağına oturdu. Benzer şekilde, "Sinemada Deleuzian Mekân Üretimi: Roma" isimli metinlerinde Asu Beşgen ve Duygu Melek Güner (2023, 175) tarihsel mekanla bu yaratıcı ilişki kurma yollarının altını çizerek sinemanın "geçmiş bugünde bitmez bir dinamizmle" ele alma potansiyelini Gilles Deleuze'un sunduğu kavramlar çerçevesinden irdeliyorlar. Yakın zamanda Mary Louise Lobsinger'in (2016, 136) belirttiği gibi, "[medya teorisine dayanan] yaklaşımları mimarlık tarihine uygulayan tarihçi, kültürel bir yapı olarak mimarlığın önceliğinden, söylemsel süreçlerin etkisi olarak mimari nesneden, biçim veya tipe yönelik bir önyargıdan ve önyargılı teorik yaklaşımlardan veya yorumlayıcı çerçevelerden uzaklaşmaya mecburdur. Bu araştırma tarzı, tekniği kültüre ayrılmaz biçimde bağlayan, mimariye özgü medyal süreçlerin peşine düşer." Dolayısıyla mimarlık tarihi yazımına sunulan yeni yaklaşım açılarının bir bölümü sadece tarih yazımının değil mimarlığın da bir teknik ve medya olarak ele alınmasının gerekliliğini savunuyorlar. "Mimari İmgelerin Sinemadaki Temsili: *Renaissance* Filminde Şehrin İmgesel İnşası" makalesinde Ayşegül Akçay Kavakoğlu'nun altını çizdiği gibi gerçeklik/sanallık ya da fiziksel/kurgusal mekanlar arasındaki ilişkiler karşılıklı üzerinden değil birbirini şekillendirme ve baştan inşa etme üzerinden ortaya çıkarlar. Bunu hatırlatacak şekilde Kavakoğlu, hem tarihsel hem de fiziksel anlamlarda çok katmanlaşmış bir kurgusal 2054 Paris şehrini başrolle koyan *Renaissance* (2006) filmi üzerinden yarı gerçek yarı kurgusal alanların "hafıza merkezi" olarak işleyerek kendi tarihlerini yaratma olasılıklarından bahsediyor.

Kitaptaki makalelerin öne çıkardığı başka bir önemli bir tartışma da sinemayı bir sanat ve/veya tasarım nesnesi olarak almak üzerinden şekilleniyor. Jale Erzen'in (2023, 271) "Film Sanatı Üzerine," makalesi bu konuyu temel bir noktadan ele alarak "filmin neden ve nasıl sanat olduğunu," sinemanın deneyimsel niteliklerini bir dizi film kuramı ve pratiği üzerinden okuyarak işliyor. Benzer şekilde "Sinemada Bir Protagonist Karakter Olarak: Tasarım" başlıklı metinde Özlem Yalım, sinema sanatının temel

öğelerinden olarak gördüğü mekânsal ve nesnel özelliklerin tasarımının nasıl bir fark yaratma potansiyeli taşıdıklarını ve bu sebeple film üretiminde nasıl giderek ön plana çıktıklarını tartışıyor. Sinemanın sanat ve tasarımla hangi bağlamlarda ilişki kurduğu ve bu ilişkilerin mekânsal potansiyeli doksanlardan beri giderek önem kazanan bir konu. Özellikle çağdaş sanat bağlamında giderek yoğunlaşan bir ilgi gösterilen sinematik olarak tabir edebileceğimiz hareketli görseller hem sanat mekânlarının hem de küratörlük uygulamalarının dönüşümüne sebep oldular. Kara kutu olarak da tanımlanan, sinematik görsellerin sergilenmesine uygun şekilde karartılmış ve ses izolasyonu sağlanmış alanlar, modernitenin beyaz küp olarak adlandırılan geleneksel sergi alanlarının tekrardan düşünülmesi gerekliliğini ortaya çıkardı (Uroskie, 2014). Böyle bir mimari taşınmanın sık karşılaşılan çözümleri geçici olarak beyaz küpün içine inşa edilen minyatür sinema salonlarından ya da ışık ve ses sorunlarını fazla önemsemeyen sergi alanı duvarlarının sinema perdesi olarak kullanımından ibaret. Sanatçıların, küratörlerin, tasarımcıların ve akademisyenlerin, hareketli görüntülerin sergi alanlarıyla ilişki kurma ve/veya meydan okumalarına daha fazla ilgi göstermeleri gerektiği de bu geçici çözümlerin yetersizliğinin en öne çıkan sonuçlarından biri. Bu durumun en olumlu yanı ise O'Doherty'nin (1986) belirttiği gibi evrensellik, tarafsızlık ve tarih dışılık iddiaları olan ve mekânsal özellikleri bu bağlamda kanıksanmış beyaz küpün aslında kendi tarihsel çerçevesinin bir ürünü olduğunun gözler önüne serilmesi - elbette ki aynı açıklamayı kara kutunun mekânsallığı için de yapmamız mümkün. Bu bağlamda, son yıllarda sinemasal gösterim mekânlarına dair incelemeler disiplinlerarası boyutlarını daha da genişleterek sanat tarihi ve müze çalışmaları gibi alanları da içine aldı (örneğin bkz. Balsom, 2013; Uroskie, 2014; Butler, 2019). Kitaptaki makalelerin çoğunun sinemayı bir sanat üretimi olarak ele alışı, mekânsal boyutu son dönemde hayli önem kazanmış bu konunun temellerini sorgulamamızı sağlaması açısından yararlı bir tartışmaya olanak sağlıyor.

Kapsamlılığı, çeşitliliği ve günceli yakalayan tartışmalarıyla tatmin edici

bir kitap olan *Sinema ve Mimarlık*, mimarlık kuram ve tarihi, sinema çalışmaları, sanat tarihi, yeni medya ve kültürel çalışmalar alanlarında çalışan akademisyenlerin ilgisini çekecektir. Kitap, görsellerinin kalitelerinin artırılarak sayılarının çoğaltılmasından fayda görebilir. Ancak kitaba katkı koyan yazarların net argümanları ve anlaşılır üslupları bu eksikliği büyük ölçüde telafi ediyor ve aynı zamanda kitabı mimarlık ve sinema alanlarına odaklanan lisans müfredatı dersleri için de uygun bir kaynak adayı haline getiriyor.

KAYNAKÇA

- BALSOM, E. (2013) *Exhibiting Cinema in Contemporary Art*, Amsterdam University Press, Amsterdam.
- BRUNO, G. (1993) *Streetwalking on a Ruined Map: Cultural Theory and the City Films of Elvira Notari*, Princeton University Press, Princeton and Oxford.
- BUTLER, A. (2019) *Displacements: Reading Space and Time in Moving Image Installations* Palgrave MacMillan, Cham.
- FROEHLICH, D.E. (2018) *The Chameleon Effect: Architecture's Role in Film*. Birkhäuser, Basel.
- GÜZER, C.A., der. (2023) *Sinema ve Mimarlık*, Fol Yayınları, Ankara.
- JACOBSON, B.R. (2015) *Studios Before the System: Architecture, Technology, and the Emergence of Cinematic Space*. Columbia University Press, New York.
- JACOBSON, B.R., der. (2020) *In the Studio: Visual Creation and its Material Environments*. University of California Press, Berkeley.
- KING, H. (2015) *Virtual Memory: Time-Based Art and the Dream of Digitality*, Duke University Press, Durham and London.
- KOECK, R. (2013) *Cine-scapes: Cinematic Spaces in Architecture and Cities*, Routledge, New York and London.
- LOBSINGER, M.L. (2016) Architectural History: The Turn from Culture to Media, *Journal of the Society of Architectural Historians*, 75(2) 135–139.
- LU, A. ve PENZ, F., der. (2011) *Urban Cinematics: Understanding Urban Phenomena through the Moving Image*, Intellect, Bristol and Chicago.

MARKS, L.U. (2000) *Skin of the Film: Intercultural Cinema, Embodiment, and the Senses*, Duke University Press, Durham.

O'DOHERTY, B. (1986) *Inside the White Cube: The Ideology of the Gallery Space*, The Lapis Press, Santa Monica and San Francisco.

RHODES, J.D. ve GORFINKEL, E., der. (2011) *Taking Place: Location and the Moving Image*, University of Minnesota Press, Minneapolis and London.

SOBCHACK, V.C. (1992) *The Address of the Eye: A Phenomenology of Film Experience*, Princeton University Press, Princeton.

UROSKE, A.V. (2014) *Between the Black Box and the White Cube*, Chicago University Press, Chicago and London.

VIDLER, A. (1992) *The Architectural Uncanny: Essays in the Modern Unhomely*, The MIT Press, Cambridge and London.

WOJCIK, P.R. (2010) *The Apartment Plot: Urban Living in American Film and Popular Culture, 1945 to 1975*, Duke University Press, Durham and London.

EKİN PİNAR; B.Arch., MA., Ph.D
Received her B.Arch. and MA. from Middle East Technical University. Earned her second MA. and Ph.D. degrees from the History of Art Department at the University of Pennsylvania. Research interests include history of modern and contemporary art and architecture, cinema studies, museum studies, and institutional critique.
epinar@sas.upenn.edu

ISSN 0258531-6

9 770258 531007